

Barcode - 99999990288045
Title - Shri Dayaram Krut Kavyamanimala Bhag 2
Subject - Literature
Author - Dayaram
Language - gujarati
Pages - 342
Publication Year - 1936
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

10202

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

૨ કવિરત્ન પરમભક્તશ્રી શ્રી દયારામભાઈએ રચેલા ઉત્તમોત્તમઃ
ગ્રંથો તથા કાવ્યોનો સંગ્રહ.

શ્રી દયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા.

(માગ ૨ જો.)

સંશોધક

જેશી છોટાલાલ ગિરિજાશંકર (કવિશ્રીના શિષ્યપુત્ર, અને
શ્રીકલોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયના પ્રમુખ.)

તથા

વે. શા. સં. વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી. મુંબઈ.

સંગ્રાહક અને પ્રકાશક

નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ, કલોઈવાલા.

કવિશ્રીના શિષ્યપુત્ર,

કે. સી. પી. ટેંકરોડ લાડની વાડી ઉપર શ્રી મુંબઈ નં. ૪.

પૃષ્ઠ ૧ લી-પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૨-

સુપ્રસિદ્ધ રાજ-

પરી ઝવેરચંદ

(પ્રકાશકે સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખે)

અમદાવાદ—ધી “ગુજરાત” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસીંગ એન્ડ વીવીંગ

મંગળદાસે છાપે. રૂ. ૬ સહાય સહી છે. જેથી

॥ श्रीमदनमाहना विजयत ॥

અર્પણપત્રિકા.

નિખિલ ભૂમંડલાચાર્ય ચક્રચૂડામણિ-શ્રીહરિવદન
વૈશ્વાનર-ભક્તિમાર્ગામ્યુજ્જ્વલતમાર્તણ્ડ-માયાવાહનીહાર
સહસ્રાંશુ શ્રીવજ્રપતિરતિપથપ્રવર્તક-શ્રીમદ્ભક્તભા-
ચાર્ય ચરણકમલમાં,

કેટિશઃ દણ્ડવત્પ્રણતિપૂર્વક, ઐઓશ્રીના જ અનુ-
ગ્રહભાજન, ઐઓશ્રીની જ કૃપાકણિકાથી જ દિગંતવિ-
સારિયશસ્ત્ર, પરમમહાનુભાવી, ગુર્જરભૂમ્યવતંસ, ભગ-
વદીયશ્રી શ્રી દયારામભાઈનાં પુષ્ટિ ભક્તિના રસથી
પરિપૂર્ણ આ ઉત્તમ કાવ્યોને સમર્પીને ઐ પરમ-વશે
ભગવદીયનો શિષ્યપૌત્ર અને ઋણી અનુચર હું કૃત્યોને
કૃત્ય થાઉં છું.

અનુક્રમશિકા.

વિષયો.	પૃષ્ઠાંક.	વિષયો.	પૃષ્ઠાંક.
૧ મંગલાચરણ	૧	૨૭ વિવર્તવાદનું ખંડન	૬૪
૨ ગ્રંથ વિષય		૨૮ જગદુપાસનાનો નિર્ણય	૬૬
૩ શુદ્ધાદ્વૈતનું સ્પષ્ટીકરણ	૨	૨૯ પ્રભુનાં ત્રણ સ્વરૂપ	૬૯
૪ જ્ઞાસુ શિષ્યના પ્રશ્ન	૬	૩૦ વ્યવહાર અને પરમાર્થદશા	૭૦
૫ શ્રીગુરુનાં આશીર્વાદન	૯	૩૧ બંને દશાની અવાસ્તવિકતા	૭૨
૬ યાત્રાપર્ણન	૧૦	૩૨ આભાસવાદ	૭૪
૭ આત્યંતિક કલ્યાણ કેમ થાય?	૧૭	૩૩ આભાસવાદનું ખંડન	૭૫
૮ ગુરુનું ઉત્તર-પ્રભુપૂજન	૧૮	૩૪ વ્યવહારિક વગેરે ત્રણ	
૯ પ્રશ્ન-પરમેશ્વર કેટલા ?	૧૮	મત્તાઓ	૭૭
૧૦ ઉત્તર-એક શ્રીગોપીજનવદ્ધભ	૨૪	૩૫ ત્રણ મત્તાઓનું ખંડન	૭૮
૧ ભગવન્માહાત્મ્ય	૨૫	૩૬ માયાવાદના અભેદનું નિરૂપણ	૮૧
સર્વ દેવથી અધિકતા	૨૭	૩૭ અભેદનું ખંડન	૮૨
બીજા માર્ગની હીનતા	૩૫	૩૮ માયાવાદીની એકતાનો	
પ્રભુસેવાની મુખ્યતા	૩૭	અસંભવ	૮૪
તેશ્વમાત્રમાં ભગવદ્ભાવ	૩૯	૩૯ નિર્ગુણ-સગુણ શ્રુતિનો	
માન્ય ધર્મ	૪૦	સમન્વય	૮૭
રી ટેકની ભક્તિ	૪૧	૪૦ શ્રીકૃષ્ણમાહાત્મ્ય	૮૧
અન્યાશ્રયની આધિકતા	૪૨	૪૧ કર્મની અસાધકતા	૮૪
૧૬ પ્રશ્ન-લોક ઈતર દેવ કેમ		૪૨ ભજનની જ મુખ્યતા	૮૫
પૂજે છે ?	૪૫	૪૩ બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ	૮૮
૨૦ યો યદંશઃ સતં મજત્	૪૫	૪૪ જીવ અને બ્રહ્મનો ભેદ	૧૦૧
૨૧ દેવી, આસુરી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ	૪૭	૪૫ ચાર મુક્તિથી પણ	
૨૨ અદ્વૈત અને સેવ્ય સેવક-		ભક્તની એકતા	૧૦૫
ભાવનો વિરોધ	૫૧	૪૬ ભક્તિમાહાત્મ્ય	૧૦૭
૨૩ અવિકૃતપરિણામવાદથી		૪૭ સર્વ ઈદ્રિયોનો પ્રભુમાં	
સમાધાન.	૫૪	વિનિયોગ	૧૧૨
૨૪ પ્રતિબિંબવાદ	૫૫	૪૮ દશધાભક્તિ અને તેના સાધકો	૧૧૫
૨૫ પ્રતિબિંબવાદનું ખંડન	૫૬	૫૦ દશધાભક્તિ પદ્ધતિની	
૨૬ વિવર્તવાદ	૬૮	અવસ્થાઓ	૧૧૬

વિષયો.	પૃષ્ઠાંક.	વિષયો.	પૃષ્ઠાંક.
૫૧ પ્રેમ, આસક્તિનાં સ્વરૂપો	૧૨૪	૭૨ શ્રીરાધાકૃષ્ણ એક જ છે	૧૮૪
૫૨ શ્રવણ વગેરેનું માહાત્મ્ય	૧૨૫	૭૨ શ્રીયમુનાજીનું સ્વરૂપ	૧૮૪
૫૩ ભગવત્સ્વરૂપસૌંદર્ય	૧૨૯	૭૩ શ્રીતુલસીજીનું સ્વરૂપ	૧૮૬
૫૪ સેવામાર્ગનું રહસ્ય	૧૩૪	૭૪ તુલસી માહાત્મ્ય	૧૮૭
૫૫ દાસ્ય ભક્તિ	૧૩૯	૭૫ તુલસીકાષ્ઠમાળા	૧૮૯
૫૬ આત્મનિવેદન	૧૪૦	૭૬ ઊર્ધ્વપુંડ્રીની આવશ્યકતા	૧૯૧
૫૭ પ્રેમાદિ અવસ્થાઓની ઉચ્ચતા	૧૪૧	૭૭ ચાર સંપ્રદાયો	૧૯૩
૫૮ ઉત્તમોત્તમ ભક્તિની પ્રાપ્તિ કેમ ?	૧૪૭	૭૮ હરિચરણજળનો પ્રભાવ	૧૯૫
૫૯ સેવા અને પ્રભુ કૃપા	”	૭૯ હરિપ્રસાદમહિમા	૧૯૭
૬૦ સત્સંગની આવશ્યકતા	૧૪૮	૮૦ ગોપીચંદન પ્રતાપ	૧૯૮
૬૧ સત્સંગનો મહિમા	૧૪૯	૮૧ સર્વ કર્તા શ્રીનંદકુમાર	૧૯૯
૬૨ સ્ત્રી વગેરેથી બચવું	૧૫૬	૮૨ જીવની અહંતા	૨૦૪
૬૩ યોગક્ષેમની ચિંતા ત્યજવી	૧૫૮	૮૨ ભજન કેમ કરવું ?	૨૦૫
૬૪ પ્રભુનું શરણ લેવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે.	૧૬૦	૮૩ યુક્તિથી પ્રભુભજનની સિદ્ધિ	૨૦૬
૬૬ બીજા ભગવદ્વતારોમાં તારતમ્ય	૧૬૪	૮૪ નામ મહિમા	૨૦૬
૬૭ પરાત્પર પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું લીલાસ્થાન	૧૭૨	૮૫ ગુણગાન	૨૦૭
૬૮ પુષ્ટિ અને મર્યાદા સૃષ્ટિ	૧૭૫	૮૬ ઈશ્વરની ઈશ્વરતા	૨૦૮
૬૯ શ્રીવલ્લભચંદ્રનું પ્રાકટ્ય	૧૭૬	૮૭ શિક્ષાસમુચ્ચય	૨૦૯
૭૦ પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મો	૧૭૭	૮૮ ભક્ત ગત દોષનું સમાધાન મારી વશીએ	૨૧૦
૭૧ પ્રભુ અને સ્વામિનીનું સ્વરૂપ	૧૮૧	૮૯ શિષ્યનો સંતોષ હર્ષ	૨૧૧
		૯૦ ગ્રન્થનો ઉપસંહાર	૨૧૨
		૯૧ આદ્યજ્ઞાનસંવાદ	૨૨૦
		૯૨ પુષ્ટિપથરહસ્ય	૨૩૮

ભક્તિવિષયક પદો.

૯૩ શ્રીકૃષ્ણઅષ્ટોત્તરશતનામ	૨૭૪	૯૯ સાંભળીએ સહુ સજ્જન	૨૭૮
૯૪ જેના હૃદયમાં અખંડ	૨૭૫	૧૦૦ નિર્ભય થાનેરે મનવાં	૨૮૦
૯૫ હરિને ભજે વળી અન્ય	૨૭૬	૧૦૧ શ્રીજી સાંભળને એક	૨૮૨
૯૬ એવા મુને વહાલા થાઓ	૨૭૭	૧૦૨ ભાવી સમજ્યા તદ્દપિ	૨૮૩
૯૭ હરિહર કરતાં કંઠી પાંખ	૨૭૭	૧૦૩ નથી જીવને ભવિષ્યનું જ્ઞાન	૨૮૪
૯૮ પ્રભુ પ્રસન્ન થયાની રીત	૨૭૮	૧૦૪ અલ્યા ઉડતાં કૃષ્ણ કહે	૨૮૫

વિષયો.

પૃષ્ઠાંક.

વિષયો.

પૃષ્ઠાંક.

૧૦૫ ગોપીનાથ નામ કીર્તન	૨૮૬
૧૦૬ શ્રીમુખ બોલ્યા શ્રીહરિ.	૨૮૭
૧૦૭ સાચી વસ્તુ શક્તિ જેમાં	૨૮૭
૧૦૮ તેવા હરિ સન્મુખના દોષ.	૨૮૮
૧૦૯ સહુ અધદુઃખમની હેતુ	૨૮૯
૧૧૦ કેવા કહીને ત ને વરણવું	૨૯૧
૧૧૧ નંદ નંદન પ્રકટ સ્વામી	૨૯૨
૧૧૨ થાય કલ્પનું અલ્પમાંકામ.	૨૯૪
૧૧૩ અતિદુર્લભ વસ્તુ મળે.	૨૯૫
૧૧૪ શ્રીજી મોટાં અલલાખ.	૨૯૬
૧૧૫ હરિ નામ ખરું સઘ.	૨૯૬
૧૧૬ અંતઃકરણ પેવિત્ર અતિ	૨૯૭
૧૧૭ મ્હારી વારે ચડે	૨૯૯
૧૧૮ શીદ કરે ચિત્ત ચિતા	૩૦૦
૧૧૯ શોચો શીદ શાણા, ભાવી	૩૦૧
૨૦ શીદને તન મન તપો	૩૦૨
૧ એમ હરિ નામ હરે સઘ	
પાપ.	૩૦૪
૩ સદ્ગુણ સિંધુ શ્રી નાથજીરે.	૩૦૪
૪ સુણો વિનતિ શ્રીવિઠ્ઠલેશ.	૩૦૫

૧૨૪ દિલ્લાત્મકસ્વરૂપનો ગરબો.	૩૦૬
૧૨૫ પાંચો પ્રેમરસપ્રાણુજીવનરે.	૩૦૮
૧૨૬ શીદ સંતાપ કરે છે રે.	૩૦૮
૧૨૭ શ્રી ગોવરવન ધરણ	૩૦૯
૧૨૮ ગાળે ગાળે રે ગોવિન્દ	૩૧૦
૧૨૯ સદા શ્રીકૃષ્ણને સેવોરે.	૩૧૧
૧૩૦ હરિજી હૃદયે વિચારોરે.	૩૧૧
૧૩૧ રટને કૃષ્ણનામ બહુ	૩૧૨

મારવાડી ભાષા.

૧૩૨ થેં કાણ મંત્ર સાધ્યો રાંધા	
ધ્યારીજી.	૩૧૩
૧૩૩ થારો નેણારો પાણીડો.	૩૧૩
૧૩૪ ચિરંજીવો, સુખી રહો.	૩૧૪
૧૩૫ શુદ્ધિપત્રિકા.	૩૧૪
૧૩૬ શ્રીદયારામકૃત કાવ્યમણિ-	
માળા ભાગ ૧ લા માટે	
મળેલા અભિપ્રાયો.	૩૧૭
૧૩૭ ગ્રન્થો મળવાનાં ઠેકાણાં.	૩૨૦
પ્રકીર્ણ આરંભમાં પૃષ્ઠ	૨૬

રાગ રામથી.

નૈથેના મેહલમાં વસે મારો વાલમો, વસે વ્રજલાડીલો રે;

જેરે જાય તે જાંખી પામે જીરે;

ભુલ્યા ભમે જે ખીજ સદનમાં શોધેરે, હરિ ના મળે એકા ઠામેરે. નિં ૧

સતસંગ દેશમાં ભક્તિ નગર છેરે, પ્રેમની પોળ પુછી જાનેરે;

વ્રેહતાપ પોળીઆને મળી મોહાલે પેશજેરે, સેવા સીડી ચડી ભેળા થાનેરે. નિં ૨

દીનતાના પાત્રમાં મનમણી મૂકીરે, ભેટ ભગવંતજીને કરજેરે;

હુંભાવ પુંભાવ નોજાવર કરીનેરે, શ્રી વલ્લભવરજીને વરજેરે. નિં ૩

એરે મંડાણનું મૂળ હરી ઇચ્છારે, કૃપાવના સિદ્ધિ ન થાયરે;

શ્રીવલ્લભ શરણ થકી મહુ પડે રહેલુંરે, દૈવી જીવ પ્રત્યે દયો ગાયરે. નિં ૪

શ્રી દયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા.

ગુર્જર કવિઓના શિરોમણિ, પરમ મહાનુભાવી કવિવર્ય, આદર્શ ભક્તિમાર્ગનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ શ્રીદયારામભાઈનાં કાવ્યમણિઓની આ બીજી માળા ગુર્જર સાહિત્યના રસિક અને ભક્તજનોના કંઠમાં આરોપતાં આનંદ થાય છે. પહેલી ‘કાવ્યમણિમાલા’માં જે ‘કાવ્યમણિ’ઓ પરોવ્યાં હતાં, તે કાવ્યમણિઓની માલાનો આદરપૂર્વક સત્કાર ધયલો જોઈને એકવાર પ્રસિદ્ધમાં આવેલાં, કાવ્યમણિઓ પણ તે સ્વચ્છ નહિં હોવાથી તેને નિર્મલ કરીને આ ‘કાવ્યમણિમાલા’ માં યોજ્યાં છે. જ્યાં સુધી મણિઓ સ્વચ્છ સ્વરૂપમાં હોય નહિ, જ્યાં સુધી તે મણિઓને પ્રકટ કરનારાઓમાં તે મણિઓની ખરી કદર કરી શકવાની શક્તિનો તદ્દન અભાવ જ હોય, ત્યાં સુધી તે મણિનું નિર્મલ સ્વરૂપ કેમ થઈ શકે અને તે ખરા પરીક્ષકોને રચિકર પણ કેમ થાય ? આ અનુભવસિદ્ધ બાબતને ધ્યાનમાં લઈને એક વેળાએ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલાં ‘કાવ્યમણિ’ઓને ઉજ્જલ કરીને તેને પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં પ્રકટ કરવાનો આ “કાવ્યમણિમાલા” માં પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે, જે કેટલે અંશે સફલ થયો છે, તે વિચારવાનું કાંઈ સાહિત્યરસિક ભક્તોને સોંપીને પ્રસ્તુત ‘કાવ્યમણિમાલા’ સંબંધે બે બોલ લખીશ.

જે ભૂમિ કવિવરના જીવનની મુખ્ય ભૂમિકા બનેલી તે જ ભૂમિ મારી જન્મભૂમિ હોવાથી અને જે મહાન સંપ્રદાયના આશ્રય નીચે કવિશ્રીએ પ્રભુ સેવા કરી, કરાવી, કીર્તિ અમર કરી, તે વિશ્વોદ્ધારક સંપ્રદાયમાં રહેવાનું અભિમાન હોવાથી, તેમ જ કવિશ્રીના શિષ્ય ગિરિજાશંકરભાઈના આત્મજ, અને કવિશ્રી તેમ જ સંપ્રદાય ઉપર અચળ શ્રદ્ધા ધરાવનાર અને મને ઐહિક પારલૌકિક શ્રેયસ્નાં માર્ગોને દેખાડનાર ભગવદીય જોષી છોટાલાલભાઈ એરંકે બનેલા હોવાથી પ્રસ્તુત કાર્ય એક મોટા સ્વરૂપમાં ઉપાડી લીધું. કાર્ય આરંભતાં પહેલાં નીચેના મનોરથો મારા મનમાં અવારનવાર ઉદભવ્યા હતા, જે સફલ થયા, થાય છે, થશે કે નહિ, તેનો વિચાર જન-સમાજને સોંપું છું.

૧. કવિશ્રીનું મુખ્ય નિવાસસ્થાન ડભોઈ છે, પરંતુ ત્યાં કવિશ્રીની સંગીન પાયા ઉપર સાદગીરી જળવી રોખનારી કોઈ સંસ્થા સ્થપાઈ

નથી. યુરોપ દેશ જ્યારે પોતાના સાહિત્યને ખેડીને ઉચ્ચુ અનાવવાના પ્રયાસ કરનારાઓની ચાદગીરી મદાન ઉત્સાહથી તનમન અને ધનના ભોગે બળવી રાખે છે, ત્યારે યુરોપનાં શિક્ષણના પ્રભાવે તેનાં વર્તનોનું અનુકરણ કરનારા ગુજર વિદ્વાનો આ વિષયમાં તદ્દન મોળા કમ પડ્યા હશે ? આધુનિક સાક્ષરો કે તે પછી ગમે તેવી ચોખ્ખતા ધરાવનારા હોય, પરંતુ તેમના કેટલા પુંછડીઆ પ્રશંસા કરનારાઓ નગારાં ઠોષ્ટી દાટાને સ્મારકો ઉભાં કરે છે, જ્યારે સાહિત્યની ખરી એવા કરનારા આવા ભકતોને કાંઈ સંભારતું પણ નથી. આવી સાહિત્ય વિષયની સ્થિતિ જોઈને ઘણા ખેદ થયો, અને આ મદાન કવિવર માટે કાંઈ સાક્ષરો તરફથી કે અહ કોઈ નિવારીઓ તરફથી કાંઈ પણ કરવામાં આવેલું ન હોવાથી અધિક ખેદ થયો. આવા સમયમાં કવિશ્રીનું કાયમનું સ્મારક કમ રહે અને તેને માટે શા ઉપાયો લેવા જોઈએ, એનો ઘણો જ વિચાર કર્યો અને ખીબત અનેક વિદ્વાનોની સલાહ લીધી.

૨. કવિઓનો અક્ષરદેહ અવિનાશી છે, તેથી તેમની પોતાની ચાદગીરી રહે ત્યા ન રહે તેની કવિઓને ચિંતા રહેતી નથી; પરંતુ કવિના સમય સાહિત્યથી આનંદનો અનુભવ કરીને કવિશ્રીના આભારી બનેલાં હૃદયોએ કવિશ્રીનું ઋણ ચુકાવવા માટે ‘કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી’ ની કહેવત પ્રમાણે કાંઈ તો કરવા માટે પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ કે નહિ ? વસ્તુતઃ કવિશ્રીનું સંપૂર્ણ ઋણ ચુકાવવાની કાંઈમાં શક્તિ છે નહિ, તો પણ થોડું ઘણું બનતું—યથાશક્તિ થાય તો ગુજરાતનું નાક ગણાતા આગેવાનોને કાંઈ અપરાધ અડેલો ગણાત, ગણાય છે કે ગણાશે નહિ.

૩. ઉપરની વાત થઈ સાક્ષરોની. હવે જે શબ્દ ધાર્મિક લાગણીવાળા માટે લખવા પડે છે. ગુજરાત ધર્મનિષ્ઠ છે. ધર્મનાં નિમિત્તે અસંખ્ય દ્રવ્ય પ્રતિવર્ષે ગુજરાત ખર્ચે છે. અરે, ધર્મને ખડાને આવેલા સ્વાર્થસાધુ વેશ-ધારીઓ પણ જ્યાં પોતાની હાંશ ઘણાજ પ્રમાણમાં પૂરી પાડી જાય છે તો પછી ધર્મશ્રદ્ધાના અસ્તિત્વની વાત જ શું કહેવી ? ગુજરાત કાઠિ-આવાડમાં ઘેરે ઘેર કવિશ્રીની રસિક કવિતાઓ ગવાય છે, શિખાય છે. માંગલિક દિવસોમાં કવિશ્રીનીજ કવિતાઓનો ઘણો ખર્ચ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે કવિશ્રીની કવિતા ઉપર ‘વાહ વાહ’ ના હાઈ ઉદ્ગારો કાઢનારો આ વર્ગ કવિશ્રીના સંબંધમાં જે બાણવાનું

છે, તે જાણતો પણ નથી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ કવિશ્રી તરફની પોતાની ફરજને પણ સંભાળતો નથી.

ઉપર પ્રમાણેની સ્થિતિનો અનુભવ કરતાં, જે ક્ષેત્રમાં મારે જે કાર્યનો આરંભ કરવો હતો, તે ક્ષેત્રમાં તે આરંભ ફલદરૂપ નિવડશે કે કેમ, એવો સંશય મનમાં આવ્યો, પરંતુ સાક્ષર બાંધુઓના સાહાય્યથી કર્મણ્યેવાધિ-કારસ્તે એ પ્રભુની આજ્ઞા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને કાર્ય શરૂ કર્યું. સારી આર્થિક સ્થિતિ એવી નથી કે કવિશ્રીના અક્ષર દેહને કે કીર્તિદેહને સારી પેઠે અલંકાર ધરાવું. પરંતુ ‘કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી’ એ કહેવત પ્રમાણે કવિશ્રીની યથાશક્તિ સેવા બજાવવાનો આરંભ કર્યો. કવિશ્રીના કાવ્યના ઉપર ઉપરના મોહને લીધે કવિશ્રીના કાવ્યોનું મુદ્રણ કવિ નર્મદે કર્યું, તેમ જ બીજા પણ કેટલાક સાક્ષરોએ કવિવર્યનાં કાવ્યોનું મુદ્રણ કર્યું. પણ તે કવિશ્રીની કવિતાનાં વાતાવરણથી વિરુદ્ધ વાતાવરણવાળા હૃદયોનો પટ લાગતાં કલંકિત જ થયું.

જીવન ચરિત્રનું પણ તેમજ થયું છે. કવિશ્રીના નિર્મલ આરસી જેવા જીવનમાં અનેક આધુનિકોના મનોવિકારો ડોઝીયાં કરતાં જણાય છે. આવી સ્થિતિમાં સુધારણા કરવાનો અને કવિશ્રીની વસ્તુસ્થિતિ, તેમનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ આલેખીને જન સમાજ સમક્ષ રજુ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો, જે ત્રણ સાક્ષરોને તે કાર્યમાં જોડ્યા. કવિશ્રીનાં પ્રકટ થયેલા જીવનચરિત્રોનો સારી રીતે અભ્યાસ કરીને તેમાં રહેલી ન્યૂનતા અને કલ્પિતપણાનો ઉલ્લેખ કરીને કવિશ્રીનું શુદ્ધ જીવન કેવું હોવું જોઈએ. એની રૂપરેખા અનેક પ્રમાણોથી, કવિના ગ્રંથોથી, સચોટ દલીલોથી કવિશ્રીના શિષ્યપુત્ર જોષી છોટાલાલભાઈએ દોરી હતી. કવિશ્રીના જાણવા લાયક અનેક સત્ય પ્રસંગો વિસ્તાર સાથે સંગ્રહ કરી એઓએ રાખેલા હતા. માત્ર તેનું પૃથક્કરણ કરીને ચાલુ સમયની શૈલીમાં મુકવાનું કાર્ય જ બાકી હતું. અને તેમાં આધુનિક કૃળવણીના સંસ્કાર પામેલા વિદ્વાનોની સહાયતાની ખાસ જરૂર હતી. તે પ્રભુની ઇચ્છાથી મળી. જે કે કેટલાંક અનિર્વાચ્ય કારણોથી એ કાર્ય બનતી ત્વરાથી થયું નથી. પરંતુ કવિશ્રીએ જાણે પ્રેરેલા ન હોય તેમ એ ઉત્સાહી સાક્ષરોએ એ કાર્ય માટે બનતી મહેનત લીધી છે. એ કેટલે અંશે સફળ નીવડી છે, એ ગ્રંથ પ્રકટ થયા પછી જનસમાજને જણાયા વિના રહેશે નહિ, જેથી અત્રે તે સંબંધે કાંઈ પણ લખવું યોગ્ય ધાર્યું નથી.

ઉપર પ્રમાણે જીવનચરિત્રનું કાર્ય શરૂ કર્યો પછી કવિશ્રીના અપ્રસિદ્ધ

અથોનું મુદ્રણ કરવાની પ્રેરણા જોવી છોટાલાલભાઈએ કરી અને તે
 અનુસારે તેઓના ટિપ્પણ સાથે મનન કરવા યોગ્ય અથોનો અંથ કરીને
 'શ્રી દયારામકૃત કાવ્ય મણિમાળા ભાગ ૧ લો' એ નામે એક
 પુસ્તક છપાવવા માંડ્યું. આટલા સમય સુધીમાં મારે દ્રવ્યનો અને સમયનો
 કેટલો ભોગ આપવો પડ્યો હતો, તેનો ઉલ્લેખ અત્રે વિવેકલગ્નના લયથી
 કરવામાં આવ્યો નથી. જીવનચરિત્રનાં કેટલાંક સાધનો એકાં કરવા માટે
 તેમજ આ દિશામાં મારો પહેલોજ પ્રયાસ હોવાથી પ્રેમની ગોઠવણો વગેરે-
 માં જે જે મુશીબતો વેઠવી પડી છે, તે તેનો પ્રથમ અનુભવ કરનારા મારા
 જેવાઓનાજ ખ્યાલમાં આવી શકે એમ છે; એમ કરતાં કરતાં અંથનું
 મુદ્રણ લગભગ ૧૧ વર્ષ પૂરું થવા આવ્યું. તે પૂર્વે ના. ગાયકવાડ સર-
 કાર તરફથી છપાવણી એક જાહેર ખર્ચને આધારે પ્રાચીન ગુર્જર કવિ-
 ઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો છપાવવા માટે મળનારી આર્થિક મદદનો લાભ
 લેવાને મેં પ્રયાસ કરેલો તેમાં વિલંબ લાગવાથી ખીજી તરફથી અમદાવાદ
 વાળા શેઠ રા. રા. સુનીલાલભાઈ ગોડિયાવાળા, અને રા. રા. મનમોહનદાસ
 દલપતરામ માસ્તર બી. એ. એઓની સૂચનાથી એ અંથના ખર્ચ માટે અમુક
 રકમ મુંબાઈના એક ઉદાર ગૃહસ્થ રા. કેશવજી રામજી લક્ષ્મીદાસ એઓએ
 આપવાનું કમૂલ કર્યું. ત્યાર પછી પુસ્તક પ્રકટ કરવાના સમયમાં ના. ગાયકવાડ
 સરકાર તરફથી પણ અંથના છપાવવાના ખર્ચ પેટે રૂપિયા પાંચસોને બદલે
 ફક્ત રૂપિયા અઠીસોની રકમ મળવાનું જણાયું. એક શેઠ સાથે હું એ
 અંથ માટે બંધાયેલો હોવાથી ના. ગાયકવાડ સરકારના તરફથી મળનારી
 મદદ વિષે એ ગૃહસ્થ સાથે વ્રાતચિત કરી અને તેઓએ ના.
 ગાયકવાડની મદદ લેવાને રજા આપી. અને ના. ગાયકવાડની મદદ ઉપરાંત
 વધતા ખર્ચ પેટે એક રકમ એ અંથની સહાયતા માટે અને એક ખીજી
 રકમ આ બીજા ભાગના ખર્ચ પેટે નોંધવાની સૂચના કરી. તે અનુસાર
 એ ઉદાર સદ્ગૃહસ્થના કહ્યા મુજબજ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે; અને
 તેથી આ અંથ માટે પણ તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે. આ શુદ્ધ
 ખુલાસો પ્રકટ કરવાનું કારણ માત્ર આજ છે. આ કાર્ય સામે સ્વાભાવિક
 રીતે કટાક્ષ કરનાર એક પત્રકારે કેટલાક તરંગો પ્રકટ કરીને આ કાર્ય
 અને આ કાર્યને ઉત્તેજન આપનાર સદ્ગૃહસ્થોને ઉશ્કેરવાની કાશોપકરી
 હતી. એ સર્વ તરંગોનું સંવિસ્તર નિર્મૂલપણું બીજા પત્રોમાં મારા તરફથી પ્રકટ
 થયલું છે અને એક સ્વતંત્ર લેખ મારફતે પણ બહાર પાડેલું છે, એટલે

માત્ર તે વિષે લખાણ કરવાની જરૂર હું જોતો નથી. માત્ર વસ્તુસ્થિતિ શું છે, તે શુદ્ધ હૃદયથી જણાવું છું.

આ દ્વિતીય ગ્રંથમાં રસિકવલ્લભ, બ્રાહ્મણલક્ષ્મીસંવાદ, અને પુષ્ટિપથ-રહસ્ય એ ગ્રંથો ઉપરાંત કવિશ્રીનાં અર્થગાંભીર્યયુક્ત ભક્તિરસથી ભરપૂર અનેક ઉત્તમોત્તમ પદો મુદ્રણ કરવામાં આવ્યાં છે. દયારામભાઈના બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગવિષયક અપવાદરૂપે માત્ર એ ત્રણ ગ્રંથો જ પ્રસિદ્ધ થયેલા છે. કવિશ્રીએ પોતાની જાહેરીમાં રસિકવલ્લભ, ભક્તિપ્રોપણ, સારાવલી, વગેરે જે ઉત્તમોત્તમ ગુર્જર ગ્રંથો રચ્યા છે, તેમાંનો સૌથી સુયુક્ત ગ્રંથ રસિકવલ્લભ જણાય છે. રસિકવલ્લભ ગ્રંથ પ્રથમ ભારતમાં તેડ પંડિત ગદ્દલાલાજીએ કવિશ્રીના કાવ્યોના ઉપરના અત્યંત પ્રેમને લીધે કવિશ્રીના શિષ્યો પાસેથી મેળવીને પોતાના તરફથી પ્રકટ થતા આર્યસમુદયમાં સંવત ૧૯૪૬ના કારતક માસના પ્રથમ અંકમાં મુદ્રિત કરાવેલો હતો. તે જો કે શુદ્ધ રૂપે છપાયેલો પણ ત્રુટક અને તેના ઉપર ટીકા થયેલી ન હતી. તે પછી ઉક્ત ગ્રંથ તથા પુષ્ટિપથરહસ્ય શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબ સર સયાજીરાવ ગાયકવાડના ઉદાર આશ્રયથી પ્રકટ થતી પ્રાચીન કાવ્યમાળાના દ્વિતીય ગ્રંથમાં રા. રા. હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા તથા સ્વ. નાથાશંકર શાસ્ત્રી મારફતે પ્રસિદ્ધ થયેલા હતા અને ભક્તિપ્રોપણ ગ્રંથ નર્મદસંગ્રહિત દયારામકૃત કાવ્ય સંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે, રસિકવલ્લભ ગ્રંથ દયારામભાઈએ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી કૃત નિબંધ તથા શ્રીગુસાંધજીકૃત વિદ્યમંડનાદિ વગેરે અનેક ગ્રંથોનું અવલોકન કરીને યોજેલો છે. અને તેમાં બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગનું પ્રતિપાદન કરેલું છે. ઉક્ત ગ્રંથ ઉપર શુદ્ધાદૈત વેદાંતના પરિપક્વ પરિચયવિના કરેલી પ્રાચીન કાવ્યમાળાની સુવિસ્તૃત ટીકામાં તથા સ્વ. સાક્ષર ગોવર્ધનરામભાઈ એમણે રચેલા દયારામનાઅક્ષર દેહમાં પણ રસિકવલ્લભના અનેક અનર્થો (દોષો) દષ્ટિગોચર થયાથી મને ધણો ખેદ થયો, અને તે ગ્રંથ ઉપર શુદ્ધ ટીકા લખાવવાનો નિશ્ચય થયો.

દયારામભાઈના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો જ પ્રથમ પ્રકટ કરવાનો નિશ્ચય હતો; પરંતુ ઉપર જણાવ્યા મુજબ રસિકવલ્લભાદિ જેવા ઉત્તમ ગ્રંથોની ટીકામાં અનેક અનર્થો થયેલા હોવાથી તથા તે ત્રુટક છપાયેલો હોવાથી તથા કેટલાક ગૃહસ્થો તરફથી તેને શુદ્ધરૂપે છપાવવાની સૂચના થયાથી તથા મુંબઈ યુનીવર્સિટી માં એમ. એ. માં ગુજરાતીમાં ટેકસ બુક તંરિકે મંજુર હોવાથી તે કેટલાક

વૈષ્ણવોને ખાસ મનન કરવા લાયક-લક્ષ્મી કવિ શ્રીદયારામભાઈની

જીવનકળા અને કાવ્યકૃતિઓ.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી તથા ડોક્ટરવાળા શ્રીમદ્દયારામભટ્ટજીની

છબીઓ તથા ચરિત્રો સાથે.

લેખક:—શંકરપ્રસાદ જગનલાલ રાવળ.

(સંશોધક:—મૂલચંદ્ર તુલસીદાસ તેલીવાળા, બી. એ. એલ્. એલ્. બી.

વકીલ હાઈકોર્ટ—મુંબઈ. તથા વે. શા. સં. મગનલાલ ગણપતરામ

શાસ્ત્રી એમ. એ. પ્રોફેસર ડેક્કન કોલેજ—પુના.

ગુજરાતમાં ઘેરેઘેર જાણીતા થયેલા લક્ષ્મી કવિવર શ્રીદયારામભાઈજી આ પુસ્તકમાં સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર તથા એમનાં કાવ્યોની સમાલોચના આલેખવામાં આવેલી છે. કવિશ્રીની અત્યાર સુધીમાં લખાયેલી અને અનેક ઉદાહરણો વિખરાયેલી જીવન રેખાઓનું આમાં સંશોધન કરવામાં આવ્યું છે. એટલુંજ નહીં પણ આ મહાન કવિની અને તેટલી સંપૂર્ણ હકીકત જાણવા આતુર થઈ રહેલા ગુજરાતના જનસમાજને કવિશ્રીની હજુ સુધી બહાર ન આવેલી પ્રાચીન સુંદર છબી એમની જન્મકુંડળી, એમનું વિલ એમના હસ્તાક્ષર, ચરમા અને એમનું વંશવૃક્ષ વગેરે અનેક બાબતો તદ્દન નવીન તરીકેજ આ પુસ્તક દ્વારા નજરે. કવિશ્રીનાં અત્યાર સુધીનાં જીવનચરિત્રો, ઉતાવળ કે અજ્ઞાનને લીધે અને જોઈતી સામગ્રીના અભાવે લખાયેલાં હોઈ અધુરાં, એક તરફ, અશુદ્ધ અને કવિશ્રીને અન્યાય આપનારાં છે તે સર્વેનું પરિશોધન કરીને કવિશ્રીની હયાતીમાં તેમના શિષ્યોને હાથે લખાયેલાં પ્રકીર્ણ ટિપ્પણો કવિશ્રીના શિષ્યપુત્ર જેપી છોટલાલભાઈ પાસેથી મેળવેલાં તેની મદદ લઈ કવિનો સ્થળનિવાસ, બાલ્યાવસ્થા, વિદ્યાભ્યાસ, સદ્ગુરુ, બ્રહ્મસંબંધ, મહાયાત્રાઓ, નિર્વાહ, શિષ્યો, ગ્રંથોનું લીસ્ટ, કવિત્વશક્તિ, નીતિ, લક્ષ્મી વિગેરે એમનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યોના નમુના સાથે અનેક વિષયોથી ભરપૂર. આ જીવન ચરિત્રને સંપૂર્ણ શુદ્ધ અને સપ્રમાણ કરવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકમાં પુષ્ટિમાર્ગ પ્રવર્તે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની તેમના સ્વયંસેવકો સાથેની તથા કવિશ્રીના જીવનના નિયામક ડોક્ટરવાળા પરમલક્ષ્મી શ્રીમદ્દયારામભટ્ટજી તથા કવિના પદ શિષ્યો જેપી રણછોડભાઈ તથા જેપી ગિરજાશંકરભાઈની પણ છબીઓ તથા જીવનચરિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે તે થોડા વખતમાં છપાઈ બહાર પડશે. આટલું અપૂર્વ સાહિત્ય જતાં તેની કીમત માત્ર કૃષ્ણીઓ દાઢજ રાખવામાં આવી છે. અગાઉથી આહુક થનારને કવિશ્રીના અવતરિણીના નામનો અમૂલ્ય ગ્રંથ વિનામૂલ્યે ભેટ આપવામાં આવશે.

પ્રકાશક:—નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ, ડભોઈવાળા.

૩૦ સી. બી. ટેકેસ્ટ, લાડની વાડી-મુંબઈ નં. ૪.

અમારે ત્યાં મળતાં ખાસ વૈષ્ણવોપયોગી પુસ્તકો.

શ્રી દયારામકૃત કાવ્ય મણિ- માલા ભાગ ૧	૧-૪-૦	શ્રી વલ્લભદિગ્વીજયં	૧-૮-૦
શ્રી દયારામકૃત કાવ્ય મણિ- માલા ભાગ ૨	૧-૮-૦	તત્ત્વાર્થદીપનિબંધ ગુજરાતી	૧-૦-૦
શ્રી દયારામકૃત કાવ્ય સંગ્રહ	૧-૮-૦	શ્રીમદ્ ભાગવત	૨-૮-૦
દયારામનો અક્ષરદેહ	૧-૪-૦	શ્રીકૃષ્ણ લીલામૃત ભાગ ૧ લો	૧-૦-૦
મનુષ્યનું કર્તવ્ય અને ધર્મ	૦-૧૨-૦	શ્રીકૃષ્ણ લીલામૃત ભાગ ૨ નો	૧-૦-૦
જ્ઞાનામા	૦-૧૨-૦	શ્રી કીર્તન રતનાકર	૩-૦-૦
શ્રી નરસિંહમેહેતા કૃતકાવ્ય સંગ્રહ	૩-૦-૦	વિવિધ ધોળ પદસંગ્રહ ભા.૧	૦-૮-૦
શ્રી નરસિંહમેહેતાનું જીવન- ચરિત્ર	૦-૮-૦	વિવિધ ધોળ પદસંગ્રહ ભા.૨	૦-૮-૦
શ્રી મીરાંબાઈનું જીવનચરિત્ર	૦-૮-૦	શ્રી ગોકુળનાથજીનાં ધોળ	
શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીનું જી- વનચરિત્ર	૧-૦-૦	તથા પદસંગ્રહ	૧-૦-૦
શ્રી કબીરદાસનું જીવનચરિત્ર	૧-૦-૦	અક્ષર સંબંધ કાવ્યમ	૦-૬-૦
શ્રીકૃષ્ણસુદામા	૦-૧૨-૦	૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તા ગુજરાતી	૦-૧૦-૦
બસોળાવનની વાર્તા વ્રજભાષા	૪-૦-૦	૨૫૨ વૈષ્ણવની વાર્તા „	૧-૮-૦
ચોરાશી વૈષ્ણવની વાર્તા „	૧-૮-૦	દીનતા આશ્રયનાં પદસંગ્રહ	૧-૧૦-૦
હાકાર મહાત્મ્ય-સટીક	૧-૦-૦	શ્રી વિદ્વતમંડન	૧-૦-૦
લક્ષ્મી રતનાવલી મોટી	૧-૮-૦	લક્ષ્મીપ્રેક્ષા (લક્ષ્મીનાંચરિત્ર)	૩-૦-૦
ચોરાશી વૈષ્ણવની વાર્તા વ્રજ- ભાષા મથુરાની	૧-૦-૦	પ્રેમસાગર વ્રજભાષા	૧-૦-૦
શ્રી મુખોદયનીજી પ્રથમસ્કંધ	૮-૮-૦	વલ્લભાખ્યાન વ્રજભાષા	૧-૦-૦
કીર્તન ખારે માસનાં ભાગ ૩	૮-૦-૦	વલ્લભાખ્યાન „	૦-૮-૦
ચોરાશી તથા બસોળાવન		વલ્લભાખ્યાન ગુજરાતી	૦-૮-૦
સાથે આંધેલા ડોલેજ	૬-૦-૦	શિક્ષાપત્ર વ્રજભાષા	૩-૦-૦
		તુલસીસની સાખી નહાની	૦-૮-૦
		મુક્તમાળા	૦-૧૨-૦
		ગોવરધનનાથજીનું પ્રાગટ્ય	૦-૮-૦
		શુદ્ધાદૈત માતૈક	૧-૧૨-૦
		રસીક ધોળપદ	૦-૧૦-૦
		વિવિધ ધોળપદ	૦-૮-૦

ચૌરાસી વૈષ્ણવની વાર્તાનીજ	નવીન વિવિધ ઘોળ	૦-૪-૦
વાર્તા તથા ધરવાર્તા સાથે	૫-૦-૦	ઘોળ પદસંગ્રહ
અસોખાવનની વાર્તા	૪-૦-૦	શ્રી ગોકુલનાથજીનાં વચનામૃત
શ્રીવલ્લભ પુષ્ટિપ્રકાશ	૩-૦-૦	પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંત
નિબંધ શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ	૧-૦-૦	દશમ લીલા
ગોડપ અંથ વ્રજભાષા	૨-૦-૦	વલ્લભકાવ્ય
નરસિંહમેહેતાનું જીવન તથા		કૃષ્ણ ચરિત્ર
કવન.	૧-૦-૦	પુરુષોત્તમ મહાત્મ્ય
હારમાળા અને તેના લેખક	૦-૮-૦	રણછોડ લીલા
શ્રીકૃષ્ણ ચરિત્ર (કવિ ગીર-		પુષ્ટિમાર્ગનો સાચો સિદ્ધાંત
ધરકૃત)	૨-૦-૦	દેવકીનંદનાચાર્યનું જીવનચરિત્ર
શિક્ષાપત્ર ગુજરાતી	૨-૦-૦	

વધુ માટે સૂચિપત્ર મંગાવો.

મળવાનું ઠેકાણું:-નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ.

કે. સી. ચી. ટેકરોડ, લાડની વાડી-મુબમ્બ નંબર ૪.

નવીન ગઝલોના સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ

સચિત્ર મણિકાન્ત કાવ્યમાળા.

લેખક, “ મણિકાન્ત ” હળધરવાસવાળા.

બોધક ગઝલોનો ભંડાર ! સુંદર ચિત્રો.

નીતિ, ભક્તિ, શૃંગાર, વૈરાગ્ય તથા પ્રસ્તાવિત કાવ્યોથી ભરપૂર

ઉંચા કાગળો ઉપર છાપેલું ખાંડી બાંધણીનું રૂપેરી બોર્ડરમાં સોનેરી

ખાંચ નામવાળું ઉચ્ચ પાનાનું દળદાર પુસ્તક. મુલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

સોલ એજન્ડ, સોજીતરીયા પ્રધર્સ-પુસ્કસેલર્સ.

કે. લખમીદાસ ખીમજીનો ભાગો, અણેશવાડી મુબમ્બ નં. ૨.

પરમ મગવદીય દયારામભાઈ.

સૃષ્ટિસૌંદર્યથી પરિપૂર્ણ, અનેક વિદ્વાનોની જન્મભૂમિ 'ગરવી ગુજરાત'ના અલંકારરૂપ, મહાનુભાવી પરમ મગવદીય દયારામભાઈનો ગુર્જર સાહિત્યના અભ્યાસીઓને પરિચય કરાવવો, એ કાર્ય, શરદ્ઋતુની પૂર્ણિમાની મધ્ય રાત્રિએ ગગનમંડળને પ્રકાશિત કરી રહેલા રજનીપતિનો પરિચય કરાવવા સરખું જ ગણાશે. દયારામભાઈ ગુર્જર સાહિત્યના નિષ્કલંક ચંદ્ર છે. ગુર્જર સાહિત્યદેવીને સંપૂર્ણ રીતે શણગારનાર તેઓ જ છે. આઘ કવિ નરસિંહ-મહેતાએ જે ગિરાને સંપૂર્ણ અલંકૃત કરીને, જેતું ગૌરવ સર્વત્ર પ્રસરાવ્યું હતું, તે જ ગિરાને અસલ સ્વરૂપમાં સુશોભિત કરીને તેતું ગૌરવ કાંઈ એાર જ દિશામાં ફેલાવનાર જે કોઈ પણ કવિ હોય તો તે શ્રીદયારામભાઈ જ છે. ગુર્જરગિરાનાં પરમ ભાગ્ય છે કે, તેના ઉપાસકો, તેની પ્રતિષ્ઠાને વૃદ્ધિગત કરનારા સેવકો ભકતો જ છે. વસ્તુતઃ સર્વ સાહિત્યની રસમયતા અને ફલદરૂપતા માત્ર ભક્ત હૃદયોના જ આભારી છે. પ્રભુપ્રેમથી જે હૃદય અંકિત થયલું નથી, પ્રભુપ્રેમની કસોટી ઉપર જે હૃદય ચડીને શુદ્ધ સાખીત થયલું નથી, તે હૃદય પોતાનો પ્રભાવ ચિરસ્થાયી કરવા કદાપિ સમર્થ થઈ શકે નહિ, એ સર્વમાન્ય સિદ્ધાંતસૂત્ર છે. ગુર્જરગિરાને આદિમાં શ્રીનરસિંહ-મહેતાએ પોતાના પ્રેમહૃદયના ઉજ્જવલ અને અલૌકિક ભાવરૂપ આભૂષણોથી અલંકૃત કરી, ત્યાર પછી તેવાં હૃદયોનાં અભાવે તેનાં સુવ્યવસ્થિત ભૂષણો કાંઈક અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયાં. છેવટે તેને તેવી સ્થિતિમાં નિહાળીને આદિ કવિએ જ પુનઃ જન્મ લીધો હોયને શું એમ કવિશ્રી દયારામભાઈએ પુનઃ સ્વહૃદયમાં ઉદ્ભવેલાં, કાન્તિમય સ્નેહસૂત્રચયિત ઉદ્ગારરત્નોના અલંકારો ધરાવ્યા, અને તેનાં લાવણ્યને અચ્છી તરેહથી ખીલવ્યું. આવાં લોકોત્તર સામર્થ્યથી પોતાનો પરિચય આપી રહેલા પ્રભુપ્રેમપથના વિહારીનો થોડો પણ પરિચય આપવાનો પ્રયાસ કરવો એ કસ્ટૂરીનાં સુગંધતું વર્ણન કરવાને બેસવા જેવું કાર્ય છે. વ્રજભાષાનાં ઉપવનનાં બ્રમર, ઉર્દુ, મરાઠી, મારવાડી, તૈલુગુ વગેરે સર્વ ભાષાઓને શ્રીશ્યામસુંદરનાં ગુણગાનરૂપ મહામંત્રથી પુનિત કરનાર કવિશ્રીનાં સ્વરૂપને આલેખવું એ ઉપર કલા પ્રમાણે સાહિત્ય

દેખાય છે. તોપણ સર્વ વિષયને તે પહોંચી વળી શક્તી નથી, કદાચ કોઈ-
 ને એવો પ્રશ્ન અહીં ઉઠે કે આ જગતરૂપી ચંત્ર જે બુદ્ધિવૈભવને આધારે
 ચાલી રહેલું છે તેને અસમર્થ કેમ કહી શકાય ? વાત ખરી છે કે જગત-
 રૂપી ચંત્ર એને પ્રભાવે જ ચાલે છે, પણ જગતનાં સંઘર્ષો કાર્યો એક જ
 કક્ષાનાં નથી, અને એ કાર્યોનો ઘણો મોટો ભાગ બદલે એમ પણ કહીએ
 તો ચાલે કે લગભગ અધો ભાગ નિચલી ભૂમિકાપરના વિષયો સાથે જ
 વિશેષ સંબંધ ધરાવે છે, તેથી બુદ્ધિનું સંકુચિતપણું જેટલું છે તેટલું સર્વના
 અનુભવવામાં આવતું નથી, અને જનસમાજ પોતાનાં કાર્યો બેઘડકે ચલાવ્યા
 જાય છે, તથા એક સંબંધમાં ઉત્તમ, બીજાને માટે મધ્યમ, તો ત્રીજાને
 માટે કનિષ્ઠ એમ અભિપ્રાય પણ ધમધોકાર આવતો જાય છે. આ અભિ-
 પ્રાય કોઈ વખત ખરો પણ હોય છે, તો કોઈ વખત ખોટો પણ હોય છે;
 અને તેનું કારણ પણ ઉપર કહ્યું તેમ વિસ્તૃતતા અથવા સંકુચિતતા સિવાય
 બીજું કંઈ હોતું નથી, ઉપર એક વખત બુદ્ધિની સંકુચિતતા વર્ણવ્યા પછી
 અહીં પાછી તેની વિસ્તૃતતા પણ કહી તેથી વિરોધ જેવું લાગશે, પરંતુ
 વસ્તુવિચારે એ વિરોધી બાબત નથી. બુદ્ધિપર વિષયોના સંબંધમાં તો
 બુદ્ધિ હંમેશાં માટે સંકુચિત જ છે એવો એક નિત્ય નિયમ બાંધીએ તો
 ખોટું નથી. પરંતુ વ્યવહારના સામાન્ય વિષયો કે જેમાં બુદ્ધિનું જોર પૂર
 જોડે છે, તેમાં તો બુદ્ધિની વિસ્તૃતતા અને સંકુચિતતા માન-
 વામાં કોઈ પ્રકારની હાનિ નથી. સાંઈ અને નરસું એ શબ્દો જ સાપેક્ષ છે,
 અને જ્યારે જ્યારે અમુક વસ્તુને સારી અથવા નરસી કહેવામાં આવે છે,
 ત્યારે કહેનારને ખંજર નથી હોતી કે એનો અમુક વસ્તુ સાથે મુકાબલો
 કરીને એ પ્રમાણે કહું છું, પરંતુ એ મુકાબલો તેની જાણ વગર પણ થયા
 વિના રહેતો નથી. કોઈ વસ્તુને ઉત્તમ કહી એટલે તેના ધ્યાનમાં આવેલી
 બીજી એવી ચીજો કરતાં તે ઉત્તમ તેને લાગી, એથી ઉલટી બાબતોમાં
 પણ તેવું જ સમજવું.

વિશ્વનાયકની વિચિત્ર સૃષ્ટિના કોઈ પણ પદાર્થનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તે
 તે વિરલ અધિકારીઓને જ લાગે છે, અન્યને નથી જ લાસતું. ચંદ્રનાં
 સ્વરૂપને, તેમાં રહેલી ખુબીને તેના સમીપમાં જતાં જણાતાં વાદળો સમજી
 શકતાં નથી, જેટલું તેથી દૂર રહેલો ચક્રોર સમજી શકે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રના

મેધજલબિન્દુના સ્વાસ્થ્યને કોણ સમજી શકે ? જલમાં રહેલાં ચૈતન્યને માછલાં સિવાય જલનું સેવન કરતાં અન્ય કોઈ અનુભવી શકે, તેમ નથી. છીપશિખામાં રહેલાં જ્યોતીરૂપ તત્ત્વને તો પતંગ જ પારખે છે. તેવી જ રીતે એ સાહિત્યચંદ્રના આત્માને લોકોત્તર સાહિત્યના જ અભ્યાસીઓ સિવાય અન્ય વર્ગ ન જાણી શકે તો તે કાંઈ આશ્ચર્યજનક નહિ જ કહેવાય.

અધિકારિભેદ વસ્તુસ્વરૂપભેદ.

અહમ્મજાનની દૃષ્ટિએ જોતાં સર્વ પદાર્થમાત્ર ભગવત્સ્વરૂપ જ છે, તથાપિ તેટલી કક્ષાએ નહિ પ્રહોચેલાઓને તે જન્મનાશાદિ પ્રાકૃત દોષથી યુક્તજ ભાસે છે, તેમાં વસ્તુનો દોષ નથી. સ્વાતિનક્ષત્રનું જલબિન્દુ છીપમાં સ્થાન મેળવીને જ મુક્તારૂપે પરિણમે છે, જ્યારે તપ્રેલા લોઢા ઉપર જતાં નાશને પ્રાપ્ત થાય છે. ચંદ્રના કિરણો ચંદ્રકાંતમણિને સ્પર્શીને જલને ઉત્પન્ન કરે છે, જ્યારે તે કોઈ વિરહીતો સમાગમ કરે છે, ત્યારે અંગારારૂપ થઈ પડે છે ! મનુષ્યનાં બાહ્ય સ્વરૂપનો ખ્યાલ જોડ્યો સ્વચ્છ દર્પણ આપી શકશે તેટલો દ્વેષોગ્રાહી યા ચિત્ર નહિ જ આપી શકે. આ બધું શું સૂચવે છે ? એજ કે, પદાર્થમાત્ર ભગવદ્રૂપ હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારના દોષથી રહિત છે, તથાપિ દૃષ્ટાની મર્યાદામાં રહેલું વાતાવરણ શુદ્ધ પદાર્થના સ્વરૂપને કલંકિત કરી દે છે. પર્યાતિ પિત્તોપહતઃ શશિશુભ્રં શહસ્વ-મપિ પીતં એ કહેવત ઉપરનો જ પાઠ શિખવે છે. એ પ્રમાણે કોઈ પણ સ્વરૂપનો નિર્ધાર કરવામાં તે તે પદાર્થોનાં અધિકારીઓ જેવા પ્રતેહમંદ નિવડે, તેવી રીતે બીજા ન જ નિવડે એ નિયમ અનુદ્વંધ્ય છે. એ નિયમનો અમને અત્ર સાક્ષાત્કાર થયા સિવાય રહેતો નથી. આકાશસ્થ ચંદ્રમાં જણાતાં કત્તંક માટે જેમ અત્ર બાલકો વિચિત્ર મૃગાદિની કલ્પનાઓ કરે છે, કાવ્યસામર્થ્યને દેખાડવાને તત્પર થયેલાઓ તરફથી પંકાદિની કલ્પનાઓ થાય છે, અને વસ્તુતઃ નિર્ધાર તો કોઈક જ કરી શકે છે, તેમ આ કવિ ચંદ્રમાં કલંકનો આભાસ થતાં જ, તેના ઉપર ‘સ્વાતુભવનાં પરિણામ’રૂપ અનેક ચિત્રવિચિત્ર કલ્પનાઓ થઈ છે, જેને માટે ત્રિશેષ નિર્દેશ કરવો અત્ર અનુચિત જ છે. કવિવર કવે છે કે—

‘શું જાણે આકરણી, વસ્તુને શું જાણે વ્યાકરણી ?’

પ્રકીર્ણિયદ.

‘ ગમ્ય ન પડે આવરતે, પુષ્પિસ્ટિતું યવન. ’

પુષ્પિયથરહસ્ય.

ઉત્તમ પદાર્થના ગ્રાહકો વિરલ જ હોય છે.

દુનિયામાં બધા ઉત્તમ વસ્તુના અભિલાષી નથી હોતા. સૌ ટચતું સુવર્ણ તો કોઈક જ ખરીદે છે. તેમાં પણ ચાલુ જમાનાને તો ‘ ગીની ગોલ્ડ ’ જ વધુ પસંદ પડે છે ! આવી રોશનીમાં જન્મેલાઓ કવિશ્રીનાં સ્વરૂપને, તેમાં રહેલી લોકોત્તર દિવ્યતાને ક્યાંથી અનુભવે ? કવિશ્રીનાં સ્વરૂપને આલેખવાના ઉદ્દેશથી અત્યાર સુધીમાં લખાયેલાં અનેક પુસ્તકોમાં ઉપરતો જ નિયમ બહુધા નજરે નિહાળાય છે. પહેલાં જણાવ્યું તેમ તેમનો અધિકાર તેટલા જ પુરતો હશે, એથી જ તેઓ કવિના સ્વરૂપની યથાર્થ ઝાંખી કરવાને કમનસીબ હોય તો તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નહિ ગણાય. હીરાની પરીક્ષા કરવાની તીવ્ર મગજશક્તિના અભાવે ઝવેરાતને પારખવા બેઠેલો ઝવેરી કેવી કંફેડી સ્થિતિમાં આવી પડે છે ? તેવોજ અનુભવ અત્ર પણ અમુક હૃદયોને થાય તો બ્યાજખીજ ગણાવો જોઈએ.

કવિચંદ્રતું સ્વરૂપ અવલોકવાની એક વિલક્ષણ દૃષ્ટિ.

શ્રીમદ્ધર્માર્થચરણ પુષ્પિસ્ટિતું લક્ષણ આપતાં ઉપદેશે છે કે:—

ન તે પાષણ્ડતાં યાન્તિ ન ચ રોગાદ્યુપદ્રવાઃ ।

મહાનુભાવાઃ પ્રાયેણ શાસ્ત્રં શુદ્ધત્વહેતવે ॥

મગવત્તારતમ્યેન તારતમ્યં મજન્તિ હિ ।

×

×

×

×

મગવત્સેવકા યે તુ કથાશ્ચિદ્ મિન્નતાં ગતાઃ ।

મવાન્તસમ્મવાદૈવાસ્તેષામર્થે નિરૂપ્યતે ॥

ઉપરનાં સર્વ વાક્યોનો ભાવાર્થ એ જ છે કે કાંઈક નિગૂઢ કારણથી પ્રભુથી ભિન્ન થયેલા ભગવાન્ના સેવકો લોકના જ ઉદ્ધારાર્થે જન્મ ધારણ કરે છે, અને પ્રભુની આજ્ઞાને અનુસરીને તે તે અલૌકિક કાર્યો કરીને પુનઃ પ્રભુની નિત્ય લીલામાં પધારે છે. આવા અલૌકિક પુરુષો લોકમાં અવતાર લઈને પોતાનો સર્વ પ્રભાવ લોકમાં પ્રકટ કરતા નથી જ. લોકમાં પ્રકટ થઈને

લોકતું અનુસરણ કરે છે. જો કે કોઈક વખતે લોકોત્તર કાર્ય કરીને પોતાની અલૌકિકતા પ્રકટ કરે છે, પરંતુ તેનો નિર્ધાર તો કોઈ વિરલનેજ થાય છે. એ મહાનુભાવોનાં લોકાનુસરણથી જ્યારે કોઈ સૃષ્ટિ મહામોહમાં ડૂબી જાય છે, ત્યારે કોઈ ભગવદ્નુગ્રહીત સૃષ્ટિ તેમનાં લોકાનુસરણમાં પણ રહેલાં ઉંડા મર્મને નિહાળીને તેમાંથી કાંઈ અન્ય જ રહસ્યને ગ્રહણ કરે છે. અલૌકિક મહાનુભાવોનાં લોકોત્તર કાર્યને ભૂલી જઈને એઓની સરહસ્ય લોકાનુકૃતિમાંથી રહસ્ય ગ્રહણ કરવાની શક્તિના અભાવે તે કાર્યથી તેવા પરમ મહાનુભાવીઓને સાધારણ જીવસમાન જ માની લેવાની દૃષ્ટતા કરનારી સૃષ્ટિ દેવથી ઇતર જ ગણી શકાશે. આ વિવ્રક્ષણ દૃષ્ટિ તરત જ પ્રાપ્ત થતી નથી, પરંતુ અનેક પ્રકારના અનુભવો અને ભગવદ્નુગ્રહથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. કવિશ્રીનાં કાવ્યોમાં અનેક સ્થળે આ લોકોત્તર દૃષ્ટિ ચમકારા મારે છે, જેનો ઉદ્દેશ્ય અત્ર અસ્થાને ગણાશે નહિ.

‘હરિતું પૂજન સહુ સંતોષજી, તે મહાસેવા વૈષ્ણવ તોષજી;
શ્રીહરિ શ્રીગુરુ સંત સમાનજી, જ્યમ ત્રય ગંગા ત્યમ અનુમાનજી,
‘પ્રભુ પૂર્ણ સંગી પૂર્ણ હોય, પૂરણપણે મદ થાય;
મદસૂદન માધવ બિરદ છે, ગુણ દોષ સહુ થઈ જાય.
ન્યૂનતા પણ નવ દીનતા, દીનતા વિના ન કૃપાય;
ન્યૂનતા ન હોય મુજ દાસમાં, તેનો કરવો કાંઈ ઉપાય.
એમ વિચારી હરિ ભક્તમાં, નિજ ઇચ્છાકૃત ધર્યો દોષ;
તે જોઈ દીન બન્યા રહે, બાકી ખરા સદ્ગુણ કોષ.’

x

x

x

x

‘કાજળ ટપકુંડી સુત ગાલેજી, માત કરે છે જેમ ઉર વહાલેજી;
લઘુ લાંછન રક્ષણ બાળજી, તેમ નિજજન જાણે ગોપાળજી.

+

+

+

+

હરિ મુક્યો દોષ મટે નહિ, કરતાં અનેક ઉપાય;
તે દોષ હરિજનનો લખી, નિંદા ન કરવી કોય.
પ્રભુ ધર્યો તે ક્ષણમાં હરે, નારકી નિંદક હોય;
સહુ વેષ વૈષ્ણવ પૂજવો, હોય જ્ઞાની વા અજ્ઞાન;
જેમ ગમે તેવી ગાય પણ, જ્ઞા તોષ દોષ સમાન.

શુભ ગુણી સાધુ સેવીએ, તે ધર્મનું અર્ચન.
હરિ બદાનું કેવળ અર્ચનું, તે દયા પ્રભુ અર્ચન:
રસિવદલભ.

સંભોલી ગુરુ રામ, લોભી તો વાગન બળો;
ક્રોધી ગુરુ નૃસિંહ, કામી તો કૃષ્ણ પ્રમાણો.
જો ગર્વી તો પરશુરામ, માત્સર્ય વ્યાસજી;
પણ ન ચળે હરિ બાવ થકી, તે જ સત્યદાસજી.

+ + + + +

જેવું હરિ ગુરુરૂપ, ત્યમ જ વૈષ્ણવનું બળો;
વણુ શ્રમ મહાકળ મલે, ઉભયથી અધિક પ્રમાણો.
કશું ન સમજ્યો હોય, હોય અતિ પ્રિય જો હરિજન;
તેને કશું કરવું ન રહ્યું, હરિ પ્રિય-સમ લોચન.

પુષ્ટિપંથ રહસ્ય.

ખરી વાત છે કે ‘અત્યંત પવિત્ર જીવનના અભાવમાં’ આ વાત આધુનિક રોશનીમાં રમી રહેલાઓને ગળે ઉતરતી મુશ્કેલ છે, પરંતુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જેઓની કક્ષા લોકથી-પ્રકૃતિથી પર છે, તેઓના અનુભવે તો આ વાત વારંવાર સ્વીકારાયતી છે, અને તેનો જ નિશ્ચય થાય તો જ ઉત્તમ શ્રેયસની પ્રાપ્તિ થાય અન્યથા નહિ. એવી જ દૃષ્ટિથી અમે દયારામ-ભાઈનો કવિ તરીકે જાળખાવીને, તેમને કાલિદાસાદિ સંસ્કૃત કવિઓ તેમ જ પ્રેમાનંદાદિ ગુર્જર કવિઓ સાથે તેમની યોગ્યતાની તુલના કરીને તેમના ગૌરવની હાનિ કરવા ઉચુક્ત નહિ જ થઈએ. કારણ કે, તે બધા લૌકિક કવિઓ છે, તેમની સાથે આવા અલૌકિક પુરુષોની તુલના કરવી એ એક પ્રકારનું સાહસ જ છે. એક કવિ કહે છે કે:-

सरसापि कवेर्वाणी हरिनामाङ्किता यदि ।

सादरं गृह्यते तज्ज्ञैः शुक्तिमुक्तान्विता यथा ॥

આવા જ કાંઈક આશયથી રા. સાગર પોતાના ‘ગુજરાતી ગઝલિ-સ્તાન’ માં લખે છે કે, “સારી કવિતા લખે તે બધા કવિ,” એવી વ્યા-ખ્યાનો સ્વીકાર કરીએ તો દયારામ, બેશક, ઉંચા વર્ગનો કવિ ગણી શકાય.

પણ તેનાં આંતર જીવનની સર્વોપરિ પ્રવૃત્તિ અથવા તેના હૃદયોન્તરના મૂળ પ્રવાહની સત્યતાપરથી નિર્ણય કરીએ, તો તે કવિ નહિ, પણ આશક છે. ભક્ત છે.” જો કે રા. સાગરના આવા વિચારો સાથેના બીજા વિચારો, જેવા કે ‘કૃષ્ણનું’ સ્થૂળ શરીર આજે વિદ્યમાન નથી વગેરે, સાથે અમે તે વિચારો આંતરજન્ય હોવાથી અને કવિશ્રીની કવિતાના અભ્યાસના અભાવથી જન્મેલા હોવાથી મળતા થઈ શકું નહિ, પરંતુ ‘સુરી’ નાં ‘દર્દી જીગર’ નાં કાવ્યથી સુપરિચિત હૃદયને બીજાં શુષ્ક હૃદયો કરતાં દયારામભાઈનો ખ્યાલ વધારે આવે તેમ માનવામાં એમત હોઈ શકે નહિ. મતલબ કે શુષ્ક વેદાંતના તત્ત્વો આલેખનાર અમો જેમ પોતાને ‘કવિ’ તરીકે ગણવાની ના પાડે છે, તેમ જ અમે પરમ ભગવદ્દીય ભક્તરાજને લૌકિક કવિઓમાં ગણવાનો દુરાગ્રહ કરતા નથી. અખાની કવિતા માત્ર શુષ્ક વેદાંતથી પૂર્ણ હોવાથી તેની કવિતામાં કાવ્યત્વ ન આવે તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ ભક્તવર્ચનું વેદાંત તેમ જ તત્ત્વજ્ઞાન શ્રોતં વિચારોથી તેમજ પ્રસ્થાનચતુષ્ટયના સિદ્ધાંતોમાંથી જન્મ પામેલું હોવાથી તેમાં રમનો પ્રવાહ વહે તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. અલૌકિક પુરુષોની વાણીને જ અર્થ અનુસરે છે, અર્થને વાણી અનુસરતી નથી, એ ન્યાયે કવિવર ભક્તરાજની અલૌકિક વાણીમાં પાછળ જ કવિતા તેઃ ઘસડાતી જ આવે ! આ જ દૃષ્ટિ બિંદુથી જ જો કવિનું સ્વરૂપ જોવામાં આવે તો અમે ધારીએ છીએ કે કવિશ્રીનો આત્મા સારીપેડે સમજી શકાશે.

ખાસ આવશ્યક.

કવિવરનાં હૃદયમાંથી વહેતા પ્રભુગામી સ્નેહસ્ત્રોતસને સમજવા માટે બીજી એક સૂચના ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની છે, તે એ છે કે અલૌકિક શૃંગાર. દુનિયાના પ્રાકૃત પદાર્થોમાં શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવેલો એક પણ રસ અસ્તિત્વ નથી ધરાવતો એ શાસ્ત્રકારોનો સર્વસંમત મહાસિદ્ધાંત છે. અર્થાત્ શૃંગારાદિ ભક્તિ મુખીના સર્વ રસો પ્રભુમાં જ છે. જેમ સિંહના શબ્દનો પર્વતમાં પડ્યો પડે છે અને પર્વતમાંથી અવાજ નિકળે છે એમ કલ્પાય છે, તેમજ સર્વરસાત્મક, વિશ્વનાયક પ્રભુમાં રહેલા જ સર્વ રસોનો માત્ર આભાસ જ આ દુનિયામાં જણાય છે. જેમ પ્રભુના જ આનંદની એક

કળાથી સર્વ જગત જીવે છે, એમ શ્રુતિ કહે છે, અર્થાત્ એ અગણિતા-
નંદમય પ્રભુના આનંદનો, આનંદના સમુદ્રરૂપ પ્રભુમાંથી એક સૂક્ષ્મ આ-
નંદનો છાંટો આ સર્વ જગતમાં છે, જેથી દુનિયા પોતાને આનંદમાં મસ્ત
માનવાની અદ્ભુતતા દેખાડે છે. વળી નાનાં બાળકો રાજની એટા કરતાં
ક્ષણભર પોતાને રાજ, પ્રધાન, પહેરગીર વગેરે માની લે છે, તેમજ રસમય
પ્રભુની દુનિયામાં વસતા પ્રાણીઓ પોતાને રસનો અનુભવ કરનારા માને છે.

શૃંગારથી કામ સો ગાઉ દૂર છે.

ઉપરના સત્ય સિદ્ધાંતો હૃદયારૂઢ થયા પછી એ નિશ્ચય કરવાનો છે કે
શૃંગારને અને લૌકિક કામને કાંઈપણ સંબંધ નથી. જેમ ભૂતપ્રેતપિશા-
આદિનો શરીરમાં પ્રવેશ થતાં જ તેની ક્રિયાઓ બદલાય છે, વળી ક્રોધ વ-
ગેરેનો પણ પ્રવેશ થતાં જ શારીરિક ક્રિયામાં અસાધારણ ફેરફાર થઈ જાય
છે, તેમ કામરૂપ દૃઢ્યને કોરી ખાનાર એક જહરી કીડાની ચળવળથી શ-
રીરમાં મહાન વિકારો ઉથલપાથલ ચલાવે છે. ત્યાર પછી થતી ક્રિયાઓને
જો કોઈ શૃંગાર કહે તો તેના જેવા વંચિત દુનિયામાં કોઈપણ ન જ કહે-
વાય. મૂલ શૃંગારને અને કામને કશો સંબંધ નથી. શૃંગારરસરૂપ તો સા-
ક્ષાત્ પ્રભુ જ છે, તેમાં કોઈપણ પ્રાકૃત કામનું અસ્તિત્વ હોય જ નહિ. જો
કે રસશાસ્ત્રોક્ત સર્વ ક્રિયાઓ શૃંગારરસરૂપ હોવાથી પ્રભુમાં જણાય છે,
પરંતુ તેને લૌકિક કામની કાર્યક્ષામાં મૂકવાની નથી. પ્રભુ કાટિકંદર્પલા-
વણ્ય છે અને સાક્ષાત્ મન્મથમન્મથ છે. ત્યાં આવા કામની ગણતરી શી ?
આ વિચારદિશાથી જો વિવેક કરવામાં આવે તો સાક્ષરોને જે શૃંગારની
સૂઝ ચડી છે, તે દૂર થઈ જાય.

સ્થાનભેદે ગુણદોષવિવેક.

સંગ એ ગુણ છે. તે સંગનો ઉપયોગ જો અસત્ પુરુષો સાથે કરીએ
તો તે દુષ્ટ દૂર છે, અર્થાત્ તે સંગરૂપ ગુણ દોષ બને છે. તેનો જ ઉપયોગ
સત્સમાગમમાં થાય તો ગુણ જ મનાય છે. તેવી જ રીતે મનુષ્યહૃદયમાં
રહેલો પ્રેમપ્રવાહ દુનિયામાંના પ્રાકૃત પદાર્થ તરફ વહે તો તેથી ગંભીર
હાનિ જ જ થાય છે, પરંતુ તે જો પ્રભુ તરફ વળે તો ઉત્તમોત્તમ સ્થાન પ્રાપ્ત

થાય છે. દોષ પણ પ્રાકૃત પદાર્થોના જ સંસર્ગથી દોષરૂપ છે. તેનો જો ઉપ-
યોગ અલૌકિકમાં, પ્રભુમાં થાય તો તે પણ ઉદ્ધારક નિવડે છે. જેને માટે
અનેક દૃષ્ટાંતો કવિની વાણીમાં જોવામાં આવે છે.

ઉપરનાં સર્વ લક્ષ્યોને ઝરોઝર અનુલક્ષીને જો કવિશ્રીના આત્મા ત-
રફ દૃષ્ટિ અપાશે તો અમે ધારીએ છીએ કે, કવિશ્રીનાં સ્વરૂપની યથાર્થ
ઝાંખી થવામાં પ્રતિબંધ નહિ નડે. આટલી આવશ્યક સૂચના કરીને કવિ-
શ્રીના જીવનની એક સૂક્ષ્મ રેખા જે આ પુસ્તકમાલાના પહેલા ભાગમાં મુ-
દ્રિત કરવામાં આવેલી છે, તેનું મનન કરવાને અને તેને પણ અત્ર સૂચવેલી
દૃષ્ટિએ જોવાને સૂચવીશું; તે તટસ્થ વાચકોને સત્યાસત્યનિર્ણય કરવાનું
સાધન છે.

ઉપસંહાર.

હવે એક બાબતનો વિચાર કરીને આપણે ભગવદીય મહાત્માનાં સ્વરૂપ
નિશ્ચાયક વિચારોથી વિરમીશું.

ચાલુ જમાનામાં નીનિતો બાહ્ય આડંબર ઘણોજ વધી ગયો છે. નીતિ-
મય જીવન ગાળો, નીતિમય કાર્ય કરો, નીતિમય ચરિત્રવાળા થાઓ, એવા
પડખા ચારે દિશાએથી સંભળાય છે ! આ માત્ર બહારનો ડોળ છે. જગતને
છેતરવાનાં અને માની લીધેલી મહત્તાને સિદ્ધ કરવાનાં વ્યર્થ ક્રાંદ્વાં છે. નીતિ
શું ચીજ છે, તેની કેટલી મર્યાદા છે, તેને ક્યાં સુધી વળગી રહેવાનું છે,
એ આજકાલના નીતિને નામે ધર્તિંગ ચત્રાવનારાઓ ભાગ્યે જ વિચારે છે.
વિષયનો અર્થ શો છે, વિષય કેટલો વ્યાપક છે, તેનો ખ્યાલ ન કરતાં
તેઓ એમજ માની લે છે કે અમુક ઇંદ્રિયનો સંબંધ એ જ વિષય અને
તેનો ત્યાગ એ જ વિષયત્યાગ અને તે જ નીતિમય જીંદગી. તે ત્યાગ પછી
તે શક્તિના અભાવમૂલક હો, વા તેની સેંકડોવાર અધમતાનો નિશ્ચય થઈ
ગયા પછીનો હો, સર્વ ઇંદ્રિયો ભણે પોતાના વિષયોમાં મશગુલ રહે, પરંતુ
એક ઇંદ્રિયને રોકો. ખરું છે કે દોષેષુ પ્રથમઃ કામઃ એ વાક્યાનુસાર
અન્ય વિષય કરતાં તે વધારે નીચી પંક્તિએ મૂકનાર છે, પરંતુ તેનાજ
નિયમનથી કૃતકૃત્યતા માનીને પોતાને નીતિમાન માની લેવાની કાંઈ પણ
ધૃષ્ટતા કરવી નહિ જોઈએ. કવિશ્રી કહે છે કે, તેવા વ્યર્થ વિચારમાં શા

માટે વળખાં મારો છો ? ભગવદ્ભાવ સિદ્ધ કરો. ભગવદ્ભાવ સિદ્ધ કરશે તો તેથી સંકળે જ દૂર થશે. ભગવદ્ભાવવિના એ અધાં મદાંમાં છે.

કામ હત્યો ત્યારે વધ્યો એક વ્યંહણ દોષ હતે વધ્યો વૃક્ષરે;

લોભ હત્યો ત્યારે વધ્યો એક અજગર, જે હરિભાવ નથીરે ભાવ નથી.

સર્વતું મૂળ ભગવદ્ભાવ છે. પ્રભુમાં સ્નેહ હોય તો કામોદિતું હતું સફલ છે, નહિ તો અધાં સાધનો એકલા વિનાનાં મીઠાં જેવાં છે. ભગવદ્ભાવ સિદ્ધ થયા પછી, આસક્તિ સિદ્ધ થયા પછી તેમાં તેનું ચિત્ત જશે જ નહિ. પરંતુ ભગવદ્ભાવ સિદ્ધ કરવાની કક્ષામાં થતાં તેવા દોષો જણાય તો કવિશ્રીએ પહેલાં જણાવ્યું તેમ એ દોષો ભગવદ્દિશ્ઠાકૃત છે, અને દીનતાનાં કારણરૂપ છે. તે દોષો ભગવદ્દીયોમાં દૂષણરૂપ નથી, પણ ભૂષણરૂપ છે ! આ અનુભવસિદ્ધ સિદ્ધાંત નિશ્ચિત થયા પછી કવિશ્રી ઉપર જે જે આરોપો મૂકવામાં આવ્યા છે, તે હીન દૃષ્ટિથી અને ‘સ્વાનુભવના પરિણામ’થી જન્મ્યા છે, એમ સિદ્ધ થયા સિવાય રહેતું નથી.

અત્ર એટલું વિચારવાનું છે કે, આજના લોકોમાં અમુક વિષયોના જયથી, અને ભગવદ્ભાવની સ્થિરતા તો દૂર રહી, પરંતુ ગ્રંથોના સમાગમથી, કોષ્ઠવાર ક્ષણિક આવેશોથી મહાગર્વ તથા પોતાની ઉત્તમ (ઉન્મત્ત ?) અધિકારિતાના નિશ્ચયનું સાહસ કરાય છે, ત્યારે આવા જગદ્દંઘ સમ્યક્ત્રિ કવિવરને તો પોતાની અત્યંત ઉચ્ચ સ્થિતિ હોવા છતાં પોતાની પ્રભુસમક્ષ ઉભા રહેવાની થોડી પણ યોગ્યતા નથી એવી દીનતા પ્રાપ્ત થયતી અવલોકાય છે:—

“હરિ હું શુભકૃતિથી હીનો, અતિશય અદૃષ્ટનો પણ ઝીણો,
બ્રહ્મ હૃદયે માની નહિ શિક્ષા, જગમાં લજવી વૈષ્ણવી દીક્ષા.”

આવી દીનતા આ જ ક્યાં છે ? પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું સાધન માત્ર દીનતા છે, અને તેના સિવાય કોઈપણ સાધનનું બલ માનવું એ શુદ્ધિહીનતા જ છે. આવાં દૈન્યને લઈને કવિવર ઉપર કાંઈક પણ દોષારોપણ ક્યાં પૂર્વે દીનતા એ શું પદાર્થ છે એ સમજવાની જે કોશેષ કરવામાં આવશે તો ધણો જ લાભ થશે.

ઉપર પ્રમાણે કવિશ્રીનું જીવન સમજવા માટે અપેક્ષિત કેટલીક બાબતો સવિસ્તર સૂચવીને અને તેને માટે અપેક્ષિત અધિકાર અને સિદ્ધાંતોનું દિગ્દર્શન કરાવીને છેવટે કવિશ્રીના શબ્દોમાં જ કહીશું કે:—

“ ભજન વિના વાત સર્વ જાણુજો વૃથા,
મુકી કુથલી સાંભળને કેશવની કથા;
આત્મધાતી તું જ તારો ને થા,
દયાના પ્રીતમવિના ગતિ નથી સર્વથા.

વસંતપંચમી.

સંવત ૧૯૭૨.

}

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી

પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકમાં પ્રથમ ગ્રંથ રસિકવલ્લભ ગ્રંથ છાપવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથ ભારતમાર્તંડ, વેદાંતભટ્ટાચાર્ય સદ્ગત પંડિત ગદ્ગલાલાલજીએ અને રાવખડાદુર હરગોવિંદદાસ કાંઠાવાળાએ પહેલાં છપાવેલો છે. ૨૨ીથી મુદ્રણ કરવાનું પ્રયોજન એટલુંજ કે, પંડિતજીએ છપાવેલા ગ્રંથમાં અપવાદ સિવાય કોઈ પણ સ્થલે કાવ્યને સ્પષ્ટ કરવાને ટીકારૂં કાંઈ પણ લખાયું નથી. રાવખડાદુરે પ્રકટ કરેલા ગ્રંથમાં કવિશ્રીનાં કાવ્યોનો ધણે ઠેકાણે ખોટો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. વધારે તો શું પણ શુદ્ધદ્વૈત-શુદ્ધ-અદ્વૈત-મતને તેઓ શુદ્ધ દ્વૈત જ સમજી ગયલા છે! શુદ્ધદ્વૈત શબ્દમાં-શુદ્ધ શબ્દ પછી લખાતો ‘અ’દ્વાર સૂચક ‘૧’ કાનાને તેઓએ નકામો ગણી કાઢ્યો જણાય છે, અને તે કવિએ અબજપણે લખેલો ગણી કાઢવામાં આવેલો કલ્પ્યો છે. તેમજ ઠેકઠેકાણે એટલી બધી ગેરસમજથી ઉલટા અર્થ કરવામાં આવેલા છે કે; તે વાચીને હાસ્ય અને ઘૃણા સિવાય ખીજું કાંઈ ઉદ્ભવે જ નહિ. વળી સ્વર્ગસ્થ ગોવર્ધનરામભાઈએ પણ ‘અક્ષરદેહ’માં ‘રસિકવલ્લભ’નો મોટો ઉપયોગ કરેલો જણાય છે. તેમણે ‘રસિકવલ્લભ’ સમજના માટે શ્રમ લીધેલો છે, અને રાવખડાદુર કરતાં કદાચ કાંઈ વધારે સમજેલા હશે, પરંતુ ગ્રંથનું સંપૂર્ણ હાર્દ સમજવાથી તો તેઓપણ બેનસીમ જ રહેલા. રસિકવલ્લભના ઘણા ભાગનો પોતાના પુસ્તકમાં ઉપન્યાસ કરેલો છે, અને તેને પોતાની કલ્પના પ્રમાણે બેસાડવાનો યત્ન પણ આદર્યો છે તેઓએ આ ગ્રંથને જેવા સ્વરૂપમાં આલેખ્યો છે, તેનું સ્પષ્ટ પૃથક્કરણ તે તે ઠેકાણે ગ્રંથમાંજ વિસ્તારથી કરવામાં આવેલું છે, તેથી તે સંબંધમાં અત્ર મૌન જ ઉચિત છે. તેઓનાં રસિકવલ્લભને સમજવામાં થયેલાં રખડનો કાંઈક ઝાંખા સ્વરૂપમાં સ્વર્ગસ્થ કવિ સવિતાનારાયણે ‘ગુજરાતી’ પત્રમાં પ્રકટ કરેલાં સ્મરણમાં છે. એ સંબંધમાં એટલુંજ કહેવાનું કે, ગુજરાતી ભાષાના એક ઉપાસક તરીકે પણ માનીને કવિશ્રીની વાણીને મુદ્રણ કરવાની અને તેના ઉપર બમે તેવા ભાવથી ચર્ચા કરવાની જે તકલીફ તેઓએ ઉઠાવેલી છે, તે માટે તેમનો થોડો આભાર માનવાનો નથી. તેમજ ‘ગુજરાતી’ પ્રેક્ષના માલીક સ્વર્ગસ્થ

સાક્ષર ઇચ્છારામભાઈએ પણ કવિવર્યનાં સાહિત્યો પ્રકટ કરવાની જે ઉલ્લટ અને ખંત વારંવાર દર્શાવી છે, તે માટે તેમનો ઉપકાર પણ સ્મૃતિપથ થતો અટકે એમ નહિ માનવામાં આવે.

ગ્રન્થ સમન્નવવા માટે તેની નીચેની નોટ ધણુજ વિસ્તારથી સરલ ભાષામાં સ્પષ્ટ રીતે લખવામાં આવેલી છે. કોઇ કોઇ ઠેકાણે કવિશ્રીનાં કાવ્યોના થયલા ખોટા અર્થોથી ઉચ્છેરાયલી લાગણીએ તે તે લેખકો પ્રતિ અપેક્ષિત વિવેકની મર્યાદા ઉલ્લંઘન કરી હોય તો તે તટસ્થ નીરક્ષીરવિવેકી વિદ્વાનો ક્ષંતવ્યજ ગણશે. જો કે તે મર્યાદાભંગનો પાઠ મહુમ સાક્ષરોના કહેવાતા ઉપયોગી ગ્રંથોજ શીખવે છે. મહુમ સાક્ષર ત્રિપાઠી ‘અક્ષરદેહ’ માં પોતાને બહુવચનથી લખે છે, અને પોતાનાથી લક્ષાવધિ ઉચ્ચ યોગ્યતા ધરાવનારા કવિવર્ય દ્વારામ અને તેમના પણ પરમવંદ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્વલ્લભ-આર્યજી માટે ‘વલ્લભ’ શબ્દથી જ વ્યવહાર પ્રારંભે છે, અને આ દેશની રૂઢિનો ત્યાગ કરીને પાશ્ચાત્ય રૂઢિનો સ્વીકાર કરવામાં કૃતાર્થતા માને છે. આની અસર ઉછરતા લેખકો ઉપર થાય એ જેટલી સ્વાભાવિક છે, તેટલી જ તટસ્થોના ગ્રંથવિષયક તટસ્થ મતને દૃઢ કરવામાં ઉપેક્ષણીય છે.

રસિકવલ્લભ ગ્રન્થની અંદર કવિશ્રીએ પુષ્ટિમાર્ગના સર્વ સિદ્ધાન્તોને સમન્નવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. કવિશ્રીનાં કાવ્યો અસંખ્ય છે, અને દરેક કાવ્યો જુદા જુદા વિષયો ઉપર સચોટ અસર કરનારી ભાષામાં લખાયેલાં છે. તે બધાનાં દોહનરૂપે કવિશ્રીએ ભક્તિપોષણુ ગ્રંથ લખ્યો છે. તેનાજ વિસ્તારરૂપે, તેમજ વાદવિવાદરૂપે, સ્પષ્ટીકરણરૂપે રસિકવલ્લભ, સુકી શકાય ખરો. વ્રજભાષામાં આવો જ વિસ્તૃત ગ્રંથ કવિશ્રીએ લખ્યો છે અને તે રસિકરંજન સંજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધ છે, જેનું શુદ્ધ મુદ્રણ હવે પંછીના ગ્રન્થોમાં પ્રારંભાશે.

રસિકવલ્લભ ગ્રંથ સંબંધે તથા આ પુસ્તકમાં છાપવામાં આવેલા અન્ય ગ્રંથો સંબંધે જે કાંઈ વક્તવ્ય છે, તે ટીકામાં સારી પેઠે કહેવાયલું છે, અને સૂક્ષ્મમાં વસ્તુનિર્દેશરૂપે અનુક્રમણિકામાં યોજાયલું છે, એટલે અત્રે તેનાં વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા જાણતી નથી.

ગ્રન્થનાં મુદ્રણ સંબંધી કેટલુંક કહેવાની જરૂર છે. ગ્રન્થજેવી શૈલીમાં

લખાયલો મલ્યો છે, તેવોજ સુદ્રિત કર્યો છે. પંડિત ગદ્યલાલજીએ પણ આ જ પ્રયાતું અવલંબન કર્યું હતું. વળી કવિશ્રીના સમયમાં ખોલાતી ચુર્ચરગિરાતું સ્વરૂપ કેવું હશે, એના જવાબમાં એવોજ અંતે તે વેળાએ લખાતી લિપિના સંશોધકોને આ શૈલીથી ઘણો જ લાભ થવા સંભવ છે. તેમજ કવિશ્રીની ભાષામાં રહેલું માધુર્ય મૂલ ભાષાતું ચાલુ સમયની ભાષામાં પરિવર્તન કરવાથી અનુભવાતું નથી. જેમકે ‘અમો છું રાજના ખાસા ખવાસ’ એ ઠેકાણે ‘અમે છીએ,’ ‘અમે તો’ ‘અમો છીએ’ વગેરે ચાલુ સમયની ભાષામાં ફેરફાર કરવાથી કાવ્યમર્મ લોપાદ્ય જવાનો ભય રહે છે. એવીજ રીતે ‘જાયુ છું’ તે બદલે ‘યાયુ છું’ ‘સોહાગ’ તે ઠેકાણે ‘સોભાગ્ય’ વગેરે પરિવર્તનો પણ રસહાનિકર્ત ગણાશે. આ પુસ્તકમાં આવાજ ઉદ્દેશથી મૂલ કાવ્યની જોડણી તેવી જ રાખવામાં આવેલી છે. પાછળનાં ‘આદ્યશુભક્ત સંવાદ’ વગેરેમાં સામયિક ફેરફાર કરવામાં આવેલો છે, તેનું કારણ એક સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષરની સૂચના છે. ગ્રંથમાં સ્ત્રીમ પ્રેસને લીધે ટાઇપો હડી જવાથી, તેમ મનુષ્યસ્વભાવના સ્વાભાવિક સ્ખલનથી રહેલી ભૂલો સંભાળ પૂર્વક શોધીને છેલ્લે પાને આપેલી છે.

હવે પછી જે જે ગ્રંથો પ્રકટ કરવામાં આવશે તદ્દન નવીજ પદ્ધતિ અને સર્વપ્રિય થઇ પડે તેવી શૈલીનું જ અવલંબન કરીને જનસમાજ સમક્ષ રજુ કરવામાં આવશે. એ સંબંધે વિશેષ કહેવું તે યોગ્ય નથી, પરંતુ પ્રથમ ભાગમાં આ અને આ ભાગમાંના તાસ્તમ્ય ઉપરથી જ તેની ખબર પડશે.

આશા છે કે જનસમાજ આવા અનુપમ ગ્રંથોનો સંગ્રહ કરીને કવિશ્રી તરફની પોતાની દરજ અદા કરશે અને અન્ય સુંદર ગ્રંથો પ્રકટ કરવા માટેનો અમારો ઉત્સાહ ઉત્તેજિત કરશે. એજ.

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

॥ श्रीदयारामकृतकाव्यमणिमाला ॥

॥ रसिकवल्लभः ॥

પદ ૧ છું.—રાગ સામેરી.

પ્રથમ જ પ્રણમું શ્રીગુરુપાય જી, બહાલે વંદું શ્રીવ્રજરાયજી;
અષ્ટ સખા વંદું હરિરૂપજી, રસિકશિરોમણિ કવિહૃદભૂપજી. ૧

૧. કવિવર ગ્રંથના પ્રારંભમાં શિષ્ટાચારને અનુસરીને મંગલા-
ચરણ કહે છે. યથા દેવે તથા ગુરૌ એ વેદવંચનને અનુસરીને
પ્રથમ ગુરુના ચરણારવિંદને પ્રણમે છે—‘સર્વથી પહેલાં ગુરુપાદને
પ્રણમું છું. પછીથી શ્રીવ્રજધિપ શ્રીકૃષ્ણને વહાલથી વંદું છું. વળી
ભગવદ્રૂપ અષ્ટ સખાઓ, જેઓ રસિક શિરોમણિ અને કવિ-
સંમૂહના રાજા છે, તેમને વંદું છું.’ અષ્ટ સખાઓનાં નામોનો

દેશ કવિવર સ્વકૃત ‘વસ્તુવૃન્દદીપિકા’ નામના ગ્રંથમાં કહે છે—
સૂરદાસ સૌં કૃષ્ણ, તોક પરમાનન્દ જાનો; કૃષ્ણદાસ સૌં અંશુ
કુમ્ભન અર્જુન વચ્ચાનો, નન્દદાસ હૈં કૃષ્ણ ચતુર્ભુજ વિશાલનામી;
છિતસ્વામી હૈં સુબલ શ્રીદાસ ગોવિન્દસ્વામી, યહ અષ્ટ ગોપ
ગોપાલકે સચ્ચા હતે બ્રજરાયકે; ફિર વે હિ સચ્ચા દયાપ્રમુ શ્રી-
વલ્લભ શિરનાયકે. અષ્ટ સખાઓમાંના કૃષ્ણદાસ, કુંભનદાસ, સૂર-
દાસ અને પરમાનંદદાસ એ ચાર સખાઓ શ્રીમદ્દત્તલાચાર્યના
અને નંદદાસ, ચતુર્ભુજદાસ, છિતસ્વામી અને ગોવિન્દસ્વામી એ
ચાર સખા શ્રીમદ્દિલ્લેશ્વરના અંતરંગ ભક્તો છે.

મુજને જાણી સહુ નિજ દાસણ, મુજ હૃદયમાં પૂરો વાસણ;
મુજને ભાસે નિજ પ્રભુ પંથણ, રચું “રસિકવલ્લભ” શુભ ગ્રંથણ. ૨

તાળ.

આ ગ્રંથરચના કરું છું, ગુરુશિષ્યસંવાદે કરી;
જેમાં ખંડન માયાવાદ, શુદ્ધાદ્વૈત પ્રતિપાદન ભરી. ૩

૨. ઉપર પ્રમાણે લક્ષ્મી કવિ નમસ્કારાત્મક મંગલાચરણ કરીને ગ્રંથ નિર્દેશ કરે છે—સહુ-ગુરુ, ભગવાન અને ભગવદ્દીયો મને પોતાનો દાસ જાણીને મારા હૃદયમાં વાસ કરો કે જેથી મને મારા પ્રભુનો માર્ગ ભાસે અને તેથી ‘રસિકવલ્લભ’ નામનો શુભ ગ્રંથ રચું.

૩. અહીંથી ૮ દૂંડ સુધી ગ્રંથકાર અનુબંધચતુષ્ટયનું નિરૂપણ કરે છે. અધિકારી, વિષય, સંબંધ અને પ્રયોજના એ ચાર અનુબંધ છે. ક્રમશઃ તે સ્પષ્ટ સમજાશે. કવિશ્રી કહે છે કે ‘આ ગ્રંથની રચના ગુરુ અને શિષ્યના સંવાદરૂપે હું કરું છું.’ આ ઉપરથી એ જાણવાનું કે બીજા સર્વ મતોનું જ્ઞાન મેળવીને તૈયાર થયેલો શિષ્ય અત્ર અધિકારી છે. ગ્રંથકાર વિષય જાણાવે છે—‘રસિકવલ્લભમાં માયાવાદનું ખંડન અને શુદ્ધાદ્વૈતનું પ્રતિપાદન ભર્યું છે.’ અત્ર માયાવાદનું અને શુદ્ધાદ્વૈતનું તાત્પર્ય સમજાવવું અસ્થાને નહિ જ ગણાય. માયાવાદ એટલે જગત જેવા અનુભવગોચર, ત્રિકાલાબાધિત, સત્ય અને ભગવદ્દૂષ પદાર્થને ‘જગન્મિથ્યા’ એમ કહીને ખોટો ઠેરવનારો વાદ, જગતનું કારણ સદસદ્વિલક્ષણ માયા છે એવો વાદ તે માયાવાદ. આ ગ્રંથમાં તે વાદનું હુશ ખંડન કરવામાં આવશે. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલા શુદ્ધાદ્વૈતવાદનું પ્રતિપાદન પણ સારી પેઠે કરવામાં આવશે. શુદ્ધાદ્વૈતવાદનો ભાવાર્થ આ છે—શુદ્ધાદ્વૈતમાં બે શબ્દ છે; ૧. શુદ્ધ

અને ૨. અદ્વૈત. શુદ્ધ એટલે ભેળભેળ વિનાનું. એટલે અદ્વૈત એટલે દ્વૈત નહિ તે. દ્વૈત એટલે એ પ્રકારનું ભેદરૂપે જ્ઞાન થવું તે. જેમકે કાર્ય અને કારણ - એ બન્ને જુદાં છે. ઘટ અને મૃત્તિકા જુદાં છે. વસ્તુનું નામ અને રૂપ જુદાં જુદાં હોય છે. આંત્રું ભેદાત્મક જ્ઞાન જ્યારે થાય છે ત્યારે તે જ્ઞાન દ્વૈતજ્ઞાન કહેવાય છે. જગત્ ભગવાનનું કાર્ય છે, ભગવાન તેનું કારણ છે, પણ તે ભિન્નાભિન્ન છે એવું જે માને તે દ્વૈતવાદી કહેવાય છે. જેઓ એથી ઉલટું માને તે અદ્વૈતવાદી કહેવાય છે. અર્થાત્ આ દૃષ્ટિવિષય થતું સમગ્ર બ્રહ્માંડ ભગવદ્રૂપ છે, ભગવાનથી જુદું નથી, ઘડો કંઈ મૃત્તિકાથી જુદો કહી શકાય જ નહિ, તેના અંશેઅંશમાં જેમ મૃત્તિકા રહેલી છે, તેમ જગત્માં સર્વત્ર ભગવાન ઓતપ્રોત થઈને રહેલા છે એવું જ્યારે જ્ઞાન થાય ત્યારે તે જ્ઞાન અદ્વૈત કહેવાય. વાસ્તવિક જોતાં અદ્વૈતવાદ કહો કે બ્રહ્મવાદ કહો, પરંતુ તે ઉપર બતાવેલો વાદ જ તેવો ઠરી શકે છે, પરંતુ અદ્વૈતવાદને શુદ્ધાદ્વૈતરૂપે ઓલખવાનું તાત્પર્ય આ છે. માયાવાદીઓ પોતાના માયાવાદને અદ્વૈતવાદ તરીકે ઓલખાવે છે. અદ્વૈતવાદનાં ઓઠાં નીચે તે લોકો એવો વેદવિરુદ્ધ વાદ અડાવે છે કે-આ અનુભવાતું જગત્ મિથ્યા છે, માત્ર માયાથી જ તે ભાસે છે, વાસ્તવિક તે આકાશપુષ્પ જેવું છે. આ લોકો 'અદ્વૈતવાદ'ને ડાલ કરવાને માયાનો આશ્રય કરે છે, અને અદ્વૈતને ડાળી નાંખે છે-મલિન કરી નાંખે છે, તેથી તેના વાદથી પોતાનો વાદ ભિન્ન છે, મલિન નથી, તેમના જેવી જુદી માયાના આધારવાલો નથી. એમ એમ દર્શાવવા માટે 'શુદ્ધ' એમ પદ જોડ્યું છે.

કવિશ્રી સ્વકૃત સમ્પ્રદાયસાર નામક ગ્રંથમાં કહે છે કે,

‘શુદ્ધ કહનકો હેતુ યહ, સોચો ચિત્ત વિચારિ;
મિથ્યારૂપ મલિનતા, શંકરિ શઠ ઉચ્ચારિ ॥

જેથડી સહુ સંદેહ ટળે સિદ્ધાંત સૂધો ભાસે;
પડે પ્રતીતિ પર્વતપ્રાયે નિશ્ચે ભ્રમણુ ભ્રાંતિ નાસે. ૪
હોય પ્રકટ ભક્તિ પ્રેમ, શ્રીગિરિધર વસે ઉરમાંહ;
નિજ કરી કરુણાદષ્ટિ ભાળે સહજ ઝાલે ખાંહ. ૫

આટલું બધું વિસ્તૃત વિવેચન કરવાનું કારણ એ છે કે એક લેખકે આ દૂકનો સમજ્યા વિના જે વિચિત્ર અર્થ ઠાકી બેસાડ્યો છે અને તેમ કરીને વાચકવર્ગને ઉંધે રસ્તે દોરવાનો જે પ્રયાસ કર્યો છે, તેને શુદ્ધ અને સરલ અર્થ સમજાય. તેણે શુદ્ધાદ્વૈતનો અર્થ કેવો કર્યો છે તે અત્ર આપવામાં આવે છે. ‘કર્તા અને કાર્ય, સ્વામી અને સેવક, જીવ અને ઈશ્વર, ઇત્યાદિ દ્વૈત (બેનું બેડું) કહેવાય છે. બેની એકતાને દ્વૈત કહે છે.’ આ લેખકની બુદ્ધિ કેવી ગગનગામિની છે? એકવાર દ્વૈતને ‘બેનું બેડું’ કહે છે અને વળી ‘બેની એકતાને’ દ્વૈત કહે છે. શુદ્ધા એમ જુદું પદ કહે છે! ‘શુદ્ધા’નો અર્થ જ શુદ્ધ સમજે છે! ધન્ય છે ધીમાન! ભાયાના આવરણથી એકનાએક શબ્દની વિચિત્રાર્થરૂપે આપને પ્રતીતિ થાય છે એથી અમને કંઈ પણ આશ્ચર્ય થતું નથી. એ તો ગંધર્વનગરલેખાનું આકર્ષણ છે!

૪. ઉપરની દૂકમાં અધિકારી અને વિષયનો નિર્દેશ કરીને સંબંધ પણ પ્રતિપાદ્યપ્રતિપાદકભાવ જ છે એમ જણાવીને પ્રયોજનનું નિરૂપણ કરે છે—‘જે શુદ્ધ દ્વૈતના પ્રતિપાદન કરવાથી બધા સંશયો શમી જાય છે, અને સિદ્ધાંત પણ સૂધો ભાસે છે. પર્વત પાસે પડ્યો હોય અને તેનું જેવી રીતે ચથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, તે તેવી રીતે આ ગ્રંથથી શુદ્ધાદ્વૈતનું જ્ઞાન થશે, અને ભ્રમણુ (ભાયામાં?), આનંદ દૂર નાસશે.’

૫. ‘વલી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પણ પ્રકટ થશે અને ગિરિધર શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વસશે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ચોતાનો બન્નાવીને

એવું કથન હું કરું છું શ્રીકૃષ્ણપ્રતાપ;
 સ્થાપન સગુણ સાકારનું હરિ વિશ્વકર્તા આપ. ૬
 નિત્ય ધર્મ સેવકસ્વામીનો એકતા નહિ કે કાળ;
 ઇત્યાદિ વર્ણન કરીશ, સરલ જેમ સમજે બાળ. ૭

કરુણાયુક્ત દૃષ્ટિએ સામું જોશે અને સહજમાં હાથ ગ્રહીને 'આ
 સંસારસાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરશો.

૬. 'શ્રીગુરુ અને ભગવાન્ના પ્રતાપથી હું એવું કથન કરું
 છું. દિવ્ય-અલૌકિક ગુણથી યુક્ત અને અલૌકિક આકારથી યુક્ત
 આપ જ વિશ્વના કર્તા છે, એવું આ ગ્રંથમાં સ્થાપન કરું છું.'

૭. 'સેવક અને સ્વામીનો ધર્મ નિત્યનો-નિરંતરનો-કાયમ-
 નો છે, સ્વામી અને સેવકની એકતા કદી થઈ શકતી નથી, વગેરે
 સરલ વર્ણન કરીશ, જેમ એક નાનું બાળક સમજી શકે તેમ
 વર્ણવીશ.' કવિવર કહે છે કે પ્રભુ સ્વામી છે અને જીવ તેનો
 સેવક છે, એટલે એ બન્નેનો અભેદ કોઈ કાળે પણ ન થાય. આ
 અભેદ શુદ્ધાદ્વૈત મતનો નહિ, પરંતુ માયાવાદનો સમજવો. અર્થાત્
 માયાવાદીઓ જેવો જીવ અને બ્રહ્મનો અભેદ માને છે તેવો અભેદ
 નથી; પરંતુ ભેદસહિષ્ણુ અભેદ છે. જીવ અંશ છે, પ્રભુ ભગવાન
 અંશી છે, બ્રહ્મવાદમાં ધર્મ અને ધર્મી, ગુણ અને ગુણી તેમ જ
 અંશ અને અંશી વચ્ચે ભેદ હોતો નથી, તેવી રીતે જીવ પણ
 ભગવાન્નો અંશ હોવાથી ચિદ્રૂપે તેનો અભેદ છે, પણ તે અભેદ
 માયાવાદ^૧ જેવો નહિ, પરંતુ ભગવાન્ની ઇચ્છાથી થયેલો ભેદયુક્ત
 ભેદસહિષ્ણુ અભેદ. ભગવાન રમણ માટે સ્વેચ્છાથી બહુરૂપે થાય
 છે; એમ વેદ કહે છે. બહુરૂપે ક્યારે થવાય ? જ્યારે ભગવાનમાં-

૧. નિરાકાર શંકર કહે, બ્રહ્મરૂપ કહે આપ;

અંશી બ્રહ્મ જીવ અંશ હે સમતા ચાંદિ અક્ષાપ.

બ્રહ્મ શાસ્ત્રમત ઇતિહાસ અદ્ભુત યુક્તિસહ દર્શાત;
જે સુણ્યેથી જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ પદ રહે ચંત. ૮
પદ ૨ જી.

શિષ્યે પુછ્યું શ્રીગુરુપ્રત્યજ, ક્યમ બ્રમતી રહે ચહારી મત્યજ;
કૃપા કરી તે મુજને કહિયેજ, કારણાગત છું નિજનો લહિયેજ. ૧
✓ મેં અવલોક્યા છે બહુ ગ્રંથજ, તેથી ન ચહોટે મન એક પંથજ;
છું વચલેલો દોષ ના ધરશેજ, પુછિશ વહેલું કોધ ન ધરશેજ. ૨

શ્રી જ ઉત્પન્ન થયલા પદાર્થોમાં પરસ્પર વિલક્ષણતા હોય ત્યારે.
એથી એમજ સમજવાનું કે પ્રભુ રમણાર્થ અનેક રૂપે, લેહ રૂપે
સ્વેચ્છાથી થાય છે, થાય છે પોતે જ, માટે અલેહ પણ ખરો અને
બહુરૂપે થવા માટે પ્રત્યેક રૂપમાં કાંઈક વિલક્ષણતા સ્વેચ્છાથી
રાખે છે માટે લેહ પણ છે. આ સૂક્ષ્મ ભાવાર્થને કવિવર આગળ
ઉપર વધારે સ્પષ્ટ કરશે.

૮. ‘શાસ્ત્રનું શું મત છે તે પણ લઈશ, અદ્ભુત ઇતિહાસ
અને અવનવી યુક્તિઓ દર્શાવો આપીશ, જે સાંભળવાથી દયા-
લા પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમાં મનુષ્ય ચિત્ત ચોટ્યું રહેશે.

૧. કવિશ્રી ગ્રંથનો પ્રારંભ કરે છે—‘શિષ્ય ગુરુ પ્રત્યે પૂછેછે
કે હું ગુરો! મારી બુદ્ધિ ચોક્કસ કેમ ભમ્યા કરે છે? હું આપને
કારણ આપેલો છું, માટે મને આપનો બનાવો અને મારી મતિ
કેમ ભમે છે તે કૃપા કરીને મને જણાવો.

૨. ‘મેં ઘણા ગ્રંથો જોયા છે, પણ તેથી એ મારું મન
એકે માર્ગમાં ચોટતું નથી. હું અર્ધદિગ્ધ છું, વચલો અધિકારી છું,
તેથી કંઈ બાંહેધરું પુછી એમું તો કોધ ન લાવશો.’ ભર્તૃહરિ કહે
છે કે ‘જ્ઞાનના લેશથી પંડિત માની બેઠેલાને બ્રહ્મા પણ સમજાવી
શકતો નથી.’ અગ્ર શિષ્ય પણ તેજ ક્ષાનો પોતાને જણાવે છે.

ઢાળ.

મન ક્રોધ ઉપજે એહવું અવળું પુછવું પડશે ખરું;
 તે વિના ભ્રમ ભાગે નહીં, માટે પ્રથમ વિનતિ કરું. ૩
 મેં સંગ કર્મઠ બહુ કર્યા, સંન્યાસી યોગી અત્યંત;
 તેથી તમારાં વચનમાં, સંશય રહે કહું સત્ય. ૪
 આપે કથા અદ્ભુત કહી, મેં શ્રવણ કીધી સાર;
 તે તદ્દપિ ઉરમાં નાં ઠરી, ત્યહાં સંશય સભર વિકાર. ૫
 જ્યાં લગી સંશય ત્યહાં લગી, પ્રભુ સદ્ગુણ થાય ન ધર્મ;
 તે માટેય નિસ્સંદેહ થાવું શ્રીગીતા ભાખ્યો મર્મ. ૬

૩. ગતાર્થ હોઈ સ્પષ્ટ છે.

૪. ‘મેં ઘણાં કર્મજડ કર્મવાદી મીમાંસકોના સંગ કર્યા છે, ઘણાં સંન્યાસી, યોગીઓના પણ સંગ કર્યા છે તેથી તમારાં વચનોમાં સંશય રહે છે એ સત્ય વાત આપને કહી દઉં છું.’

‘આપે મને અદ્ભુત કથાઓ કહી સંભળાવી, મેં શ્રવણ પણ કરી; પરંતુ તે હૃદયમાં ઠરી નહિ, કારણ કે તેમાં-હૃદયમાં સંશય અને વિકારનો સંભાર ભર્યો છે.’

૫. જ્યાં લગી સંશય મનમાં વસે છે ત્યાં લગી હે પ્રભુ! ધર્મ સદ્ગુણ નથી જ થતો. માટે સંદેહરહિત થવું. એ જ મર્મ પ્રભુએ ગીતામાં ઉપદેશ્યું છે. ‘સંશયાત્મા વિનશ્યતિ સંશયવાળો પુરુષ નાશ પામે છે.’

૬. ‘હે ગુરુજી! પહેલાં તો આપની પાસેથી માત્ર ઉપદેશ પામ્યો હતો, પરંતુ સ્વસિદ્ધાંત સંપૂર્ણ રીતે સમજ્યો ન હતો, જેથી ન કહ્યું હોય ત્યાં પણ મારું ચિત્ત જાય છે.’

ઉપદેશમાત્રજ આપથી, પામ્યો પૂર્વ ગુરુરાય;
સમજ્યો ન સ્વસિદ્ધાંત પૂર, જે ન કહ્યું ચિત્ત જાય. ૭
દયાપ્રીતમ દાસ ના સંગ જે સિદ્ધાંત સમજૂં સત્ય;
એહવી દિશામાં તીર્થ કરવા, ગયો કાચી મત્ય. ૮

પદ ૩ જી.

વિના વિવેકે જ્યહાં ત્યહાં રાયુંજી, જેહ સુણું તે જાણું સાચુંજી;
અમયગડોળે ચઢ્યું ચિત્ત મહારંજી, નિશ્ચે ન થયું આ એક સારુંજી.
એમ ભમ્યો હું દ્વાદશ વર્ષજી, તીર્થ કર્યા પણ હૃદય ન હર્ષજી;
હજી લગી નિશ્ચે નથી એક ઈષ્ટજી, સહુ પંથ સરખા ન એકામિષ્ટજી.

દાળ.

તો મિષ્ટ લાગે મનથી, જે આવે નિશ્ચે એકમાં;
સહુ વાતમાં અમ રહે છે, સમજૂ ન સત્ય વિવેકમાં. ૩
પરિપૂર્ણ જ્ઞાની ભલો કે સમજવવો ભલો મુગ્ધ;
અધખખ્યો સુધરે નહિ જેમ સુધરે ન વચલું દુગ્ધ. ૪

૭. 'વળી દયાના વહાલા પ્રભુનો દાસ મારી સાથે નહિ,
ભગવદ્દીયનો સંગ પણ મલ્યો નહિ કે સત્ય સિદ્ધાંત સમજૂં,
એવી દશામાં હું કાચી બુદ્ધિનો તીર્થ કરવા ગયો.'

૧-૨-૩. સ્પષ્ટ છે. 'મિષ્ટ' એટલે રુચિકર.

૪. 'સંપૂર્ણ જ્ઞાની સારો, કે જે સમજાવ્યો સમજે. અથવા
તો તદ્દન અભણ સારો કે જેમ દોરીએ તેમ દોરાય. પણ અર્ધ-
દુગ્ધ તો કદી સુધરેજ નહિ. જેમ વાસી દુધ કશા કામનું નથી
તે જ તેવો અર્ધદુગ્ધ નકામો છે, ભર્તૃહરિ કહે છે કે-અન્નઃ સુખ-
મારાધ્યઃ સુખતરમારાધ્યતે વિશેષજઃ । જ્ઞાનલવલુર્વિદગ્ધઃ બ્રહ્માપિ
નરં ન રક્ષયતિ ।

૧. 'અધવચ્યો' એમ પણ પાઠ છે.

નથી અધમ ઉત્તમ પરીક્ષા મન થયું માટીની ડલી;
 મધુ મુત્ર વાજલકૂપ નદી સહુ સ્પર્શથી જાય જ ગલી. ૫
 શિવ શક્તિ ગણપતિ રવિ હરિગુણ સાંભળ્યાં જયહાં જેહ;
 તે વિશ્વકર્તા કહ્યા છે આદિ અનાદિ તેહ. ૬
 તે વચન સર્વે વ્યાસનાં મિથ્યા ન કોઈ કહેવાય;
 તે થકી નિર્ણય થાય નહિ એક સદા મન ડોહોળાય. ૭
 એહવી દિશા છે માહેરી મેં પ્રકટ કહી ગુરુરાય;
 તમો દયાપ્રીતમના પ્રિયે કહિં શિશ મુકયું પાય. ૮

પદ ૪ થું.

પુણીને એહવાં શિષ્ય વચનજી, હસી ગુરુબોદ્યા પ્રપુલ્કિતમનજી;
 કરીશ ચિન્તા સુણ્ય હે તાતજી, સર્વ સુધરશે તારી વાતજી. ૧
 પ્રધળા સંદેહ તાહરા ટળશેજી, મન નિશ્ચલ થઈ હરિપદ મળશેજી;
 એહવો દીધો આશીર્વાદજી, કહે હે બાળક ! ધરી આહ્લાદજી. ૨

૫. ‘મને નીચ ઉચ્ચની પરીક્ષા નથી. મારું મન માટીનાં
 ઢેકાં જેવું થયું છે. માટીનું ઢેકું મધુ, મૂત્ર, કૂપજલ કે નદીજલથી
 જેમ ગળી જાય છે તેનું મારું મન બન્યું છે.’

૬. ‘કોઈ ઢેકાણે શિવના, કોઈ સ્થળે શક્તિના, કોઈ સ્થળે
 ગણપતિ કે સૂર્યના, તો કોઈ ઢેકાણે શ્રીહરિના-વિષ્ણુના ગુણ સાં-
 ભળ્યા. જ્યાં જે ગુણ સાંભળ્યા તેમાં તે તે દેવોને આદિ અનાદિથી
 આલ્યા આવેલા જગત્કર્તા તરીકે ઓળખાવ્યા છે.’

૭. ‘એ સર્વ વચન મહર્ષિ વેદવ્યાસનાં છે એટલે તેને
 મિથ્યા તો કહેવાય નહિ. અને મિથ્યા પણ કહેવાય નહિ તેમ જ
 એક નિશ્ચય ઉપર પણ અવાય નહિ, માત્ર મન ડોળાયા કરે.’

૮-૧-૨ સ્પષ્ટ છે. આહ્લાદ એટલે હર્ષ.

આહલાદ સહ સુત કહે કર્યા જે તીર્થ તે તે નામ;
 મુખી મુખી નદી પાર ક્ષેત્ર વધ ગિરિસરાશ્રમ પ્રભુધામ. ૨
 એહવું સાંભળીને શિષ્ય બોલ્યો કરિ ગુરુને પ્રણામ;
 સાંભળો સ્વામી કહું મુજને સ્મૃતિ શ્રેષ્ઠ જે જે નામ. ૪

✓ મેં પ્રથમ શ્રીયમુના પુનિત જલ કર્યું સુંદર સ્નાન;
 શ્રીગોકુળ મથુરા વૃંદાવન ગિરિરાજ દર્શ મહાન. ૫
 વન બાર ઉપવન ચોવિશ રાવલ બરસાણું નંદ્યામ;
 ચોરાશી કોશ પરિક્રમા પ્રજા નિરખ્યા કૈશવરામ. ૬
 પછી ગયો નિમિશારણ્ય બ્રહ્માવર્ત સોરભ ક્ષેત્ર;
 ત્યાંથી ગયો માયાપૂરી હરિદ્વાર પરમ પવિત્ર. ૭
 કર્યું સ્નાન શ્રીગંગાજીમાં પુજ્યા પ્રભુ તત્ત્વેવ;
 જ્યહાં પધાર્યા છે દયાપ્રીતમ શ્રીમદ્દલ્લ દેવ. ૮

૩. 'મુખ્ય મુખ્ય નદીઓ, ગામો, ક્ષેત્રો, પર્વતો, સરોવરો, આશ્રમો, દેવાલયો.'

૪. 'મારી સ્મૃતિમાં—સાંભરણમાં જે શ્રેષ્ઠ નામો છે તે કહું છું.

૫. અહીંથી શિષ્ય પોતે જેને સ્થળોએ યાત્રા કરી છે તેનાં નામો ગણાવે છે.

૬. વૃંદાવન મુખ્ય વન છે. તેની આસપાસમાં બાર વનો છે, ચોવીશ ઉપવનો છે. રાવલ—એ ગામ શ્રીગોકુલ પાસે છે, જે શ્રી ધિકાજીની—શ્રીસ્વામિજીની જન્મભૂમિ છે.

૭. નિમિશારણ્ય—લખનૌ પાસે એ સ્થલ છે એમ કહેવાય છે.

૮. હરિદ્વાર પ્રસિદ્ધ છે. હાલમાં પણ ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુની યોગેશ્વર છે. હરિદ્વારને માયાપુરી પણ કહે છે.

પદ ૫ સું.

ત્યહાંથી હું હિમાલય ચઢિયોજી, શ્રીખદ્રિનાયક પદ પડિયોજી
જે નરનારાયણ મહાધામજી, તમ કુંડ ત્યહાં પરણકામજી.
અલકનંદા ને ગંગા વ્યાસજી, મળજન કીધું મન હુલ્લાસજી
ત્યહાંથી કેદારેશ્વર દેવજી, ગંગોત્રી નહાયો તત્પ્રેવજી. ૨

દાળ.

તત્પ્રેવ માનસરોવરે નાહી ગયો શ્રીકુસ્ક્ષેત્ર;
શ્રીસરસ્વતીમાં સ્નાન કરિ હરિ નિરખ્યા ભરિ નેત્ર. ૩
શ્રીમુક્તાનાથ શ્રીહરિક્ષેત્ર ને પુલહાશ્રમ પવિત્ર;
ગદ્ગદી શાલિગ્રામ શ્રીહરિભક્તજનના શુચિ મિત્ર. ૪
પાંચહૃદ કૌશિકી નદિનદ સોણુ તીર્થ વસંત;
પછે પુણ્યક્ષેત્રાનંદ મુક્તિક્ષેત્ર છોટે જંત. ૫
શ્રીજનકપુર શ્રીઅયોધ્યાપુરી સ્નાન સરયૂતીર;
શુચિ સ્વર્ગદ્વારી ઘાટ જોધને નિરખ્યા શ્રીરઘુવીર. ૬
ત્યાંહાંથી ગયો હું પ્રયાગરાજ ત્રિવેણીસંગમ સ્નાન;
શ્રીવેણીમાધવ પૂજ્યા વટ અસ્યતીર્થ મહાન. ૭

૧. તમકુંડ—જ્યાં કાચમ ઉત્તુ પાણી જ રહ્યા કરે છે !

૨-૩-૪-૫-૬—સ્પષ્ટ છે. આ સર્વ તીર્થનો પરિચય વિસ્તાર ભયથી
અત્ર આપવામાં નહિ આવે. ગદ્ગદી નદી જેમાં શ્રીશાલિગ્રામ
અહોરાત્ર બિરાજે છે.

૫. પાંચ હૃદ—ધરા. સોણુ તીર્થ છે. જ્યાં જંત—પ્રાણી સં-
સારથી છોટે છે.

૬. જનકનગરી—મિથિલાનગરી.

૭. તીર્થરાજ—પ્રયાગ.

પછી ચિત્રકૂટ પવિત્ર સ્થળ જ્યાં વશ્યાં સીતારામ;
જન દયાપ્રીતમ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સહુ સુખધામ. ૮

પદ ૬ કું.

પછી શ્રીદાશીપુરીમાં જઈનેજ, શ્રીગંગા ન્હાયો શુચિ થઈનેજ;
પૂજ્યા શ્રીવિશ્વેશ્વરદેવજ, બિન્દમાધવ કીધી સેવજ. ૧

પંચકોશી યાત્રા કીધીજ, પાવનપૂરીને પરિક્રમા દીધીજ;
ક્ષેત્ર ગયા જઈ કીધાં શ્રાદ્ધજ, પૂર્વજ તરિયા ટળિયા બાધજ. ૨

હાળ.

ત્યાં બાધ ટળિયા સકલ કીધું કુદ્ગુસરિતાસ્નાન;
શ્રીગયાગદાધર પૂજ્યા વિષ્ણુસહિત મહાન. ૩

પછી ઝાડખંડી વૈદનાથજ પૂજ્યા જ્યોતિર્લિંગ;
પછી કપિલદેવજ અરચિયા જ્યાં ગંગાસાગરસંગ. ૪

વૈતરણી ક્ષેત્રે ગયો પછી મહાનદી શુચિ જલસ્નાન;
પછી શ્રીસાક્ષિગોપાલ નિરખ્યા વિપ્ર કન્યાદાન. ૫

પછી શ્રીપુરુષોત્તમપુરિ ગયો નિરખ્યા શ્રીજગનાથ;
બલભદ્ર સુભદ્રા સુદર્શન દર્શન વ્યાહારે સાથ. ૬

મહા માહાત્મ્ય મહાપ્રસાદ લીધે ચતુર્ભુજ હોય જ ત;
મહોદધિ ઇંદ્રધુમ્ર નાહાયો જ્યાંપૂણ્ય અનંત. ૭

૮-૧-૨. સ્પષ્ટ છે.

૩. કુદ્ગુ-સુંદર.

૪-૫. સ્પષ્ટ છે. સાક્ષિગોપાલ કે 'જ્યાંથી જગન્નાથજ
યાંય કોશ રહે છે.' ત્યાં વિપ્રને કન્યાદાન દીધું.

૬-૭-૮. વિષદ છે. 'મહા માહાત્મ્ય' મોટું માહાત્મ્યવાળો
મહાપ્રસાદ, જેના ભક્ષણથી જીવ ચતુર્ભુજ-વિષ્ણુ થાય છે.

શુચિ માર્કેડેય શ્વેતગંગા વટે કૃષ્ણનું દર્શન;

જન દયાપ્રીતમ શ્રીપુરુષોત્તમ ક્ષેત્ર અતિ ઉત્કર્ષ. ૮

પદ ૭ સુ.

પછી ગયો આઘ કૂર્મ ક્ષેત્રજી, મજ્જન દર્શો શુચિ તનુ નેત્રજી;

વળતીનિરખ્યાગિરિપદ્મનાભજી, સોહાદ્રિનરહરિ લખી લાભજી. ૧

મંગળગિરિ શ્રીપણાનૃસિંહજી, પિયે પ્રત્યક્ષે પણો શ્રીરંગજી;

ગોદાવરી વેણી સરિ સ્નાનજી, રૂપ હ્રદે મુખ હરિગુણગાનજી. ૨

ઢાળ.

ગુણગાન ગોવિંદ યજ્ઞ પદ પદ પાપ રહે નહિ લેશ;

આગળ શેષાયલ શિખર નિરખ્યા રાજ શ્રીવ્યંકટેશ. ૩

પછી તળેટીમાં ત્રિપતિપુરિ શ્રીરામચંદ્રજી બ્રાજે;

પછી કાંચિ શિવ વિષ્ણુપુરી શ્રીવરદરાજ વિરાજે. ૪

શુચિ પક્ષીતીર્થ, કામકોષ્ટી કુંભકરણ સુક્ષેત્ર;

નદી કાવેરિ શ્રીરંગસ્વામી નિરખિ સફલિત નેત્ર. ૫

પછી દક્ષિણ મથુરા દ્વારિકા નિરખ્યા રાજગોપાલ;

શ્રીરામ પોઢયા નિરખિ નવગ્રહ પૂજ્યા લઘુ કાલ. ૬

૧. મજ્જન—કુળવું તે, સ્નાન કરવું તે. શુચિ—શુદ્ધ. તનુ—શરીર. સોહાદ્રિ—સહ્યાદ્રિ. લખી—લક્ષ્મીને—જોઈને લાભ લીધો.

૨. સરિસ્નાન—નદીમાં સ્નાન કરવું.

૩-૪. બ્રાજે—શોભે. ‘કાંચીની વચ્ચે નદી આવેલી હોવાથી તેના બે વિભાગ જુદા પડે છે. તેમાંના એકને શિવકાંચી અને બીજાને વિષ્ણુકાંચી કહે છે. અયોધ્યા, મથુરા, માયા, કાશી, કાંચી, અંવાન્ત અને દ્વારિકા એ સાત સુકિતપુરી કહેવાય છે. તેમાં અયોધ્યા, મથુરા, અને દ્વારિકા તથા અંધી કાંચી એ સાહત્રણ વિષ્ણુની અને બાકીની સાહત્રણ શિવજીની કહેવાય છે.’

શ્રીસેતુબંધુ રામેશ્વર પુજ્યા અધદુષ્કર્મગ;
 પછી ધનુષ્પતીર્યે સ્નાન કીધાં ઉભય સાગર સંગ. ૭
 તુંગભદ્રા કૃતમાલા પયસ્વિની તામ્રપર્ણી નીર;
 હોય સ્નાન પાને દયાપ્રીતમ કૃષ્ણભક્તિ ધીર. ૮

પદ ૮ મું.

નિરખ્યા હરિ તોતાદ્રી ધામજી, શ્રીઆદિ કેશવ અભિરામજી;
 મહેલ કોટામાં શ્રીહરિરૂપજી. કુમારિ કન્યા ક્ષેત્ર અનૂપજી. ૧
 પદ્મતીરથ પંચાસર ક્ષેત્રજી, અનંતપુર શ્રીપંકજનેત્રજી;
 પદ્મનાભજી શ્રીસહ નામજી, જનાર્દન શ્રી પૂરણકામજી. ૨

ઢાળ.

છે પૂર્ણકામ શ્રીરંગનાથજી ચલપત્રરાયજી નામ;
 શ્રીસ્વામી કાર્તિક ગોકર્ણેશ્વર પંચાસર અભિરામ. ૩
 શ્રીશૈલશિખરે મલ્લિકાર્જુન રપભદ્રાલ મહેન્દ્ર;
 શ્રીરામ હૃદ અર્ધનારીશ્વર પછી નિરખ્યા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર. ૪
 પછી પંઠરપુર શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વર ચંદ્રભાગાતીર;
 નદી ભીમરથિ શ્રીભીમાશંકર કૃષ્ણા નિર્મળ નીર. ૫
 શ્રીમહાલક્ષ્મી કહોલાપુર પછી સપ્તશૃંગી દેવી;
 શ્રીગૌતમી ગંગા પુનીત પય દેવ મુનિજન સેવી. ૬

પ-૬-૭-૮ અષ્ટ છે. લઘુકાલ-થોડો સમય. અઘ-પાપ, ૮ મી
 દૂકમાં એકાદશ સ્કંધના નીચેના શ્લોકોનો ભાવ સમાયલો છે.
 તામ્રપર્ણી નદી યત્ર કૃતમાલા પયસ્વિની । કાવેરી ચ મહાપુण्या
 પ્રતીચી ચ મહાનદી । ये पिबन्ति जलं तासां मनुजा मनुजेश्वर ।
 प्रायो भक्ता भगवति वासुदेवेमलाशयाः ।

૧-૨. શ્રીસહ-લક્ષ્મીજી સાથે.

શ્રીચંબકેશ્વર નીલગિરિ કનખલ તીરથ શુભ નામ;
 નહાઈ નિરખિયાં સ્થળ પંચવટી લક્ષ્મણ સસીતા રામ. ૭
 હંડકારણ્યની યાત્રા કરી પછી સૂર્યતનયા સ્નાન;
 જન દયાપ્રીતમપ્રિયાભગિની તીર્થ પરમ મહાન. ૮

૫૬ ૯ મું.

નદી પયોળણી મજ્જન કીધુંજી, રેવાસાગર નાહિ પય પીધુંજી;
 પરશુરામ લોટેશ્વર તીર્થજી, ભૃગુક્ષેત્ર નહાયો શુભ અર્થજી. ૧
 યજ્ઞ કર્યો જ્યાં બડભાગીજી, શ્રીવામનજી ભીક્ષા માગીજી;
 શુકલતીર્થ ઇશ્વર ઝંકારજી, રેવોરિસંગ માહાત્મ્ય અપારજી. ૨

હાળ.

છે અપાર મહિમા ચંડિપુરિ શ્રીશેષશાયિભગવાન;
 શ્રીવ્યાસક્ષેત્ર શુકાશ્રમ શૂલભેદક્ષેત્ર મહાન. ૩
 ઝંકારનાથજી નિરખિયા નર્મદા નિર્મળ સ્નાન;
 માહિષ્મતીપુરિ પરમ પાવન શાસ્ત્રમાં એમ જ્ઞાન. ૪
 પુરિ અવંતી મહાકાલેશ્વર ક્ષિપ્રા તીર્થ પાવન;
 શ્રીદ્વારિકાપુરિ પછી ગયો જ્યહાં સદા જગજીવન. ૫
 ગોમતીસાગર ચક્રતીર્થે કર્યું સ્નેહે સ્નાન;
 પછી શંખોદ્ધાર બેટે નિરખિયા કૃષ્ણ શ્રીભગવાન. ૬
 શ્રીત્રિકમ માધવ પુરુષોત્તમ નિરખિયા કુંવર કલ્યાણ;
 રુકમણી રાધા જાંબુવતી સત્યભામાદિ પ્રભુ પ્રાણ. ૭
 વિધિવત્ કરી સહુ નારાયણસર તીર્થ અતિ ઉત્કર્ષ;

૩-૪-૫-૬-૭-૮. સૂર્યતનયા-તાપી. દયાના પ્રીતમનાં
 તુરીયપ્રિયા શ્રીચમુનાજીની ખેડેન.

૧. ભૃગુક્ષેત્ર - ભરુચ.

પછી પિંડતારક પ્રવાસ નહાયો સુદામાપુરિ દર્શી. ૮
કુંડ દામોદર ગિરિનાર યાત્રા જીર્ણગઢ જ્યહાં ગામ;
જન દયાપ્રીતમ ભક્ત સ્થળ નરસિંહ મેહેતા નામ. ૯

પદ ૧૦ મું.

સોરઠ સોમેશ્વર સુરસેવાજી, નાગેશ્વર ધુમેશ્વર દેવાજી;
અર્પુદાયલ અતિજ પ્રસંખાજી, આરાધુરમાં દેવી અંખાજી. ૧
સદ્ગુરે હું વળતો ધાયોજી, સરસ્વતીપ્રાચી જલપૂત નહાયોજી;
બિન્દુસરોવર મજ્જન કીધુંજી, ગોવિંદ માધવ દર્શન લીધુંજી. ૨

ઢાળ.

લીધું પરમ સુખ ડાકોર ગોમતિ સ્નાન પૂરણ કોડ,
સાક્ષાત્ શ્રીદ્વારિકાપતિ નિરખિયા શ્રીરણછોડ. ૩
મહિસાગર નહાઈ પાવાગઢ કાલિકા દેવી સેવ;
પછી મેવાડે જઈ પૂજિયા શ્રીએકલિંગજી મહાદેવ. ૪
પછી શ્રીજીદ્વારે હું ગયો જે પરમ પાવન ભમ;
મેં નિરખિયા શ્રીનાથજી પરબ્રહ્મ પૂરણ કામ. ૫
સહુ તીર્થગુરુપુષ્કર તીરથ ત્યાં સ્નાન કરી હરિ દર્શી;
અર્મનવતી વેદિકા સુરનદી નહાઈ પામ્યો હર્ષ. ૬
પછી વ્રજમંડળ ફરી આવિયો એ મુખ્ય નામોરચ્યાર;
જે વિધિવત્ વર્ણન કરું તો ગ્રંથ થાય વિસ્તાર. ૭
એમ કહી પુનિત તીર્થાવળી શ્રદ્ધા સુણે વા ગાય;
તો દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રીઝે સહુ તીરથ ફળ થાય. ૮

૨ થી ૯ સુધી અષ્ટ છે. સુદામાપુરી-પોરબંદર. જીર્ણગઢ-
જનાગઢ. ૧-૨. અર્પુદાયલ-આખુ. પૂત-શુદ્ધ.

પદ ૧૧ સુ.

સુણી એમ બોલ્યા શ્રીગુરુરાયજી,
હરિ કરુણા હોય તો એ થાયજી;
પૂછ્ય હવાં તું ધારયાં પ્રશ્નજી,
સંશય છૂટે પૂરણ તૃણજી. ૧
શિષ્ય વધો એમ સુણિ શિર નામીજી,
પ્રથમજ એ પૂછું છું સ્વામીજી;
કહો કયમ આત્યંતિક કલ્યાણજી,
નિગમાગમમાં જે પ્રમાણજી. ૨

ઠાળ.

પ્રમાણ નિગમાગમ વિષે જે પામી પડવું નહિ કદા;
પદ પ્રાપ્ત તે કયમ થાય છૂટી જન્મમરણની આપદા. ૩

૩ થી ૮. શિષ્ય વિસ્તારભય બતાવીને ઉપસંહાર કરે છે.
અન્ય સુગમ છે.

૧. શિષ્યે કરેલું સ્વયાત્રાવર્ણન સાંભળીને ગુરુજી કહે છે કે
એ બધું હરિકૃપા હોય છે તો બને છે. હવે તું તારા મનમાં જે
પ્રશ્ન ધાર્યા હોય તે પુછ. જેથી તારા સંશય છૂટે અને તારી તૃણા
પૂણ થાય.

૨. શિષ્ય ગુરુનાં એવાં વચન સાંભળીને તેમને નમીને પ્રશ્ન
પૂછે છે. તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા એ ભગવદ્વાક્યાનુ-
સાર નમીને પૂછે છે. ગુરુજી! વેદશાસ્ત્રનાં પ્રમાણવાળું કાયમનું
જેથી પુનઃ સંસારમાં આવવું ન પડે એવું કલ્યાણ શાથી થાય ?

૩. વેદશાસ્ત્રમાં જેનો નિશ્ચય કર્યો છે અને જે સ્થાન પ્રાપ્ત
કર્યા પછી ત્યાંથી નીચે પડવું નથી પડતું, અને જન્મમરણની
આપત્તિ છૂટી જાય છે, તેવું ઉત્તમ પદ કયું ?

સુણી એહવું બોલ્યા શ્રીગુરુ તે સુંદર પૂછ્યું પ્રશ્ન;
 તે સકલ સિદ્ધિ થાય પૂજ્યે પરમેશ્વર તણ વૃણ. ૪
 એહવું સુણી બોલ્યો શિષ્ય કહો પ્રભુ પરમેશ્વર તે કોણ?
 નિજમત્યે કહે સહુ જૂનુવા ક્યમ લહિયે આ જ પ્રમાણ. ૫
 કોઈ વિષ્ણુ કહે શિવ શક્તિ કે ગણપતિ કોઈ દિનેશ;
 કૃત્યાદિ બહુ ઋષિ મત સુણ્યા કહો કેટલા પરમેશ ? ૬
 હે બાળ તું મોહજાળ ભ્રમ્ય મા પરમેશ્વર તો એક;
 પણ સમજ વણ સંશય રહે તું નથી પકવવિવેક. ૭

૪. એ પ્રમાણે શિષ્યનું વચન સાંભળીને શ્રીગુરુ બોલ્યા કે
 હે શિષ્ય, તેં ઘણું જ સુંદર પ્રશ્ન પૂછ્યો. તું જે સ્થાન વિષે પ્રશ્ન
 કરે છે તેનું ઉત્તર માત્ર એટલું જ કે કૃપાની લાલસા ત્યજીને
 પરમેશ્વરનું પૂજન કરવાથી એ સર્વ સિદ્ધિ થાય છે.

૫. એવું સાંભળીને શિષ્ય બોલ્યો કે, હે પ્રભો, પરમેશ્વર
 તે કોણ ? એ તો પહેલાં કહો. બધા લોકો પોતપોતાની બુદ્ધિ
 પ્રમાણે તેને જુદેજુદે સ્વરૂપે વર્ણવે છે, તેમાંથી એકનું જ કહેવું
 યથાર્થ શી રીતે મનાય ?

૬. શિષ્ય કહે છે કે કોઈ વિષ્ણુને, કોઈ શિવને તો કોઈ
 શક્તિ કે ગણપતિને તો કોઈ સૂર્યને ઈશ્વર માને છે, વગેરે ઘણા
 ઋષિઓનાં મતો સાંભળ્યાં છે, ત્યારે પરમેશ્વર કેટલા ? એ કહો.

૭. હે બાળક, તું મોહની જાળમાં ફસાઈશ નહિ, તને હજી
 ખરા જોડાનો પકવ-અનુભવ સહિત વિવેક-યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું
 નથી, તું સમજ્યો નથી, માટે સંશયો રહે છે, પણ ખરું સમજીશ
 ત્યારે તને નિશ્ચય થશે કે ‘પરમેશ્વર તો એક જ છે.’

એક ચુક્તિથી સમજવું બહુ પરમેશ કહે જડએમ;
પણ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ છે સર્વેશ તજ્ય મન વહેમ. ૮

પદ ૧૨ મું.

એક સદનમાં જન દશ બારજી, જેહનાં કહ્યામાં તે સિરદારજી;
સદનાધિપ એહવા જ્યમ અત્યજી, જ્ઞાત્યધિપ તેહનો અધિપત્યજી.
જ્ઞાત્યધિપ એહવાનું જૂપજી, તેનો પરમેશ્વર પુર ભૂપજી;
ભૂપ ઘણા એહવા પરમાણોજી, દેશપતિ તેહનો પ્રભુ બણોજી.

ઢાળ

જેમ બણો પ્રભુ તેહનો વળી તેહવાનું વૃંદ;
તેહનો સ્વામી મુલકતણો અધિપ પહેલી પડી પ્રભુતા મંદ. ૩

૮. હે જડ, લોકો બહુ પરમેશ્વર છે એમ કહે છે, તે આવી રીતે કહે છે એ તને એક ચુક્તિથી સમજવું છું. પણ તે પહેલાં હું તને ખરું તત્ત્વ સમજાવી દઉં છું, તે એ જ કે સર્વના ઈશ્વર તો દયાના વહાલા શ્રીકૃષ્ણ જ છે. તે સમજીને તારા મનના વહેમોને દૂર કર.

૧. દૃષ્ટાંત-એક ઘરમાં દશ બાર માણસ હોય છે, એમાં આગેવાન એક જ હોય છે કે જેના કહ્યામાં ઘરના બધાં માણસો રહે છે, એવા ઘણા ઘરઘણીઓના ઉપર સરદારી ભોગવનાર જ્ઞાતિનો આગેવાન હોય છે.

૨. એવા જ્ઞાતિના રાજાઓના સમૂહનો પરમેશ્વર-નિયંતા નગરનો રાજા ગણાય છે. એવા ઘણા રાજાઓનો સ્વામી દેશ-પતિ-ધણકાનો રાજા ગણાય છે.

૩. જેમ નગરના રાજાનો પ્રભુ દેશપતિ છે, તેમ દેશપતિ-ઓના વૃન્દનો-સમૂહનો ધણી આખા મુલકનો અધિપતિ છે. એની પાસે પહેલી-પહેલાના રાજાઓની પ્રભુતા મંદ-હલકી પડી ગઈ.

બહુ સુલક પતિ ધણી ખંડપતિ નવખંડ પતિ પતિદ્વીપ;
 શત દ્વીપના પતિ તદ્દશિરે નૃપ ચક્રવર્તી અધિપ. ૪
 તેહવાનો ઈશ્વર ઇન્દ્ર એમ ઐશ્વર્ય કમ કમ જયેછી;
 સુરનાથ અનલાનીલ યમ વરુણાદિ પ્રભુ પરમેષ્ટી. ૫
 વિધિ શિવશિવા વિદ્નેશ રવિ પ્રભૃતિ પરિવૃઠ શેષ;
 શ્રીશેષ અનિરુદ્ધ પ્રધુન્ન વાસુદેવ દેવ રમેશ. ૬
 શ્રીમન્નારાયણ વિશ્વરૂપ સમાન અક્ષરબ્રહ્મ;
 તેહેમના પણ પ્રભુ પરમ કારણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ. ૭
 જેહની ન કોઇ ખરાખરી તો અધિક ક્યહું થકી હોય?
 જન દયાપ્રીતમ તેજ પરમેશ્વર ન બીજો કોય. ૮

૪. બહુ સુલકોના રાજાઓનો ધણી ખંડપતિ કહેવાય છે.
 તેવા નવ ખંડોના પતિઓનો પતિ દ્વીપપતિ ગણાય છે. એ
 દ્વીપના રાજાઓના માથા ઉપર ચક્રવર્તી રાજાની સત્તા રહેલી છે.

૫. તેવા ચક્રવર્તીઓનો ઈશ્વર પણ ઇન્દ્ર છે. એમ અનુક્રમે
 ઐશ્વર્ય વધતું જાય છે. ઇન્દ્ર, અગ્નિ, વાયુ, યમ, વરુણ, વગેરે
 ના નિયંત્રા બ્રહ્મા છે.

૬. બ્રહ્મા, મહાદેવજી, પાર્વતી, ગણપતિ, સૂર્ય, વગેરેના
 પ્રભુ શેષ છે. શ્રીશેષ અનિરુદ્ધ, પ્રધુન્ન, વાસુદેવ એ સર્વના દેવ
 લક્ષ્મીપતિ છે.

૭. શ્રીમાન્ નારાયણ વિશ્વરૂપ છે, અને અક્ષરબ્રહ્મતુલ્ય
 છે. તેમના પણ પ્રભુ પરમકારણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે. જેની કોઈ
 બરોબરી કરી શકતું નથી તો તેમનાથી અધિક તો ક્યાંથી હોય?
 દયાના પ્રીતમ તેજ (પૂર્ણ પુરુષોત્તમ) પરમેશ્વર છે, બીજા કોઈ
 પરમેશ્વર નથી.

૫૬ ૧૩ મું.

આધ સ્વયંભૂ આત્મારામજી, મૂળ પુરુષ જે પૂરણકામજી;
 પ્રધાનપુરુષેશ્વર પરબ્રહ્મજી, નેતિ નેતિ કહે નિગમજી. ૧
 પર અક્ષરથી ત્રિગુણાતીતજી, ગમ્ય ન મન 'ગો અકળ અજીતજી;
 જે થકી કંપે માયા કાળજી, એહવું અખિલનું રૂપ રસાળજી. ૨

૧-૨. સર્વથી આદિ છે, સ્વયંભૂ છે, તેનું કારણ કોઈ નથી,
 આત્મમરણ કરનારા છે, મૂલ પુરુષ છે, આપ્તકામ છે, પ્રધાન
 પુરુષના ઇશ્વર છે, જેને નિગમ-વેદ ન જાણી શકવાથી નેતિનેતિ
 કહીને અટકી જાય છે. અક્ષરબ્રહ્મથી તે પર છે. અક્ષરોત્ પુરુષઃ
 પરઃ, પુરુષાન્ન પરં કિંચિત્ સા કાષ્ટા સા પરા ગતિઃ એ શ્રુતિ
 અત્ર પ્રમાણ છે. ત્રિગુણથી અતીત છે, મન અને ગોને-ઇન્દ્રિયોને
 એની ગમ નથી. યતો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સહ ।
 તેનું સ્વરૂપ કળી શકાય એવું નથી. જે અજીત છે. જેથી માયા
 અને કાલ પણ કંપે છે, એવું એમનું અખિલસ્વરૂપ પ્રભુનું રૂપ
 રસાત્મક છે. સર્વમ સાક્ષર ગોવર્ધનરામભાઈ 'દયારામના અક્ષર-
 દેહ 'માં આ બે દૂક ઉપર એક વિચિત્રતમ કલ્પના ઉપજાવે છે,
 તેની અત્ર યોગ્ય સમાક્ષા કરવામાં આવે છે. તેઓ કહે છે કે
 “ સંપ્રદાયમાં એટલે વહેલ સંપ્રદાયમાં વર્ણવેલ અક્ષરબ્રહ્મ અથવા
 મર્યાદા પુરુષોત્તમ તે પરોક્ષ જ્ઞાનથી પ્રમેય છે અને પુષ્ટિ-પુરુષો-
 ત્તમ અપરોક્ષાનુભવથી સાધ્ય છે એવું કહેતાં એ બેનો વિવેક
 સ્પષ્ટતર થાય છે. એ ઉભય મળી માત્ર એક બ્રહ્મનાં બે સ્વરૂપ
 છે અને એ બેના સરવાળાને દયારામ “ અખિલ ” સજ્ઞાથી
 ઓળખે છે. ” આ સિદ્ધાંત તારવવામાં તેમણે “ શાંકર વેદાંતની
 એક યુક્તિ 'નો આશ્રય કરેલો હોવાથી એક ગંભીર બ્રાંતિ ઉદ્ભવી
 છે. અક્ષરબ્રહ્મ અને મર્યાદા પુરુષોત્તમને તેઓ એક માને છે એ

જે રસાળ નિત્ય નવીન મોહન આનંદમય બહુ સંગ;
નટવર લલિતત્રિભંગ છબીપર વારુ અનંત અનંગ. ૩

પહેલી ભૂલ છે. અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે અને તે પુરુષોત્તમસ્વરૂપ હોઈ શકે જ નહિ. વળી, મર્યાદાપુરુષોત્તમ તરીકે સંપ્રદાયમાં શ્રીરામચંદ્ર મનાય છે. જેઓ વૈદિકમર્યાદાનુસાર ફલ પ્રદાન કરે તે મર્યાદાપુરુષોત્તમ અને જેઓ નિઃસાધન જીવનો સ્વરૂપબદ્ધથી, કરુણામાત્રથી ઉદ્ધાર કરે તે પુષ્ટિપુરુષોત્તમ. મહુમ સાક્ષરે રા. મગ્નલાલ શાસ્ત્રીજીનો શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાંતપ્રદીપ વાંચેલો છે, તો પણ આનું વર્ગીકરણ કરી શક્યા નથી એ આશ્ચર્ય છે. તેઓ આ ભેદ બહુ સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે. “મર્યાદામાર્ગીય પુરુષોત્તમથી પણ પુષ્ટિમાર્ગીય પુરુષોત્તમ વિલક્ષણ છે....મર્યાદા પુરુષોત્તમનું સ્થલ અક્ષરાત્મક વ્યાપિવૈકુંઠ છે, આ (પુષ્ટિ) પુરુષોત્તમનું સ્થલ તો શ્રીમદ્ગોકુલ છે. અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે અને પુરુષોત્તમ તો અગણિતાનંદ આનંદધન છે, તેથી તે બંનેનું ઐક્ય જ સંભવે નહિ. બીજું આ સાક્ષર અક્ષર અને પુષ્ટિપુરુષોત્તમનો “સરવાળો” કહે છે ! અને દયારામભાઈના કાવ્ય ઉપર પણ તે ‘સરવાળા’નો આરોપ કરે છે ! આના જેવી ભ્રાંતિ કોઈ પણ ઠેકાણે જોવામાં નથી આવી. દયારામભાઈ કહે છે કે ‘અખિલનું રૂપ રસાલ છે’ અખિલ એટલે સર્વસ્વરૂપ પ્રભુનું રૂપ રસાલ છે. એમાં સાક્ષરની કલ્પનાનો અવકાશ ક્યાં છે ? કવિશ્રી તો માત્ર પુરુષોત્તમના સ્વરૂપનો પરિચય કરાવે છે કંઈ ‘સરવાળા’ બાદબાકી ગણતા નથી !!

૩. જે રસાત્મક, નિત્ય નવીન ભાસતા, મોહન, આનંદ જ જેમનું શ્રીઅંગ છે એવા, (આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિઃ), નટવર શ્રીલલિતત્રિભંગીજીની છબિઉપર કોટિ અનંગ-કામ વારી બાઉ-ઓવારું.

પ્રતિરોમ જે મહાપુરુષ ભ્રમ બ્રહ્માંડ કોટિ અનંત;
 તે વામ પદમાં બિન્દુરૂપે વસે રાધાકાંત. ૪
 પરમાત્મ ધર્મ્યે કરી જે સર્વના અંતર્યામી;
 શ્રીનારાયણ ભગવાન ધર્મ્યે સકળ કેરા સ્વામ . ૫

૪. જે મહાપુરુષના પ્રતિરોમે અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ ભમે છે,
 (કેદગિવિધાવિગણિતાણ્ડપરાણુચર્યાવાતાધ્વરોમવિવરસ્ય ચ તે
 મહિત્ત્વં) તે મહાપુરુષ, શ્રીરાધાકાન્તના-પૂર્ણપુરુષોત્તમના ડાબા
 ચરણારવિન્દમાં બિન્દુરૂપે વસે છે. અક્ષરબ્રહ્મનું ચરણરૂપે વેદમાં
 વર્ણન છે, તેથી પણ અક્ષર શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દમાં બિન્દુરૂપે
 વસે એ કવિનું કથન યથાર્થ છે. આ શુદ્ધ અને સત્ય અર્થને
 સ્થલે એક બીજો પણ અર્થ રા. ગોવર્ધનરામભાઈ જોડી કાઢે છે.
 કહે છે કે:—‘બીજો અર્થ એવો પણ થાય કે ઉક્ત પ્રકારના બ્રહ્મના
 વામપદમાં બિન્દુરૂપે રાધાકાંત વસે છે.’ જે માણસ આ સંપ્રદાયની
 પરિભાષાથી અજ્ઞાત હોય તેને તો ઉપર ઉપરથી જોતાં આ જ અર્થ
 હૃદયમાં ઠસી જાય; પરંતુ જે હૃદયને આ સંપ્રદાયનો થોડો પણ
 સ્પર્શ થયલો છે, તે હૃદયમાં તો આ ‘બીજો અર્થ’ ઉતરે નહિ,
 એટલું નહિ પરંતુ કવિના મર્મનું નિકંદન કરનારો જણાય. એ
 અર્થ પણ આપાતતઃ જોતાં જણાય છે એટલું લખી સાક્ષર વિર-
 મતા હોત તો ઠીક, પરંતુ તેઓ તો કહે છે કે:—‘આ ઉભય અર્થ
 સંભવિત છે.’ એક અર્થ કંઈ જુદી જ દિશામાં વહે અને ‘બીજો
 અર્થ’ કંઈ જુદી જ દિશાને અવલંબે અને સિદ્ધાંતથી પણ ઉલટું
 દોરી જાય, છતાં તે બંને વિરુદ્ધ અર્થ પણ સંભવે! એ તો
 કંઈક વિચિત્ર જ વિરુદ્ધ ધર્માશ્રય થયો!!

૫. પુરુષોત્તમનું એક અંતર્યામિસ્વરૂપ છે. તે સર્વત્ર વ્યાપક
 છે અને જીવવત્ પ્રતિશરીરે ભિન્ન છે. જે રૂપ સર્વ મતસ્ય વગેરે

આકૃતિ શિશુ ને કુમાર બ્રજ પૌગંડ નંદકુમાર;
 છે ધર્મી નિત્ય કિશોર કેશવ રાધિકા ઉર હાર. ૬
 નિત્ય નવલ યશ બે સહસ્ર રસના શેષ જેના ગાય છે;
 શિવશિશ પાવન અચલ પદ્મય વહનકરી સુખી થાય છે. ૭
 જે મૂળ પ્રકૃતિ મહામાયા પુરુષની કીંકરી;
 તે દયાપ્રીતમ અખિલ શ્વર ગોપીજનવલ્લભ હરિ. ૮

અવતારોનું મૂળ છે. તે પુરુષોત્તમ પરમાત્મારૂપ ધર્મથી સજ્જ
 જીવોના નિયંતા અંતર્યામી છે. અંતર્યામીનું બીજું નામ નારાયણ
 છે, તે પણ પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ છે, તેથી શ્રીનારાયણ ભગવદ્રૂપ
 ધર્મથી પુરુષોત્તમ સકળના સ્વામી પણ છે. પુરુષોત્તમ પોતે ધર્મી
 છે આ સર્વ ધર્મસ્વરૂપ છે. ધ્યેયઃ સદા સવિતૃમણ્ડલમધ્યવર્તી
 નારાયણઃ સરસિજાસનસન્નિવિષ્ટઃ કેયૂરવાન્ મકરકુણ્ડલવાન્
 કિરીટી હારી હિરણ્મયવપુર્યુર્ધ્વત શઙ્ખચક્રઃ આ શ્લોકમાં નારા-
 યણનું સ્વરૂપ વર્ણવેલું છે. નારાયણ અને અક્ષરબ્રહ્મને રા. ગો-
 વર્ધનરામ એક માને છે તે ભૂત ભરેલું છે, તે આથી સમજાશે.

૬. તે પૂર્ણ પુરુષોત્તમની આકૃતિ બ્રજમાં કુમાર, પૌગંડ
 અવસ્થામાં નંદના કુમાર છે. ધર્મી છે, નિત્ય છે કિશોરાકૃતિમાં
 શ્રીરાધિકાળના ઉરહાર છે. એ સર્વ અવસ્થાનાં સ્વરૂપ નિત્ય છે,
 સુષ્ટિપુરુષોત્તમની એ સિવાય અન્ય અવસ્થા નથી.

૭. શેષનાગ બે હજાર જીભથી જેમનાં નવાં નવાં યશો
 નિત્ય ગાય છે, અચલ પદ્મચરણનું જલ-ગંગાજી, તેને મસ્તકે વહન
 કરીને શિવજી પણ સુખી થાય છે.

૮. જે મૂળ પ્રકૃતિ, મહામાયા, ઇન્દ્રિયાશક્તિ જે પુરુષની
 દાસી છે, તે અખિલના ઈશ્વર દયાના વહાલા શ્રીગોપીજનવલ્લભ
 હરિ છે. આ ઠેકાણે 'અખિલ' શબ્દ આવે છે, તેથી તેનો પણ

પદ ૧૪ મું.

જેહને નામે શુચિ ગણુ રાયજી, જેહના જપથી આઘ પૂજાયજી;
જેહના ભયથી સૂર્ય ભમે છે જી, હરિ મુકાવે રાહુ દમે છે જી.૧
શશિ અર્કગ્નિ તેજ જેહનુંજી, તે ક્યમ પામે સમપણું તેહનુંજી;
જેહની મરજીસમ સહુ ચાલેજી, અધિકું ઓછું પત્ર ન હાલેજી.૨

ઢાળ.

હાલે ન દલ ઓછું અધિક તો બીજું કાંઈ ક્યમ થાય ?
છે વાયુ બળિયો અતિ ઘણો પણ રુચિ પ્રમાણે વાય. ૩

અર્થ પેલો ‘ સરવાળો ’ જ છે એમ મહુમ સાક્ષર અડાવે છે. એઓએ આ ૧૩ માં પદ ઉપર ઘણી કલ્પનાઓ કરી છે, પરંતુ તે કલ્પના માત્ર હોવાથી ભ્રમોત્પાદક થઈ પડ્યા સિવાય રહે તેમ નથી. અત્ર તે સર્વ માનસ તરંગોનું પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તો ગ્રંથનો વિસ્તાર વધી પડે, માટે અત્ર તેમનાં મુખ્ય તરંગોનું જ અવાસ્તવિકત્વ ક્વચિત્ દર્શાવવામાં આવશે.

૧. જેને નામે ગણુપતિ શુદ્ધ ગણાય છે અને જેના જપથી ગણુપતિ સહુથી પહેલાં પૂજાય છે. જેના ભયથી સૂર્ય ભમે છે, તેને જ્યારે રાહુ પીડવા આવે છે તે વખતે તે જ હરિ તેને છોડાવે છે. મીષાદેતિ સૂર્યઃ, સૂર્યસ્તપતિ ચદ્ મયાત્ ।

૨. ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિમાં જેનું તેજ રહેલું છે, તેના તેજથી તેજસ્વી ગણાતા તેના સરખાપણું કેમ મેલવે ? જેની ઇચ્છાથી સર્વ ચાલે છે, એક પાંદડું પણ ઓછુંવધતું હાલી શકતું નથી.

૩. દલ-પાંદડું અન્ય સ્વરૂપ છે. મીષાસ્માદ્વાત્ પવતે । મદ્ધયાદ્વાતિ વાતોયં વગેરે શ્રુતિ અને શ્રીભાગવત અત્ર પ્રમાણ છે.

જઠરાગ્નિ બાળે આહાર માત્ર ન દહે કયમ પણ યર્મ; ૪
 પણ થરથરે તે થકી બાકી સહુ દહ્યાનો ધર્મ. ૪
 જળ અડચે અગ્નિ ના બચે છે સદા સઘળે રીત્ય; ૫
 દધિ દુઃખદ વડવાનલ ન બુજવી શકે જે પ્રભુ ભિત્ય. ૫
 મરનાર બે એક ગ્રહ તુરત ઇક એક પછી પલ પાંચ ૬
 સંગે જવાય ના લેઈ ઉભય તે મહાપુરુષની આંચ. ૬
 જે સમય ધનવૃષ્ટિ જ્યહાં જેટલી હરિરુચિ હોય; ૭
 તે પ્રમાણે સુરપતિ કરે ન કરે કદા તો રોય. ૭
 સહુ જગતને ભય કાળનો કાળને ભય ભગવંત; ૮
 જન દયાપ્રીતમ તે જ નિર્ભય એક બીજ સંત. ૮

૪. જઠરાગ્નિ બાળેલું બધું બાળી નાંખે છે, પણ પેટમાંનું માંસ કે યર્મ બળતો નથી. એનું કારણ તે પ્રભુથી થરથરે છે, નહિ તો તેનો બાળી નાંખવાનો ધર્મ તે છોડે નહિ.

૫. જલસ્પર્શથી અગ્નિ બચતો નથી એ એક નિયમ છે, છતાં પણ મગરમત્સ્યથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખદ વડવાનલ-વડવાગ્નિને ઉદ્ધિ-સસુદ્ર બુજવી શકતો નથી. તેમાં પણ કારણ પ્રભુની ઇચ્છા જ છે.

૬. એક ઘરમાં એક પલને અંતરે બે માણસ મરી જાય છે તો પણ બન્નેને સાથે સ્મશાનમાં લઈ જવામાં આવતાં નથી એનું કારણ પણ તે મહાપુરુષનો પ્રભાવ જ છે.

૭. ધનવૃષ્ટિ-મેઘની વૃષ્ટિ-સુરપતિ-ઇંદ્ર જે હરિની રુચિને ન અનુસરે તો ગોવર્ધનોદ્ધરણુલીલાની પેઠે પાછળથી રોય-પસ્તાય.

૮. આખા જગતને કાલનો ભય છે, તે કાલને ભગવાનનો ભય છે. જગતમાં જે કોઈ નિર્ભય હોય તો તે જ દયાના પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણ અને એક તેના ભક્તો.

પદ ૧૫ મું.

સુર તેં પરમેશ્વર જે ભાંખ્યાંજી,
તે સહુને ભયથી હરિયે રાખ્યાંજી;
વૃકને વર આપી શિવ કંપ્યાંજી,
હરિ અરિ બાળ્યો ત્યારે જંપ્યાંજી.

ત્રિપુર જલંધર નવ જીતાયાંજી,
હરિ પત્ય રાખી રચીને માયાંજી;
વળી બળિસુતપક્ષે હર આંવ્યાંજી,
હારી સુતા હરિથી નં કાંવ્યાંજી.

ઢાળ.

કાંવ્યા ન સ્તુતિ કરી કૃષ્ણની કહ્યું નાથ હું તવ દાસ;
પતિ રતિ સમય સતી શ્યામ સમરયા હરિ હર્યો મહાત્રાસ. ૩

૧. અહિંથી ગુરુ શિષ્યે જે જે દેવોને પરમાત્મા તરીકે
ઓલખાંવ્યા હતા તેનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે. ‘હુ શિષ્ય ! તેં જે
પરમેશ્વર કહ્યા તે સહુ હરિના ભયથી દબાયેલા છે. વૃક નામના
અસુરને શિવજીએ વરદાન આપ્યું; એટલે તેની દાનત બગડી
અને શિવજીનો નાશ કરીને શ્રીપાર્વતીજીને હરવા તૈયાર થયો.
તે વખતે ભગવાને જ યુક્તિથી એને બાલી નાંખ્યો અને શિવ-
જીને સંકટથી મુક્ત કર્યો.

૨. ત્રિપુરાસુર અને જલંધર વગેરે અસુરો પાણું શિવથી
જીતાયા નહિ. હરિએ જ્યારે માયા રચીને તે અસુરોનો નાશ
કર્યો ત્યારે પત રહી. (આટલા ઉપકારો હરિએ કરેલા છતાં તેને
સ્મર્યા વિના) શિવજી બલિસુત-બાણાસુરનો પક્ષ લઈ ભગવાનની
સામે યુદ્ધ કરવા આંવ્યા, પણ પુત્રીને પાછી આપવી પડી, અન્તે
યુદ્ધમાં કાંવ્યા નહિ. પુત્રી-ઉષા-ઓખા-બાણાસુરની પુત્રી.

ખલ મધુ કૈટભ શંખાસુર હણી હરિ હણ્યો વિધિતાપ;
 સનકાદિક પ્રશ્નોત્તર કર્યો યશ બ્રહ્મા વાહન આખ. ૪
 ગજવદન અગણિત બ્રહ્મહત્યા કરી થયા ભયભીત;
 હરિ દય. કરી નિજ નામ આપી હરિ પીડય અમીત. ૫
 રાવણુ સદન ખર ચારતા વહું હતું પદ વિનિશ;
 પંચાંગ ધાતા વાંચતા દીપિકા ચન્દ્ર દિનેશ. ૬
 શકાદિ મહુ સુર આજ્ઞાઆધીન રહેતા સાધી ટહેલ;
 નવ ગ્રહ પનોતી બંધિખાને દશાનનને મહેલ. ૭
 તે સર્વનો ભય હરિ હણ્યો હતી દુષ્ટ નિજ બદ નેઠ;
 તે દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ સમ જડ ક્યમ આવે કોઈ ? ૮

૩. પૂર્વાધ સ્પષ્ટ છે. ઉત્તરાધનો અર્થ—શિવજી સાથે રતિ—ક્રીડા સમયે જ્યારે મહાવિપરીત અનર્થ થયો ત્યારે સતીએ—પાર્વતીએ ભગવાનને સ્મર્યા, અને ભગવાને તે મહાત્રાસ દૂર કર્યો. આ પ્રસંગ કવિ સ્વકૃત ‘હરિહરતારતમ્ય’ માં સવિસ્તૃત વર્ણવે છે આ કથા શિવપુરાણમાં પણ છે.

૪. વિધિતાપ—બ્રહ્માનો તાપ. સનકાદિના પ્રશ્નનું ઉત્તર બ્રહ્માનું વાહન બનીને આપ્યું.

૫. ગજવદન—ગણપતિ. આ કથા સ્કંદપુરાણમાં છે. ગજવદન માટે વિષ્ણુસહસ્રનામ પ્રકટ થયાં છે. અમિત—ઘણી.

૬. ગણેશે રાવણને ઘેર ગધેડાં ચારવાનું પદ ભોગવ્યું હતું. દીપિકા—દીવારૂપ. દિનેશ—સૂર્ય. ધાતા—બ્રહ્મા.

૭-૮-સ્પષ્ટ છે. દશાનનને—રાવણને. હતી—નષ્ટ કરીને, દયાના પ્રીતમ કૃષ્ણના તુલ્ય, હે મૂર્ખ ! કોણ થાય ?

પદ ૧૬ મું.

અકળ અજિત શ્રી હરિની માયાજી,
એક હરિ પાખ્યે સર્વ વહવાયાજી;
શ્રી મહાલક્ષ્મી નિજ અર્ધાંગજી,
ભય ધરી નાઠાં લખી નરસિંગજી. ૧

હલધર ભૂલ્યા તાળી ગણતાંજી,
દાખી લીલા ન બને ભણતાંજી;
એકદા ઉપન્યો ગર્વ અનંતજી,
મુજવણ ચાલે નહિ ભગવંતજી. ૨

ઢાળ.

ભગવંત મુજવણ પોઠે ક્યહાં ઉર વશ્યું સઘ અભુ જાણિયું;
ઉડ્યા મહદાકાશકલ્પ અગણિત ભ્રમણ વખાણિયું. ૩
પછી જાણ્યું આ કળ ગર્વનું ભૂમિ પડ્યા શેષાચળ થઇ;
અઘાપિ જે પર્વતે વિરાજે શ્રીવ્યંકટેશ કૃપામયી. ૪

૧. હરિ વિના સર્વ વહવાયા—આકુલવ્યાકુલ થઈ ગયા છે—
તેમાં ક્ષમાયા છે. લખી—લેખને. શ્રીનૃસિંહજીનું ભયંકર સ્વરૂપ
લેખને અર્ધાંગરૂપ છતાં લક્ષ્મીજી નાઠાં.

૨. હલધર—ખલભદ્ર. જે લીલા દાખી—દેખી, તે કહેતાં પાર
આવી શકે નહિ. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન બની શકે નહિ. અનંત—શેષ.

૩-૪. સઘ—તુરત. મહોટા આકાશ જેવા થઇને ઉડ્યા. પછી
શેષાચલ થઇ પૃથ્વીમાં પડ્યા. અઘાપિ તે પર્વત પણ છે અને
તેના ઉપર શ્રીવ્યંકટેશ—કૃપામય—કૃપાલુ બિરાજે છે. આ સર્વ કથા
દ્વારિકાલીલામાં છે.

શિવ છળાયા મોહિનીરૂપે ન રહ્યું જ્ઞાન વિવેક;
 દારિકા વૈભવ લખી ઋષિ ચળ્યા વળી એમ વાર અનેક. ૫
 શ્રીરામરુદન વિલોકી અંબા મોહ પામ્યા સત્ય;
 ધર્યું રૂપ સીતા ઓળખ્યાં, હરિ લગ્યા લાગી અત્ય. ૬
 સુર અસુર મળી સાગર મથ્યો વિઘ્નેશ મંદર ઘોળ્યો;
 મદ્દ હરિ હર્યો ફીકા પડ્યા ધરી કૂર્મ તનુ તટ તોળ્યો. ૭
 મળ માસમાં સહુ સૂર્યે કહ્યું અમો તપીશું નહિ કોઇ;
 રવિ થઇ તપ્યા હરિ દયાપ્રીતમ સહુ રહ્યા તવ જોઇ. ૮

પદ ૧૭ મું.

પ્રકટાવ્યા પ્રાર્થના કરીનેજ,
 તેજ ગયા ધાતા વત્સ હરિનેજ;
 વ્રજવાસવ દુઃખ દીઠું અપારજ,
 તદ્દયિ ન દ્રુમ આપ્યું વણુ પ્રહારજ.

૫. ઋષિ-નારદજ.

૬. સીતાજીના વિપ્રયોગથી શ્રીરામચંદ્રજ રુદન કરતા હતા,
 તે વખતે અંબા-પાર્વતીજ તેમનાં ઐશ્વર્યની અજમાયશ કરવા
 શ્રીસીતાજીનું રૂપ ધરીને ગયાં. પણ શ્રીરામચંદ્રજીએ તુરત
 ઓળખી લીધાં અને પોતે ઘણું શરમાયાં.

૭. વિઘ્નેશ-અણેશે. હત્યો-હણ્યો. કૂર્મ તનુ-કૂર્માવતાર.

૮. સૂર્ય ખાર છે-આ કથા પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યમાં છે.

૧. જેણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરીને ભૂતલ ઉપર પ્રકટાવ્યા
 ધાતા-પ્રહ્લા. વાસવે-ધંદ્રે વ્રજમાં ઘણું દુઃખ માનસંગથી અનુ-
 ભવ્યું પણ કરીને યુદ્ધ સિવાય અરિજાત વૃક્ષ ન આપ્યું.

પત્યાદિક સંસાર સમસ્તજી,
હરિ માયા આગળ બળ અસ્તજી;
હરિ સંબંધ લહે સહુ સેવાજી,
દૂર થયે ઘઉં કંકર જેવાજી. ૨

હાળ.

એ કંકર ગોધૂમ ન્યાય સહુ પૂજય મહાજન દેવ;
હરિ સંબંધ ટળતાં કંકરસમ ઇશ્વર રહ્યા સ્વયમેવ. ૩
પાંડવ સભા અગ્રેશ હરિ પૂજ્યા રહ્યા સહુ જોઈ;
ગજ અનિરવચને સ્તુતિ કરી હરિવણ ન ધાયા કોઈ. ૪
અવતારી અંશી સર્વાત્મા ઇશ્વર હરિ ભગવાન;
પરમાત્મ બ્રહ્મ અપાર તે શ્રીકૃષ્ણ શ્રુતિકર ગાન. ૫
મહાદેવ આદે મોટા સહુ કહેવાય છે જગમાંહે;
પણ આટલા ગુણ હરિ વિષે ન મળે કદાપિ ત્યાંહે. ૬
સર્વજ્ઞ સ્વામી સકળના સર્વના અંતરયામી;
સમતા ન જેહની કોઈ નહિકો શિશ જેહને સ્વામી. ૭

૨. પ્રભુનાં સંબંધથી જ બધા સેવાય છે. હરિ સંબંધ ન હોય ઘઉંથી વિખુટા થયલા કંકર જેવા બધા છે.

૩. ગોધૂમ-ઘઉં. ઇશ્વર તો શ્રીહરિ જ છે. ઇતરે સ્પષ્ટ છે.

૪. પાંડવસભામાં સહુથી પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણનું જ પૂજન થયું હતું. ગજેન્દ્ર-હાથીએ જ્યારે બરા સંકટ વખતે સ્તુતિ કરી ત્યારે હરિ વિના બીજા કોઈ તેની સહાયત કરવા દોડ્યા નહિ.

૫. સર્વ અવતારોનું મૂળ છે, અંશી છે. કૃષ્ણસ્તુ ભગવાન સ્વયમ્. વેદ પણ એમ જ ગાન કરે છે.

આત્મારામ ને આત્મયોનિ સર્વાત્મા સહુ રૂપ;
જન દયાપ્રીતમ કૃણુમાં ઇત્યાદી સુગુણ અનૂપ.

પદ ૧૮ સુ.

સર્વ કરે ને નહિ અહંકારજી, ગંભીરતાનો ન મળે પારજી;
નિત્ય પરિપૂર્ણ અતિ તોષજી, ગુણ કર માને જનના દોષજી. ૧
આણુ સેવા માને અતુલિ તજી, એક રસ નિભવે નિત્યે પ્રીત્યજી;
શરણાંગત થઈ થાય વિમુખજી, હરિ ચિત્તવેતો પ્રપુક્ષિતમુખજીર

હાળ.

પ્રપુક્ષિત મુખ શ્રીનાથજી સમરે ન પહેલા દોષ;
ઈચ્છે ન પ્રત્યુપકાર સહજ ઉદાર સદ્ગુણ કોષ. ૩
ભયદ્વેશ હિત વા કામના કોઈ ભાવકો સમરણુ કરે;
હરિ તેને પણ ફળ મોક્ષ દે મોટાઈ નિજ અંતર ધરે. ૪

૬-૭-૮. આત્મરતિરાત્મક્રીડ આત્મમિથુનઃ વગેરે શ્રુતિઓનું
તાત્પર્ય પણ એ જ છે. નિર્દોષપૂર્ણગુણવિગ્રહઃ ।

૧-૨. આણુ-સૂક્ષ્મ-થોડી, સુદામા પ્રત્યે પ્રભુ કહે છે કે
અણ્વણુપાદ્યતં ભક્તેઃ પ્રેમ્ણા મૂયેવ મે મયેત્ । ખીન્નું સ્પષ્ટ છે.

૩. સુદ્ગુણન કોષ-ભંડાર.

૪. કામાદ્ દ્વેષાદ્ મયાત્ સ્નેહાદ્યથા ભક્તયેશ્વરે મનઃ,
આવેશ્ય તદહ હિત્વા વર્ધવસ્તદ્ભાર્તિ ગતાઃ, કામં ક્રોધં મયં સ્નેહ-
મૈત્ર્યં સૌહાર્દમેવ ચ, નિત્યં હરૌ વિદધતો યાન્તિ તન્મયતાં હિ તે,
ગોપ્યઃ કામાદ્ મયાત્ કંભઃ દ્વેષાદ્વેષાદયો નૃપાઃ, સમ્બન્ધાદ્વૃણયઃ
સ્નેહા મયં ભક્તયા વયં વિમ્બો. વગેરે શ્રીમદ્ભાગવતના પદોનો
ભાવાર્થ આ પંક્તિમાં કવિશ્રી ઉતારે છે.

મહાદુષ્ટ ઉપર પણ દયા હરિ કરે નિજપણું જોઈ;
 જે જે હણ્યા ખળ મુક્તિ તેહને કહેત એહવું કોઈ. ૫
 સહુ શક્તિપતિ ને શાન્ત અતિ ભૂગુ પરીક્ષા જોઈને કહ્યું;
 એવા તો એક કૃષ્ણ બીજનું કથન માત્ર જ રહ્યું. ૬
 કોપી કદાપિ ન શાપ દે વરતુલ્ય જોઈનો કોઈ;
 સ્વાધીન મન ધાર્યું કરે કોઈનો નાં આલે રોઈ. ૭
 અવળું ન અર્થનમાં પડે નિષ્કંટક જોઈનો પંથ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ એહવા ગાયા મહામુનિ ગ્રંથ. ૮

પદ ૧૯ મું.

જોઈનું આપ્યું ન જાય કદાપિજી, અચલિતપદ છે દ્રુવઅઘાપિજી;
 શરણ પડ્યોછું સાચું ભાખેજી, તેહને હરિનિજસમ કરીરાખેજી;૧

૫. એવું કોઈ છે ? તે કહે.

૬. પરાસ્ય શક્તિર્વિવિધૈવ શ્રૂયતે । ‘ શાંતિપતિ ’ પણ પાઠ છે. અર્થમાં વિરોધ નથી આવતો. ભૂગુન્ઝંપિ સર્વ દેવોની પરીક્ષા કરવા નિકળેલા, તે વખતે દરેક દેવોની પરીક્ષા કરીને છેવટે શ્રી-કૃષ્ણ પાસે આવ્યા. પ્રભુ સુતા હતા, તે જ વખતે તેણે વક્ષઃસ્થલમાં પાદાઘાત કર્યો. પ્રભુ કોપાયમાન ન થતાં પૂછવા લાગ્યા કે મહર્ષે ! આપના સુકોમલ ચરણને મારી નિષ્કુર છાતીથી પીડા તો નથી થઈ ? આવું શાંતિપ્રિયત્વ ક્યાં છે ?

૭. જેનો ક્રોધ પણ સારો જ છે. મહદસ્ય ક્રાંધોપિ વરેણ્યતુલ્યઃ ।

૮. જેનો માર્ગ નિષ્કંટક છે. બીજ દેવોની પૂજામાં કંઈ આડું-અવળું થઈ ગયું તો ખારજ વાગી જાય ! પણ અહિં એવું નથી.

૧. હું શરણે આવ્યો છું એવું ખરા દિલથી કહે તો. સકુદૈવ પ્રપન્નાય...અમયં સર્વભૂતેભ્યો દદામ્યેતદ્વતં મમ ।

આત્મારામ ને આત્મયોનિ સર્વાત્મા સહુ રૂપ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણમાં ઇત્યાદી સુગુણ અન

પદ ૧૮ મું.

સર્વ કરે ને નહિ અહંકારજી, ગંભીરતાનો ન મળે પારજી;
નિત્ય પરિપૂર્ણ અતિ તોષજી, ગુણ કર માને જનના દોષજી. ૧
અણુ સેવા માને અતુલિ તજી, એક રસ નિભવે નિત્યે પ્રીત્યજી;
શરણાંગત થઈ થાય વિમુખજી, હરિ ચિત્તવેતો પ્રપુદ્ધિતમુખજીર

ઢાળ.

પ્રપુદ્ધિત મુખ શ્રીનાથજી સમરે ન પહેલા દોષ;
ઈચ્છે ન પ્રત્યુપકાર સહજ ઉદાર સદ્ગુણ કોષ. ૩
ભયદ્વેશ હિત વા કામના કોઈ ભાવકો સ્મરણ કરે;
હરિ તેને પણ ફળ મોક્ષ દે મોટાઈ નિજ અંતર ધરે. ૪

૬-૭-૮. આત્મસતિરાત્મક્રીડા આત્મમિથુનઃ વગેરે શ્રુતિઓનું
તાત્પર્ય પણ એ જ છે. નિર્દોષપૂર્ણગુણવિગ્રહઃ ।

૧-૨. અણુ-સૂક્ષ્મ-થોડી. સુદામા પ્રત્યે પ્રભુ કહે છે કે
અણ્વણુપાહતં મક્તેઃ પ્રેમ્ણા મૂર્યેવ મે ભવેત્ । ખીન્નું સ્પષ્ટ છે.

૩. સુદગુણન કોષ-ભંડાર.

૪. કામાદ દ્વેષાદ અયાત્ સ્નેહાદ્યથા મત્તયેશ્વરે મનઃ,
આવેશ્ય તદહ હિત્વા વયંવસ્તદ્ગતિં ગતાઃ, કામં ક્રોધં મયં સ્નેહ-
મૈત્ર્યં સૌહાર્દમેવ ચ, નિત્યં હરૌ વિદધતો યાન્તિ તન્મયતાં હિ તે,
ગોપ્યઃ કામાદ મયાત્ કંલઃ દ્વેષાચ્ચૈવાદયો નૃપાઃ, સસ્વન્ધાદ્વૃણાયઃ
સ્નેહા યં મત્તયા વયં વિમો. વગેરે શ્રીમદ્ભાગવતના પદોનો
ભાવાર્થ આ પંક્તિમાં કવિશ્રી ઉતારે છે.

મહાદુષ્ટ ઉપર પણ દયા હરિ કરે નિજપણું જોધ;
 જે જે હણ્યા ખળ મુક્તિ તેહને કહેત એહવું કોઈ. ૫
 સહુ શક્તિપતિ ને શાન્ત અતિ ભૂગુ પરીક્ષા જોધને કહ્યું;
 એવા તો એક કૃષ્ણ બીજનું કથન માત્ર જ રહ્યું. ૬
 કોપી કદાપિ ન શાપ દે વરતુલ્ય જેહનો કોઈ;
 સ્વાધીન મન ધાર્યું કરે કોઈનો નાં ચાલે રોધ. ૭
 અવળું ન અર્ચનમાં પડે નિષ્કંટક જેહનો પંથ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ એહવા ગાયા મહામુનિ ગ્રંથ. ૮

પદ ૧૯ મું.

જેહનું આપ્યું ન જાય કદાપિજી, અચલિતપદ છે દ્રુવઅધાપિજી;
 શરણ પડ્યોછું સાચું ભાખેજી, તેહને હરિનિજસમ કરીરાખેજી; ૧

૫. એવું કોઈ છે ? તે કહે.

૬. પરાસ્ય શક્તિર્વિવિધૈવ શ્રૂયતે । ‘ શાંતિપતિ ’ પણ પાઠ છે. અર્થમાં વિરોધ નથી આવતો. ભૂગુન્નપિ સર્વ દેવોની પરીક્ષા કરવા નિકળેલા, તે વખતે દરેક દેવોની પરીક્ષા કરીને છેવટે શ્રી-કૃષ્ણ પાસે આવ્યા. પ્રભુ સુતા હતા, તેજ વખતે તેણે વક્ષઃસ્થલમાં પાદાઘાત કર્યો. પ્રભુ કોપાયમાન ન થતાં પૂછવા લાગ્યા કે મહર્ષે ! આપના સુકોમલ ચરણને મારી નિષ્કુર છાતીથી પીડા તો નથી થઈ ? આવું શાંતિપ્રિયત્વ ક્યાં છે ?

૭. જેનો કોઈ પણ સારો જ છે. મહદસ્ય કાંધોપિ વરેણ્યતુલ્યઃ ।

૮. જેનો માર્ગ નિષ્કંટક છે. બીજા દેવોની પૂજામાં કંઈ આડું-અવળું થઈ ગયું તો બારજ વાગી જાય ! પણ અહિં એવું નથી.

૧. હું શરણે આવ્યો છું એવું ખરા દિલથી કહે તો. સકલદેવ પ્રપન્નાય...અમયં સર્વભૂતેભ્યો દદામ્યેતદ્વતં મમ ।

અચળ હાતા હરિ એકજી, એ બળ ન મળે દેવ અનેકજી;
મારો કહે એક વારજી, સહજ હરિ દે સુખ ભંડારજી.૨

હાળ.

ભંડાર સુખ એટલાજમાં ઉગ્રસેન વિભીષણ પામિયા
કહે ભેદ્ય સાધન શાં કર્યા દુઃખ સઘ સઘળાં વામિયાં. ૩

શિવ બ્રહ્મદિક સુર આરાધે મહાકષ્ટ કરિ કદી કોઈ;
કે તુચ્છ્ય રૂળ તે પણ અનિત્ય વિચારી જો મન સોઈ. ૪

વર હિરણ્યકશ્યપ હિરણ્યગર્ભથી પામ્યો નરહરિએ મારિયો;
જન જણી પોતાનો વિધાતા ક્યમ ન આવી ઉગારિયો? ૫

શિવસેવક રાવણ બાણાસુર હરિ હણ્યો છેલા હસ્ત;
શંકરથકી શું નિપન્યું? વર વૈભવ પામ્યા અસ્ત. ૬

૨. કૃષ્ણોહં તવાસ્મિ એમ જે એકજવાર કહે તેને સુખનો
ભંડાર આપનાર હરિ સિવાય અન્ય કોઈ નથી.

૩. ઉગ્રસેન અને વિભીષણે શું સાધ્યો કર્યો હતાં? વા-
મિયા-ત્યજ્યાં.

૪. અન્તવત્તુ ફલં તેષાં તદ્ ભવત્યલ્પમેઘસામ્ । કામૈસ્તૈસ્તૈ-
ર્હૃતજ્ઞાનાઃ પ્રપદ્યન્તેન્યેદેવતાઃ વગેરે ગીતાનાં વાક્યોનો ભાવ ઉ-
તાર્યો છે.

૫. હિરણ્યગર્ભથી-બ્રહ્મથી. એને બ્રહ્માએ પોતાનો માણસ
જાણીને ઉગાર્યો કેમ નહિ?

૬. વર વૈભવ-શ્રેષ્ઠ વૈભવો. અથવા તો શંકરે આપેલા વર-
દાનથી થયેલા વૈભવો.

જડભરત હરિજન તેજ સહન થયું ન શક્તિ શાદી;
 નિજ કરે નિજ કિંકર હણ્યા થઈ ગયો શ્રમ સહુ માટી. ૭
 ઈત્યાદિ અમર નશ્વર ફળ અવળું પડે ક્ષણમાંય;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણવણ સુખરૂપ સઘળું ક્યાંય. ૮

પદ ૨૦ મું.

હરિ વણ ઉજવળ પંથ ન એકલ, વામી મેલ્યા માર્ગઅનેકલ;
 મધ માંસ માગે બલિ ચંડીલ, શિવવ્રતધારી સહુ પાખંડીલ. ૧
 ધરે મુંડમાળા અસ્થિ ચર્મલ, ભૂગુને શ્રાપે અનુચિત ધર્મલ;
 ક્યહું વિષય ક્યહું ભ્રષ્ટાચારલ વર્ણાશ્રમ નહિ ધર્મ લગારલ. ૨

૭. જડભરત હરિનો ભક્ત હતો. તેનું બલિદાન આપવા માટે ચોરો દેવી પાસે લઈ ગયા, પણ દેવી તેનું તેજ સહી શકી નહિ, અને તે પેલા ચોરો ઉપર ગુસ્સે થઈ, અને પોતાના જ સેવકોને પોતે હણ્યા.

૮. હરિવિના અન્ય દેવ દેવીઓએ આપેલાં કૃતો નાશ્વર હોય છે. કંઈક ભૂલચુક થઈ તો ક્ષણમાં અવળું-ઉંધું વળી જાય છે. દયાના પ્રીતમવિના સઘળું સુખરૂપ ક્યાં જોવામાં આવે છે ?

૧. વામી-વામ માર્ગના અનેક મલિન માર્ગો છે. ચંડી પણ મધમાંસ માગે છે. શિવ દીક્ષાવાલા પાખંડી છે. મવવ્રતધરાં જે ચે ચે તાન્ સમનુવ્રતાઃ પાશ્વણ્ડિનસ્તે ભવન્તુ સચ્છાસ્ત્રપરિપન્થિનઃ નંદ્રશૌચા મૂઢધિયો જટામસ્માસ્થિધારિણઃ, વિશન્તુ શિવદીક્ષાયાં યત્ર દૈવં સુરાસવમ્.

૨. માણસોનાં ડોકાંઓની માલાને ધરનારા, હાડકાં અને ચામડાંને પણ ઉપયોગમાં લેનારા થયા છે. એ સર્વ નિર્ધન ધર્મ ભૂગુન્નપિના શાપથી પ્રવર્ત્યો છે. વિસ્તાર માટે બુદ્ધિ અતુર્યસ્કંધ.

ના ધર્મ એકાચાર સહુ નહિ વેદશાસ્ત્ર પ્રમાણુ;
 તે માટય કહ્યું શુક શિવાદિક તજ્ય વિષ્ણુથી કહ્યાણુ. ૩
 સ્ત્રીરક્ષ ભુલ્યે ભક્ષ ભણ્યું જ્ય દેહિ સંકટ દઈ કહ્યું;
 તે પ્રમાણે શક્તિએ કર્યું અંતરંગપણું કહે ક્યાં રહ્યું? ૪
 તે માટય સર્વેશ્વર હરિ સમ ઇતરમાં મતિ જે ધરે;
 તે નારકીશ સદા મહામુનિ પદ્મપુરાણે ઉચ્ચરે. ૫

૩. ધર્મ, શુદ્ધ એક આચાર. વેદશાસ્ત્રનું પ્રમાણુ પ્રમાણુ પણ
 ન મલે. માટે જ શુકદેવણ કહે છે કે શિવ વગેરેને ત્યજ. શ્રેયાંસિ
 તત્ર સ્વલુ સર્વતનોર્નૃણાં સ્યુઃ ।

૪. એક બ્રાહ્મણ અંડિયાઠ કરતો હતો. તે એક માર્યો રક્ષતુ
 મૈરવી (દેવી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરો) એ ક્ષોડકને બદલે માર્યો મક્ષતુ
 મૈરવી (દેવી સ્ત્રીનું ભક્ષણ કરો) એમ ર ને બદલે ભૂલથી મ
 બોલી ગયો, એટલે દેવી તેની સ્ત્રીનું ભક્ષણ કરી ગઈ. એવી જ
 રીતે જયંદેહિ (જ્ય આપો) એને બદલે દ્વિષો દેહિ જયં જહિ (શત્રુ
 આપો અને જયનો નાશ કરો) એમ બોલ્યો એટલે તેના કહ્યા
 પ્રમાણે દેવીએ કરી મુક્યું. એ બિચારાના અંતઃકરણમાં એવો ભાવ
 ન હતો. છતાં દેવી અંતરને જાણનારી નહિ હોવાથી કહ્યા પ્રમાણે
 કરી બેઠી.

૫. સર્વેશ્વર હરિના જેવી બુદ્ધિ અન્યમાં કરે તે નરકનો
 મહાન્ અધિકારી છે એમ શ્રીવ્યાસજી પદ્મપુરાણમાં કહે છે.
 અસ્માદન્યં પરત્વેન ચેતયાનોપ્યચેતનઃ, સ પાપણ્ડી તુ
 વિજ્ઞેયઃ સર્વધર્મવાહિન્યતઃ, (શ્રીભાગવત). યોન્યદેવં પરત્વેન
 વદન્ત્યજ્ઞાનમોહિતાઃ નારાયણ જગન્નાથ તે વૈ પાપણ્ડિનઃ સ્મૃતાઃ
 યસ્તુ નારાયણં દેવં સમત્વેનાભિમન્યતે, સ તુ તેનાવસાનેન નરકાગ્ન

મતિ શિલા હરિ અર્ચ્યા ગુરુ નરજાતિ મતિ છે સંતમાં
 ૫૬ તીર્થપાવન વિષ્ણુવૈષ્ણવ અધમ ઉદ્ધમતિ ચંતમાં. ૬
 હરિ નામ મંત્ર મહાકલુષહર ત્યાહાં ધી શબ્દ સમાનની;
 તે પતિત પશુ મતિ માય દ્રુમ તુલસી પ્રિયે ભગવાનની. ૭
 મુખદ્વાર ઇન્દ્રિ વૃક્ષિ સહુ તરુ વૃક્ષિ જ્યમ જડિયોપ;
 ત્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ પૂજે પાંખે સહુ સંતોષ. ૮

૫૬ ૨૧ મુ.

તજિ સુંદર શ્રીહરિની સેવાજી, કરે ઉપાસન દેવી દેવાજી;
 તે જ્યમ તરથો મંગ અનૂપજી, તજિને તીરે ખોદે કૂપજી. ૧

નિવર્તતે, एवं सामान्यभावेन मन्यन्ते पुरुषोत्तमं, ते वै पाषण्डिनो
 ज्ञेया नरकार्हा नराधमाः अन्यदेवसमं यस्तु मन्यते मां तु सोधमः,
 (વગેરે બ્રહ્માંડાદિપુરાણવાક્યો).

૬-૭. હરિતું અર્ચન કરતી વેળાએ શિલાની મતિ થવી,
 ગુરુ અને સંતોમાં મનુષ્ય-સાધારણ-મનુષ્ય જેવી બુદ્ધિ, વિષ્ણુ
 અને વૈષ્ણવોના ચરણજલમાં સાધારણ જલ જેવી નીચ બુદ્ધિ,
 કલુષ-પાપને હરનારા હરિના નામમાં શબ્દબુદ્ધિ, અને ભગવત્પ્રિયા
 શ્રીતુલસીજીમાં વૃક્ષબુદ્ધિ, એ સર્વ પશુમતિ પતિતનાં કાર્ય છે.
 અર્ચ્યે વિષ્ણોઃ શિલાધીર્ગુરુષુ નરમતિઃ વૈષ્ણવે જાતિબુદ્ધિઃ; વિષ્ણોર્વૈ
 વૈષ્ણવાનાં કલિમલમથને પાદતીર્થેશ્વબુદ્ધિઃ, કંસારેર્વિષ્ણુમન્ત્રે-
 શ્ચિલકલુષહરે શબ્દસામાન્યબુદ્ધિઃ, વિષ્ણૌ સર્વેશ્વરેશેઽપિ ચ તદિ-
 તરધીર્યસ્ય સો નારકીશઃ ।

૮. મુખમાં નાંખવાથી જેમ સર્વ ઇન્દ્રિયો તૃપ્ત થાય છે,
 વળી મૂલમાં પાણી સિંચવાથી વૃક્ષ તૃપ્ત થાય છે. યથા તરોર્મૂલ-
 નિપેચનેન તૃપ્યન્તિ તત્કન્ધમુજોપશાખાઃ; પ્રાણોપહારાન્ન ચયે-
 ન્દ્રિયાણાં તથૈવ સર્વાહ્ણમચ્યુતેજ્યા.

સુર પૂજે મૂકી જગદીશજી, તજી કામદુધા દુહા મહિષજી;
કહે નિગમાગમ એ ફરિ ફરિનેજી, ભજો સદા રહો એક
હરિનેજી. ૨

ઢાળ.

શ્રીહરિ તજી કલ્યાણ ધુન્ધે બાળ અવરાધાર;
જ્યમ શ્વાન પુન્ધ્ર ગ્રહી ધરે મન જવા સાગરપાર. ૩
એ સર્વ વાતો વેવતાં છે મનભ્રમવા વ્યર્થ;
એક કેવળ શ્રીહરિશરણ વણ નથી સર્વો કાંઈનો અર્થ. ૪

૧. વાસુદેવં પરિત્યજ્ય યોન્યં દેવમુપાસતે, તૃપિતો જાહ્નવી-
તીરે કૃપં સ્વનાંતિ દુર્મતિઃ વાસુદેવકું ત્યાગ કે પૂજત ભૈરવભૂત,
શુદ્ધ ભજત સો મૂઢ નર માં કે પેટ કપુત, વાસુદેવ પ્રભુ છાંડ કે
અન્યદેવ રતિ લેય, સુકેતાનંદ કહે ગંગાતટ કૂપ ખોદત શઠ
સોય. નારાયણં પરિત્યજ્ય હૃદિસ્થં પ્રભુમીશ્વરં, યોન્યમભ્યર્ચયેદેવં
પરવુદ્ધત્યા સ પાપમાક્, વાસુદેવં પરિત્યજ્ય યોન્યદેવમુપાસતે, સ
હેમરાશિમુત્સૃજ્ય પાંસુરાશિં જિવૃક્ષતિ.

૨. મહિષ-પાડો. ગાવં ત્યક્ત્વા વિમૂઢાત્મા ગર્દભં વિન્દતે
યથા, તથા હરિં પરિત્યજ્ય યોન્યદેવમુપાસતે.

૩. અવરનો-ખીજનો. આધાર-આશ્રય. નીચેના શ્લોકનો
ભાવાર્થ આ દુક્રમાં છે. અવિસ્મિતં તં પરિપૂર્ણકામં સ્વેનૈવ લાભને
સ્વમં પ્રશાન્તમ્ । વિનોપસર્પત્યપરં હિ વાલિશઃ શ્વલાદ્ગૂલેનાતિ-
તિતર્તિ સિન્ધુમ્ ।

૪. એ બધી નકામી વાનો છે. વ્યર્થ ભ્રમણાં ભમાવ્યાં છે.
હરિશરણ વિના કાંઈનો અર્થ સર્વો નથી અને સરવાનો પણ
નથી.

શ્રીકૃષ્ણ શ્રીમુખ કહ્યું બહુ પ્રિય મુને દાસ અનન્ય;
 અતિ દુરાચારી તદપિ સાધુ શ્રેષ્ઠ માહરે મન્ય. ૫
 વળિ કહ્યું હારીતસ્મૃતિમાં પાંડવી ગીતામાંહે;
 તે વચન કેરા અર્થ માત્રજ લખું છું હું આંહે. ૬
 નમણું નહિ અન્ય દેવને નિરખવા નહિ ન પ્રસાદ;
 મંદિર જણું નહિ યદપિ કોઈની ચડતી હોય મરજદ. ૭
 વદણું સ્મરણું સેવણું ચિંતનાશ્રય શ્રવણાદિ.
 અન્યનું ન કરણું દયા પ્રીતમ કૃષ્ણ રસ જે સ્વાદી. ૮

૫૬ રર મું.

વિશ્વ સકળ છે હરિનું રૂપજી, એકાંશે વ્યાપક વ્રજભૂપજી;
 કરતા હરતા પોષક સ્વામીજી, સહુધટ વાસી અંતર-
 યામીજી. ૧

૫. અપિ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યભાક્, સાધુરેવ સ
 મન્તવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતો હિ સઃ, અનન્યચેતાઃ સતતં, અનન્યા-
 શ્ચિન્તયન્તો માં, વગેરે ગીતાસ્થ શ્રીમુખવાક્યનો ભાવાર્થ આ
 પંક્તિમાં દર્શાવે છે. અર્થ સરલ છે.

૬-૭. હારીતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે, નાન્યં દેવં નમસ્કુર્યાત્
 નાન્યં દેવં નિરીક્ષયેત્, નાન્યપ્રસાદમદ્યાચ્ચ નાન્યદાયતનં વ્રજેત્ ।
 આ જ શ્લોકનો ભાવાર્થ કવિવર સ્વોક્તિમાં યોજે છે.

૮. પાંડવગીતામાં પણ વચન છે કે, નાન્યં વદામિ ન શૃ-
 ãણોમિ ન ચિન્તયામિ નાન્યં સ્મરામિ ન ભજામિ ન ચાશ્રયામિ,
 ભક્ત્યા ત્વદીયચરણામ્બુજમન્તરેણ શ્રીશ્રીનિવાસ પુરુષોત્તમ દેહિ
 દાસ્યમ્ ।

માટે કોઈનો દોષ ન કરવોજી, હરિ દુખારો એ ભય ધરવોજી;
જે તે રીતે કોઈ તનુધારીજી, સુખી કરતાં ખુશી કુંજ-
વિહારીજી. ૨

દાખ.

કુંજવિહારી રાજી રહે જો દયા સહુપર હોય;
આત્મા ન કોઈનો દુઃખવે નવ દોષ કોઈનો જોય. ૩

સહુ દેવ હરિ અંગેથી ઉપન્યા દાસ હરિનો જાણિ;
નિંદા અરિશ્યા ના કરે પણ ભજે સારંગપાણિ. ૪

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રવિના ન કોઈની ભીતિ નહિ કોઈ તૃષ્ણુ;
સહજે શિવાલય માર્ગે દીઠું કરવા જયશ્રીકૃષ્ણુ. ૫

૧-૨. સર્વ જગત્ ભગવદ્રૂપ છે, તથાપિ તેમાં-જગત્માં પ્રભુના સદંશનો જ આવિર્ભાવ છે. ભગવાનના સદંશમાંથી ઉદ્ભવીને સદ્રૂપ થયલું છે. એથી જ પ્રજના નાથ શ્રીકૃષ્ણ સદ્રૂપે સર્વત્ર વ્યાપક છે. एकांशेन जगत् सर्वम् । अन्य सर्व स्पष्ट છે.

૩-૪. જો બધા ઉપર દયા હોય તો પ્રભુ રાજી રહે છે. કોઈનો આત્મા દુઃખાવે નહિ અને કોઈના દોષ પણ જુએ નહિ. બધા દેવો ભગવાનના શ્રીઅંગમાંથી પ્રકટ થયા છે. एतद् ब्रह्म स आत्मा, अङ्गान्यन्या देवताः । सर्व દેવો હરિના દાસ છે. શાંકું યનુષ જેના હાથમાં છે એવા ભગવાનને ભજે અને કોઈની ઇર્ષ્યા ન કરે.

૫. શ્રીકૃષ્ણવિના અવરની ભક્તિ ન કરવી, તૃષ્ણા ત્યજવી, પરંતુ સહજે રસ્તામાં શિવાલય આવી ચડે તો શિવજીને ભગવદાસ સમજીને 'જય શ્રીકૃષ્ણ' કરવા ચુકવું નહિ.

રિને વિષે સહુ વિશ્વ તે હરિ પૂજતાં પૂજય;
 કેઇ કહે હું હરિમાં નથી તેને પૂજે અમારી બલાય. ૬
 પ્રતિ પશુ પશુસેં ચિસાડો પ્રતિ પોલીએ શું મોંણુ;
 સમજી ન દેવા વિસરે, વડિ વડિ પ્રત્યે લોંણુ. ૭
 શિવ સ્ફુટ નમ્યા નહિ દક્ષને દેખી દેહાભિમાન;
 જન દયા પ્રીતમ કૃષ્ણ અંતરયામિ નમિયા ધ્યાન. ૮

૫૬ ૨૩ મું.

સધાનેસરખી પ્રીત ન સારીજી, ટેકની ભક્તિ પ્રભુઅતિપ્યારીજી;
 અળગા અન્યાશ્રિત ભગવંતજી, વ્યભિચારિણીથી પ્રેમ ન
 કાંતજી ૧

૬. બ્રહ્મવેદં જગત્ । જગત્ હરિરૂપ જ છે, તેથી તેના—
 પૂજન પછી અન્યના પૂજનની આવશ્યકતા શી ? કેઇ એવો પાક્યો
 કે પોતાને હરિમાં ન માને, પણ હરિથી જૂદો અને મોટો માને
 તેને અમારી બલા પૂજે છે ! !

૭. ગોવાલીઓ કંઈ દરેક પશુને જૂદી જૂદી ખૂમ મારીને
 બોલાવતો નથી. દરેક પોળીએ—રોટલીએ શું મોંણુ નાંખવામાં આવે
 છે ? નહિ જ. વળી સમજી માણસ વડી થઈ રહ્યા પછી તે દરેક
 ઉપર જુદું જુદું મીઠું ભભરાવવા નિકલતો નથી.

૮. આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતના ચતુર્થ સ્કંધમાં આવે છે.
 શિવજી દક્ષને નમ્યા નહિ, એ કથા પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે એને
 દેહાભિમાન ઘણું હતું. પણ દયાના પ્રીતમ, અંતર્યામી શ્રીકૃષ્ણને
 ધ્યાનપૂર્વક નમ્યા,

૧-૨. દરેક ઠેકાણે પ્રીત કરવી તે શું યોગ્ય છે ? નહિ.
 પ્રભુને ટેકવાલી ખરી ભક્તિ ગમે છે. અન્યાશ્રયવાલાઓ ભગવાનથી

પતિવ્રતા જો ઉત્તમ હોયજી, પતિ પુરુષોત્તમ ત્યાં ચિત્તપ્રોયજી,
વણુ સમજે અન્યાશ્રય જનમાંજી, તે પણ ખટક હરિના
મનમાંજી. ૨

ઢાળ.

મન ખટક જયમ રજ નેત્રમાં વણુ નીકળે નહિ ચેન;
ત્યમ અન્યાશ્રય વણુ છોડવે નહિ જંપ પંકજનેન. ૩

અલગ છે. જેમ કે ધણીનો સ્નેહ વ્યભિચારિણી ઉપર હોતો નથી તેમ ઘણા ઉપર સ્નેહ રાખનારાઓ ઉપર પ્રભુ અનુગ્રહ કરતા જ નથી. પુરુષોત્તમ પતિરૂપ છે. જો ઉત્તમ પતિવ્રતા હોય તોજ, તેમાં પુરુષોત્તમ ચિત્ત પરોવે છે. સમજ વિના અન્યનો આશ્રય કરે તો તે પણ પ્રભુના મનમાં ખટક્યા વિના રહેતો નથી. મક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોર્જુન, પુરુષઃ સ પરઃ પાર્થ મક્ત્યા લભ્યસ્ત્વનન્યયા, અનન્યચેતાઃ સતતં યો માં સ્મરતિ નિત્યંશઃ ત- સ્યાહં સુલભઃ પાર્થ નિત્યમુક્તસ્ય યોગિનઃ, મયિ ચાનનન્યયોગેન મક્તિરવ્યભિચારિણી વગેરે શ્રીગીતાજીના વાક્યો અને તસ્મિન્નન- ન્યતા, તદ્વિરોધ ઉદાસીનતા ચ, અન્યાશ્રયાણાં ત્યાગોનન્યતા એ નારદભક્તિસૂત્ર, અહ મંક્તપરાધીનો હ્યસ્વતન્ત્ર ઇવ દ્વિજ, વશી- કુર્વન્તિ માં મક્ત્યા સત્સ્ત્રિયઃ સત્પતિં યથા વગેરે શ્રીભાગવત વાક્યો, યાવદન્યાશ્રયસ્તાવદ્ ભગવાનપિ તં જનં વિલોકયેન્ન દયયા હ્યનન્ય- મક્તવત્સલઃ એ ધ્રુવપંચરાત્ર વાક્ય, અન્યાયનો આગ્રહપૂર્વક નિષેધ કરે છે અને પ્રભુ ઉપર અનન્ય સ્નેહ રાખવાનો ઉપદેશ કરે છે.

૩. જ્યાં સુધી નેત્રમાં રજનો નાનો પણ કણ હોય છે, ત્યાં સુધી મનમાં ખટક્યા કરે છે, તે નિકળ્યા વિના ચેન પડતું નથી જ, તેવી રીતે અન્યનો આશ્રય છોડાવ્યા વિના પંકજનેન-કમલનેત્ર પ્રભુ જંપતા-ઠરી ઠામ બેસતા નથી.

પશુપતાકા અસ્ત્રઆદિક અન્યાશ્રય હતો અર્જુન;
 બ્રહ્માસ્ત્રદ્વારા મૂકાવ્યો હરિ જાણિને નિજ જન. ૪
 વળી આશરો અર્કનો અક્ષયપાત્ર દ્રૌપદાદિ;
 તે દુર્વાસા પ્રેરી મૂકાવ્યો કૃષ્ણ શુચિ રતિ સ્વાદિ. ૫
 અંબરીષને અભયાતણો આશ્રય લેખ્યો અખિલેશ;
 તે પણ ટળાવ્યો મોકલી મુનિ દ્વાદશી વ્યપદેશ. ૬
 વળી એજ વ્રતનો આશરો નંદને દીઠો નાથ;
 પ્રેરી વરુણ ચરણ બંધાવ્યા વળિ લાવ્યા ગૃહિ હરિહાથ. ૭

૪. અર્જુન ભગવદ્ભક્ત હતો, પ્રભુપ્રત્યે એની સખ્યભક્તિ હતી. પહેલાં અર્જુને શંકરને પ્રસન્ન કરવાને ઘણીજ તપશ્ચર્યા કરી હતી અને શંકરે તેને પાશુપતાસ્ત્ર આપ્યું હતું. પ્રભુએ કૃપા કરીને પોતાનો જાણીને અર્જુનનો અંગીકાર કર્યો, ત્યારે પ્રભુએ તેને બ્રહ્માસ્ત્રદ્વારા પાશુપતાસ્ત્રનો મોહ મૂકાવ્યો અને શિવજીનો આશ્રય છોડાવ્યો.

૫. દ્રૌપદી વગેરેએ અક્ષયપાત્રના લોભે સૂર્યનો આશ્રય કરેલો હતો, તે દુર્વાસાને મોકલીને શુદ્ધસ્નેહના સ્વાદવાલા શ્રીકૃષ્ણે મૂકાવ્યો.

૬. મર્યાદાભક્ત અંબરીષને અભયા નામની એકાદશીનો આશ્રય હતો, તેને પણ અખિલના નિયંતા ઇશ્વરે અન્યાશ્રય લેખીને દુર્વાસા મારફતે, દ્વાદશીના બહુનાથી છોડાવ્યો. વિસ્તૃત કથા માટે જુઓ ભાગવતનો નવમસ્કંધ.

૭. એ જ, એકાદશીનો આશરો નંદરાયજીને પણ હતો, તેઓ દ્વાદશીને દિવસે આસુરી વેદામાં નદીમાં સ્નાનાર્થે ગયા, તે વખતે વરુણદેવના અનુચરો તેને બાંધી ગયા. પછીથી ભગવાન તેમને ત્યાંથી છોડાવી લાવ્યા. જુઓ દશમસ્કંધ.

વળી અંબિકા યાત્રા ગયા ત્યહાં ગાયા અજગર નંદ;
ફરી દયા પ્રીતમ છોડવ્યા તવ સમજ્યા સહુ સુર મંદ.

પદ ૨૪ સુ.

અન્યાશ્રયનું ફળ છે એહવુંજ, નંદાદિકને દીકું જેહવુંજ;
હરિને હિત ના આવે ત્યાંયજ, જેનું ચિત્ત હોય બહુ સુરમાંયજ. ૧
પ્રાણિક બહુ ધરનો હોયજ, મરે શુધાએ ન પૂછે કોયજ;
પુત્ર પુત્રવતી પિતૃ કહે કહેનેજ, લાડ ઓલંભા કોઈ ના માનેજ. ૨

૮. વળી નંદરાયજી આંખાજીની યાત્રા કરવા ગયા, તે પણ અન્યાશ્રય જ હોવાથી ત્યાં અજગર આવીને નંદરાયજીને ગળી ગયો. પછી તેમને પ્રભુએ જ સુકત કર્યા, ત્યારે પ્રભુના સામર્થ્યનું સ્વરૂપ મંદમૂર્ખ સુરોનાં ધ્યાનમાં આવ્યું.

૧. ઉપર પ્રમાણે અન્યાશ્રયનો સ્પષ્ટ નિષેધ કરીને ઉપસંહાર કરે છે. અન્યાશ્રયના ફલનો અતુલવ નંદાદિકને થયેલો છે. જેનું મન બહુ દેવોમાં લમતું હોય તેના ઉપર હરિનું હિત સંભવેજ નહિ.

૨. ‘ઘણા ધરનો ધરોણો ભૂખે મરે’ એ કહેવત પ્રમાણે ઘણા દેવો ઉપર સ્નેહ રાખનાર તરે નહિ. ઘણા ધણીવાળી વ્યભિચારિણીનો છોકરો કોને ખાપ કહેવાનો? ઓલંભા-ઉપાલંભ-

કપકા. અન્યાશ્રયવિષે ગોસ્વામી તુલસીદાસજી પણ લખે છે કે:-
હંસ મુક્તાફલ વિના, કવ હુ ન બોરત ચાંચ; ત્યોં હિ દેક નિજ
ઇષ્ટ પે; અનન્ય શાંચ યહ સાંચ. પપિહાં કી ગત દેલિયે, ગ્રહે
મગન ઘનબુંદ; ભૂમિ પર્યોં જલ ના ગ્રહે ચુંચુ રાખત મુન્દ. સીપ
ગ્રહે એક સ્વાતિજલ નહિ સમુદ્ર જલરંચ, રહે મવાન્ધિ હરિ મજે

જી દૈ ઓર પ્રપન્ન. એક હી મૃગ કે કારણે, મરત ધરી ત્રીન
દેહ; તુલસીં ઉનકી ક્યા ગતિ, જો ઘરઘર કરત સ્નેહ. એક હી
સાધેં સવ સાધે; સવ સાધે એક જાય; જાગ્રહી સેવે મૂલકો ફૂલે
ફલે સદાય.

માને ન મન માધવ વિના ક્યહું તે જ સાચો સંત;
 નિજ પ્રાણ અધિકે લહે તેને ભક્તાધીન ભગવંત. ૩
 એમ સુણી બોલ્યો શિષ્ય પ્રભુ સંશય રહે છે એક;
 આપે કહ્યું તે ખરું ભજવા એક હરિ ધરિ ટેક. ૪
 શ્રુતિ સ્મૃતિ દઢ થયું સંશય ન નિશ્ચે એવ;
 છે એમ તદ્દપિ ધણા જન ક્યમ ભજે ઇતર દેવ. ૫
 કેટલાક સુર દઢ એક કેટલા નામે સધળે શીશ;
 તે ક્યમ હશે ગુરુજી કહો ઝળકે પ્રખળ જશ જગદીશ. ૬
 એમ સુણી શ્રીગુરુ કહ્યું સાંભળ કહું કારણ તાત;
 જે અંશ જેહના હોય તે તેને ભજે શ્રુતિ ખ્યાત. ૭
 જે જેહનું તેહને તે મળે તવ થાય ચિત્તનિરોધ;
 જ્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ સેવે ભગવદી વણ બોધ. ૮

૩. પદ્મપુરાણના ઉત્તરખંડમાં પાર્વતીપ્રતિ સદાશિવ કહે છે કે—
 આરાધનાનાં સર્વેષાં વિષ્ણોરાધનં પરમ્ । તસ્માત્ પરતરં દેવિ
 તદીયારાધનં પરમ્ ॥

૪-૫-૬. એમ સાંભળીને શિષ્ય પુછે છે કે આપ શ્રુતિ,
 સ્મૃતિ અને યુક્તિથી પણ નિશ્ચયપૂર્વક જણાવો છો, કે ટેક રાખીને
 એક જ હરિનું ભજન કરવું; પરંતુ બધા મનુષ્યો કંઈ હરિનું જ
 ભજન નથી કરતા, કોઈ કોઈને પુજે છે તે કોઈ કોઈને નમે છે,
 તેનું કારણ શું હશે?

૭-૮. શિષ્યનો પ્રશ્ન સાંભળીને ગુરુ કહે છે કે હું તેનું
 કારણ કહું છું તે સાંભળ, શ્રુતિ કહે છે કે યો યદંશઃ સ તં મજેત્

પદ રપ મું.

વત્સ કદા મહિષી નવ ધાવેલ, ધેનુ ધાવવા મહિષ ન આવેલ;
ગુણઅવગુણનું કશું ન કામલ, ચિત્ત જેહનું જ્યાંહ ત્યાંહજ
વિરામલ, ૧

ભૂલું પડિયું બાળક રોયલ, મુખ અધમોત્તમ સહુનાં જોયલ;
તદપિ ન ભટકણ ભાગે મનનીલ, સદા શાન્તતા મળતાં
જનનીલ. ૨

ભાગ.

જ્યમ જનનિ મળતાં જંપ તત્કાણ અવર રહે નહિ આશ;
પછી બોધ તેહને ન કરવો પામ્યા પૂરણ અભિલાશ. ૩

જે જેનો અંશ હોય તે તેને સેવે. જેનું જે હોય તે તેને મળે
એટલે ચિત્તનો નિરોધ થાય, અર્થાત્ જે જેનો અંશ હોય તે તેને
મેળવે તો જ તેનું ચિત્ત તેમાં રોકાય-એકાગ્ર બને. દૃષ્ટાન્ત-ભગ-
વદ્દીયો કોઈના ઉપદેશ વિના જ શ્રીકૃષ્ણને સેવે છે, કેમકે તે કૃષ્ણ-
ના અંશો છે. દેવાન્ દેવયજો યાન્તિ મદ્મક્તા યાન્તિ મામપિ-
એ ગીતાવાક્ય પણ એમજ કહે છે.

૧-૨. ગાયનું વાછરડું કોઈપણ વેળાએ ભેંસને ધાવશે નહિ,
તેમજ પાડો ગાયને ધાવવા નહિ જ આવે, તેમાં ગુણઅવગુણ નથી
જોવાના, પરંતુ તે ઉપરથી એટલુંજ સમજવાનું છે કે જેનું જ્યાં
ચિત્ત હોય તે ત્યાંજ વિરામ પામે. ભૂલું પડેલું બાલક ગમેતેમ
સમજાવતાં પણ રુદન કર્યા વિના નહિ જ રહે, જ્યારે માતાનું
મુખ જોશે ત્યારેજ શાંત થશે.

૩-૪. સઘળે નમનારા જીવો પંચપીરીઆ આસુરી કહેવાય
છે. તે માયામાંથીજ ઉદ્ભવે છે અને માયામાંજ જઈ મલે છે આવા
જીવોનું સ્વરૂપ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ સ્વકૃત પુષ્ટિપ્રવાહમર્થાદા-
નામક ગ્રંથમાં બહુ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે.

સધળે નમે પંચપિરિયા જીવ આસુરા કહેવાય;
 ઉપજતાં માયામાં મળ્યા કેમ એક ઠેર ઠરાય. ૪
 એકદા શ્રીમદ્ પુરુષોત્તમને ઇચ્છા ઉપનિ એહવી;
 વિસ્તાર જગમાં થાય જશનો કૃતિ કરવી તેહવી. ૫
 એમ ધારી ભુકુટિ ભંગથી ઉપજવી સૃષ્ટિ સાર;
 બ્રહ્માંડ ભવ્ય વિચિત્ર નાના લોક દશ ને ચાર. ૬

૫. આ દૂકથી કવિવર જે સિદ્ધાંત વર્ણવે છે, તે પરમ ભગવદ્દીય મહાનુભાવી ગોપાલદાસજીકૃત વલ્લભાખ્યાનને આધારે છે. એક વખતે શ્રીપુરુષોત્તમને એવી ઇચ્છા થઈ કે જેથી જગમાં વિસ્તાર થાય, તેવી કૃતિ કરવી. एकोहं बहु स्यां, एकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत्, कीडार्थमात्मन इदं त्रिजगत् कृतं. તે વગેરે પ્રમાણે એમ જ સૂચન કરે છે. આ દૂકની સાથે વલ્લભાખ્યાનની નીચેની દૂક સરખાવતાં જાણશે કે કવિશ્રી અક્ષરશઃ વલ્લભાખ્યાનનું જ અવતરણ કરે છે.

“ તે પ્રભુને મન ઇચ્છા ઉપની જશ થાવા વિસ્તાર. ”
 વલ્લભાખ્યાન ૧-૧૫.

૬. એમ ધારીને ભુકુટીના ભંગથી-ભુકુટીનો ભેદ કરીને સૃષ્ટિ ઉપજવી, અનેક પ્રકારના ભવ્ય બ્રહ્માંડો અને દશ અને ચાર ચૌદલોક પણ ઉપજાવ્યા. કેઈક કંદેપમાં ભુકુટીમાંથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયલી હશે એમ આ ઉપરથી જાણાય છે. પદ્મપુરાણમાં કાર્તિક માહાત્મ્યમાં શ્રીકૃષ્ણપ્રત્યે ભીષ્મે કહ્યું છે કે यदभ्रविलासचलनोल्लसितोरुसर्गः सर्वं सृजत्यवति हन्ति विचित्रमायः ॥ આ દૂકની સાથે સરખાવો નીચેની દૂક.

બ્રુભંગેથી સૃષ્ટિ નિપતી, અતિ સુંદર બ્રહ્માંડ;

ચૌદ લોક નાનાવિચિત્રિત ભૂમંડલ નવ ખંડ.

વ. આ. ૧-૨૬.

મહી મંડળ નવ ખંડાદિ રચના રમત માત્રમાં કીધી;
 જુગ પ્રકારે રચિ સૃષ્ટિ કરવા નિજપર પ્રસિદ્ધિ. ૭
 એક દેવી બીજ આસુરી ઉપજાવિ આપોઆપ;
 જન દયા પ્રીતમ સકળ શક્તિ પતિ અતુલ પ્રતાપ. ૮

૫૬ રક મું.

લક્ષિત સુંદરી માયા દાસીજ, બંધે પ્રકટ કરી કુંજવિલાસીજ;
 નખશિખ સુભગા લક્ષિત જોહજ, અતિ પ્યારી લાગી પ્રભુ
 તેહજ. ૧

૭-૮. મહીમંડલ અને નવખંડની રચના માત્ર લીલાથી જ કરી. યુગના પ્રકારે સ્વપ્રસિદ્ધ્યર્થ સૃષ્ટિ રચી. તેમાં એક દેવી સૃષ્ટિ રચી અને બીજ આસુરી સૃષ્ટિ રચી. સરખાવો નીચેની દુક.

પર પોતાની વ્યક્તિ કરે વા સૃષ્ટિ તે દ્વિધા પ્રકાર;

દેવી આસુરી બે ઉપજાવી, પ્રભુ મન કરી વિચાર.

(વ. આ. ૧-૨૭.)

૧. કુંજવિલાસીએ બંધે-ખન્ને સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન કરી. ૧ લક્ષિત -સુંદરી અને ૨. માયા-દાસી. પહેલી લક્ષિત તે નખશિખાંત સુંદર છે અને પ્રભુને તે ઘણી જ પ્યારી લાગે છે. આ દૂકમાં બંધે એ પાઠને ફેરવીને બંધે એવો પાઠ સ્વીકારીને એક ટીકાકાર ઘણો જ વિચિત્ર અર્થ કરે છે. લખે છે કે 'માયા દાસી છે માટે જ તેને બંધે પ્રકટ કરી છે.' માયા બંધે પ્રકટ છે, તે દાસી છે માટે એમ આ ટીકાકાર કહે છે, પણ દાસી હોવાથી બંધે પ્રકટ થાય અને લક્ષિત સુંદરી હોવાથી બંધે પ્રકટ ન થાય, એ માનવું યુક્તિયુક્ત નથી. આ દૂકની સાથે સરખાવો નીચેની દૂક.

લક્ષિત સુંદરી તે માયા દાસી, બે મૂરત પ્રકટાવી;

તેમાં પહેલી નખશિખ સુભગા, શ્રીહરિને મન લાવી.

(વ. આ. ૧-૨૮.)

પડા અક્ષરપર કૃપા-કટાક્ષણ, સત્ત્વ ઉપન્યા લક્ષો લક્ષણ;
થયા ભક્તિમાં લીન સુભાગીજી, વૈષ્ણવ ગુણવંતા હરિરાગીજી. ૨

ઠાળ.

અનુરાગી કેવળ કૃષ્ણમાં સર્વદા કૃષ્ણાધીન;
જે બીજી કટાક્ષે ઉપના તે માયામાં થયા લીન. ૩
તે આસુરી સહુ કર્મજડ હરિભજન ધર્મવિમુખ;
તે કરે ઉપાસન અવરતાં જેમાં સદા ભય દુઃખ. ૪
એહવા જ મૂળે જીવ તે કેા કાળ નહિ કહ્યાણ;
કહ્યું 'મૂઠ જન્મનિ જન્મનિ' શ્રીગીતામાંહે પ્રમાણ. ૫

૨-૩-૪. અક્ષરબ્રહ્મઉપર કૃપાકટાક્ષનો પાત થવાથી અસંખ્ય
સત્ત્વ ઉત્પન્ન થયા. તેમાંના ભાગ્યશાળી વૈષ્ણવ, ગુણવંતા અને
હરિમાં પ્રીતિવાળા તેા ભક્તિમાં લીન થયા અને કેવળ કૃષ્ણમાં
અનુરાગવાળા સર્વદા કૃષ્ણને આધીન થયા. જે બીજી કટાક્ષથી
ઉત્પન્ન થયા તે માયામાં લીન થયા. તે લોકો આસુરી, કર્મજડ
અને હરિસેવારૂપ સ્વધર્મથી વિમુખ થયા. જેમાં સદા ભય અને
દુઃખો રહેલાં છે, તેવી અન્ય દેવની ઉપાસના તે લોકો કરે છે.
સરખાવે: નીચેની દૂકો.

કૃપાકટાક્ષે હુવા અક્ષરમાં, ઉપન્યા સત્ત્વ અનંત;
ભક્તિ લીન હુવા સૌભાગી, તે વૈષ્ણવ ગુણવંત.
બીજી કટાક્ષે જે જન ઉપન્યા, માયામાં થયા લીન;
કર્મજડ આસુરી અન્ય ઉપાસક, ભજન ધર્મ થકી લીન.
(વ. આ. ૧-૧૯-૨૦.)

૫. એવા આસુરી જીવોનું કોઈપણ કાળે કહ્યાણ થવાનું નથી.
ગીતામાં પ્રભુ ઉપદેશે છે કે-આસુરી યોનિમાપન્ના મૂઢા જન્મનિ
જન્મનિ । મામપ્રાપ્યૈવ કૌન્તેય તતો યાન્ત્યધ્રમાં ગતિમ્ ॥

તેહવાને અતિઃખહિર્મુખ શિવ કૃયા હરિરુચિ જોઈ;
મૂળ મરકટને મધ પાયો કહે શાણા કોઈ.

એ કથા પદ્મપુરાણમાં વિસ્તાર છે અથ ઇતિ;
તે અંશ માત્ર લખ્યો વધે ખહુ ગ્રંથ તે મન લીતિ. ૭
તે માટય હરિના હોય તે જ સદા ભજે હરિરાય;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણવણુ તે ચિત્ત ક્યહુ નવ જાય. ૮

પદ ૨૭ મું.

શ્રાગિરિધરના ભક્ત સુહાગીજી, પ્રેમરસભક્તિતણા વિભાગીજી
એ સરજ છે હરિરસ પીવાજી, અણઅધિકારિ ન ઉતરે ગ્રીવાજી
મરાલ મન મત્સ્યે નવ જાયેજી, બક મુક્તાફળ નવ ખવાયજી
દીપક જીવે પાને સ્નેહજી, મક્ષિ તજે તે અડતાં દેહજી.

૬. વળી તેવા ખહિર્મુખ આસુરી જીવોને શ્રીહરિની રુચિનુસાર
અતિ ખહિર્મુખ કૃયા. ‘મરકટને મદિરા પાઈ’ પછી શું ખાકી રહે ?

૭. પદ્મપુરાણમાં આ કથા વિસ્તારથી વર્ણવી છે. ત્યાં લખ્યું છે કે
ત્વં ચ રુદ્ર મહાવાહો મોહનાર્થ સુરદ્વિષામ્ । પાશ્વળ્લાચરણં ધર્મ
ત્વં કુરુષ્વ મહામતે ॥ તામસ્તાનિ પુરાણાનિ કથયસ્વ ચ તાન્પ્રતિ ।
મોહનાનિ ચ શાસ્ત્રાણિ કુરુષ્વ ચ મહામતે ॥

૮. સ્પષ્ટ છે.

૧-૨. સોહાગી-સોભાગ્યવાળા-અનધિકારીને તે રસ ગ્રીવામાં
-કંઠમાં ઉતરેજ નહિ, મરાલ હસનું મન મત્સ્યમાં-માછલામાં ન
જાય, કેમકે તેનો આદો મોતીનો છે. બગલાથી મોતી ન ખવાય,
કેમકે તે મત્સ્યાહારી છે. દીવો સ્નેહ-તેલનું પાન કરવાથી જીવે
છે, તેજ તેલનો સ્પર્શ જો મક્ષિકા-માખીને થાય તો તે દેહ તજે

એમ દેહ છૂટે ખરતણો ને કદિ સાકર ખવાય;
 તે આહાર સક્કરખોર ખગ મિસરી વિના ન જિવાય. ૩
 સિંહેણ પય જ્યમ જેરવે સિંહેણનાં જે ખાળ;
 વણ કંચનપાત્ર ટકે ના ક્યહું ફેડી નિસરે તત્કાળ. ૪
 ઉદરે ટકે રસ સોમવદ્ધી શુદ્ધ કુળ ને વિપ્ર;
 હોય વિકારી તો વમન કરી કાઢે જ તે રસ ક્ષિપ્ર. ૫
 જ્યમ ક્ષાર જલનું મત્સ્ય મીઠે જળે પામે મીચ;
 જ્યમ ક્ષીટ વિપનો મરે ખાંડ એ જ રીતિ નીચ. ૬
 મહામિષ્ટ ભોજન કટુ લાગે જેહને તન જવર હોય;
 ઊંટ ભક્ષક કંટકતણો કુંપળ આમ્ર ખાય ન કોય. ૭
 ભગવદ્દી જન ભગવંત ભજવા નિત્ય નવલા કોડ;
 જન દયાપ્રીતમ પ્રભાકર દેખે ન આસુરી ઘોડ. ૮

૫૬ ૨૮ મું.

સુણી એમ બોલ્યો શિષ્ય વચનજી, સુણી પ્રતિઉત્તર ઉકળ્યું
 મનજી;
 સત્ય કહો છો સકળ પ્રપંચજી, સહુ હરિકારજી વ્યર્થ ન રંચજી. ૧

૩. ખર-ગર્દભ. સક્કરખોર નામનું ખગ-પક્ષી.

૪. કંચન પાત્ર-સુવર્ણ પાત્ર.

૫-૬. ક્ષિપ્ર-તુરંતજ. મીચ-જહુર. ખાંડે-ખાંડ ખાવાથી.

૭-૮. ઉંટ કાંટાનો ખાનારો, તેના નસીબમાં કોમલ પાલો
 ક્યાંથી? ઉંચો છે તોપણ આમ્ર ફલ તના નસીબમાં નથી, પ્રભાકર
 -સૂર્ય. ઘોડ-ધુવડ.

બ્રહ્મ સગુણ કહેા છેા સાકારજી, જીવ બ્રહ્મના અંશ અપારજી;
જીવ અબ્રહ્મના ઈશ્વર સ્વામીજી, જીવ આણુ પ્રભુ સહુ ગુણ-
ધામીજી. ૨

તાળ.

છે ધામી અક્ષર ધામના સેવવા સતત તેહ;
અચલિત સેવક સ્વામી નાતું સંભવે કેમ જોહ? ૩
જળતરંગ ભેદ નહિજ કંચન કુંડળ ભેદ ન હોય;
મૃત્તિકા ઘટમાં ભેદ શ્યો જડ તે જ જૂદાં જોય. ૪

૧-૨. એમ સાંભલીને શિષ્ય કહેવા લાગ્યો, અને પ્રત્યુત્તર સાંભલીને તેનું મન પણ ઉકળી ગયું. શિષ્ય કહે છે કે આપ પ્રપંચને સત્ય કહેા છેા અને સર્વ હરિનુંજ કાર્ય છે, થોડું પણ વ્યર્થ-મિથ્યા નથી એમ જણાવો છેા. વળી બ્રહ્મને સગુણ અને સાકાર કહેા છેા, જીવો બ્રહ્મના અંશ છે, અને ઘણા છે, એમ પ્રતિપાદન કરો છેા. જીવ અને માયાના ઈશ્વર ભગવાન છે અને જીવ આણુ છે અને પ્રભુ સર્વ ગુણના ભંડાર છે, એમ નિરૂપણ કરો છેા.

૩. અહિ સંશય ઉદ્ભવે છે કે અક્ષરરૂપ ધામના ઈશ્વરને નેરંતર જીવે સેવવા; પરંતુ તેવો અચલિત નાતો સંભવશે કેમ? કેમકે જીવ પણ ભગવાનનાજ અંશો છે.

૪. દૃષ્ટાંત-જલ અને જલના તરંગોમાં ભેદ નથી, તેમ જ સુવર્ણ અને કુંડલમાં પણ ભેદ નથી, તેવી જ રીતે મૃત્તિકા અને ઘટમાં પણ કોઈપણ ભેદ નથી. એ બન્ને વચ્ચે ભેદ નો મૂર્ખ હોય તે જ જુઓ.

નિર્લેપ બ્રહ્મ અખંડ સતત ત્યહાં ન ભેદ ત્રિકાળ;
 કહે ભેદ વેદ વૃથા જ કહે કે સત્ય સમન્તે બાળ. ૫
 એમ સુણી બોલ્યા શ્રીગુરુ તું સુણી કહે છે વાત;
 પણ અંતરમાં સમજણ નથી આ મલિન આ અવદાત. ૬
 એક દ્રવ્ય કેરી અવસ્થા સુણ્ય વિવિધ ભાત્યની થાય;
 તેમાદ્ય નિશ્ચય કાર્ય કારણ વસ્તુ બે કહેવાય. ૭
 છે ભેદ નામાકારથી વળી ક્રિયાથી પણ હોય;
 જે મૃદાથી આવે નહિ, તે ઘટે આવે તોય. ૮

૫. દૃષ્ટાંત પ્રમાણે જ પ્રસ્તુતમાં બ્રહ્મ નિર્લેપ છે, સતત અ-
 ખંડ એકરસ છે, ત્યાં ત્રણે કાલમાં ભેદ નથી. વેદ પણ ભેદને મિથ્યા
 માને છે, છતાં જો ભેદને ખરો માની એસે તો તેને બાલક જ
 સમજવો.

૬. એમ સાંભળીને ગુરુ કહેવા લાગ્યા કે તું સાંભળેલી વાત
 કહે છે; પરંતુ તારા અંતરમાં કશી સમજણ નથી; કે આ મલિન
 આ અવદાત-શુદ્ધ છે.

૭. એક દ્રવ્યની કેટલી અવસ્થા થાય છે, તે સાંભળ. એક જ
 દ્રવ્યની અવસ્થા અનેક પ્રકારની થાય છે, માટે કાર્યકારણ એ બે
 વસ્તુ કહેવાય છે.

૮. દરેક વસ્તુનો ભેદ નામ અને આકારથી હોય છે, અને
 ક્રિયાથી પણ હોય છે. જેમકે મૃત્તિકા કારણ છે અને ઘટ કાર્ય છે,
 તેમાં નામથી પણ ભેદ છે, આકારથી પણ છે અને ક્રિયાથી પણ
 છે. ક્રિયાથી ભેદ-જેમ મૃત્તિકાથી જલ આવી શકે નહિ. પણ તેના
 કાર્યરૂપ ઘટથી તો તોય-જલ આવે છે. આ હેતુથી કાર્ય અને
 કારણ બુદ્ધાં છે.

૫૬ ૨૯ મું.

લહેરી કુંડળ ને વળી કલશજી, જળ કંચન ભોમીથી દરશજી;
સમીર સોની કુલાલ પાળેજી, ભેદ ન ઉપજે નિરખ્યો આંખેજી. ૧
વાયુ ત્રય હેતુ કારજ ન હોયજી, શ્રુતિ સ્મૃતિ બોલે સહુકોયજી;
ઉપાદાન ઘટ મૃત્તિકા લહિયેજી, નિમિત્ત કારણ કુલાલ કહિયેજી. ૨

ઠાળ.

કહિયે વળી સમવાયિ કારણ વિવર ચક્ર ને દંડ;
એ ત્રણ કારણ થકી સમજી દે રચ્યું બ્રહ્માંડ. ૩

૧. લહેરી એટલે તરંગ, કુંડલ અને કલશ-ઘટ એ ત્રણેનું કારણ અનુક્રમે જલ, સુવર્ણ અને ભૂમિ-માટી છે. જો કે કાર્ય કારણમાં ભેદ તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે રહેલો છેજ; તે ભેદ અનુક્રમે વાયુ, સોની અને કુંભાર વિના જણાતો નથી. તરંગોમાં નિમિત્ત કારણ વાયુ છે, કુંડલમાં સોની છે, અને ઘટમાં કુંભાર છે.

૨-૩. ત્રણ હેતુ વિના કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી; એમ શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને સર્વ શાસ્ત્રો કહે છે, તે ત્રણ કારણો આ છે. ૧. ઉપાદાનકારણ, ૨. નિમિત્તકારણ, ૩. સમવાયિકારણ. ઘડાનું ઉપાદાનકારણ મૃત્તિકા છે, નિમિત્તકારણ કુંભાર છે. સમવાયિકારણ આકાશ, ચક્ર અને દંડ છે. એવાં જ ત્રણ કારણોથી સમગ્ર બ્રહ્માંડ રચ્યું છે. આવી જાતનો કાર્યકારણભાવ કવિએ સ્વતંત્ર કલ્પેલો જણાય છે. કેમકે વેદાંતમાં ઉપાદાનમાં અને સમવાયિમાં ભેદ જ નથી. ન્યાયમતમાં સમવાયિકારણ વિવર ચક્રાદિ નથી, (તે તો નિમિત્તકારણ ગણાય છે), પરંતુ કપાલદ્વય (ઘડાના બે ભાગ) છે. વેદાંતમત પ્રમાણે ઉપાદાન અને સમવાયિ બંને એક છે, અને બીજું નિમિત્ત છે. ન્યાયમત પ્રમાણે સમવાયિ, અસમવાયિ અને નિમિત્ત એમ ત્રણ ભેદો છે. કવિવરને કદાચ આ વિવેક ઠીક નહિ લાગ્યો હોય; પરંતુ પોતે જે વિવેક બતાવે છે તે તો અસંગત જેવો જણાય છે.

જો નિર્ગુણ નિરાકાર વણ બિન્નું ન હોય જ કાય;
 તો તુંજ કહે આ સૃષ્ટિ જ શી રીતે અભેદ હોય. ૪
 સુણી શિષ્ય બોલ્યો સાંભળો મહારાજ કહોછો જ્યમ;
 હું કદાપિ હા કહું પણ એમ વાદી માને ક્યમ ? ૫
 તે એમ કહે છે સાંભળો કોઈ કાચમંદિરમાંહે;
 જન ગયો એક અનેક રૂપે થયો પોતે ત્યાંહે. ૬
 નિજ છાયા દર્પણે દેખી માને અવર ઠામે ઠામ;
 ભૂલો પડે પ્રતિબિંબ નિરખી આપણુંજ અભિરામ. ૭
 ત્યાં દષ્ટાદષ્ય નથી અવર સૃષ્ટા ન સૃષ્ટિ કોય;
 છે દયાપ્રીતમ બ્રહ્મ તે એક વાદી કહે સહુ હોય. ૮

૪. ગુરુ શિષ્યને કહે છે કે તારા કહેવા પ્રમાણે જો નિર્ગુણ, નિરાકાર બ્રહ્મવિના બીન્નું કોઈ હોય જ નહિ, તો તુંજ કહે તો આ સૃષ્ટિ અભિન્ન કેમ હોય ? કોની સાથે તેનો અભેદ છે ?

૫. ગુરુવાક્ય શ્રવણ કરીને શિષ્ય બોલ્યો, કે મહારાજ, સાંભળો. તમે જેમ કહો છો, તેમ હું તો માની લઉં, પણ વાદી કેમ માને ?

૬-૭-૮. વાદીની દલીલ એવી છે કે, કોઈ મનુષ્ય કાચના મંદિરમાં ગયો. ત્યાં તે પોતે અનેક રૂપે થયો. પોતાની છાયા દર્પણમાં જોઈને તે ઘરમાં ઠામે ઠામ બીજા ઘણા મનુષ્યો છે, એમ માનવા લાગ્યો. પોતાનું જ સુંદર પ્રતિબિંબ જોઈને ભૂલો પડ્યો. તે કેકાણે જોનાર અને જોવાની વસ્તુ, સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરનાર કે સૃષ્ટિ એ કોઈ પણ નથી. તેવી રીતે માત્ર એક બ્રહ્મ જ છે, વિચિત્રરૂપે જણાય છે, બીન્નું કોઈપણ નથી, એમ બધા વાદીઓ કહે છે.

જળભરિ ધરિયે કાટિક કલશાળ, તેટલા રવિ તેહે માંહોય દરશાળ;
ત્યમ સંયોગે કરીને માયળ, રૂપ બ્રહ્મનાં ઘણાં જણાયળ. ૧
એમ સુણી વચા શ્રીગુરુ વાણીળ, એં અતિ અતિજડ બાણીળ;
સુણી તારી વાતોહાંસી આવેળ, વહતો અસંભવ લાજન આવેળ. ૨

હાળ.

તું લાવતો નથી લાજ મન જે ખોટું સંભવશે કહીં;
(જે) તારા મતમાં બ્રહ્મને તો રૂપ મૂળગું છે નહિ. ૩
વળી દર્પણુ સ્થાને માયા કહી તે માયા કપટનું નામ;
તે કપટમાં કયહાં અમલતા ગણો આદર્શ કેરે ઠામ. ૪
અતિબિંબ ન પડે રૂપવણુ નિર્મલી વસ્તુ પાખ્ય;
પવનનું પ્રતિબિંબ કાષ્ઠમાં કયહું પડ્યું દીઠું ભાખ્ય. ૫

૧. કાટિક કલશ—ઘટ જલ ભરીને ધરીએ, તેટલા જ સૂર્ય
તેમાં દેખાય. વાસ્તવિક જોતા સૂર્ય તેટલા અધા નથી. તેવી જ
રીતે માયાના સંયોગથી બ્રહ્મનાં ઘણાં રૂપો જણાય છે.

૨. એમ સાંભળીને શ્રીગુરુજી બોલ્યા કે, તું તો અત્યંત
જડબુદ્ધિવાળો છે. તારી વાતો સાંભળીને તો હસવું આવે છે.
એટલીએ તને શરમ નથી કે અસંભવિત વાત પણ અણવી દે છે?

૩-૪-૫. તારા મતમાં બ્રહ્મને કાંઈપણ જાતનું રૂપ છે જ
નહિ. જો રૂપ જ નથી તો તેનું પ્રતિબિંબ દર્પણમાં કેમ પડે?
વળી દર્પણને ઠેકાણે તું માયાને કહે છે. માયા એટલે તો કપટ.
કપટ એટલે મલિનતા, તેમાં અમલતા-સ્વચ્છતા ક્યાંથી? તો
માયા જેવા મલિન પદાર્થમાં રૂપવિનાના બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ કેમ
પડે? કેમ કે રૂપવિના અને નિર્મલ વસ્તુવિના પ્રતિબિંબ પડતું જ

વળી તું અભેદ કહે જ્યાં ત્યાં ભેદ ભાસે સત્ય;
 જો તુંજ તારા કહ્યાથી બંધાય છે પણ મત્ય ૬
 એક કાચ બીજે નર ગણે વળી છાયા તેની ત્રીજ;
 કેાઇ અજ્ઞ યોથો મળ્યો સંગે ભ્રમણમાં મતિ ભીજ. ૭
 અવયવ વિના છાયા ન સંભવ દયાપ્રીતમ રંચ;
 સમજે ન જડ તું પણ બને નહિ યુગલ પણ પ્રપંચ. ૮

નથી. જો પડતું હોય તો રૂપવિનાના વાયુનું પ્રતિબિંબ મલિન
 કાષ્ઠમાં કેમ પડતું નથી? તેં જોયું હોય તો કહે. કવિવર આ
 શુદ્ધિઓ શ્રીગુસ્માંઈપ્રણીત વિદ્વન્મંડનમાંથી લે છે. જેમ કે-
 તથાહિ બ્રહ્મણો નીરૂપત્વેન પ્રતિવિંસ્વસ્યાશ્રયસ્યાજ્ઞાનસ્ય અસ્વ-
 ચ્છત્વેન ક્વ કસ્ય પ્રતિવિંસ્વઃ સ્યાત્? રૂપવત એવ પ્રતિવિંસ્વનિય-
 માત્, દષ્ટાનુસારિણી હિ કલ્પનોચિતા, અન્યથા યુદારુણોરપિ
 વિંસ્વત્વપ્રતિવિંસ્વાશ્રયત્વશ્રવણાત્ ।

૬. વળી તું જ્યાં અભેદ કહે છે ત્યાં તો સત્ય-ખરેખર
 ભેદ જ ભાસે છે. તું પોતે જ તારા બોલથી બંધાય છે, તે તારી
 મતિનો અભાવ જ સૂચવે છે. માયા અને બ્રહ્મ એને! ભેદ જ
 થયો, અભેદ નહિ, એમ કવિનું હાર્દ છે.

૭. તેં જે કાચના મંદિરનો દૃષ્ટાંત આપ્યો હતો, તે પણ
 ઘટતો નથી, કેમકે તે ઠેકાણે પણ એક કાચ, બીજો માણસ, ત્રીજો
 તેની છાયા, અને ચોથો કેાઇ અજ્ઞાની-બેવકૂફ મળ્યો, એમ ચાર
 થયા, અભેદ રહ્યો નહિ, અને ભ્રમમાં મતિ ભીંજાઈ ગઈ.

૮. વળી છાયા પણ જે પદાર્થ અવયવી-અવયવવાળો હોય
 તેની જ પડે, અવયવ વિના રંચ-લેશ પણ છાયા પડેજ નહિ.
 માટે હે જડ, તું એટલું પણ સમજતો નથી, કે યુગલ-બે સિવાય
 તે આ પ્રપંચ-જગત્ બનતું જ નથી.

અખંડ વ્યાપક અરૂપ જણાયાજી, ત્યાં પ્રતિબિંબ જ શી છાયાજી,
અગુણ એક ત્યાં લિન્ન શી માયાજી, માયા છે તો એક શી દગાયાજી. ૧
રૂપ વિના કર તત્ત્વ ન હોયજી, સગુણ વિના સૃષ્ટિ નહિ કોયજી;
જો કર્તા ના હોય સાકારજી, તો અવયવ હોય કેમ સંસારજી. ૨

દાખ.

સંસાર રૂપ ન હોય જો કર્તા પુરુષ ના હોય;
કારણ સરીખું કાર્ય સધળી સૃષ્ટિ શેં નવ જોય. ૩
હરિ રૂપાદિક સહુ જોઈ નિજ જગતનું કીધું જાણુ;
ના કહે તે અજ્ઞાન છે તું સત્ય કરી પરમાણુ, ૪

૧. ભગવાન તો અખંડ-અવયવરહિત અને રૂપરહિત જણાયા છે, એટલે ત્યાં પ્રતિબિંબ અને છાયાની વાત જ શી? ભગવાન ગુણરહિત છે ત્યાં તેમનાથી લિન્ન માયા છે એમ કહેવું કેમ સંભવે? જો ભગવાનથી જુદી માયા છે તો એકમેવાદિતીયં બ્રહ્મ વગેરે શ્રુતિમાં ભગવાન એક જ છે એમ કેમ વર્ણવ્યું છે?

૨. ભગવાનમાં રૂપ ન હોય તો આ જગતના કર્તા હોઈ શકે જ નહિ. તેમજ ભગવાન સગુણ ન હોય તો સૃષ્ટિ પણ સંભવે જ નહિ. જો જગતના કર્તા સાકાર ન હોય તો જગત પણ અવયવ-રહિત જ હોવું જોઈએ, અને તેમ તો નથી.

૩. જો જગતના કર્તા પુરુષ સાકાર ન હોય, રૂપવાન ન હોય તો સંસાર-જગત પણ રૂપરહિત થાય. કેમકે જેવું કારણ હોય તેવું જ કાર્ય થાય છે, એ જગતનો અનુભવ છે.

૪. નામરૂપે વ્યાકરવાણિ વગેરે શ્રુતિઓથી સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીહરિએ સ્વકીય રૂપાદિ જોઈને જગત કર્યું સોડકામચત્ત, સ પેક્ષત

કહે કરપદાદિક બ્રહ્મશ્રુતિ છે ગ્રહણ ગતિ આદિક;
 નિર્વાહ કયમ તે ઋચાનો ને કેહેશ છેક અલીક. ૫
 સિદ્ધાંત તેનો એ જ છે પ્રાકૃત ન ઇન્દ્રિય ધર્મ;
 છે અપ્રાકૃત આનંદમય સહુ રૂપાદિક શ્રુતિ મર્મ. ૬

એ શ્રુતિ અત્ર પ્રમાણ છે. ને એ વાતની ના કહે તો તે પૂરેપૂરું અજ્ઞાન જ છે, માટે તે વાતને તું સત્ય કરીને માન.

૫. શ્રુતિ પણ એમ કહે છે કે, બ્રહ્મને હસ્ત, પાદ વગેરે છે, અને બ્રહ્મ ગ્રહણ, ગતિ વગેરે ક્રિયાઓ કરે છે, તે વેદની ઋચાનો નિર્વાહ તારા અતથી કેમ થશે? તું તો બધું ખોટું કહે છે. શ્રુતિ કહે છે કે અપાણિપાદો જવનો ગ્રહીતા પશ્યત્યચશ્નુઃ સ શૃણોત્યકર્ણઃ આ શ્રુતિનો અર્થ સર્વ મિથ્યા માનતાં કદાપિ ઘટશે નહિ. આ ટુકની નોટમાં એક ટીકાકારે શ્રુતિનો અર્થ ભાગવત ક્યો છે, પણ તે ઉપરની શ્રુતિ-વેદની ઋચા ભુલી જ ગયેલા જણાય છે!

૬. કદાચ શિષ્ય પુછે કે મારા મત પ્રમાણે તે વેદનો અર્થ ઘટતો નથી, પણ તમારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે કેમ ઘટે છે, તો તેનો પહેલેથી જવાબ આપે છે. કેટલીક [ઉપર કહેલી] શ્રુતિ કહે છે કે બ્રહ્મને હસ્ત વગેરે નથી, પણ ગ્રહણ વગેરે ક્રિયાઓ તે કરે છે, તેનો ભાવાર્થ એજ છે કે બ્રહ્મને પ્રાકૃત ઇન્દ્રિયો અથવા પ્રાકૃત-લૌકિક ધર્મ નથી. અર્થાત્ બ્રહ્મને લૌકિક હસ્તપાદાદિ નથી, પરંતુ અપ્રાકૃત-અલૌકિક આનંદ-સ્વરૂપ સર્વ હસ્તપાદાદિ છે. આનંદમાત્રકરપાદમુખોદરાદિઃ વગેરે પ્રમાણો એમ જ કહે છે કે પ્રભુના અવયવો બધા આનંદરૂપ જ છે, આ શ્રુતિનું મર્મ છે. પ્રકૃતૈતાવત્ત્વં હિ પ્રતિષેધતિ તત્તો વ્રત્તીતિ ચ ભૂયઃ એ સૂત્રમાં વ્યાસજીએ પણ એજ સિદ્ધાંત વિશદ કર્યો છે. વિસ્તારની આ-કાંક્ષાવાળાઓએ રા. ગાંધીકૃત વિદ્વન્મંડનનું ભાષાંતર અવલોકવું.

તું કહેશ તેનેમય કહે સહુ બ્રહ્મ ગોળાકાર;
 તે રૂપ અક્ષર ધામ હરિ તે માંહે છબી સાકાર. ૭
 તેહની સમીપ જે વસનાર મહાપ્રભુ સદશ નિત્ય જ સિદ્ધ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણસુ તે રમે અચળ પ્રસિદ્ધ. ૮

૫૬ ઉર સુ.

વળી સમજવું દેખ દૃષ્ટાંતજી, તારા મનની ટળવા બ્રાંતજી;
 જ્યમ કચ્છપ છે કર પદ મુખજી, રમે સંજતિમાં લહે સુખજી. ૧
 કોઈ વિજતિ આવે જ્યારેજી, વર્તુલરૂપ થઈ જાય ત્યારેજી;
 અંગ સકળ છે પણ સંતાડેજી શૂન્ય સરીખી પિઠય દેખાડેજી. ૨

ઠાળ.

દેખાય શૂન્ય સરીખડું વપુ વિજતીથી જ્યમ;
 ત્યમ શૂન્યવાદી શૂન્ય સરખા માને દેખે બ્રહ્મ. ૩

૭-૮. તું એમ કહીશ કે બધા લોકો બ્રહ્મને ગોળાકાર તેજ:-
 સ્વરૂપ કહે છે, પણ તે બ્રહ્મ અક્ષર બ્રહ્મ છે, તે ભગવાન શ્રીપૂર્ણ
 પુરુષોત્તમને રહેવાનું ધામ છે. તે અક્ષરધામમાં પણ શ્રીહરિ સાકાર-
 અગણિત-આનંદમય આકારરૂપે ઘિરાળે છે. [૮] આ ટુક સ્પષ્ટ છે.

૧-૨. વળી તારા મનની બ્રાંતિ ટળવાને એક બીજો દૃષ્ટાંત
 આપીને સમજવું છું. જેમ કચ્છપ-કાચળો પોતાની જાતિમાં
 કાંચ, પગ, મુખ બહાર કાઢીને રમે છે, પરંતુ જ્યારે કોઈ વિ-
 જતીય આવે છે, ત્યારે પોતાના સર્વ અવયવો સંતાડીને ગોળાકાર
 થઈ જાય છે. બધા અંગો છે, પણ તે સંતાડે છે અને શૂન્ય જેવી
 બીઠ દેખાડે છે. અથવા સંહરતે ચાચં કૂર્મોજ્જાનીવ સર્વશઃ।

૩. જેમ વિજતિને કાચળાનું શરીર શૂન્ય સરખું જ પ્રતીતમાન
 થાય છે, તેમ શૂન્યવાદીઓ શૂન્ય જેવા થઈને બ્રહ્મને શૂન્ય જ દેખે છે.

જે જેહવા જાણીને ભજે હરિ તેહને તેવા થાય;
 શ્રીમુખે શ્રીગીતાજીમાં એમ કહ્યું વૈકુંઠરાય. ૪
 જ્યમ સૂર્યમંડળ જોઈ જગ સહુ કહે ગોળાકાર,
 છે દૂરના જોનાર દેખે નહીં રૂપ લગાર. ૫
 પણ અરુણાદિક અવિદ્યોકે અંતર રૂપ રહે રવિપાસ;
 એમ મંડળ અક્ષર તેજોમય માંહે સૂર્ય ત્યમ અવિનાશ. ૬
 છે ધામી નટવર પુરુષોત્તમ દૂટસ્થ અક્ષર ધામ;
 તેની પ્રતીતિ થવા પ્રતિનિધિ પ્રકટ શાલિગ્રામ. ૭

૪. જે લોકો હરિને જેવા જાણીને ભજે છે, તેવા પ્રભુ તેને દેખાય છે. એ પ્રમાણે પ્રભુએ ગીતામાં કહ્યું છે:—યે યથા માં પ્ર-
 પદ્યંતે તાંસ્તથૈવ ભજામ્યહમ્ ॥ યો યો યાં યાં તનું ભક્તઃ શ્રદ્ધયા-
 ચિંતુમિચ્છતે । તસ્ય તસ્યાચલાં શ્રદ્ધાં તામેવ વિદધામ્યહમ્ ।
 ગીતા.

૫-૬. જેમ સૂર્યમંડલ જોઈને બધા સૂર્યને ગોળાકાર કહે છે,
 કેમકે તે લોકો દૂરથી જોનારા છે, માટે સૂર્યનું થોડું પણ રૂપ તે
 લોકો જોઈ શકે નહિ. સૂર્યનું વાસ્તવિક રૂપ તો અરુણાદિ, જેઓ
 નિરંતર સૂર્યની પાસે જ રહેનારા છે, તે જ જુએ. તેવી જ રીતે
 દૂરથી જોનારાને તો માત્ર તેજોમય, ગોળાકાર અક્ષરધામ જ
 દેખાય, પરંતુ સમીપવાતઓ તો તે ધામના સ્વામીને પણ જોઈ
 શકે છે.

૭-૮. તે અક્ષરધામના ઇશ, નટવર પુરુષોત્તમ પ્રભુ દૂટસ્થ
 અક્ષરબ્રહ્માં બિરાજે છે. તેનું પ્રત્યક્ષ કરવું હોય તો તેના પ્રતિ-
 નિધ શાલિગ્રામ પ્રકટ જ છે. તેમાંથી શ્રીરાધારમણ પ્રકટ થયા છે.
 તે અદ્યાપિ વૃંદાવનમાં બધાને દર્શન દે છે.

તે મધ્યથી રાધારમણ નિકળ્યા વૃંદાવન;
જન દયા પ્રીતમ અઘાપિ સહ શિલા દે દરશન. ૮

પદ ૩૩ મું.

અરૂપ અગુણ તું કહે છે બ્રહ્મજી, તેથી પર છે પુરુષોત્તમજી;
દિવ્ય જન્મ ને કર્મ જેહનાંજી, પ્રાકૃત કહે દૂટયાં કર્મ તેહનાંજી. ૧
મન વાણીથી પરચતિ ગૂઢજી, તેહને શું જાણે જન મૂઢજી;
રૂપવિના કાંઈ નહિ સુખકારીજી, શાણા સમજે હૃદે વિચારીજી. ૨

ઠાળ.

વિચારી જોયું શ્રીગુરુ મેં શિષ્ય બોલ્યો વાણી;
ગુણ રૂપ વણ પ્રતિબિંબ શું મેં જુગતી જૂઠી જાણી. ૩

૧-૨. તું જે બ્રહ્મને રૂપરહિત અને નિર્ગુણ કહે છે, તેથી પર અલૌકિક રૂપવાન અને અપ્રાકૃત ગુણસહિત પુરુષોત્તમ છે. જન્મ કર્મચ મેં દિવ્ય વગેરે વાક્યોથી જેમના જન્મ અને કર્મ દિવ્ય છે. જે લોકો તેને લૌકિક કહે છે તેનાં કર્મો તો કુટેલાં જ સમજવા. મનવાણીથી તે ગૂઢ છે, તેને મૂઢ માણસો શું સમજે? માટે રૂપ વિના-પૂર્ણપુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ સ્વીકાર્યા વિના કંઈ સુખ નથી. એ વાત તો હૃદયમાં વિચારીને શાણા હોય તે જ સમજે.

૩. ઉપર પ્રમાણે ગુરુની સચોટ દલીલોથી ભરપૂર અને સપ્રમાણ વાણી સાંભળીને શિષ્ય કહે છે કે હે ગુરો, ગુણ અને રૂપ વિના પ્રતિબિંબ પડે જ નહિ, અને તે વિના પ્રતિબિંબ પડે એમ હેનારાઓની યુક્તિ તદ્દન ખોટી છે, એ પણ હું સમજ્યો.

પણ જગત કહો છો સત્ય ક્યમ શ્રીમુખે ફરી ફરી આપ;
જે દેખતાં મટી જાય છે જ્યમ દોરડીનો સાપ. ૪

જ્યમ રૂપું માને છીપ દેખી પણ ન રૂપું થાય;
જો સત્ય રૂપું હોય તો ક્યમ ગરેણું ન ઘડાય. ૫

જ્યમ મરીચિકા જળ જોઈ મૃગમણ મતિવના અથડાય;
ત્યાહાં ન કિંચિત્ તોય ધાઈ ધાઈ અમિત થઈ પરતાય. ૬

એમ બ્રહ્માં અજ્ઞાનથી જગતની બ્રાંતિ હોય;
છે બ્રહ્મ સત્ય સદા જ તેથી જગત સત્ય ન કોય. ૭

ગુરુ એમ બહુધા મુણી મેં વિવર્તવાદની રીતિ;
જન દયા પ્રીતમ દઢ અભેદની તે થકી જ પ્રતીતિ. ૮

૪-૫-૬-૭-૮. પણ એક સંશય રહે છે, તે એ જ કે આપ વારંવાર શ્રીમુખે જગતને સત્ય કેમ કહો છો? કેમ કે જગત્ તો બુઠું છે. જેમ દોરડામાં સાપની બ્રાંતિ થાય છે અને પછી તુરત જ તે ખોટી બ્રાંતિ મટી જાય છે, તેમ જ છીપને જોઈને તે વેળાએ તો તેને રૂપું માની લેવામાં આવે છે, પણ તે રૂપું થતું નથી, જો સત્ય-ખરેખર રૂપું થતું હોય તો તેનું ઘરેણું કેમ ઘડાતું નથી? તેવી જ રીતે મરીચિકાજલને-ઝાંઝવાનાં નીરને જોઈને મૃગનો સમૂહ અક્કલ વિનાનો થઈને પાણીની લાલસાથી અથડાય છે, પણ ત્યાં તો ચોડું પણ પાણી હોતું નથી, તેથી દોડી દોડીને થાકીને આખરે પરતાય છે. આવાં દૃષ્ટાંતોની પેઠે જ બ્રહ્માં પણ અજ્ઞાનથી જગતની બ્રાંતિ થાય છે. જો કે બ્રહ્મ તો સદા સત્ય જ છે, પણ બ્રાંતિરૂપ થયેલું જગત્ તો સત્ય નથી જ. હું શુરો, એમ મેં બહુ પ્રકારે વિવર્તવાદની રીતિ સાંભળી છે. અને તેથી જ નિશ્ચયે ફરીને અભેદની પ્રતીતિ થાય છે. વિવર્તવાદ

૫૬ ૩૪ મુ.

રે જડ તુજને નથી કાંઈ જ્ઞાનજી, મિથ્યા પંડિતનું અભિમાનજી;
જૂડી જુગતી ગ્રહી ઇતિહાસજી, જીવને નાખે ભ્રમની કાંસજી.૧
વાંકી ચૂંકી સર્પની ભાતેજી, જોઈ જે પડી કોઈ એક રાતેજી;
સાચા ફેરી વિના સજાતિજી, ભ્રમ નવ હાયજી ચોયુગ ખ્યાતિજી.૨

એ માયાવાદીઓનું મહાશાસ્ત્ર છે. વેદાંતસારમાં તેનું લક્ષણ આ પ્રમાણે આપ્યું છે. અતત્ત્વતોડન્યથાપ્રથા વિવર્ત ઇત્યુદાહરતઃ— વાસ્તવિક નહિ છતાં જુદી જાતનું જ્ઞાન-ભ્રમ થાય તે વિવર્તભ્રમ કહેવાય. પૂંચદશીકાર કહે છે કે અવસ્થાન્તરમાનં તુ વિવર્તો રજ્જુ-સર્પવત્ । નિરંશેષ્યસ્ત્યસૌ વ્યોમ્નિ તલમાલિન્યકલ્પનાત્ ॥ દોરડામાં સર્પ નથી, છતાં દેખાય, તેમ જગત્ એવો કોઈ પદાર્થ જ નથી, છતાં બ્રહ્મમાં દેખાય એ વિવર્તવાદ.

૧-૨. ગુરુ કહે છે કે અરે જડ, તને કાંઈ જ્ઞાન નથી, અને પંડિતનું ઠાણું અભિમાન ધરાવે છે. જુડી યુક્તિને લઈને જીવને નકામી ભ્રમની કાંસ મારે છે. તું જે યુક્તિ અણવે છે તે તપાસી જો, ચહેલાં તો દૃષ્ટાંતમાં શું હોય છે તે જોવું જોઈએ. તે જોતાં જણાય છે કે કોઈ રાત્રે વાંકીચૂંકી સર્પની જેવડી ભાત જોઈ, તેવી જ દોરડામાં પ્રતીતિ થઈ. સાચી જોયલી વસ્તુની, સજાતીય નહિ એવી વસ્તુમાં ભ્રમ કદાપિ થાયજ નહિ, એ વાતની ચોયુગ-ચારે યુગમાં ખ્યાતિ-પ્રસિદ્ધિ છે. આ ટુંકમાં ‘ચોયુગ’નો અર્થ અન્ય બુદ્ધિમાન (!) છ (૬) સંખ્યા કયો છે અને તેનો અન્વય ખ્યાતિ સાથે કયો છે! વળી ચોતાની દૃષ્ટિમાં પાંચ જ ખ્યાતિ ખુંચેલી હોવાથી કવિએ છ ખ્યાતિ કહી તે સાટે કવિ-શ્રીનું અજ્ઞાન પ્રકટ કરે છો! પછીથી અત્ર નિર્દિષ્ટ અર્થ પદ્યાંતરમાં આપે છે! અત્ર ખ્યાતિનો પ્રસંગ જ નથી એટલે ખ્યાતિની ગણના કરી ખતાવવાનું પાંડિત્ય અસ્થાને જ છે.

ઠાળ.

છે ખ્યાતિ ચોયુગ સર્પ સાચો માટય બ્રાન્તિ હોય;
જે જૂઠું પુષ્પ ગગનનું દીઠું કહે ન કોય. ૩

જે શીપ સાચી હોય નહિ ને રૂપું હોય ન સત્ય;
ના સત્ય નર તો જોઈ તેહને બ્રમી કહોની મત્ય. ૪

જે કિરણ સત્ય ન સૂર્યનાં તો ચમક શાથકી થાય;
રવિકિર્ણમાં જળ છે જ માટે ક્ષારક્ષિતિ દર્શાય. ૫

એ ચ્યારે સત્યના ભેદ વણ બ્રાંતિ ક્યહું નવ થાય;
જડ દુરાગ્રહ અળગો કરે તો સાચું તે સમજાય. ૬

સાઅવયવને વિવર્ત હોય નહિ નિરઅવયવને કોય;
સાચીજ વસ્તુ માંહે સાચો હોય તેહને હોય. ૭

૩-૪-૫. ચારે યુગમાં સર્પ સાચો છે, માટે સર્પમાં દોર-
ડાની બ્રાન્તિ થાય છે. જે દોરડું તદ્દન જૂઠું જ હોય, જેમ કે
આકાશનું પુષ્પ, તો તે કેમ જોઈ શકાય? જે છીપ સાચી ન
હોય, અને તેને જોનાર મનુષ્ય પણ સત્ય ન હોય તો ખરી વાત
કહે કે કોની બુદ્ધિમાં બ્રાન્તિ ઉદ્ભવી? વળી મૃગતૃષ્ણિકાજલના
દૃષ્ટાંતમાં પણ સૂર્યનાં કિરણ સત્ય ન હોય તો ધરતીમાં ચમક
શાથી થાય છે? સૂર્યના કિરણમાં જલ છે માટે જ ક્ષિતિ-પૃથ્વીમાં
ક્ષારરૂપે દેખાય છે.

૬. રજ્જુસર્પના દૃષ્ટાંતમાં રજ્જુ અને સર્પ, આકાશપુષ્પમાં
આકાશ અને પુષ્પ, છીપ અને રૂપામાં છીપ અને રૂપું મૃગજલ-
માં રવિકિરણ અને રેતી એ સર્વ સત્યના ભેદ છે, તેથી બ્રાન્તિ
થાય છે, નહિ તો બ્રાન્તિ થાય જ નહિ. હે જડ, તું દુરાગ્રહ
ત્યજે તો સાચું શું છે, તે સમજાય.

નિરરૂપ બ્રહ્મ દયાપ્રીતમ વણુ અવર હોય ન વસ્તુ;
તો તેહને મત દૃષ્ટાંત કેરું કથન પામે અસ્ત. ૮

પદ ૩૫ સુ.

જો ભવ જૂઠો નિસ્સંદેહજી, તો આ જૂઠો ઠરિયો દેહજી;
તદા દેહની કૃતિ પણ જૂઠીજી, સાધન જૂઠે ગયું ફળ ઉઠીજી. ૧
વિના શરીર ન હોય જ્ઞાનજી, તે જૂઠે શો મોક્ષ મહાનજી;
આપ્તિ સ્વપ્નમાં થઈ હોય ગર્થજી, જાગે નાં સરે તેથી અર્થજી. ૨

ઠાળ.

નિજ અર્થ સાચો સરે જેથકી મળે પદ મહા મોહોટું;
તે તણું હેતુ શરીર સુંદર ક્યમ કહિયે યોટું? ૩

૭-૮. વળી વિવર્ત બ્રમ પણ થાય તે અવયવવાળા પદાર્થ-
નો જ થાય, નહિ કે અવયવરહિતનો, સાચી વસ્તુમાં જે સાચો
પદાર્થ હોય તેનો જ બ્રમ થાય. સાચી વસ્તુમાં યોટા પદાર્થનો
બ્રમ થાય જ નહિ. બ્રહ્મ તો રૂપરહિત અથવા તો અવયવરહિત
છે, અને તેના વિના બીજો કોઈ સત્ય પદાર્થ જ નથી તો તેમાં
બ્રમ કેમ સંભવે? અને તેના મતમાં જે બ્રમના દૃષ્ટાંતો આપ્યા
છે, તે બધા અસ્ત જ થઈ જવાના.

૧-૨. ભવ-સંસાર-જગત્ જુઠું હોય તો દેહ પણ-જગત્
માં જ આવ્યો તે પણ જૂઠો જ ઠ્યો, ત્યારે દેહની કૃતિ-સાધન
બગેરે સર્વ જુઠાં જ ઠ્યો, સાધન જુઠાં ઠરતાં તેનું ફળ તો ઉડી
જ ગયું. શરીર વિના જ્ઞાન ન થાય, શરીર તો જુઠું છે, તો
મોક્ષ ક્યાંથી થવાનો? સ્વપ્નમાં ગર્થ-ચૈસાની આપ્તિ થઈ તેથી
શું સ્વાર્થ સરવાનો હતો?

૩. ક્યદ છે, નિજ-ચોતાનો.

હરિ વસ્તુમાં મમતા પણું તેટલું મિથ્યા જાણું;
 વસ્તુનો નાશ નથી કદા તું સત્ય કરી પરમાણુ. ૪
 જે વસ્તુ પોતાની લહી તે નાશ પાંમે રાય;
 માહરાપણું મિથ્યા ઠરું વસ્તુ તો જ્યહાં ત્યહાં હોય. ૫
 તુ કહેશ પરિણામે મૃષા તે મંદ તહારી મંત્ય;
 સંસાર સૂક્ષ્મખીજ રૂપે સદા હરિમાં સત્ય. ૬
 જ્યમ વૃષાં વીતે અભ્ર અંતરવ્યાન હોય સહુ જોય;
 ક્યહું હતો નહિ તો સમય આવી કોણુ વરસ્યું તોય. ૭
 ભવત્રીલા છે ભગવંતની સંસાય ન ભગવદ્રૂપ;
 છે કારણ સાચું દયા પ્રીતમ કાર્ય પણુ તર્કુપ. ૮

૪. સમગ્ર જગતમાં જેટલા પદાર્થ છે, તે શ્રીહરિના છે, અને તેમાં જે તું મમતા (આ મારું) બાંધી રહ્યો છે, તે મિથ્યા છે, એમ સમજ. ક્રીડાર્થમાત્મનંદં ત્રિજગત્ કૃતં તે સ્વામ્યં તુ તન્ન કુધિયઃ પરં રૂપં કુર્યુઃ એ શ્રીમદ્ભાગવતવાક્ય પ્રમાણ છે. ઉત્તરાર્થ સ્પષ્ટ જ છે.

૫. જે વસ્તુ પોતાની કરાવી તે નાશ પામવાથી મનુષ્ય રુવે છે, તેમાં મારાપણું જ મિથ્યા ઠરે છે, બાકી વસ્તુ તો જ્યાં ત્યાં હોય છે જ.

૬-૭-૮. મૃષા-મિથ્યા. સંસાર-જગત્ સૂક્ષ્મરૂપે સત્યસ્વરૂપે શ્રીહરિમાં હતું જ, તે આવિર્ભાવ પામ્યું છે. વૃષા-વર્ષાઋતુ. અભ્ર-વાદળાં-તોય-જલ-ભગવાનની આ જગદ્રૂપલીલા છે, તે ભગવદ્રૂપ જ છે. જગત્ તુ કારણ ભગવાન્ સત્ય છે, એટલે તેનું કાર્ય જગત્ પણ સત્ય હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

૫૬ ઠક મું.

નામરૂપ ને ગુણ કરી ભેદજી, સકળ રૂપ શ્રીહરિ કહે વેદજી;
વિચિત્ર લીલા રચી સમર્થજી, રમણ પોતાને કરવા અર્થજી.
સકળ સદૃશ તું લે હરિ જોઈજી, હરિ સદૃશતા ન મળે કોઈજી;
આવ તો એક રહે હરિ જોઈજી, મધ્યે બહુ રૂપે પણ તેઈજી.

દાખ.

તેહ જ સકલ સર્વત્ર કારણ કાર્ય ભેદ અભેદ;
તું નામરૂપ વિનાશ કહે છે તે વૃથા કહે છે વેદ. ૩
પોતે જ રચના રૂપ હરિ પોતે જ જાય અનૂપ;
ચિત્ત શુદ્ધથી નિરખતાં ભાસે વિલાસ છે તદ્રૂપ. ૪

૧-૨. વેદ કહે છે કે હરિ સર્વત્ર એકરૂપે જ છે. નામરૂપે
વ્યાકરવાણિ એ શ્રુત્યનુસાર નામરૂપગુણેકરીને જ ભેદ છે. નામ-
રૂપવિભેદેન જગત્ ક્રીડતિ યો યતઃ એ નિબંધવાક્ય પણ એ.
એમ જ ઘોતન કરે છે. આદાવંતે ચ મધ્યે ચ હરિઃ સર્વત્ર ગીયતે
એ વાક્યનો અર્થ જ બીજી કડીમાં કવિવર કહે છે.

૩-૪. શ્રીહરિ જ સકલનું કારણ છે, અને સર્વત્ર વ્યાપક છે.
કાર્યભેદ પણ તેની જ ઇચ્છાથી છે અને અભેદ પણ તેથી જ થાય
છે. તું નામરૂપનો વિનાશ બતાવે છે અને વેદને પણ વૃથા કહે
છે. શ્રીહરિ પોતે જગદ્રૂપ થાય છે. પોતે જ ઇક્ષા કરે છે. ચિત્ત
શુદ્ધ થતાં સર્વ વિલાસ હરિરૂપ જ ભાસશે. નરસિંહમહિતા પણ
કહે છે કે-“ ચિત્તચૈતન્ય વિલાસ તદ્રૂપ છે, બ્રહ્મ લટકાં કરે
બ્રહ્મ પાસે, ”

સુણી એમ બોલ્યા શિષ્ય ગુરુ મુજ સંદેહ ઉપનો એહ;
 સર્વત્ર હરિ તો શ્રેય ક્યમ નહિ જ્યહાં ત્યહાં કરતા સ્નેહ. ૫
 કરી શ્રવણ શ્રીગુરુ બોલિયા તુંને સંશય ઉપનો સત્ય;
 પણ શ્રવણ કર્ય શંકા ટળે, નિશ્ચલિત રાખી મત્ય. ૬
 ભૌતિક અધ્યાત્મિક ને આધિદૈવિક હરિ ત્રિરૂપ;
 જ્યમ ગંગાવારી તીર્થ દેવી કમ વિવેક અનૂપ. ૭
 એ રૂપ ત્રણે સુરસરિ વ્યવહાર જુદો જ્યમ;
 જળ જક્ત તીર્થ અંતર્યામી દેવી પુરુષોત્તમ. ૮

૫. એમ સાંભળીને શિષ્ય બોલ્યો કે હે ગુરો, મને એક સંશય ઉપજ્યો છે. તે એજ કે શ્રીહરિ તો તમારા કહ્યા પ્રમાણે સર્વત્ર છે, તો ગમે તે ઠેકાણે સ્નેહ કરવાથી કહ્યાણુ કેમ ન થાય ?

૬. શિષ્યનો પ્રશ્ન સાંભળીને ગુરુજી બોલ્યા કે તને સત્ય સંશય થયો છે, પણ બુદ્ધિ નિશ્ચલ રાખીને સાંભળીશ તો તારી શંકા ટળશે.

૭-૮. શ્રીહરિના ત્રણ રૂપ છે. ૧. આધિભૌતિક, ૨. આધ્યાત્મિક અને ૩. આધિદૈવિક. દૃષ્ટાંતમાં ગંગાજી છે. ગંગાજીનું આધિભૌતિક સ્વરૂપ જલ છે, આધ્યાત્મિકરૂપ-તીર્થ છે, અને આધિદૈવિક સ્વરૂપ ગંગાજીનું ખાસ મૂલ દેવીસ્વરૂપ છે, જેમાંથી ભીષ્મપિતામહની ઉત્પત્તિ થઈ છે. આજ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે જલને ઠેકાણે ભગવાનનું આધિભૌતિકરૂપ જગત્ છે. તીર્થને ઠેકાણે આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ અંતર્યામી-અક્ષરબ્રહ્મ છે. અને સુરસરિત શ્રી ગંગાજીના મૂલ સ્વરૂપને સ્થાને આધિદૈવિકસ્વરૂપ સાક્ષાત્ પૂર્ણ-પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ છે. કવિશ્રી આ ભાવાર્થ શ્રીમદ્ભવલ્લભાચાર્યજીના ષોડશ ગ્રંથમાંના સિદ્ધાંતમુક્તાવલી ગ્રંથમાંથી લે છે. ત્યાં આ સંબંધમાં ઘણા વિસ્તારપૂર્વક લખવામાં આવ્યું છે. યથા જલં

પદ ૩૭ મું.

નિરાવર્ણ અગ્નિ જ્યમ બાળેજી, સાવર્ણ સ્પર્શે ત્યમન પ્રજાળેજી;
એમહિત હરિનું સંસૃતિ ટાળેજી, પ્રીત પ્રપંચેભદ્ર ન ભાળેજી. ૧
થડ ડાળાં અળગાં નહિ કોયજી, પણ સિંચનતે થડને હોયજી;
બ્રહ્મ સત્યને જગત અસત્યજી, એમ કહે કાંણા વણુ મત્યજી. ૨

હાળ.

મતિ હીન લોચન એક દેખે બ્રહ્મ અવરનાં કોય;
તે તણે મત દૃષ્ટાંત કેરું કથન ક્યમ કરી હોય? ૩
તવ શિષ્ય કહે ગુરુ સાંભળો પરમાર્થમાં હરિ એક;
વ્યવહારમાં સહુ સત્ય છે વર્ણવી વસ્તુ અનેક. ૪

તથા सर्वं यथा शक्ता तथा बृहत्, यथा देवी तथा कृष्णस्त-
त्राप्येतदिहोच्यते । આજ શ્લોકના ભાવાર્થનું ઉદ્દેશન કવિ ૮ મી
કડીમાં કરે છે.

૧-૨. જેમ અગ્નિ નિરાવરણ-ઢાંકણ વિનાનો હોય તે
બાળે, ઢાંકેલો હોય અને સ્પર્શ કરીએ તે પ્રજાળતો નથી, તેમ
શ્રીહરિના મૂલસ્વરૂપમાં પ્રેમ હોય તે સંસારને ટાળે પણ હરિના
આધિભૌતિક વગેરે સ્વરૂપમાં (પ્રપંચાદિમાં) પ્રીતિ હોય તે કદાપિ
કલ્યાણ ન જ થાય. એક વૃક્ષનાં થડ, ડાળાં કાંઈ વૃક્ષથી વિભિન્ન
નથી, પણ જલનું સિંચન તે થડને જ થાય છે. બ્રહ્મ સત્ય અને
જગત અસત્ય એમ તે અછલ વિનાના એક આંખે જોનારા કાણુ
સાણુસોજ કહે, બીજા તે નજ કહે.

૩. બુદ્ધિહીન એક જ નેત્રથી જુએ છે, તેથી બ્રહ્મવિના
બીજું કાંઈ જોતો જ નથી તેના મતમાં દૃષ્ટાંત કેમ કહેવાય ?

૪. માયાવાદીઓ જે અવસ્થાઓ કલ્પે છે. ૧ પારમાર્થિક અને
૨ વ્યાવહારિક. પહેલી અવસ્થામાં જ્ઞાનની દશામાં તે આ સર્વ

જ્યહાં લગી જેહને નિજ સ્વરૂપનું નથી ઉપજ્યું જ્ઞાન;
ત્યહાં લગી તેહને ભેદવસ્તુતણું રહે છે ભાન. ૫

પ્રકૃતિવિકાર મટી ગયે વ્યહવાર ભેદ અસત્ય,
બ્રાંતિજનિત વ્યહવાર છે ગુરુ શિષ્ય ત્યહાં લગી સત્ય. ૬

જ્યહાં લગી કાંઈએક રહે છે અજ્ઞાન કેરો લેશ;
ત્યહાં લગી ગુરુજી કરે છે ધ્રુવ શિષ્યને ઉપદેશ. ૭

ગુરુ દયા પ્રીતમ બ્રહ્મ અખંડિત સ્વરૂપ નિજ કરી જાણે;
તદ્દપિ પૂર્વ અધ્યાસ દ્વૈતની બ્રાંતિ મનમાં આણે. ૮

જગત્ અસત્ય છે અને જીવજ બ્રહ્મ છે અને તેજ સત્ય છે એમ માને છે. બીજી વ્યાવહારિક દશામાં તો બધું (જગત્) સાચું જ માનવામાં આવે છે. શિષ્ય ગુરુની પાસે માયાવાદીની ઉપર કહેલી દલીલ રજુ કરે છે. પરમાર્થમાં શ્રીહરિ એક જ છે. વ્યવહારમાં જ અનેક વસ્તુ વર્ણવી છે, તે સર્વ સત્ય છે.

૫. જ્યાંસુધી જેને પોતાના જીવસ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી થયું ત્યાંસુધી તેને લિપ્ત લિપ્ત વસ્તુનું ભેદરૂપ જ્ઞાન રહે છે.

૬-૭. પ્રકૃતિનો વિકાર મટી ગયા પછી વ્યવહાર-અજ્ઞાન-દશામાં જણાતો ભેદ અસત્ય ભાસે છે; કેમકે વ્યવહાર બ્રાંતિજનિત છે, બ્રાંતિથી જ વ્યવહાર ઉદ્ભવે છે. વ્યવહારદશા છે ત્યાં લગી જ ગુરુ અને શિષ્ય પણ સત્ય છે. જ્યાંસુધી અજ્ઞાનનો લેશ પણ રહે છે, ત્યાંસુધી ગુરુજી નિશ્ચય શિષ્યને ઉપદેશ કરે છે.

૮. ગુરુજી દયાના પ્રીતમ બ્રહ્મનું અખંડિત સ્વરૂપ પોતે જ છે એમ જાણે છે, તોપણ પહેલાનાં અજ્ઞાનથી આરોપાયેલા દ્વૈતની-ભેદભાવની બ્રાંતિ મનમાં લાવે છે. અર્થાત્ થોડું પણ અજ્ઞાન ગુરુમાં રહે છેજ, નહિ તો ઉપદેશજ કરી ન શકે.

એમ સુણી આચારજ બોલ્યાજી, જૂઠી જુગતી દેખી ડોલ્યાજી
અતિઅજ્ઞાનીશિષ્યવખાણ્યોજી, ગુરુ અણુ અજ્ઞાની પ્રમાણ્યોજી.
ગુરુને ન ઠર્યું પૂર્ણ જ્ઞાનજી ભેદદૃષ્ટિમાં ઉભય સમાનજી;
એકજ પ્રહાર હું સહુ ઠાંમેજી મુજવણ વસ્તુ અવરનહિનાંમેજી

હાજી.

નામે ન વસ્તુ અવર એહવું જ્ઞાન હોય જ જેહને;
હે શિષ્ય પૂર્ણ જ્ઞાની તાહરે મતે કહે છે તેહને. ૩

૧-૨. એમ સાંભળીને આચાર્ય બોલ્યા અને જુઠી યુક્તિને
જેહને ડોલ્યા! અત્યંત અજ્ઞાની શિષ્યને વખાણ્યો. ‘ ધન્ય છે તારી
બુદ્ધિને કે તું આવી અવનવી વિચિત્ર યુક્તિવાળી શંકાઓ કરે
છે! ’ આવી રીતના કટાક્ષપૂર્વક કથન કરીને વખાણ્યો. વળી
એમ પણ કહ્યું કે ‘ તું અત્યંત અજ્ઞાની છે અને ગુરુને પણ થોડો
અજ્ઞાની બતાવે છે! ’ વળી ગુરુને સંપૂર્ણ જ્ઞાન તો છે જ નહિ,
અને ભેદદૃષ્ટિ છે, એટલે ગુરુ અને શિષ્ય બન્ને એકસરખા જ ઠર્યા.
ઉપરની ૭મી કડીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ત્યાંસુધી ગુરુ શિષ્યને
શિષ્ય ગણીને ઉપદેશ કરે છે, અને પોતાને ઉપદેશક માને છે ત્યાં-
સુધી ભેદદૃષ્ટિ કાયમ જ છે, તેથી જ અજ્ઞાન પણ સ્થિર થઈ રહ્યું
છે; અર્થાત્ ગુરુ પણ કાંઈક અજ્ઞાની ઠર્યો. આ પ્રમાણે માયાવાદમાં
ઉસ્તાદ અને ચેલા થોડેવણે અંશે મૂર્ખ ઠરે છે!

૩-૪-૫. હું એકજ પ્રહાર છું, વ્યાપક છું, મારાવિના ખીજ
વસ્તુજ નથી, એવું જ્ઞાન જેને હોય તેને હે શિષ્ય, તું તારા મ-
તના હિસાબથી પૂર્ણ જ્ઞાની કહે છે. ત્યાંસુધી અંતરમાં-ગુરુના
કે શિષ્યના અંતઃકરણમાં અજ્ઞાનનો લેશ પણ છે, ત્યાં લગી તું જ

જ્યહાં લગી અંતરમાં રહ્યો અજ્ઞાન કેરો લેશ;
 ત્યહાં લગી તુંજ વિચાર છે શું ગુરુ માંહે વિશેષ. ૪
 ગુરુ શિષ્ય બન્ને બરાબર જ્યહાં લગણુ દૃષ્ટિભેદ;
 વણ જ્ઞાન તુંજને ઉપજે છે સત્ય વચને ખેદ. ૫
 સુણી શિષ્ય બોલ્યો પ્રભો કેમ સમતા ઉભયને આપી?
 ગુરુ બ્રહ્મ જીવનો ભેદ તો જાણતાં છે નહિ કંદાપિ. ૬
 અજ્ઞાન ધાતું શિષ્યને આપથી બીજે દેખે;
 નિરરૂપ નિર્ગુણ બ્રહ્મ તે છું હુંજ એહવું લેખે; ૭
 સ્વપ્ને ન દૃષ્ટિ અવર ગુરુ શિષ્યને મહા અજ્ઞાન;
 ગુરુ દયાપ્રીતમરૂપ તે કયમ હોય શિષ્ય સમાન ? ૮

૫૬ ૩૬ મું.

એમ વદિયા ગુરુવચનજી, તુંસમ નથીકે મૂર્ખ જનજી;
 જો ગુરુ નિજ પેખેજી, શિષ્ય ગુરુને ભિન્ન નાં દેખેજી. ૧

વિચાર કે ગુરુમાં અને શિષ્યમાં તફાવત શો ? જ્યાંલગી ભેદદૃષ્ટિ
 છે, ત્યાંલગી ગુરુ અને શિષ્ય બન્ને એક સરખા જ છે. બરેબર,
 જ્ઞાનવિના તને સત્ય વચન કહેવાથી ખેદ ઉપજે છે ?

૬-૭-૮. એમ સાંભળીને શિષ્ય બોલ્યો કે હે પ્રભો, આપ
 ગુરુ અને શિષ્યને સમાન કેમ ગણો છો ? ગુરુ તો બ્રહ્મ અને
 જીવનો ભેદ માનતાજ નથી. શિષ્ય તો ગાદ અજ્ઞાનમાં ગોથાં
 ખાય છે, અને પોતાથી બીજને-ભેદદૃષ્ટિએ જુએ છે, અને રૂપ-
 રહિત, નિર્ગુણ બ્રહ્મ તે હુંજ છું એમ માની બેસે છે. ગુરુને તો
 સ્વપ્નમાં પણ અવરદૃષ્ટિ-ભેદદૃષ્ટિ નથી; અને શિષ્ય તો મહામૂર્ખ
 છે. ગુરુ તો દયાના પ્રીતમ-બ્રહ્મરૂપ છે તે શિષ્યસમાન કેમ થાય ?

અવર વસ્તુ જે છે નહિ લેશજી, ગુરુ કહે કહેને ઉપદેશજી;
ભેદ દૃષ્ટિ તુજ મત નહિ જ્ઞાનજી, સુખ્યો ન ઉપદેશ અજ્ઞાનજી.૨

દાળ.

અજ્ઞાનીને અધિકાર નહિ જ્ઞાની ન ભેદ લભાર;

તો તાહરે મત ઉપદેશનો સંભવે નહિ જ વિચાર. ૩

એમ સુણી બોલ્યો શિષ્ય વિનતિ કરું સુણીયે સ્વામી;

એ વાત જુઠી નથી સાચી છે જ કહું શિરનામી. ૪

એક ચન્દ્ર, દૃષ્ટિદોષવાળો દેખે ઉભયાકાર;

દેખનારો પણ સત્ય ન કહે સમજી નેત્ર વિકાર. ૫

૧-૨-૩. એવું સાંભળીને ગુરુજી કહેવા લાગ્યા કે તારાજેવો મૂર્ખ માણસ તો કેમ જોવામાં નથી આવ્યો. પોતાનો ગુરુ ભેદ-રહિત જોતો હોય તો શિષ્ય પણ પોતાના ગુરુને પોતાનાથી સિદ્ધ જુએ જ નહિ. બીજી વસ્તુ દુનિયામાં છે જ નહિ, તો ગુરુ કેને ઉપદેશ કરે? જેને ભેદદૃષ્ટિ છે, તે તારા મતમાં જ્ઞાની નથી, અને ગુરુ તો ભેદદૃષ્ટિવાળો હોય છે, તો તે અજ્ઞાની કહે છે અને અજ્ઞાની ઉપદેશકો તો કેમ પણ ઠેકાણે સાંભળવામાં આવ્યા આવ્યા નથી. અજ્ઞાનીને ઉપદેશ દેવાનો અધિકાર નથી, અને જ્ઞાનીને ભેદદૃષ્ટિ નથી હોતી તેથી તે પણ ઉપદેશ કરી શકે જ નહિ. એવી રીતે તારા મતમાં ઉપદેશનો જ અસંભવ થઈ પડ્યો છે!

૪-૫-૬. શિષ્ય ફરીને કહે છે કે, હે ગુરો, હું જે વાત કહું છું તે વાત ખોટી નથી. જુઓ દૃષ્ટાંત. દૃષ્ટિદોષવાળો પુરુષ એક ચન્દ્રને બદલે બે ચન્દ્ર જુએ છે; પરંતુ તે પોતાના મનમાં તો ચોક્કસ રીતે સમજે છે કે મને જે બે ચન્દ્ર દેખાય છે, તે ખોટા છે, વાસ્તવિક તો એક જ ચન્દ્રમા છે. કેમ કે નિત્યે તેણે

નિત્ય પ્રત્યે એક વિલોકીયો તે સત્ય માને મન;
 પરિણામ મિથ્યા મિથુન થાતાં નિર્મળાં લોચન. ૬
 સુણ શિષ્ય શશિ સાચો ન છપ્પ તો શુ દૃષ્ટિ બે આવે;
 જો જોનારો નથી સત્યતો, બે ચન્દ્ર કોણ બતાવે. ૭
 શ્રોતા ન સાચો હોયતો કહે કોણ આગળ વાત;
 સાદાર સાચા દયાપ્રીતમ સત્ય ભવ સાક્ષાત્. ૮

એક જ ચંદ્ર જોયો હતો. કહ્યું નેત્રવિદ્યારથી જ તેને બે ચંદ્ર ભાસ્યા હતા, પરંતુ ત્યારે તેના મિથુન-બે-લોચન-નેત્ર નિર્મલ થયાં ત્યારે તેને બે ચંદ્ર જોવાનું પરિણામ મિથ્યા થયું. તેવી જ રીતે શિષ્ય અને ગુરુ વચ્ચેની ભેદદૃષ્ટિ સંબંધે સમજવું.

૭-૮. ગુરુ શિષ્યની યુક્તિને તોડે છે. શિષ્ય, સાંભળ. દૃષ્ટાંત તરફ જો. શશી-ચંદ્ર એ સાચો પદાર્થ છે, નહિ તો નેત્ર-વિદ્યાર છતાંબે બે સ્વરૂપે દેખાય જ નહિ. વળી જોનારો પણ સાચો ન હોય તો બે ચંદ્ર કોણ બતાવે? તેમ જ શ્રોતા પણ સાચા ન હોય તો તે કોની આગળ વાત કરે? માયાવાદીઓ બે-ધાને ભ્રમ માને છે, એટલે તેના મતે ગુરુ-ઉપદેશ પણ મિથ્યા અને શ્રોતાઓ પણ મિથ્યા, તો તેવા મિથ્યા ગુરુ મિથ્યા શ્રોતા-ઓને મિથ્યા ઉપદેશ કેમ આપે? દયાના પ્રીતમ તો સાચા છે, અને જગદ્રૂપે પણ સત્ય જ છે. આ ઠેકાણે એક ટીકાકાર કવિશ્રીને શૂન્યવાદ અને માયાવાદનો ઘોટાળો કરનાર કહે છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તેણે હંમેશા વિચાર કર્યો હોય તેમ જણાતું નથી. માયાવાદમાં કહે છે કહેવાતા ‘અભેદવાદ’માં અને શૂન્યવાદમાં પરમાર્થતઃ કંઈપણ તફાવત જ નથી. માયાવાદનું પર્યવસાન જ શૂન્યવાદમાં થાય છે!

અવર વસ્તુ જે છે નહિ લેશજી, ગુરુ કહે કહેને ઉપદેશજી;
ભેદ દૃષ્ટિ તુજ મત નહિ જાંનજી, સુણ્યો ન ઉપદેશ અજાનજી.૨

દાખ.

અજાનીને અધિકાર નહિ જાની ન ભેદ લખાર;
તો તાહરે મત ઉપદેશનો સંભવે નહિ જ વિચાર. ૩

એમ સુણી બોલ્યો શિષ્ય વિનતિ કરું સુણીયે સ્વામી;
એ વાત જૂઠી નથી સાચી છે જ કહું શિરનામી. ૪

એક ચન્દ્ર, દૃષ્ટિદોષવાળો દેખે ઉભયાકાર;
દેખનારો પણ સત્ય ન કહે સમજી નેત્ર વિકાર. ૫

૧-૨-૩. એવું સાંભળીને ગુરુજી કહેવા લાગ્યા કે તારાજેવો મૂર્ખ માણસ તો કોઈ જોવામાં નથી આવ્યો. પોતાનો ગુરુ ભેદ-રહિત જોતો હોય તો શિષ્ય પણ પોતાના ગુરુને પોતાનાથી ભિન્ન જુએ જ નહિ. બીજી વસ્તુ દુનિયામાં છે જ નહિ, તો ગુરુ કોને ઉપદેશ કરે? જેને ભેદદૃષ્ટિ છે, તે તારા મતમાં જાની નથી, અને ગુરુ તો ભેદદૃષ્ટિવાળો હોય છે, તો તે અજાની ઠરે છે અને અજાની ઉપદેશકો તો કોઈ પણ ઠેકાણે સાંભળવામાં આવ્યા આવ્યા નથી. અજાનીને ઉપદેશ દેવાનો અધિકાર નથી, અને જાનીને ભેદદૃષ્ટિ નથી હોતી તેથી તે પણ ઉપદેશ કરી શકે જ નહિ. એવી રીતે તારા મતમાં ઉપદેશનો જ અસંભવ થઈ પડ્યો છે!

૪-૫-૬. શિષ્ય ફરીને કહે છે કે, હે ગુરો, હું જે વાત કહું છું તે વાત ખોટી નથી. જુઓ દૃષ્ટાંત. દૃષ્ટિદોષવાળો પુરુષ એક ચન્દ્રને બદલે બે ચન્દ્ર જુએ છે; પરંતુ તે પોતાના મનમાં તો ચોક્કસ રીતે સમજે છે કે મને જે બે ચન્દ્ર દેખાય છે, તે ખોટા છે, વાસ્તવિક તો એક જ ચન્દ્રમા છે. કેમ કે નિત્યે તેણે

નિત્ય પ્રત્યે એક વિલોકીયો તે સત્ય માને મન;
 પરિણામ મિથ્યા મિથુન થાતાં નિર્મળાં લોચન. ૬
 સુણ શિષ્ય શશિ સાચો ન છળ તો શુ દૃષ્ટિ બે આવે;
 જો જોનારો નથી સત્યતો, બે ચન્દ્ર કોણ બતાવે. ૭
 શ્રોતા ન સાચો હોયતો કહે કોણ આગળ વાત;
 સાકાર સાચા દયાપ્રીતમ સત્ય ભવ સાક્ષાત્. ૮

એક જ ચન્દ્ર જોયો હતો. ક્રૂર નેત્રવિકારથી જ તેને બે ચન્દ્ર ભાસ્યા હતા. પરંતુ ત્યારે તેના મિથુન-બે-લોચન-નેત્ર નિર્મલ થયાં ત્યારે તેને બે ચન્દ્ર જોવાનું પરિણામ મિથ્યા થયું. તેવી જ રીતે શિષ્ય અને ગુરુ વચ્ચેની ભેદદૃષ્ટિ સંબંધે સમજવું.

૭-૮. ગુરુ શિષ્યની યુક્તિને તોડે છે. શિષ્ય, સાંભળ. દૃષ્ટાંત તરફ જો. શશી-ચન્દ્ર એ સાચો પદાર્થ છે, નહિ તો નેત્ર-વિકાર છતાંબે બે સ્વરૂપે દેખાય જ નહિ. વળી જોનારો પણ સાચો ન હોય તો બે ચન્દ્ર કોણ બતાવે? તેમ જ શ્રોતા પણ સાચો ન હોય તો તે કોની આગળ વાત કરે? માયાવાદીઓ બંધાને ભ્રુઠા માને છે, એટલે તેના મંતે ગુરુ-ઉપદેશ પણ મિથ્યા અને શ્રોતાઓ પણ મિથ્યા, તો તેવા મિથ્યા ગુરુ મિથ્યા શ્રોતાઓને મિથ્યા ઉપદેશ કેમ આપે? દયાના પ્રીતમ તો સાચા છે, અને જગદ્રૂપે પણ સત્ય જ છે. આ ઠેકાણે એક ટીકાકાર કવિશ્રીને શૂન્યવાદ અને માયાવાદનો ઘોટાળો કરનાર કહે છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તેણે ઉંડો વિચાર કર્યો હોય તેમ જણાતું નથી. માયાવાદમાં કહેા કે કહેવાતા ‘અભેદવાદ’માં અને શૂન્યવાદમાં પરમાર્થતઃ કંઈપણ તફાવત જ નથી. માયાવાદનું પર્યવસાન જ શૂન્યવાદમાં થાય છે!

પદ ૪૦ સુ.

સત્ય ગુરુ સાચો ઉપદેશજી, સત્ય શિષ્યના હરે ક્ષેત્રજી;
 પુષ્પ ગગનનું જૂઠું કહીયેજી, શીંગ સસાનું તદ્વત લલિયેજી.૧
 જૂઠો વંધ્યા સુત ત્યમ કહાવેજી, રૂપ કહ્યું કે દૃષ્ટ ન આવેજી;
 તે સહુ સાચું ભાસે સ્પષ્ટજી, જુઠું હોય તે નાવે દૃષ્ટજી.૨

હાળ.

દૃષ્ટિયે જુઠું ના પડે સુણી શિષ્ય બોલ્યો વાણી;
 મહારાજ સમજ્યો હવાં હું તેની જુગતી જુઠી જાણી.૩
 એહવી અનેક અભેદ જુગતી સુણી વંધ્યું મન અજ્ઞાન;
 નિજ કૃપાર્થી કાંઈ થયું હવાં મુજ સત્યાસત્યનું ભાન.૪
 હું રહ્યો કાશી ત્યહાં થયો સંન્યાસી કેરો સંગ;
 તે માયાવાદી હતો તેથી ચઢ્યો એવો રંગ. ૫

૧-૨. બ્રહ્મવાદમાં તો ગુરુ પણ સાચા, તેનો ઉપદેશ સાચો, અને શિષ્ય પણ સાચો જ છે, તેથી જ શિષ્યના ક્ષેત્રને પણ ગુરુ હરે છે, એમ અનુભવ થાય છે. આકાશનું પુષ્પ જુઠું કહેવાય છે, સસલાનું શીંગડું પણ મિથ્યા મનાય છે, વંધ્યાનો પુત્ર અસત્ય બોલાય છે, તેનું કારણ એ બધાનું કાંઈપણ રૂપ દૃષ્ટિએ પડતું નથી એ છે. જે સ્પષ્ટ પણ ભાસે તે બધું સાચું જ છે, અને જે જુઠું કહેવામાં આવે છે, તે નજરે પડતું નથી, એ લોકસિદ્ધ અનુભવ છે.

૩-૪-૫. શિષ્ય સમજ્યો અને તેને સત્યાસત્યનું જ્ઞાન પણ થયું. તેને હડહડતા માયાવાદી સંન્યાસીનો સંગ અંખા ક્ષિપ્ત માફક કાશીમાં થયેલો, તેથી તે માયાવાદી બનેલો હતો.

મુને કહ્યું તું એક બ્રહ્મ નિત્યે પોતાનો કરી જોની;
 નથી ભેદ તૂજ મુજ અણુન્યૂનાધિકપણું સહુ ખોની. ૬
 છે સત્ય જ્ઞાન અભેદ સહુ ભેદનું મિથ્યા જાણ;
 નિજ રૂપમય સમજ સંકળ તું અભયતા ઉર આણ. ૭
 બહુ કાળ તેહવો બોધ સુણી નવ રહ્યો સત્ય વિવેક;
 તે માટય કહ્યું ગુરુ દયાપ્રીતમ બ્રહ્મ જીવ તો એક. ૮

પદ ૪૧ મું.

વળીતેણે એકજીવતી બતાવીજી, મુજને હવડાં સાંભળી આવીજી;
 ત્રય સત્તા કહે છે સહુ ઠામજી, શ્રીગુરુ સુણીએ તેહ નામજી. ૧
 વ્યવહારિક તો પહેલી કહીયેજી, પ્રતિભાસ બીજીને લહીયેજી;
 ત્રીજી પરમાર્થ ઇક બ્રહ્મજી, કહું વિસ્તારી તેહનો મર્મજી. ૨

૬-૭-૮. કાશીવાલા માયાવાદીએ જે કાંઈ કહ્યું હતું; તેનો બાકી રહેલો ભાગ શિષ્ય કહે છે. માયાવાદીએ એમ કહેલું કે તુંજ એક બ્રહ્મ છે, નિત્ય છે, એમ માનીને પોતાને સમજ. તારામાં અને મારામાં બિલકુલ ભેદ જ નથી. ન્યૂન અને અધિકતા પણ મનમાં ન લાવ. અભેદનું જ્ઞાન છે, તેજ સાચું છે, અને ભેદનું જ્ઞાન તો મિથ્યા જ છે. સર્વ સ્વસ્વરૂપ સમજીને મનમાં નિર્ભય થા. શિષ્ય કહે છે કે એવો માયાવાદીનો બોધ ઘણા વખત સુધી સાંભળીને મને સત્યનો વિવેક રહ્યો નહિ, અને તેથી જ હું ગુરો, મેં એમ કહ્યું કે જીવ અને બ્રહ્મ એક છે.

૧-૨. શિષ્યને માયાવાદીએ બીજી જે યુક્તિ બતાવેલી છે, તે યુક્તિ શિષ્ય પ્રક્ટ કરે છે. સર્વ સ્થલે માયાવાદીઓ ત્રણ સત્તા માને છે. પહેલી વ્યાવહારિક સત્તા, બીજી પ્રાતિભાસિક સત્તા અને ત્રીજી પારમાર્થિક સત્તા. તેનું મર્મ વિસ્તારથી કહે છે.

હાળ.

મમભદ્ર શ્રુત વ્યહવાર તેમાં સત્ય સહુ સંસાર;
 છે પ્રાતિભાસની સ્વપ્ન જગ્યા પછી રહે ન લગાર. ૩
 પરમાર્થ બ્રહ્મ સ્વરૂપ નિજ તેહનું ન જ્યહાં લગી જ્ઞાન;
 ત્યહાં લગી સાચું છે સદ્ગુ ગુરુ શિષ્યનું અભિમાન. ૪
 એ વિધ્યે કહિ કહિ જુગતી બહુ મોહિત કરે સંસાર;
 તેહના મુખની વાતછળનો કે ન પામે પાર. ૫
 સુણી એમ ગુરુ કહે ત્રણ સત્તા ખંડી છે મેં પહેલી;
 વિવર્તપ્રતિબિંબવાદમાં વળી પૂછે છે મતિ ઘેહેલી. ૬

૩-૪-૫. એનું મર્મ આત્મ છે. વ્યાવહારિક સત્તામાં તો સંસાર સત્યજ્ઞ માનવામાં આવે છે. ત્યાં જ લેદનું શ્રવણ પણ છે. પ્રાતિભાસિક સત્તા સ્વપ્નસમાન છે. પ્રાતિભાસિક એટલે માત્ર ભાસે - અમુક સમયે જ જણાય. જેમ સ્વપ્નામાં જોયલા પદાર્થો તે જ વખતે ખરા જણાય છે, પછી જગૃત દશામાં તો અસત્ય જણાય છે, તેમ આ સત્તાથી જગત જેવું મિથ્યા કાંઈ ભાસે છે. પારમાર્થિક સત્તામાં તો પોતાનું-જીવનું પરમાર્થ બ્રહ્મસ્વરૂપ જણાય છે. તેનું જ્યાંલગી જ્ઞાન નથી; ત્યાંલગણ ગુરુ અને શિષ્યનું અભિમાન પણ સત્યજ્ઞ છે. આવી રીતની અનેક વાતો કરીને આખા સંસારને માયાવાદીઓ મોહ પમાડે છે.

૬-૭-૮. ગુરુ કહે છે કે પહેલી સત્તાનું ખંડન તો વિવર્ત અને પ્રતિબિંબવાદના ખંડન સાથે જ થઈ ગયું છે, છતાં ઘેલી બુદ્ધિએ ફરી પુછે છે. હે બાલ, તું કાંઈપણ સમજતો નથી, કેમકે તું તારા જ મતનું તારે હાથે જ ખંડન કરે છે. મૂર્ખ જેમ પોતાને એસવાની ડાળી જ કાપે તેમ, તું એટલું તો કબૂલ કરે છે કે પર-

નિજ મત નિજ ખંડન કરે સમજે નહિ અણુ ખાળ;
જ્યમ મૂર્ખ જે ડાળે ચઢે છેદન કરે તે ડાળ. ૭

પરમાર્થમાં વસ્તુ અવર નહિ એ જ પાડ પ્રમાણ;
છે દયાપ્રીતમ બ્રહ્મ એક જ છે કહેનાર કાણ ? ૮

પદ ૪૨ મું.

કહેશ અવરનું વધું ન સાચુંજ, વેદ કહે છે તે ક્યમ કાચુંજ;
તો તું બંધાયો મુખ તારેજ, કશું પણ કહેવું ન પડ્યું મહારેજ. ૧
એક બ્રહ્મ ને બીજે વેદજ, સિદ્ધ કર્યો પરમેશ્વર ભેદજ;

માર્થમાં બીજ વસ્તુ જ નથી, તેનું પ્રમાણ માની લે-તે વાત પકડી
રાખ. તે કબૂલ કર એટલે પહેલી બે સત્તાઓ, (વ્યાવહારિક અને
પ્રાતિભાસિક) સ્વતઃ ખંડાઈ જવાની. જો પહેલી બે સત્તાઓ
સાચી માનીશ તો બ્રહ્મ એક જ છે એમ કોણ કહેનાર છે ? ગુરુ
કહે છે કે તને બીજાં પ્રમાણો આપવાની કશી અગત્ય નથી,
ફક્ત તારું મત જ તારા વિરુદ્ધ પક્ષનાં સમર્થનમાં બસ છે. પહેલાં
તું એટલો જ જવાબ આપ કે પરમાર્થમાં બીજ વસ્તુ જ નથી,
માત્ર બ્રહ્મ છે એમ કોણ કહે છે ?

૧-૨. તું એમ કહીશ કે બીજનું કહેવું સાચું ન જ મનાય
પણ વેદ જે કહે તે જ કાચું કેમ કહેવાય ? અર્થાત્ વેદ કહે તે
સાચું માનવું. તો તારે મુખે જ તું બંધાયો, મારે તને કાંઈપણ
કહેવાની જરૂર નથી. કેમકે તારા મતમાં એક બ્રહ્મ સત્ય છે,
અને એક બીજે વેદ પણ સત્ય ઠ્યો. એટલે વેદ અને પરમેશ્વર
બે સત્ય ઠ્યોથી તે બન્નેનો ભેદ ઠ્યો. અને એક બ્રહ્મ જ સત્ય છે
અને બ્રહ્મ વિના કાંઈ છે જ નહિ, એ તારી વાત હવામાં જ ઉડી
ગઈ ! વળી જ્યાં જ્યાં તું ત્રણ સત્તા બતાવે છે, ત્યાં ત્યાં મોટો
દોષ આવે છે.

કાંઈ ભેદ ન રહે દીપજ્યોતિનુગ્મ જ્યહાં મળી જાય;
 ટળતાં અવિદ્યા જીવ ત્યમ જ બ્રહ્મમય થઈ જાય. ૩
 એ બ્રહ્મ ને હું બે નથી સમજ્યો શમ્યું જ્યાં દ્વંદ્વ;
 ત્યહાં નિશ્ચે તે ભોગી થયો જાણવો બ્રહ્માનંદ. ૪
 સુણ્ય શિષ્ય એ ત્રય યુક્તિ કેરા ખંડનની કહું રીત;
 એ વિચારેથી વ્યર્થ છે તું રખે ધરતો પ્રીત. ૫
 ઘટ પૂર્ણ જળ હોય તેહમાં જો અવર નીર સમાય;
 તો જાણીયે જે જીવ જઈને બ્રહ્મમાં ભળી જાય; ૬
 દૃષ્ટાંત બીજું જ્યોતિ મધ્યે જ્યોતિ મળતી હોય;
 તો બે માણેથી પ્રકાશ અધિકો ક્યમ લખે સહુ કોય ? ૭

૩-૪: જેમ બે દીવામાં જ્યોતિ મલી જાય છે, તેમ અવિ-
 ધાનો નાશ થતાં જીવ બ્રહ્મમય થઈ જાય છે. બ્રહ્મ અને હું
 ભિન્ન નથી એમ સમજતાં જ દ્વંદ્વ-સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વ શમી જાય
 છે, અને નિશ્ચયપૂર્વક બ્રહ્માનંદનો તે ભોગી થાય છે.

૫-૬: ગુરુ કહે છે કે શિષ્ય, એ ત્રણે યુક્તિના ખંડનની
 રીત તને કહું છું ત્રણ યુક્તિઓ-૧. જલમાં જલ મલી જાય.
 ૨. દીવામાં દીવો મલી જાય. ૩. સુખદુઃખાદિ ટળતાં બ્રહ્માનંદ
 અનુભવાય. આ ત્રણે યુક્તિનો તું વિચાર કરીશ તો તે વ્યર્થ જ
 લાગશે. પહેલી યુક્તિનું ખંડન એમ થાય છે કે; જો ટોચ ભરેલા
 ઘટમાં બીજું પાણી સમાય તો જીવ બ્રહ્મમાં મળી જાય !

૭-૮: બીજું દીવાનું દૃષ્ટાંત પણ તેવું જ છે. એક જ્યોતિમાં
 જો બીજી જ્યોતિ મળી જ જતી હોય, તો બે સાથે સદ્યાથી

દીપ પ્રભા દ્રવ્ય બે જાણીએ ઘટવધ ધર્મને હોય;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ ધર્મો દોષ ન અડે કોય. ૬

પદ ૪૪ મુ.

દીપની કાંતિ રહિ હોય ફેલીજ, લઘ્યે તેહને ઘટ સંકેલીજ;
દીપકને કશી હાનિ ન આવેજ, ન્યૂનાધિકતા કાંતિને કહાવેજ. ૧
ઉપમા ને ઉપમેય કથનજ; ન ઘટે એક બ્રહ્મ અનંતજ;
વળી કહો ત્રાંજે દ્વંદ્વવિયોગીજ, તે ક્યમ હોય બ્રહ્માનંદ
ભોજીજ? ૨

હાળ.

એક ભોગી ને વળી ભોગ વસ્તુ બે વિમાશી જોય;
જો એક તો આનંદ અનુભવ તેહને ન મળે કોય. ૩

વધારે પ્રકાશ અનુભવાય છે તે કેમ અનુભવાય ? દીવો એ દ્રવ્ય છે, પ્રભા-કાન્તિ એ ધર્મ છે, દૃષ્ટાંતમાં બે દીવા એ દ્રવ્ય છે, તેમાં વધ-ઘટ તો ધર્મની પ્રભાની જ થાય છે, દીવાની નથી થતી. તેવી જ રીતે દયાના પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણ ધર્મ નથી, પણ ધર્મો છે એટલે એમને તો કશો દોષ અડે જ નહિ.

૧. દીવાની ધર્મરૂપ કાન્તિ ફેલાઈ રહી હોય તો તેને ઘડાથી સંકેલી લેવાય છે, તેમાં દીવાને કાંઈ નુકશાન નથી પહોંચતું. ન્યૂનતા અને અધિકતા તો કાંતિમાં થાય છે.

૨. વળી ઉપમા અને ઉપમેયનું કથન ઘટતું નથી; કેમકે બ્રહ્મ તો અતનુ-શરીર વિનાનું છે, નિરાકાર છે, તેને દીવાની ઉપમા કેમ આપી શકાય ? વળી ત્રીજી યુક્તિ બતાવી કે, જે સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વથી મુક્ત થાય તે બ્રહ્માનંદનો ભોગી બને, એ કેમ સંભવે ?

૩. બ્રહ્માનંદનો જે ભોગી થાય છે, તેમાં બે વસ્તુ આવે છે. એક તો ભોગ કરનાર અને બીજો ભોગ-બ્રહ્માનંદ, એ વિચારીને

અદ્વૈત પ્રહ્લ અરૂપથી પૃથક્ ના હોય પ્રકાશ;
જો ધર્મીને માયા અડે તો સ્વરૂપનો હોય નાશ. ૪

કહે જીવ પ્રહ્લની એકતા જાણવો અજાથી અજ;
છે જીવ તો અદ્વૈત નિત્યે પ્રહ્લ છે સર્વજ. ૫

વળી જીવ તો છે અનીશ્વર ને ઇશ્વર છે પરપ્રહ્લ;
તે ઉભયની એકતા વિદ્વજ્જન કે કહે ક્યમ. ૬

અણુ જીવ કર્માદિક વશ ભોગવે વિવિધ કલેશ;
છે મહદ્પ્રહ્લ સ્વતંત્ર આનંદ કર્માદિક નહિ લેશ. ૭

જો. તું તો એક જ માને છે, અભેદ જ માને છે, ભેદ દ્વૈતભાવ માનતો જ નથી, તો તેને પ્રહ્લાનંદનો અનુભવ કેમ મલવાનો? બે વસ્તુ માનીશ તો અદ્વૈત તૂટશે અને એક માનીશ પ્રહ્લાનંદ ખૂટશે !

૪. પ્રહ્લ તો અદ્વૈત છે અને રૂપરહિત છે, તેનાથી પ્રકાશ પૃથક્ જ નહીં. જો તે ધર્મિસ્વરૂપને માયાનો સ્પર્શ થાય તો પ્રહ્લ-સ્વરૂપનો જ નાશ થઈ જાય !

૫. જો જીવ અને પ્રહ્લની એકતા કહે છે, તેને મૂર્ખામાં મૂર્ખ સમજવો, કેમકે જીવ તો અદ્વૈત-ચોડું જાણનારો છે, પ્રહ્લ તો સર્વજ છે, તે બંનેની એકતા સંભવે જ કેમ ?

૬. અનીશ્વર-એશ્વર્યરહિત, ઇતર સ્વપ્ત છે.

૭. જીવ તો આણુ છે, અને કર્માદિકને વશ થઈને વિવિધ કલેશો ભોગવે છે. પ્રહ્લ તો મહદ્ છે, સ્વતંત્ર છે, આનંદમય છે, તેને કર્માદિકનો લેશ પણ નથી.

પહે સ્વર્ગ નરકમાં જીવ એ સંસૃતિ વારંવાર;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણભક્તિ કરે પામે પાર. ૯

પદ ૪૫ સું.

જીવ મનોરથ કરે અનેકજી, પૂરો ન પડે તેમાં એકજી;
બ્રહ્મ ચાહે તે તત્ક્ષણ હોયજી, તેને મેટી ન શકે કોયજી. ૧
હું જ બ્રહ્મ છું જગમય કહે છેજી, જન નરકના ભોગને સહે છેજી;
મિથ્યા ગુરુને મિથ્યા જ્ઞાનજી, શિષ્ય મૃષા કયમ તે ગુરુધ્યાનજી. ૨

ઢાળ.

કયમ ધ્યાન જૂઠા ગુરુનું આવે ? ન સમજે બાળ;
રે શિષ્ય તું મા પાડીશ માયાવાદિમાયાજાળ. ૩
નહિ દ્વૈત જ્ઞાન વિના જ મુક્તિ કહે વેદપુરાણ;
છે વ્યાસાદિકનો એ જ આશય સુજ ન લહે કોણ ? ૪

૮. સંસૃતિ-સંસાર. કૃષ્ણભક્તિ કરે તો પાર ઉતરે.

૧-૨. મેટી-મટાડી. ‘હું જ બ્રહ્મ છું, હું જગદ્રૂપ છું’
એમ જે કહે છે તે જ નરકયાતના સહે છે. માયાવાદમાં ગુરુ
મિથ્યા, જ્ઞાન પણ મિથ્યા અને શિષ્ય પણ મિથ્યા. ત્યારે મિથ્યા
શિષ્ય મિથ્યા ગુરુનું મિથ્યા ધ્યાન કેમ ધરે ? ‘અંધેકી હાર
હાર ચલી જે દાતાર !’

૩-૪. બાળ-મૂર્ખ. માયાવાદીની માયાજાલમાં પડીશ નહિ.
લેદના જ્ઞાન વિના મોક્ષ જ નથી, એમ વેદ પુરાણ કહે છે. વ્યાસ
વગેરે મહર્ષિનો પણ એ જ આશય છે. તે સુજ પુરુષો જ લહે-
લહે-સમજે છે. બીજા કોણ સમજે ?

હું વિપ્ર છું હું ક્ષત્રી છું વૈશ્યાદિ છે સૌ ભાન; ૫
 નથી દેહ જીવની ભિન્નતા સમજતાં જન જ્ઞાન.
 જે સાધન મુક્તિ કરે એહ અભેદજ્ઞાન જ હોય;
 તો સહજ મોક્ષ લહે સહુ ગુરુશરણ ચાહે ન કોય. ૬
 અશ્વત્થ વૃક્ષ તત્ત્વ કહ્યો શ્રુતિ ત્યહાં ખગ જોડ;
 એક બ્રહ્મ બીજે જીવ મિથ્યા કહે મોટી ખોડ. ૭
 છે જીવ બ્રહ્મનો દાસ નિત્ય જ બ્રહ્મ સહુ જગસ્વામી;
 છે જીવ બ્રહ્મની દેહ તેમાં બ્રહ્મ અંતર્યામી. ૮
 જડ આણુ વ્યાપક હેતુ હરિ કરે વર્ણન વેદ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણને ત્રય તત્ત્વભેદ અભેદ. ૯

૫-૬. ‘હું વિપ્ર છું’ વગેરે ભાનથી જીવદેહની ભિન્નતા અજ્ઞાની જનોજ સમજતા નથી. વળી જે મોક્ષનું સાધન અભેદનું જ્ઞાન જ હોય, તો બધા માણસો સહજમાં મોક્ષ મેળવી શકે, ગુરુને શરણે કોઈ બંધ નહિ.

૭. દ્રાવેતૌ સુપર્ણૌ સયુજૌ સલાયૌ અશ્વત્થમેકં પરિવસ્વ-
 જ્ઞાતે, તયોરેકઃ સ્વાદતિ પિપ્પલાન્નમન્યો નિરન્નોપિ બલેન ભૂયાન્ ।
 આ શ્રુતિનો જ ભાવાર્થ કવિશ્રી સાતમી કડીમાં કહે છે. ભગવા-
 નના શરીરને અશ્વત્થ વૃક્ષ-પીપળાનો વૃક્ષ કહે છે. તેમાં ખગ
 જોડ-જે પક્ષી રહેલાં છે. એક તો બ્રહ્મ-અંતર્યામિરૂપે, અને બીજો
 જીવ. તેને જે મિથ્યા કહે-આવી દ્વૈતભાવ-લેહભાવ બતાવનારી
 શ્રુતિને મિથ્યા કહે તેને મોટી ખોડ જ સમજવી.

૮. જીવ બ્રહ્મનું શરીર છે, બ્રહ્મ તેમાં અંતર્યામિરૂપે રહે છે.

૯. જડ-જગત્, આણુ-જીવ, તેના કારણરૂપ વ્યાપક શ્રીહરિ

૫૬ ૪૬ મું.

નિર્ગુણ સગુણ શ્રુતિનો અર્થજી, એમ ક્યો મહામત્ય સમર્થજી;
 પ્રાકૃત ગુણ નહિ જેમાં લેશજી, અપ્રાકૃત ગુણ ભર્યા અશેષજી. ૧
 સત્ ચિત્ આનંદ આદિ અનંતજી, ઐશ્વર્યાદિસહ ભગવંતજી;
 અગુણસગુણ એ બ્રહ્મ વિચારજી, કેવળ નિર્ગુણ કહે ગમારજી. ૨

જ છે એમ વેદ કહે છે. જીવની આણુતા શ્રુતિસિદ્ધ જ છે.
 'एषोणुरात्मा चेतसा वेदितव्यः, यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिङ्गा व्यु-
 च्चरन्ति, ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः, बालाग्रशत-
 भागस्य शतधा कल्पितस्य तु भागो जीवस्य विज्ञेयः', વગેરે
 ઘણું પ્રમાણ છે. દયાના પ્રીતમ કૃષ્ણ સાથે જડ, જીવ અને
 અંતર્યામીનો ઐચ્છિક (ભગવદ્વિચ્છાકૃત) ભેદ પણ છે અને
 અભેદ છે.

૧-૨. બ્રહ્મ સગુણ છે. અને બ્રહ્મ નિર્ગુણ છે એમ પ્રતિ-
 પાદન કરનારી શ્રુતિનો સમન્વય સમર્થ મહામતિ-શ્રીવદ્વેષાધીશે
 આ પ્રમાણે ક્યો છે. એક શ્રુતિ બ્રહ્મને સગુણ કહે અને બીજી
 નિર્ગુણ કહે તો વિરોધ પ્રાપ્ત થાય, તો તેનો સમન્વય એવી રીતે
 કરવો કે, જે શ્રુતિ નિર્ગુણ કહે છે, તેનો અર્થ એવો કરવો કે
 બ્રહ્મ નિર્ગુણ છે, એટલે લૌકિક ગુણો બ્રહ્મમાં નથી, અને જે
 શ્રુતિ બ્રહ્મ સગુણ છે એમ કહે છે, તેનો અર્થ એવો થાય છે કે
 અલૌકિક સર્વ ગુણો બ્રહ્મમાં ભર્યા છે. સત્, ચિત્, આનંદ વગેરે
 અનંત ગુણો, ઐશ્વર્ય, વીર્ય, શ્રી, યશ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય એ છ ધર્મો
 પણ ભગવાનમાં છે. નિર્ગુણ અને સગુણ બ્રહ્મનો વિચાર આ
 પ્રમાણે કરવો યુક્ત છે. જે બ્રહ્મને નિર્ગુણ જ માની બેસે છે, તે
 ખરેખર ગમાર-પહેલા નંખરનો મૂર્ખ છે !

પદ ૪૭ મું.

સર્વોપર છે ભજનાનંદજી, પણ અનુભવ નહિ જે રતિમંદજી;
 તે સુખ લૂટયું સહુ વ્રજભક્તજી, હરિ વશ કીધા બાણ્યું જડતેજી.૧
 શુક મુનિવ્યાસે પ્રશંસા કીધીજી, પદરજ માગી ઉદ્ધવ લીધીજી;
 શેષરમાશિવવિધિનિજ નિંદેજી, ફરિ ફરિ ગોપીજનપદ વંદેજી.૨

૧-૨. ભજનાનંદ સર્વથી અધિક છે. જે લોકો પ્રીતિહીન છે, તે લોકોને જ તેનો અનુભવ થતો નથી, તે સુખ તો વ્રજભક્ત શ્રીગોપીજનોએ જ લૂટયું છે, હરિને વશ પણ તેઓએ જ કર્યું છે, એ વાતને આખું જગત જાણે છે. શુકમુનિ વ્યાસે પણ તેમની પ્રશંસા કરી છે. બ્રુઓ. તદ્ ભૂરિ ભાગ્યમિહ જન્મ કિમપ્યટવ્યાં યદ્ ગોકુલેપિ કતમાઙ્ગિવ્રજજોભિષેકમ્ । તત્ત્વીવિતં ચ નિશ્ચિલં ભગવાન મુકુન્દસ્ત્વદ્યાપિ તત્પદરજઃ શ્રુતિમૃગ્યમેવ ॥ અહો ભાગ્યમહો ભાગ્યં નન્દગોપવ્રજૌકસામ્ । યન્મિત્રં પરમાનન્દં પૂર્ણં બ્રહ્મ સનાતનમ્ ॥

ઉદ્ધવજીએ શ્રીગોપીજનોની ગરણુ રજ માગી લીધી છે. બ્રુઓ— શ્રીમદ્ભાગવત. તાસામહો ચરણેણુજુપાં કથં સ્યાં વૃન્દાવને કિમપિ ગુલમલતૌષધીનામ્ । વન્દે નન્દવ્રજસ્ત્રીણાં પાદરેણુમ-મીક્ષણશઃ ॥ શેષનાગ, લક્ષ્મીજી, શંકરજી, બ્રહ્માજી જેવા પણ પોતાને નિંદે છે, અને ગોપીજનના પદને વંદે છે. બ્રુઓ. ષષ્ટિવર્ષસહસ્રાણિ મયા તત્તં પરં તપઃ । નન્દગોપવ્રજસ્ત્રીણાં પાદ-રેણુપ્રલવ્ધયે । ન મે વિરજ્યો ન ભવો ન શ્રીરપ્યક્લસંશ્રયા । પ્રસાદં લેભિરે ગોપી યત્તત્ પ્રાપ વિમુક્તિદાત્ । ન સ્ત્રિયો વ્રજસુન્દર્યઃ પુત્ર તાઃ શ્રુતયઃ કિલ । નાહં શિવશ્ચ શેષશ્ચ શ્રીશ્ચ તામિઃ સમાઃ ક્વચિત્ ॥ તાસાં પાદરજઃ સ્તુત્યં નિત્યં વૃન્દાવને ભુવિ । તત્પ્રાપ્ય તત્કામનયા પ્રાપ્સ્યામો ગોપિકાગતિમ્ । આધ ક્ષવિ નરસિંહ મહેતા પણ કહે છે કે—

વંદે સર્વ શ્રીકૃષ્ણને તે કૃષ્ણ પણ આધીન;
 ત્યહાં મોટયમની અવધિ થઈ ગજ પદે સહુ પદ લીન ૩
 શ્રી ગોપીજન વલ્લભ અતિ પ્રિય નંદ સુતને નામ;
 હરિ વિશ્વ વલ્લભ વલ્લભ તેહને પ્રાણાધિક વ્રજવામ. ૪
 કાંઈ કહું તેહનું હેતુ જેહમાં હેતુ વણ દૃઢ ભક્તિ;
 અલબ્યસન મૂર્તિમાન શાશ્વત પ્રેમ સહ આસક્તિ. ૫
 એ રીત રતિ નહિ અવરમાં સર્વની સાભિપ્રાય;
 ભવ બ્રહ્માદિક ન સમાન મોટા જ્ઞાની યોગી રાય. ૬

ઈંદ્ર આદિક અજ ઈશને મહામુનિ, ગોપિકા ચરણરજ તેહ વંદે;
 ગોપીથી આપનું અધમપણું લેખવે, નરપણું નવ રુચે આપ નંદે.

× × × ×
 શિવ બ્રહ્માદિક મહામુનિ તેને ધ્યાને ન આવે,
 ધન્ય ભાગ્ય વ્રજનારનું વહાલો લાડ લડાવે.

૩. સર્વ શ્રીકૃષ્ણને નમે છે, તે શ્રીકૃષ્ણ જેને આધીન
 થઈ રહે છે. ત્યાં મોટમની તો અવધિ જ થઈ ગયલી સમજવી.
 કેમકે, સર્વ પદં હસ્તિપદે નિમગ્નમ્ ॥ હાથીના પગમાં બધાં પગલાં
 સમાઈ જાય.

૪. શ્રીગોપીજનના અતિવલ્લભ પ્રિય શ્રીનંદકુમાર છે. તે
 શ્રીહરિ વિશ્વના વલ્લભ છે, તેને વ્રજવામ-વ્રજબાલા પ્રાણથી
 અધિક વલ્લભ છે.

૫-૬. તેનું કાંઈ કારણ હું કહું છું. વ્રજસુંદરીઓમાં હેતુ
 વિનાની નિઃસ્વાર્થ ભક્તિ છે, અને ચલ-ચલ-પરિપૂર્ણ મૂર્તિમાન
 શાશ્વત-નિત્ય પ્રેમની સાથે પ્રભુમાં આસક્તિ છે એવી રીતની-
 રાત-પ્રીતિ બીજામાં નથી. સર્વની પ્રીતિ સાભિપ્રાય સ્વાર્થવાદી
 છે, શંકર બ્રહ્મા વગેરે મોટા જ્ઞાની યોગીઓ પણ તેની તુલ્ય નથી.

પ્રીતિ સહજની અતિ વણી શ્રીનાથજીને ભાવે;
તે કોટિ સાધન કર્યે હરિ કરુણા વિના કયહું નાવે. ૭
તે સંપૂર્ણ વ્રજ ભક્તમાં અનપાયની નવ જાય;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ જીતાયા અજીત શ્રુતિ ગાય. ૮

પદ ૪૮ મું.

કહેશો કયમનહિસમતા કોયજી, કહું સમજવી સમજનહોયજી;
નિજ આજ્ઞાબ્રહ્મા તપ કીધોજી, રાસમંડળમાં ક્યારે લીધોજી? ૧
જોગ જૂગતિમાં શંકર પૂરાજી, પરમ તત્ત્વમાં મન ચકચૂરાજી;
ભુજધરીગ્રીવાનંદ કુમારેજી, ગાન કર્યું કહો હળીમળી ક્યારેજી? ૨

દાખ.

જો ક્યારે બગદાસલ્લયઋષિ ભિંજતા વૃષ્ટિ માંહે;
જો વ્રજપતિયે ધરી ગિરિ કર શિશ કીધી છાંહે. ૩

૭-૮. સહજની સ્વાભાવિક. તે પ્રીતિ પણ પ્રભુકૃપા વિના કોટિ સાધનો કરે તો પણ પ્રાપ્ત થાય નહિ. અનપાયની-કદાપિ નાશ પામે નહિ. જેને શ્રુતિ અજીત કહે છે, તે પ્રભુ વ્રજ ભક્તોથી જીતાયા.

૧-૨. વ્રજશ્રીમંતીનીઓની સમતા મેળવવા કોઈ પણ ભાગ્યશાળી બન્યું નથી એ કેમ? આ પ્રશ્ન કરશો અને તમારામાં સમજ નહિ હોય તો સમજવીને તેનું ઉત્તર હું આપીશ. બ્રહ્માએ ભગવદ્દાસથી જ તપ કર્યું, પણ તેને રાસમંડલમાં ક્યારે પ્રવેશ કરાવ્યો અને સ્વરૂપાનંદનું દાન કર્યું? શંકર પણ એવા ઉત્તમ અધિકારી છતાં પણ તેમની ગ્રીવા ઉપર શ્રીહસ્ત ધરીને નંદકુમારે ક્યારે ગાન કર્યું? શ્રીમદ્ભાગવત પણ ઉપદેશો છે કે શક્રશર્વપરમેષ્ઠિપુરોગાઃ કર્મલં ચચુરનિશ્ચિતતત્ત્વાઃ ।

તપપુંજ દુર્વાસા ઋષિ તૃણ દૂર્વા નિત્યાહાર;
 દુઃખી ચક્રાનલ દેખીને ક્યમ્ પીધો ન નંદકુમાર ? ૪
 મુનિ માર્કંડેય જ્ઞાની યોગી તેને નિજ ભરમાવ્યા;
 શત કલ્પ વિત્યા જળ વિષે તોહે વરુણથી ન મૂકાવ્યા.૫
 નિજ ભક્ત વિરહે કૃષ્ણ કાતર કૃપામય શ્રુતિગાય;
 હરિ જીતવાનો શુદ્ધ ભક્તિસમ ન એકે ઉપાય. ૬
 કોટિ કલ્પ લગી તપ સમાધિ ધ્યાનાદિક કરી કોય;
 અધરહિત જન થાયે તદા ઉર ઉદય ભક્તિ હોય. ૭

૩-૪-૫. બ્રહ્માદિય વૃષ્ટિમાં જ ભીંજતા હતા, તે જોઈને
 પણ પ્રભુએ વ્રજભક્તોની પેઠે હસ્તમાં પર્વત ધરીને ક્યારે છાયા
 કરી ? તપ:પુંજ-તપના સમૂહરૂપ. દુર્વા-ધો. ચક્રાનલ-સુદર્શન
 ચક્રરૂપ અગ્નિથી દુઃખી દેખીને વ્રજભક્તોને બચાવવા જેમ દાવા-
 નલપાન કરી ગયા હતા, તેમ અહિ કેમ ન કર્યું ? નંદને વરુણ
 દેવતા લઈ ગયો હતો, તો તેને તુરંત જ છોડાવી લાવ્યા, પરંતુ
 માર્કંડેયને તો શતકલ્પ સુધી જલમાં જ રાખ્યા છે.

૬. પોતાના ભક્તના વિરહથી શ્રીકૃષ્ણ કાતર-કાયર છે.

‘ ભક્તવિરહ કાતર કરુણામય ડોલત પાછે લાગે ’

‘ સૂરદાસ એસે પ્રભુકોં કોન દીજે પીઠ અમાગે ’

એ અંતરંગ ભક્ત શ્રીસૂરદાસજીના કીર્તનનો ભાવાર્થ અત્ર
 કવિવર ઉતારે છે.

૭. આ કડી આ શ્લોકના ભાષાંતર રૂપે છે.

પાણ્ડવગીતાયાં-જન્માન્તરસહસ્રેષુ તપોધ્યાનસમાધિભિઃ ।

નરાણાં ક્ષીણપાપાનાં કૃષ્ણે ભક્તિઃ પ્રજાયતે ॥

તે પણ સહેતુ અહેતુકી હરિકૃપા પણ નવ થાય;
થઈ તદા દુર્લભ કશું નહિ વશ દયાપ્રીતમ રાય. ૮

૫૬ ૪૯ મું.

કર્મજ્ઞાનનું ફળ ભક્તિજી, શ્રીગીતા શ્રીમુખ કરી વ્યક્તિજી;
કર્મ પૂર્વ ભાખ્યું પછી જ્ઞાનજી, છેલ્લી ભક્તિ કથી ભગવાનજી. ૧
કર્મ કરવી સત્વની શુદ્ધિજી, જ્યાંસગી હરિમાં લુખ્ય ન બુદ્ધિજી;
શ્રવણાદિકમાં શ્રદ્ધા જગીજી, થવું કર્મથી પછી વીતરાંગીજી. ૨

હાગ.

વીતરાંગી થાવું કર્મજડથી ભક્તિમાં વિશેષ;
વિશ્વાસ દઢ હરિ સેવતાં કર્મનો ન અડે ચેપ. ૩

૮. તે ભક્તિ પણ અહેતુ-સ્વાર્થવાળી, અહેતુકી-નિઃસ્વાર્થ
તો પ્રભુકૃપા વિના ન જ થાય. તે કૃપા થઈ તો પછી દુર્લભ કશું
નથી, સાક્ષાત્ દયાના પ્રીતમ પણ તેને વશ થઈ જાય છે.

૧-૨. વ્યક્તિ-સ્પષ્ટીકરણ. પહેલાં કર્મયોગ ઉપદેશ્યો, પછી
જ્ઞાનયોગ અને અંતમાં ભક્તિયોગ, એ અનુક્રમ જ ભક્તિની
ઉત્તમતાને સિદ્ધ કરે છે. ત્યાં સુધી હરિમાં પોતાની બુદ્ધિ લોભાઈ
નથી, ત્યાં સુધી કર્મોનું આચરણ કરીને સત્વની શુદ્ધિ કરવી.
શ્રવણાદિભક્તિમાં ત્યાં શ્રદ્ધા થઈ કે તુરત જ કર્મ ઉપરની પ્રીતિ
છોડી દેવી, તાવત્ કર્મોણિ કુર્વાત ન નિર્વિદ્યેત યાવતા । મત્ક-
થાશ્રવણાદૌ વા શ્રદ્ધા યાવન્ન જાયતે ॥ યદ્દષ્ટયા મત્કથાદૌ જાત-
શ્રદ્ધસ્તુ યઃ પુમાન્ । ન નિર્વિણ્ણો નાતિસક્તો ભક્તિયોગોર્ય
સિદ્ધિદઃ ॥

૩. વીતરાંગી-તે રાગ-લોભાદિક સ્નેહ વિનાના થઈ જવું.

તું કહેશ કર્મ કદા ન તજવાં વેદ વાણી ખ્યાત;
સર્વાત્મભાવે હરિ શરણ નથી ગયા તેહની વાત. ૪

સહુ કર્મ તજી હરિને ભજે તેથી ધર્મ સહુ હેઠ;
ત્રય કોટિ ઋષિ તે ભક્તકર્મની ભાગવે છે વેઠ. ૫

હરિભજન અર્થે સ્વધર્મ મૂકે કદિ પડે જો કાચો;
તો પણ નથી જ અભદ્ર તો શો લાભ સ્વધર્મ સાચો. ૬

શત જન્મ સ્વધર્મનિષ્ઠ નર લોકે વિરંચિ જાય;
ભગવદી તેજ તનુ તજે પદ પરમ પ્રાપ્તિ થાય. ૭

સેવા સદા શ્રીકૃષ્ણ કરવી તે જ વર એક કર્મ;
જન દયાપ્રીતમ જગન્નાથજી વધા મોટો ધર્મ. ૮

૪. તું એમ કહીશ કે કમનો ત્યાગ કદાપિ ન કરવો એમ સાક્ષાત્ વેદવાણી છે, તો તેનું પ્રત્યુત્તર એટલું જ કે જે લોકે સર્વાત્મભાવથી પ્રભુને શરણે નથી ગયા, તેની એ વાત છે.

૫. આ કહીને સરખાવો નીચેના પ્રમાણથી. સ્કન્દપુરાણે - મન્નિમિત્તં કૃતં કર્મ કર્મલોપો ભવેદ્યદિ । તત્ કર્મ કુર્વતે નિત્યં તિસ્તઃ કોટ્યો મહર્ષયઃ ।

૬. અભદ્ર-અકુસ્થાણુ, સરખાવો આ પ્રમાણ સાથે-ત્યક્તશ સ્વધર્મં ચરણાંબુજં હરેર્મજન્નપક્વોથ પતેત્તતો યદિ । યત્ર ક વા ભદ્રમભૂદમુષ્ય કિં કોવાર્થ આસો ભજતાં સ્વધર્મતઃ ? ॥ શ્રીમદ્ ભાગવત.

૭. લોક વિરંચિ-પ્રહલોકમાં સરખાવો, શ્રીમદ્ભાગવતે સ્વધર્મનિષ્ઠઃ શતજન્મભિઃ પુમાન્ વિરિશ્ચિતામેતિ તતઃ પરં હિ મામ્ । અવ્યાકૃતં ભાગવતોથ વૈષ્ણવં પદં યથાહં વિવુધઃ કલાત્યયે ॥

૮. શ્રી જગન્નાથજીએ સ્વહસ્તથી નીચેના એક શ્લોક લખેલો છે, તેનો અંશતઃ અનુવાદ કવિવર અત્ર કરે છે.

૫૬ ૫૦ મું.

શ્રેષ્ઠ સર્વથી તે ચાંડાલજી, મન વણુ જીવ્યા જપ ગોપાલજી;
તેણે ક્રીધાં તપ સહુ તીર્થજી, સ્વધર્મ સાધ્યા યજ્ઞ સમર્થજી. ૧
વેદ ભણ્યા તેણે સહુ જાણો જી, અથવા પૂર્વે કર્યા પ્રમાણો જી;
કૌતક આનંદ એ વિખ્યાત જી, કહ્યું કપિલજી પ્રત્યે માતા જી. ૨

હાજી.

માતાનું ભાખ્યું કહ્યું વળી કહું ઉપનિષદનું વચન;
સંધ્યા ન કુશળ મંત્રથી થાય કૃષ્ણ સાંધ્યે મન. ૩
મન કૃષ્ણરૂપે જોડવું સંધિનું સંધ્યા નામ;
અંમ વાસુદેવોપનિષદમાં કહ્યું છે અભિરામ. ૪
મન વસન કર્મે ક્ષાલવું જ્યાંલગી ઉજવળ હોય;
પછી રંગ કૃષ્ણ ચઢાવવો વળતી ધૂએ તો રોય. ૫

एकं शास्त्रं देवकीपुत्रगीतं एको देवो देवकीपुत्र एव ।
मन्त्रोप्येकस्तस्य नामानि यानि कर्माप्येकं तस्य देवस्य सेवा ॥

૧-૨. સરખાવો. શ્રીમદ્ ભાગવતે—

यन्नामधेयश्रवणानुकोर्तनाद्य त्रह्वणाद्यत्स्मरणादपि क्वचित् ॥
श्वदोपि सद्यः सवनाय कल्पते कुतः पुनस्ते भगवन्नु दर्शनात् ॥ १ ॥
अहो वत श्वपचो तो गरीयान् यज्जिह्वाग्रे वर्तते नाम तुभ्यम् ॥
तेपुस्तपस्ते जुहुवुः सस्नुरार्या ब्रह्मानुचुर्नाम गृणन्ति ये ते ॥ २ ॥

૩-૪. વાસુદેવોપનિષદમાં કહ્યું છે કે—ન કુશૈર્વધ્યતે સન્ધ્યા
ન મન્ત્રૈર્ન ચ વારિમિઃ। મનઃ સન્ધીયતે કૃષ્ણે સા સન્ધ્યા સન્દ્ધિરુચ્યતે॥

૫. મન રૂપી વસન-વસ્ત્ર કર્મરૂપી જલથી ઉજવલ થાય
ત્યાં લગી ધોવું, અને પછી તેને કૃષ્ણ રંગ ચઢાવવો (શ્રીકૃષ્ણમાં
તેનું વલણુ કરવું), પછી કર્મ કરીને ધોવા ઇચ્છે તો રહે.

તજી ઉચિત રીતિ હઠ કરે તે કર્મજડ કહેવાય;
જયમ શ્યાનકંઠે કાંઠે તે કાઠવા દે ન કઠાય. ૬

હોય અનીશ્વરવાદી મીમાંસક કર્મ અત્યાસક્તિ;
હરિ બહિર્મુખ તે જાણવા કદી પ્રાપ્ત થાય ન ભક્તિ. ૭
પ્રભુ વિમુખ દ્વિજ ગુણ બાર સહ સ્વયં તરે નહિ ગરવાલ;
હરિ દયાપ્રીતમ દાસ વર કુળ સહ તરે આંડાલ. ૮

૫૬ ૫૨ સુ.

કદિ વિમુખ હોય ગુણ ભંડારજી, તે સહુ ગુણને છે ધિક્કારજી;
કદિ હરિજન મહાદોષની ખાણજી, તદપિ વર સાધુ તે જાણજી. ૧
બ્રાહ્મણ થઈ સાથે હરિ ભક્તિજી, તેહને લુલના નહિ જનજક્તિજી;
સાચા બ્રાહ્મણ કહાવે તેહજી, કૃષ્ણ બ્રહ્મને જાણે જેહજી.

૬. ઉચિત-યોગ્ય.

૭. અનીશ્વર વાદી-કર્મ જ ઇશ્વર છે એમ માનનારા કર્મજડ મીમાંસકો.

૮. ગર્વાલ-ગર્વિષ્ઠ-સરખાવો નીચેના શ્રીશ્યામવંતના શ્લોક સાથે.

વિપ્રાદ્ દ્વિપદ્ગુણયુતાદરવિન્દનામપાદારવિન્દાન્નિસુખાચ્છન્નપચ્ચ
વરિષ્ઠમ્ ।

મન્યે તદર્પિતમનોવચનોહિતાર્થપ્રાણં પુનાતિ સકુલં ન તુ શૂરિમાનઃ ॥

૧-૨. વિમુખ-હરિથી વિમુખ. અપિ ચેત્ સુદુરાચારો મજતે
મામનન્યમાક । સાધુરેવ સ મંતવ્યઃ સમ્યગ્ વ્યવસિતો હિ સઃ ।
બ્રહ્મ જાનાતિ બ્રાહ્મણઃ ॥ જન જગતી-મનુષ્યોમાં અને પૃથ્વીમાં.

જે બ્રહ્મ જાણે તે જ બ્રાહ્મણ જન્મ સાચો શુદ્ધ;
 સંસ્કારથી દ્વિજ વેદાભ્યાસે વિપ્ર માને બુદ્ધ. ૩
 હરિ લહે તે શ્રુતિ ઉચિત બ્રાહ્મણ બીજ કહેવા માત્ર;
 જ્યમ પયપીયૂષ કહેવાય પણ જીવે મૃતક નવ ગાત્ર. ૪
 એમ સુણી બોલ્યો શિષ્ય બ્રાહ્મણ સર્વ સરખાં પાત્ર;
 એ ઈશ્વર કેરાં રૂપ તે કયમ કથન કરવા માત્ર? ૫
 એમ સુણી શ્રીગુરુ ઉચ્ચર્યા તું સમજતો નથી બાળ;
 સુણ્ય શંકર સ્વામી વજ્રસૂચિ ગ્રંથે કહ્યું તત્કાળ. ૬
 જો કહેશ બ્રાહ્મણ દેહ તો સંભવ ન સંકટ જાગે;
 મૃત પ્રજાળે પિતૃ દેહ કયમ નવ બ્રહ્મહત્યા લાગે? ૭

૩. મનુસ્મૃતિના શ્લોકોમાં ભાષાંતર છે. જન્મના જાયતે શૂદ્રઃ
 સંસ્કારાદ્ દ્વિજ ઉચ્યતે । વેદાભ્યાસાદ્ ભવેદ્ વિપ્રો બ્રહ્મ જાનાતિ
 બ્રાહ્મણઃ ॥

૪. લહે-લહે-જાણે. શ્રુતિ ઉચિત-વેદને યોગ્ય. પય-દુધ-
 પીયૂષ-અમૃત કહેવાય છે, પણ તેથી મૃતક ગાત્ર (મરેલાં શરીરો)
 સજીવન થતાં નથી.

૫. શિષ્ય શંકા કરે છે કે બ્રાહ્મણ તો એક સરખા જ છે,
 ઈશ્વરનાં જ રૂપ છે. તમે કથન માત્ર કેમ કહો છો? અવિદ્યો વા
 સવિદ્યો વા બ્રાહ્મણો મામકો તત્ત્વઃ ॥

૬. શંકરે વજ્રસૂચિ નામના ઉપનિષદમાં બ્રાહ્મણ કેણ
 હોઈ શકે, એ સંબંધમાં ઘણું કહ્યું છે.

૭-૮. પહેલાં પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે બ્રાહ્મણ એટલે
 શું? દેહને-શરીરને બ્રાહ્મણ કહીશ, તો સંભવશે નહિ અને એક

ને કહેશ આત્મા બ્રાહ્મણ છે નહિ સંભવે નિરાધાર;
આત્મા દયા પ્રભુ અંશ વ્યાપક બ્રાહ્મણ સહુ સંસાર. ૮

પદ પર મું.

પૃથક્ પૃથક્ જીવાત્મા કહેશજી, તોપણ દૂષણ તેમાં લેહેશજી;
બહુ બદલે છે આત્મા દેહજી, કેમકે કહેવે નહિ બ્રાહ્મણ
તેહજી. ૧

શુક્લ વર્ણ ને બ્રાહ્મણ કહિયેજી, તેનો પણ નિશ્ચે નવ લહિયેજી;
બ્રહ્મભીજ બ્રાહ્મણ સન્માનજી, તેનું નિશ્ચે ક્યાં છે જ્ઞાનજી. ૨

બીજું સંકટ જાગશે. તે સંકટ એ કે ને દેહ જ બ્રાહ્મણ હોય
તો પિતાના મૃત શરીરને પુત્ર પ્રજાળે છે, એટલે પુત્રને બ્રહ્મહત્યા
લાગવી જોઈએ; તે કેમ નથી લાગતી? ને જીવ બ્રાહ્મણ છે, એમ
કહેશે તો પણ સંભવશે નહિ. કેમકે જીવ તો દયાના પ્રભુનો
અંશ હોઈને સર્વત્ર એક સરખો વ્યાપી રહેલો છે, એટલે બધા
બ્રાહ્મણ જ કહેવાશે. આ અર્થ સાથે સરખાવો નીચેની વળ સૂ-
ચિની પંક્તિઓ. આ સંબંધમાં કવિશ્રીએ ‘બ્રાહ્મણ ભક્ત સંવાદ’-
માં સ્પષ્ટ સવિસ્તર ઊઠાડોડું કરેલો છે.

“તत्र चोद्यमस्ति को वां ब्राह्मणो नाम? प्रथमो जीवो
ब्राह्मण इति चेत्तन्न, अतीतानागतानेकदेहानां जीवस्यैकरूपत्वात्
तस्मान्न जीवो ब्राह्मणः, तर्हि देहो ब्राह्मण इति चेत्तन्न, पिशादि-
शरीरदहने पुत्रादीनां ब्रह्महत्यादिदोषसम्भवाच्च ।

૧-૨. જુદા જુદા જીવાત્માઓમાં કોઈ જીવો બ્રાહ્મણ છે,
કોઈ ક્ષત્રિય છે, એમ કહીશ તો પણ દૂષણ જ લેશે-જોઈશે;
કેમકે એક જીવ બ્રાહ્મણ થયો તે એક દેહ બદલીને બીજી યોનિમાં
પેઠો ત્યાં તે બ્રાહ્મણ કેમ નથી કહેવાતો? શુક્લવર્ણ-શુભ્રરંગ,
બ્રહ્મભીજ તો સન્માન જ છે. તેનું નિશ્ચયપૂર્વક જ્ઞાન ક્યાંથી થાય?

હોય જ્ઞાન સમ્યક્ ઓળખે હરિ જાતિનું નહિ કામ; ૩
 ને ખતાવું તુજને ઘણા હરિ ભજે પ્રાહ્મણુ નામ. ૩
 ઋષિ શૃંગ મૃગીથી ઉપન્યા કુશાસ્તરણુ કૌશિક; ૪
 શશપૃષ્ઠથી ગૌતમ ઉદે વાલ્મીકિ થયા વલ્મીકિ. ૪
 મુનિ પરાશર ચંડાલિગર્ભ અગસ્ત્ય ઘટથી જાત; ૫
 માતાંગ મુનિ માતાંગી સુત માંડવ્ય માંડુકી માત. ૫
 કૃષ્ણી કુંવર અનુચર ઋષિ ભરદ્વાજ મા શૂદ્રાણી; ૬
 કૈવર્તકન્યા જનની વેદવ્યાસ મુનિની જાણી. ૬
 વેશ્યાયકી જ વસિષ્ઠ ક્ષત્રાણીથી વિશ્વામિત્ર; ૭
 કિંકરી જનની નારદ મુનિ જમપૂજ્ય પરમ પવિત્ર. ૭

૩. હરિને સારી રીતે ઓળખે છે, તેને જ્ઞાન હોય છે. તેમાં જાતિનું કામ નથી. હરિ ભજવાથી જ પ્રાહ્મણુ નામને ઘણા પ્રાપ્ત થયા છે એ તને હું ખતાવું છું.

૪. મૃગીથી-હરિણીથી-કુસુમાસ્તરણથી-કુલના આસનથી. શશપૃષ્ઠથી-સસલાની પીઠથી, વાલ્મીકિ-રાક્ષામાંથી, સરખાવે. ઋષ્યશૃંગો મૃગ્યાં, કૌશિકઃ કુલુમાસ્તરણે, ગૌતમઃ શશપૃષ્ઠે, વાલ્મીકો વલ્મીક્યામ્ ।

૫. ઘટથી જાત-ઘડામાંથી ઉત્પન્ન થયા. માતાંગી સુત-હાથણીના પુત્ર. માંડુકી-દેડકી. સરખાવે. પારાશરચાણ્ડાલીગર્ભ ઉત્પન્નઃ, મહામુનિર્માતજ્ઞો મતજ્ઞીપુત્રઃ, અગસ્ત્યઃ કલશોદ્ભવઃ, માન્દૂક્યો મન્દૂકયુદરોત્પન્નઃ ।

૬-૭. કૃષ્ણી-હાથણી. વેદ વ્યાસની માતા-કૈવર્તકકન્યા-માઠીમારની કન્યા કિંકરી. દાસી સરખાવે. હસ્તિનીગર્ભોત્પત્તિરણુ-ચરઋષિઃ, શૂદ્રિણીગર્ભોત્પત્તિભરદ્વાજમુનિઃ, વ્યાસઃ કૈવર્તકકન્યાયાં, વસિષ્ઠો વેશ્યાયાં, વિશ્વામિત્રઃ ક્ષત્રિયાયાં, નારદો દાસીપુત્ર इति ।

ઇત્યાદિ બ્રાહ્મણ કહાવિયા શ્રીકૃષ્ણભજન પ્રતાપ;
નથી દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ પ્રિય તે પ્રકટ મૂર્તિ પાપ. ૮

૫૬ ૫૩ સુ.

જ્ઞાની તે પણ મહા અજ્ઞાનીજી, પ્રભુપણું પોતે બેઠા માનીજી;
ધર્મદાસનો સધળો તાગેજી, તે કયમ પરમેશ્વર પ્રિય લાગેજી. ૧
હું સાગર છું બોલે લવણજી, સત્ય કહે તે વાણી કવણજી;
જીવ કદાપિ બ્રહ્મ ન થાયજી, નદી ઉલટી વહી મૂળ ન
સમાયજી. ૨

ઠાળ.

જ્યમ મૂળમાં ન સમાય નદી ત્યમ જીવ સમાય ન બ્રહ્મ;
એમ કાર્ય કારણ નિરંતર છે મુગ્ધ ન લહે મર્મ. ૩

૮. ઉપર ગણાવેલા મહર્ષિઓ જાતિથી બ્રાહ્મણ નહિ છતાં,
જે બ્રાહ્મણો કહેવાયા, તે શ્રીકૃષ્ણના ભજનના પ્રતાપથી જ. જેને
દયાના પ્રીતમ કૃષ્ણ પ્રિય નથી, તે પ્રત્યક્ષ પાપની મૂર્તિ જ છે.

૧-૨. જે લોકો અહં વ્રહ્માસ્મિ માની બેઠા છે. જીવ બ્રહ્મનો
દાસ છે, તે દાસધર્મ તો ત્યજે છે, તે પ્રભુપ્રિય કેમ થાય? એક
મીઠાનો કટકો એમ બોલે કે હું જ સાગર છું, તો તે કોઈ કબુ-
લશે કે? તેમ જ બ્રહ્મનો જીવ અંશ છે, તે હું બ્રહ્મ છું એમ
કહે તો કેમ કબૂલાય? નદી ઉલટી વહે તો શું મૂળમાં સમાય
કે? કદી નહિ.

૩. જેમ નદી પોતાના મૂલ તરફ વહે તો ત્યાં સમાય
નહિ, તેમ જીવ પણ પોતાને બ્રહ્મ માની બેસે તો બ્રહ્મમાં સમાય
નહિ. એવી રીતે કાર્યકારણનો એક પ્રકારનો વ્યવહાર છે જેનું
મર્મ રહસ્ય મુગ્ધ-મૂર્ખ માણસો જાણી શકતા નથી.

હરિ વર્ણુ જીવ રકાર ક્રમ એક ક્રમ રૂપે હોય;
ભળી ગયાનો આકાર અધ શિર છત્ર સેવક જોય.

૪. આ કડી દુરવગમ અને કિલ્લ છે. તેનો અર્થ ‘પ્રાચીન કાવ્યમાળા’ વાલાએ ઘણું જ વિચિત્ર કર્યું છે, અને તે તદ્દન અસંગત છે. ભા. મા. વે. ભ. પંડિત ગટ્ટલાલાજી આ કડીનો ઘણું સુંદર અર્થ કરે છે, જે અત્ર આપવામાં આવે છે. અક્રારાદિ વર્ણો બધા ‘અક્ષર’ એ સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે. ‘અક્ષરો’ એમ કહેતાં સર્વ અક્રારાદિ વર્ણો આવી જાય છે. તેમાં ર એ નામનો અક્ષર છે. તે ર એ રૂપે જુદો છે, અને ‘અક્ષરો’માં તે આવી જતો હોવાથી તેના હિસાબથી ‘અક્ષર’થી જુદો નથી, પણ અલિન્ન જ છે. આ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે હરિ એ ‘અક્ષર’ રૂપ છે, અને જીવ ર ના જેવો છે. હરિ-વર્ણુરૂપ છે, અને જીવ રકાર (રેફ?) જેવો છે, એ એક ક્રમ થયો. જેમ ર અક્ષરોમાં ભલી ગયલો કહેવાય છે, પણ તે ખરું જોતાં તે અક્ષરોના આધારે સ્વસ્વરૂપે જુદો રહી શકે છે, તેમજ ર જેવો જીવ પણ હરિરૂપ ‘અક્ષર’માં ભળી ગયલો કહેવાય છે, પણ તે સ્વસ્વરૂપે તો પૃથક્ જ રહે છે. વળી કવિતા વગેરેમાં એક જ અક્ષર વાપરવો હોય તો ત્યાં અમુક અક્ષર, જેમકે ‘ક’ વાપરીએ છીએ, તો ત્યાં ‘ક’ને બદલે ‘ક’ (અત્રે ‘ક’ ને ‘ર’ એ બે જોડાયલા પણ વાપરવાની જરૂર હોય તો તે) એક અક્ષરરૂપે જ ગણાય છે, અર્થાત્ ‘ક’ માં ‘ક’ અને ‘ર’ બન્ને છતાં તે બે અક્ષરો નથી ગણાતા, પરંતુ એક જ ગણાય છે. તેવી જ રીતે હરિ જે ક્રમ કરે છે, તેથી જુદું ક્રમ હરિમાં ભળી ગયલો જીવ કરતો નથી. એ જ જીવ અને હરિની એકતા. ‘વલી ઇશ્વરના અનંત ગુણોમાંથી તેના આપેલા કેટલાએક ગુણો જીવોમાં આવે એ જ તેની એકતા.’ જેમ કોઈ રાજા માથે પૂર્ણ

સનકાદિ વિષ્ણુ વિલોકી કહ્યું અધિક સ્વરૂપાનંદ;
 અમો બ્રહ્માનંદ પણ અનુભવ્યો છે આ થકી અતિ મંદ.૫
 શુકદેવજી પણ બ્રહ્માનંદ નિમગ્ન હૂતા સત્ય;
 ઉદ્ધાર કીધો ત્યાં થકી સ્વરૂપાનંદ અધિકો અત્ય. ૬

છત્ર ધરેલું હોય છે, તથાપિ જે સેવકનો તે છત્ર ધરવામાં રાજા તરફથી વિનિયોગ થયેલો હોય છે, તે સેવક ઉપર પણ તે છત્રનો કાંઈકે લાભ આવેને આવે જ. આ દૃષ્ટાંતની માફક જ અત્ર સમજવું. અત્ર કેટલીક ખાસ જાણવાની વાત મહુમ પંડિતજી આ કડીની નોટમાં લખે છે, તે અત્ર આપવામાં આવે છે. “શ્રી-મદ્ભક્તસાચાર્યજીનો ખરો સિદ્ધાંત તો શુદ્ધાદૈત જ છે અને વેદ ગીતાદિકનો ખરો સાર પણ તે જ છે. તથાપિ તેનો બોધ ઉત્ત-માધિકારીને જ થાય છે, અને મધ્યમાધિકારીના બોધ માટે ભેદ-ભેદ પદ્ધતિ પણ પ્રથમ કાલમાં બોધ માટે લીધેલો છે. આ વાત પ્રથમ સ્કંધ “સુબોધિની”માં इदं हि विश्वं भगवानिचेतरः आ-સ્તોક્તनां व्याખ्यानमां સ્કુટ છે. તથા “શુદ્ધાદૈતમાર્તણ્ડ” વગેરે ગ્રંથોમાં પણ ખુલ્લી કરી છે માટે આ ગ્રંથમાં મધ્યમાધિકારીના ભેદ માટે આ સર્વ ભેદભેદ પદ્ધતિ જ બતાવેલા છે.”

૫. સનક, સનંદન, સનાતન અને સનત્કુમાર એ ચાર ભગવદ્ભક્ત છે. તેઓએ વિષ્ણુને-વિલોકીને કહ્યું કે અમે અક્ષર બ્રહ્માનંદ અનુભવ્યો છે, પણ તે આપના સાક્ષાત્ સ્વરૂપના અ-ગાણુત આનંદ કરતાં અતીવ ન્યૂન છે. અત્ર અન્ય ટીકાકાર સ્વ-રૂપાનંદ અને ભજનાનંદવિષયક વિવેક સમજી શક્યો નથી.

૬. શુકજી જ્ઞાની છે, તેથી જ તેઓ બ્રહ્માનંદમાં જ હોયલા પણ તેમાંથી પ્રભુએ તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો અને સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ કરાવ્યો, સ્વસ્વરૂપના અતિશય આનંદનો-માધુર્યનો સ્વાદ કરાવ્યો.

જે ભિન્ન નહોતા બ્રહ્મથી તો નીકળ્યા કહે કયમ ?
 તે માટેય માથાકૂટ સુકી પૂજ્ય પુરુષોત્તમ. ૭
 ભાખિયું ભક્ત્યાચાર્ય માર્ગ જ્ઞાન બ્રાંત મૂળ;
 જન દયાપ્રીતમ સેવવા તેને નહિ અનુકૂળ. ૮

૫૬ ૫૪ સુ.

પુરુષોત્તમ પ્રિય જે ભક્તિજ, તે સાથે નહિ અણુ આસક્તિજ;
 નિશ્ચિન રહે છે કષ્ટ મહાનજ, લભ્ય થવાને કેવળ જ્ઞાનજ. ૧
 પોત્ત કટતાં લાભ ન લેશજ, એ જ ઉગરે કેવળ કલેશજ;
 કઠણ સમજવું તેહવું કહેવુંજ, વિવેક સાધન કઠણજ લેહેવુંજ. ૨

ઠાળ.

લેહેવું કઠિન સહુ રીતથી જ્ઞાનમાં વિધ અપાર;
 એ વૃણાક્ષરન્યાયે સફલ કોકને કોઇ એકવાર. ૩

૭-૮. વળી ગુરુ કહે છે કે જોવો જે બ્રહ્મથી ભિન્ન ન હતા તો તેમાંથી નિકળ્યા કેમ ? તે કહે. શિષ્યે તેનો જવાબ ન આપી શકવાથી ગુરુ કહે છે કે 'તે માટે વ્યર્થ માથાકૂટ ત્યજ ને પુરુષોત્તમનું પૂજન કર. ભક્તિમાર્ગના આચાર્યોએ માયાવાદને, માયામાર્ગને બ્રાંતિભૂલક ઠરાવેલો છે, માટે દયાના પ્રીતમને સેવવા એ માયાવાદી-બ્રાંતને અનુકૂલ ક્યાંથી હોય ? નહિ જ.

૧-૨-૩. રસાનંદધન પુરુષોત્તમને તો ભક્તિ જ પ્રિય છે, તેમાં તો તે માયાવાદીની અણુ-થોડી પણ આસક્તિ નથી, અને રાત્રિદિવસ કેવલ-શુદ્ધ જ્ઞાન મેલવવા અતિકષ્ટ સહન કરે છે. પોત્ત-દગિરના કુશકાં કટતાં કાંધપણ લાભ ન થતાં નદ્રામાં કલેશ જ કાયમ રહે છે. સરખાવો શ્રીમદ્ભાગવતનો શ્લોક-ઐયઃશ્રુતિ

તે લાભ પણ વળી તુચ્છ જોતાં મુક્તિ મૃત્યુ સમાન;
જે અસુર અરિભાવે મળ્યા સમ ઠર્યું વૈર ને જ્ઞાન.

એ તત્ત્વ દુપણું તુચ્છ લાગે પ્રેમરસ પીનાર;
હરિ દે ન લે જલલવણ સરખી મુક્તિ માને ચાર. ૫

મક્તિસુદસ્ય તે વિમો ક્લિશ્યન્તિ ચે કેવલબોધલબ્ધયે । તેષામસૌ
ક્લેશલ એવ શિષ્યતે નાન્યથા સ્થૂલતુષાવવાતિનામ્ । જ્ઞાન સમ-
જવું કઠિન અને સમજીને તેવું કહેવું પણ તેથી વધારે અધરું.
તેને માટે અપેક્ષિત સત્યાસત્યનો વિવેક અને સાધનોની કઠિણ-
તાનું પૂછવું જ શું ? તુલસીદાસ પણ તેમ જ કહે છે—કહત કઠિન
સમુદ્રત કઠિન, સાધન કઠિન વિવેક; હોઈ ઘુણાક્ષરન્યાયતે પુનિ
પ્રવોધ મન એક. જ્ઞાન લહેવું—ગ્રહણ કરવું તે પણ જ
કઠિન છે, અને તે મેળવવામાં વિધોનો પાર નથી. તે કોઈકને
જ કોઈ વેદાએ સફલ થાય છે. જેમકે લાકડાં કોતરનારો જીવડો
કોઈકવાર આડા અવળા લીસોટા કાઢતાં ‘ક’ વગેરે એકાદ અક્ષર
કાઢી બેસે છે, તેથી તે કાંઈ ભણેલો સાક્ષર કહેવાતો નથી. તેમ
જ કોઈ વેદાએ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં તે કાંઈ જ્ઞાનીઓમાં ગણાતો નથી.

૪. વળી કૃત્રી પ્રાપ્ત થયલા જ્ઞાનનાં ફલ તરફ જોતાં તે
તુચ્છ છે. મોક્ષ તે પણ મૃત્યુ જેવો છે. કેમકે મોક્ષ તો અસુરો-
નો પણ થયેલો છે. અસુરો અરિભાવથી—શત્રુભાવથી ભગવાનને
મળ્યા છે. તે તરફ નિહાળતાં ભગવાનનું જ્ઞાન મેલવવું અને પ્રભુ
સાથે વૈર બાંધવું એ બંને બરાબર ઠરે છે ! કામાદ્ દ્વેષાદ્ મયાત્
સ્નેહાદ્યથા મત્તયેશ્વરે મનઃ વગેરે શ્રીમદ્ભાગવતવાક્ય પણ એમ જ
અવબોધે છે.

૫. ભગવતપ્રેમરસમાધુર્યનો સ્વાદ લેનારને એ તત્ત્વનાં
દુપણાં—પીંખણાં તુચ્છ લાગે છે. હરિ તેને ચાર મોક્ષ આપે છે

ઢોકલા સરખી મુક્તિથી જન પ્રેત થાય પ્રસન્ન;
 જે ભક્તિ ઘેખર ભોગિયા તેનું ન માને મન. ૬
 નિત્ય સેવક સ્વામિભાવ વણુ અન્યથા નથી આનંદ;
 પણ પય પયે માર્ગર પાયસાન્ન ન પયે રતિમંદ. ૭
 પોતા સરિખો પ્રભુ કરે પણ ન આપે નિજ ભક્તિ;
 તે દયાપ્રીતમ પ્રાણુ પ્રિય જેહને દૃઢ સ્વરૂપાસક્તિ. ૮

પણ તે પ્રેમોન્મત્ત ભક્ત એ ચારે મુક્તિઓને લવણ-મીઠા જેવી
 ખારી મનીને કદી લેતો નથી. સાયુજ્યસાષ્ટિસામીપ્યસારૂપ્યૈક-
 ત્વમપ્યુત્ત । દીયમાનં ન ગૃહ્ણન્તિ વિના મત્સેવનં જનાઃ એ ભગ-
 વદ્વાક્ય અત્ર પ્રમાણુ છે. આઘ કવિ નૃસિંહરામ કહે છે કે—

“ પ્રેમરસ પાને તું મોરના પિચ્છધર,

તત્ત્વનું દુંપણું તુચ્છ લાગે;

દુષ્ણા ઢોરનું કુશકે મન ચળે,

ચતુર્ધા મુક્તિ તેઓ ન માગે. ”

૬. પ્રેત-ભૂત-પિશાચ જેવા નરો જ ઢોકળાં જેવી મુક્તિમાં
 સંતોષ માને છે. જેઓ ભક્તિરૂપી ઘેખરના ભોગી છે, તેઓનું
 મન મુક્તિરૂપ પ્રેતભક્ષણથી કેમ માનશે ?

૭. નિરંતરના સેવ્ય સેવક ભાવ સંબંધ વિના આનંદ
 અનુભવાય જ નહિ. પરંતુ માંજાર-ખિડાલ દૂધ જ પચાવી શકે
 છે, ખીર નહિ (લોકમાં પણ કહેવત છે કે ‘ખિડાલીના પેટમાં
 ખીર ટકે તો તારા પેટમાં વાત ટકે’). તેમ જ પ્રભુસ્નેહ વિના-
 નાઓ જ્ઞાન જ જેરવી શકે છે, ભક્તિ-રસને જેરવવાનું તેઓમાં
 સામર્થ્ય નથી.

૮. ભગવાન જીવને પોતાના જેવો બનાવે, સાયુજ્ય મોક્ષ
 આપે, પણ સ્વભક્તિતો ન જ આપે. જેને ભગવત્સ્વરૂપમાં દૃઢ

૫૬ ૫૫ મુ.

૩૬ી રસાળી શ્રીહરિભક્તિજી, સકળ શિરોમણિ વિશ્વે વ્યક્તિજી;
ભક્તિયુક્તાથી ભુવન પવિત્રજી, માધવ માને મનથી મિત્રજી. ૧
ભક્તિ વિના સહુ સાધન શૂન્યજી, શ્રીભાગવતે ભાખ્યું શુક
મુન્યજી;
ભક્તિરહિત અસુર તપ અત્યજી, ભવ ભય હેતુ ન લહેગત્યજી. ૨

ઢાળ.

ગતિ થાય નહિ ભક્તિ વિના કોઈ કરે કોટિ પ્રયત્ન;
ભક્તિ સ્વરૂપ શ્રમ પરમ પદ જ્યમ કોડી સાટે રત્ન. ૩
પ્રાચીનખર્હિષ નૃપે અગણિત યજ્ઞ ચિતરી જક્તિ;
તે થકી ઉલટો ભય થયો હર્યો નારદ દેઈ હરિભક્તિ. ૪

આસક્તિ છે તે જ દયાના પ્રીતમને પ્રાણાધિક પ્રિય છે.
અસ્ત્વેવમક્ષ્મ ભગવાન્ ભજતાં મુકુન્દો મુક્તિં દદાતિ કર્હિચિન્ન તુ
ભક્તિયોગમ્ ।

૧-૨. સકલ શિરોમણિ-સર્વમૂર્ધન્ય-સર્વોત્તમ, વ્યક્તિ-
પ્રસિદ્ધિ-મદ્મક્તિયુક્તો ભુવનં પુનાતિ એ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ભગ-
વદ્વાક્ય છે. શુકજી પણ કહે છે કે:-ન દાનં ન તપો નેજ્યા ન
શૌચં ન વ્રતાનિ ચ । પ્રીયતેઽમલયા ભક્ત્યા હરિરન્યાદ્વિડમ્બનમ્ ।
ભવભયહેતુ-સંસારના ભયનું કારણ. ગતિ ન લહે-ન પામે.

૩. સ્વરૂપ-થોડા જ શ્રમથી ઉત્તમોત્તમ પદ મળે છે. જેમ
કોડીના બદલામાં રત્ન મળે તેમ.

૪. પ્રાચીનખર્હિષ રાજાએ અસંખ્ય યજ્ઞો કર્યા હતા, જેથી
આખી જગતિ-પૃથ્વી અંકિત થઈ હતી. આટલા યજ્ઞો કર્યા, પરંતુ
તે સાધનનું કોઈ ફલ પ્રાપ્ત થયું નહિ, અને નદાંમાં ભય પ્રાપ્ત
થયો, તે નારદજીએ ભગવદ્ભક્તિનું દાન કરીને હર્યો.

ગોદાની નૃગનૃપ ભક્તિવણુ થાવું પડ્યું કંકલારા;

ભક્તિ સહિત નંદે કર્યાં ગોદાન પૂર્ણાભિલાષ. ૫

વાસના ન દળે યોગથી ને હોય ભક્તિ વિયોગી;

બહુ દિન સમાધિ ઉતરે કહી થઈ પૂછ્યું યોગી. ૬

શું થાય અગણિત સાધને વણુ ભક્તિ સુંદર શ્યામ;

ને ભક્તિ છે તો કોઈ સાધનતણું છે નહિ કામ. ૭

અજપા જપો અનહદ સુણો પાંપળાં સવળાં વ્યર્થ

જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણભક્તિ વિના ન થાય. ૮

પદ પદ મું.

વ્યર્થ ભણ્યા ભક્તિવણુ વેદજી, રાવણુ દીધો રઘુપતિ ખેદજી;

ભક્તિ વિના વંઠ્યો વૈરાગજી, ને નવ ઉપન્યો હરિ અનુ-

રાગજી. ૧

૫. નૃગરાજ અનેક ગોદાન કરતો હતો. એક વેલાએ તેણે દાનમાં આપેલી ગાય ભૂલથી ફરીને આપી, તેથી દિને પરસ્પર લડ્યા અને રાજાને કુકલાસ-કાર્યોડાનો અવતાર ધરવો પડ્યો. ભક્તિસહિત ગોદાન શ્રીનંદરાયજીએ કર્યો તો તેમની અભિલાષાઓ પૂર્ણ થઈ.

૬. ભક્તિરહિત હોય અને યોગ સાધતો હોય તો તેની વાસનાનો ક્ષય ન જ થાય. સમાધિસિદ્ધિરીશ્વરે પ્રાણધાનાત્, પ્રાણધાનં અક્તિઃ. કહી--આ વિષયની કથા પુરાણાંતરમાં છે, એમ રા. રા. નેશી નાથજીભાઈ રસિકવલ્લભના ઉપરના કવિએ સ્વહસ્તે લખેલા કહેવાતાં ટિપ્પણ ઉપરથી જણાવે છે.

૭-૮. ઘનશ્યામસુંદરની ભક્તિવિના સર્વ સાધનો વ્યર્થ જ છે. અજપા ન જપી શકાય એવા જપો કરો. અતિશય સાંભળો, ગમે તેમ કરો, એ બધા પાપળાં-વળખાં-ફાંફાં છે.

ભક્તિ મણિ ને દીપક જ્ઞાનજી, અભય સ્થભયાદિ કર માનજી;
જેહને જેહની ઉપર સ્નેહજી, તેહને ગણિયે તેહનો દેહજી. ૨

ઢાળ.

વળી દેહ તેહનો તેહ જેહને હૃદે જેહનું રૂપ;
ઉર જેહને સ્ત્રીભક્તિ છે તે જાણવા તદ્રૂપ.

૩

૧-૨. ભક્તિવિના વેદપઠન પણ નિરર્થક જ છે. રાવણ વેદનો મહાન્ જ્ઞાતા હતો, પરંતુ આસુરભાવના કારણે ભક્તિરસાનુભવથી એનું હૃદય વેગળું હોવાથી એણે વેદાર્થરૂપ પરમ મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રીરામચંદ્રજીને ત્રાસ આપવા પ્રયાસ કર્યો. ચતુર્વેદી તુ યો વિપ્રો વાસુદેવં ન વિન્દતિ, વેદમારમરાક્રાન્તઃ સ વૈ બ્રાહ્મણગર્દભઃ । યથા સ્વરશ્ચન્દનમારવાહી મારસ્ય વેત્તા ન તુ ચન્દનસ્ય, તથાહિ વિપ્રાન્ શ્રુતિવેદપૂર્ણાન્ મદ્ભક્તિહીનાન્ સ્વરચ્છદન્તિ । વગેરે પુરાણવાક્યો અત્ર પ્રમાણ છે, અને ભક્તિની જ ઉત્તમતાને અવખોધે છે. પ્રભુમાં ભક્તિ, સ્નેહ ન હોય તો વૈરાગ્ય પણ વંદે છે. જ્ઞાન એ દીવો છે, સ્વદેખ સમીરના સપાટાથી હોલાઈ જવાનો તેને ભય રહે છે, પણ ભક્તિ તો મણિરૂપ હોવાથી તેની ક્રાંતિને કશી હાનિ નથી. જ્ઞાનમાં અનેક ભય છે, જ્યારે ભક્તિ નિર્ભય છે. જેને જેની ઉપર સ્નેહ હોય તે તેનો અંશ સમજવો. યો યદંશઃ સ તં મજેત્, એ વાક્ય અને યેષ્યન્યદેવતામક્તાઃ, યાન્તિ મઘાજિનોપિ મામ્ એ ભગવદ્વાક્યો! આ જ અર્થનું દોતન કરે છે.

૩-૪. વશીકુર્વન્તિ માં મત્તયા સત્સ્ત્રિયઃ સત્પતિં યથા એ ભગવદ્વાક્યાનુસાર ભક્તિરસાર્દ હૃદય સ્ત્રી જેવું સ્નેહભરિત થાય છે, અને તે પ્રેમનું વહન અન્ય પ્રાકૃત પદાર્થ તરફ ન થતાં અપ્રાકૃત આનંદકેરસમાધુરીયુક્ત કોટિકંઠપદાવણ્ય પ્રભુ તરફ

નહિ મોહ સ્ત્રીને સ્ત્રીથકી છે માયાપણ સ્ત્રી દેહ;
 ભકતને ન દમે અજ તે સમજવું કારણ એહ. ૪
 પુલ્લિંગ જ્ઞાન વૈરાગ્ય યોગાશ્રિત તત્સમ સોહ;
 તે માટ્ય પીડા પ્રધાન દે છે નારી નરને મોહ. ૫

જ થાય છે. કવિવર કહે છે કે, સ્ત્રીને સ્ત્રીથી મોહ હોય જ નહિ. પ્રથમ કવિએ કહ્યું છે કે 'લલિત સુંદરી માયા દાસીજી બન્ને પ્રકટ કરી કુંજવિલાસીજી.' લલિત સુંદરી છે અને માયા દાસી છે, તેથી બન્ને સ્ત્રીઓ જ છે. માટે સ્ત્રીને સ્ત્રીથી મોહ પણ ન હોય અને લલિત સુંદરી હોવાથી-પ્રભુની પણ પ્રેમપાત્ર હોવાથી માયા જેવી ચાકરડીની દરકાર પણ કેમ કરે ? માયા પરૈત્યભિમુલ્લે ચ વિલજ્જમાના, મામેવ યે પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે વગેરે વાક્યો-નું રહસ્ય પણ ઉપર્યુક્ત ભાવાર્થમાં જ પર્યવસાન પામે છે. અજ-માયા.

૫. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સ્વતઃ નપુંસકલિંગ છે, તે બન્ને પણ યોગનો (પુલ્લિંગનો) આશ્રય કરે છે તેથી પુલ્લિંગ બની જાય છે, તત્સમ-યોગની માફક પુલ્લિંગ થાય છે, માટે મહાબ્યાસમાં મોહિકા પ્રધાન-માયા તે બન્નેને હુઝા દે છે. કેમ કે સ્ત્રીથી નર મોહ પામે જ પામે. આ દુકમાંના પ્રધાનશબ્દનો અર્થ એક 'વિદ્વાન' ટીકાકાર (?) 'સુખ્ય અર્થાત્ ધણી' કહે છે, પરંતુ પ્રધાનશબ્દનો તેવો અર્થ ચાલુ પ્રસંગમાં કેમ બંધ બેસતો થઈ પડે છે, તે સમજાવવાની વિદ્વતા તેમણે દર્શાવવાનો શ્રમ લીધો નથી. 'પ્રધાન'ને સાંખ્યમાં પ્રકૃતિ કહે છે, અને તેને જ કવિવર માયા કહે છે, અર્થાત્ 'પ્રધાન'નો અર્થ આ ઠેકાણે માયા કરવો જ યોગ્ય છે.

ભવતારણ નૌકા ભક્તિ દારુ તુમ્હિ જ્ઞાનાદિક;
 નાવે સકળ સહજે અભય ત્યાં સ્વયંમયિ શ્રમ સહખીહિક. ૬
 જ્ઞાનાદિ તણ તન ઇન્દ્રિયો કદી તરે એકલ આપ;
 દુઃખ દેધને દૂર કરે તેને ઇન્દ્રિયો દે શાપ. ૭
 યોગિનું પણ મન માત્ર શુચિ જો હોય દયાપ્રભુ ધ્યાન;
 નખ શિખ લગી દુર્ગંધ તનુ હરિ સેવાવણુ શખ માન. ૮

પદ પૃથુ મુ

તારે સંગી સહુ હરિભગતણ;જેકેઆશ્રિત હોય જનજગતણ
 દેહરસિક જેણવને વળગાણ,હરિરસ વેળા ન કરે અળગાણ.૧

૬. ભક્તિ સંસારાંબુધિ તરવામાં નૌકા સમાન છે. જ્ઞાન, કર્મ, યોગ વગેરે સાધનો કાળ, ને તુંબડાં જેવાં છે. નાવથી તો સહજ નિર્ભય રીતે સહીસલામત ધારેલો ઠેકાણે પહોંચાય છે, પરંતુ લાકડાં અને તુમડાથી તરવામાં મહેનત અને ડુબવાનો ભય રહેલો છે.

૭. સંગ ત્રિવિધ છે. દૃષ્ટાંત-કાળ પોતે પણ તરે અને ખીજને પણ તારે. પાંદડાં માત્ર પોતે જ તરે, અન્યને તારવાનું સામર્થ્ય તેમાં નથી. પથર પોતે પણ ડુબે અને ખીજને પણ ડુબાડે. ભક્તિ ઉત્તમ કોટિમાં છે, તેથી સ્વયં તરે અને સ્વાશ્રિતને પણ તારે. જ્ઞાન કર્માદિક નીચેની બે કક્ષામાં છે. શરીર અને ઇન્દ્રિયોને ત્યજીને જ્ઞાનાદિની સહાયતાથી પોતે એકલો તરવા ધારે તો તેને ઇન્દ્રિયો શાપ આપે છે.

૮. યોગીનું પણ મન માત્ર જ શુદ્ધ થાય છે, જો તે દયાના પ્રભુનું ધ્યાન ધરતો હોય તો જ. બાકી તેનું શરીર તો નખથી શિખાપર્યંત અસ્થિ, ચર્મ વગેરે અનેક દુર્ગંધયુક્ત પદાર્થોથી ભરેલું હોય છે, વધારે તો શું પણ પ્રભુ સેવા વિના તે મહાં જેવું જ છે.

નહિ મોહ સ્ત્રીને સ્ત્રીથકી છે માયાપણુ સ્ત્રી દેહ;
 ભક્તને ન દમે અજ તે સમજવું કારણ એહ.
 પુલ્લિંગ જ્ઞાન વૈરાગ્ય યોગાશ્રિત તત્સમ સોહ;
 તે માટય પીડા પ્રધાન દે છે નારી નરને મોહ.

ભવતારણ નૌકા ભક્તિ દાર તુમ્હિ જ્ઞાનાદિક;
 નાવે સકળ સહજે અભય ત્યાં સ્વયમપિ શ્રમ સહખીહિક. ૬
 જ્ઞાનાદિ તણ તન ઇન્દ્રિયો કહી તરે એકલા આપ;
 દુઃખ દેષને દૂર કરે તેને ઇન્દ્રિયો દે શાપ. ૭
 યોગિનું પણ મન માત્ર શુચિ જો હોય દયાપ્રભુ ધ્યાન;
 નખ શિખ લગી દુર્ગંધ તનુ હરિ સેવાવણુ શખ માન. ૮

૫૪ ૫૭ મું

તારે સંગી સહુ હરિભગતણ;જેકોઆશ્રિત હોય જનજગતણ
 દેહરસિક જેણવને વળગાણ,હરિરસ વેળા ન કરે અળગાણ. ૧

૬. ભક્તિ સંસારાંબુધિ તરવામાં નૌકા સમાન છે. જ્ઞાન, કર્મ, યોગ વગેરે સાધનો કાળ, ને તુંબડાં જેવાં છે. નાવથી તો સહજ નિર્ભય રીતે સહીસલામત ધારેલો ઠેકાણો પહોંચાય છે, પરંતુ લાકડાં અને તુમડાથી તરવામાં મહેનત અને ડુબવાનો ભય રહેલો છે.

૭. સંગ ત્રિવિધ છે. દષ્ટાંત-કાળ પોતે પણ તરે અને ખીજાને પણ તારે. પાંદડાં માત્ર પોતે જ તરે, અન્યને તારવાનું સામર્થ્ય તેમાં નથી. પત્થર પોતે પણ ડુબે અને ખીજાને પણ ડુબાડે. ભક્તિ ઉત્તમ ક્રોટિમાં છે, તેથી સ્વયં તરે અને સ્વાશ્રિતને પણ તારે. જ્ઞાન કર્માદિક નીચેની બે કક્ષામાં છે. શરીર અને ઇન્દ્રિયોને ત્યજીને જ્ઞાનાદિની સહાયતાથી પોતે એકલો તરવા ધારે તો તેને ઇન્દ્રિયો શાપ આપે છે.

૮. યોગીનું પણ મન માત્ર જ શુદ્ધ થાય છે, જો તે દયાના પ્રભુનું ધ્યાન ધરતો હોય તો જ. બાકી તેનું શરીર તો નખથી શિખાપર્યંત અસ્થિ, ચર્મ વગેરે અનેક દુર્ગંધયુક્ત પદાર્થોથી ભરેલું હોય છે, વધારે તો શું પણ પ્રભુ સેવા વિના તે મહાં જેવું જ છે.

સહુ સહ ભક્તે ભજનાનંદી, આશિશ દે તનને ગોવૃંદી;
હાં પણ સેવા અવર નૃપણી, પરલોકે પણ ભજવા કૃણી. ૨
હાળ.

શ્રી કૃષ્ણની સેવા કરે કર ચરણ દર્શન ધાય;
નેત્ર તો નટવર છબિ નિહાળે શ્રવણ કૃણકથાય. ૩
વર્ણન કરે વાણી હરિ ગુણ પદ કમળ મન ધ્યાન;
ધ્રાણને પુષ્પ પ્રસાદિ તુલસી ચરણોદક સુખપાન. ૪
શિર નમે હરિ ગુરુ સંત દંડવત્, સર્વાંગે પ્રણામ;
સહુ સમરપી દાસ થઇ માગે ભક્તિ સુંદર રયામ. ૫
ભક્તિનું કૃણ ભગવંત નિજ જ્ઞાનાદિનું કૃણમોક્ષ;
રસિક ને રૂપ રસાળ પ્રિય નિર્વાણ ન રહે રક્ષ. ૬

૧--૨. ભગવદ્ભક્ત પોતાના સંગીને તો અવશ્ય તારે છે જ. રસિક ભગવદ્દીયો ભગવદ્સપાન કરતી વેલાએ જીવને વળગેલા દેહાદિ અળગા નથી જ કરતા. સર્વદેહપ્રાણેન્દ્રિયાદિ સાથે જ ભજનાનંદનો અનુભવ કરે છે, તેથી જ ગો-દંદ્રિયો, તેનો વૃન્દ-સમૂહ તેને આશિષ આપે છે. કવિ કહે છે કે આપણને તો સેવાસિવાય અવર તૃણ જ નથી. આ લોકમાં તો શું પણ પરલોકમાં પણ કૃષ્ણભજન વિના ઇંતર કાંઈપણ ન જોઈએ.

૩-૪-૫-૬. હાથ શ્રીકૃષ્ણસેવા કરે. ચરણ શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન માટે દોડે. નેત્ર તો જગત્ સાગ્રને નચાવનાર અને પોતે પણ મનુષ્યતાત્વ કરનાર સાક્ષાત્ નટવરની મનોહર છબીને જ નિહાળે. કાર્ય કૃણકથાશ્રવણમાં તત્પર બને. વાણી હરિ ગુણ ગાનમાં મસ્ત થાય, સ્તન કૃષ્ણચરણરવિંદનું ધ્યાન ધરે. તાન્નિકા પ્રસાદી પુષ્પ તુલસીની અલૌકિક સુગંધ લઈને જ કૃતાર્થ થાય. હૃદય પ્રભુના ચરણોદકનો દવાદ લે. મસ્તકે ભગવાન, ગુરુ અને ભગવદ્દીયને

એ ભક્તિના બે પુત્ર છે જ્ઞાન વૈરાગ્ય કહાવે;
જ્યાં ગાય ધરમાં આવી સહેજે વત્સ આદ્યાં આવે. ૭
કર્તવ્ય કશું તેહને નથી મળી પ્રેમભક્તિ અનૂપ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણમનમોહિની રાધારૂપ. ૮

જ નમે. સર્વ અંગે પ્રભુને દંડવત્ પ્રણામ કરવામાં વિનિયુક્ત થાય. આ પ્રમાણે સર્વ સમર્પી દાસ થઈને ભગવાનની ભક્તિ માગે તો જ મળે. ભક્તિનું ફલ તો સાક્ષાત્ ભગવાન જ છે, અને ભગવાનના જ્ઞાનનું ફલ મોક્ષ છે, જે ભક્તિ પાસે તુરંત છે એમ પહેલાં કવિશ્રીએ પ્રતિપાદન કર્યું છે. રસિક ભગવદ્દીયને રસાનન્દ-ધન પ્રભુનું સ્વરૂપમાધુર્ય જ પ્રિય છે, લુપ્ત મોક્ષાત્મક સુખ નથી ભાવતું. સર્વ ઇદ્રિયોનો વિનિયોગ ભગવત્સેવાપરત્વે અંબરીષ રાજાએ કરેલો છે, એમ શ્રીભાગવતમાં વર્ણન છે. કવિશ્રી એ જ વાડ્યોત્તું રહસ્ય અત્ર ઉતારે છે. જેમકે— સ વૈ મનઃ કૃષ્ણપદા-રવિન્દ્રયોર્વિચ્છાંસિ ચૈકુષ્ઠગુણાનુવર્ણને કરૌ હરેર્મન્દિરમાર્જનાદિપુ શ્રુતિ ચકારાચ્યુતસત્કથોદયે, મુકુન્દલિજ્જાલયદર્શને દશૌ તદ્-ભૃત્યગાત્રસ્પર્શૈર્જસદ્ગમમ્, ગ્રાણં ચ તત્પાદસરોજસૌરભે શ્રીમત્તુલસ્યા રસનાં તદર્પિતે, પાદૌ હરેઃ ક્ષેત્રપદાનુસર્પણે શિરો હૃષીકેશપદાભિ-વન્દને, કામં ચ દાસ્યે ન તુ કામકામ્યયા યથોત્તમશ્લોકજનાશ્રયા રતિઃ । નવમસ્કંધચતુર્થેઽધ્યાયે.

૭. ભક્તિના જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ બે પુત્રો છે. જ્યાં ભક્તિ-રૂપ ગાય ધરમાં આવી કે ત્યાં તુરંત જ્ઞાન અને વૈરાગ્યરૂપ બાઈડાં વગર-તેડાવે આવે જ આવે. શ્રીમદ્ભાગવતમાહાત્મ્યમાં ભક્તિનું વચન છે કે—અહં ભક્તિરિતિ ख्याता इमौ मे तनयौ मतौ, જ્ઞાનવૈરાગ્યનામાનો કાલયોગેન જર્જરૌ.

૮. જેને અનુપમ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે, તેને

૫૬ ૫૮ સુ.

શિષ્યબોલીયો સુણી શુચિવાણી જી ગુરુભક્તિસહુથી વખાણી; તે ભક્તિનું કહે સુને રૂપજી, અંગઅધિકારી ભૂષણ અનૂપજી, ૧ શ્રીગુરુ બોલ્યા સાંભળ તાતજી, કહું વિસ્તારી પૂછી વાતજી; પ્રેમસહિત છે દશધા ભક્તિજી, વ્યસનપછી પહેલી આસક્તિજી. ૨

કાંઈ બીજું કર્તવ્ય બાકી રહેતું નથી. ભક્તિ દયાના પ્રીતમ કૃષ્ણનાં મનને પણ મોહ કરનારી સુખ્ય સ્વામિની શ્રીરાધાસ્વરૂપ છે.

૧. ગુરુજીની શુચિ-નિઃસંદિગ્ધ શુદ્ધ વાણી સાંભલીને શિષ્ય બોલ્યો, કે હે ગુરો ! આપે જ્ઞાન, કર્મ, ઉપાસના વગેરેથી પણ ભક્તિને વાણી જ વખાણી, તો તે ભક્તિનું સ્વરૂપ મને કહે. વળી ભક્તિનાં અંગો, તેમ જ અધિકારી અને તેનું અનુપમ અલંકરણ શું છે તે પણ વણવો.

૨. શ્રીગુરુજી શિષ્યનાં પ્રશ્નનું ઉત્તર આપતાં કહેવા લાગ્યા કે હે તાત ! તેં જે વાત પૂછી તેનું ઉત્તર હું વિસ્તારથી આપું છું. ભક્તિ સામાન્યતઃ નવ પ્રકારની છે, પણ પ્રેમલક્ષણા સાથે દશ પ્રકારની છે. પ્રેમ પછી આસક્તિ થાય છે, અને આસક્તિ પછી વ્યસન પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યસન પહેલાં આસક્તિ. પ્રેમ પછી વ્યસનાવસ્થા છે. પ્રથમ નવધા ભક્તિ, પણ દશમી પ્રેમલક્ષણા પ્રાપ્ત થયા પછી આસક્તિ અને વ્યસનાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. આવા વિશુદ્ધ અર્થને તર્કપંકાડીણું કરીને ‘રસિકવદ્વલના વિદ્વાન્ ટીકાકારે’ અને તેને અવલંબીને ચાલતા સ્વ. સા. ગોવર્ધનરામે એક નવો જ સિદ્ધાંત ઉપજાવ્યો છે. ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ લખે છે કે ‘ભાગવતાદિ

૧. વિશેષેણાસ્યન્તે દેહાદિધર્મા યત્રેતિ વ્યસનમ્ । આ બ્યુત્પત્તિથી એન સિદ્ધ થાય છે કે દેહાદિ ધર્મ પ્રભુમાં જ લાગે ત્યારે વ્યસનાવસ્થા થઈ કહેવાય.

હાળ.

આસક્તિ રાખી શ્રવણ કર છે શ્રવણ પહેલી ભક્તિ;
 કીર્તન સ્મરણ પછી પાદસેવન અર્ચન વંદન વ્યક્તિ. ૩
 દાસત્વ ભક્તિ સખ્યતા આત્મનિવેદન નામ,
 તે ઉપર દશમી પ્રેમભક્તિ અતિપ્રિય ધનશ્યામ. ૪
 પરીક્ષિત શુદ્ધ પ્રહ્લાદ શ્રીપૃથુ અકૂરને હનૂમાન;
 અર્જુન વૃણી શ્રીગોપીજન અનુક્રમે ભક્તિદાન. ૫

ગ્રંથો'માં “ શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનં, અર્ચનં વન્દનં
 દાસ્ય સખ્યમાત્મનિવેદનં ” એવી નવ પ્રકારની ભક્તિ કહેલી છે છતાં
 દશમા પ્રેમભક્તિની શી જરૂર છે ? તો તેના સમાધાન માટે કહે
 છે કે વ્યસન ઇત્યાદિ. પહેલી આસક્તિ (પ્રીતિ-પ્રેમ) થાય પછી
 તેનું વ્યસન થાય. ” ‘વિદ્યાન્ ટીકાકાર’ પ્રશ્નનું ઉદ્ઘાટન કરીને સુ-
 માધાન કરવા મથે છે, પણ તે સમાધાન અને પ્રશ્ન અત્ર પૂર્વોક્ત
 રીત્યા ગ્રંથલાપન કરતાં અસ્થાનેજ થઈ પડે છે. વળી આસક્તિ-
 નો જ અર્થ પ્રેમ અથવા પ્રીતિ થતો હોત તો કવિશ્રી પ્રેમ અને
 આસક્તિ એમ બે ભિન્ન અવસ્થા કદપત જ શા માટે ? અત્ર થોડી
 પણ મતિનો વ્યય કરવામાં આવ્યો હોત તો કવિના હાર્દનું વિપરીત
 ભાન ન જ થાત.

૩-૪. શ્રીમદ્ભાગવતના સપ્તમ સ્કંધમાં નિર્દિષ્ટ નવધાભક્તિ
 ની પરિગણના ગુરુ કરે છે. કહે છે કે, હું જે કહું તે આસક્તિ
 રાખીને-એકાગ્રચિત્તે સાવધાન થઈને સાંભળ-૧. શ્રવણ, ૨.
 કીર્તન, ૩. સ્મરણ, ૪. પાદસેવન, ૫. અર્ચન, ૬. વંદન, ૭.
 દાસ્ય, ૮. સખ્ય, ૯. આત્મનિવેદન. છેલ્લી દશમી પ્રેમલક્ષણભક્તિ
 શ્યામસુંદર શ્રીકૃષ્ણને અત્યંત પ્રિય છે.

૫. દશ પ્રકારની ભક્તિ પરીક્ષિદાદિ દશવિધ ભક્તોને પ્રાપ્ત.

તે ઉપર આવે આસક્તિ પછી વ્યસનાવસ્થા થાય;
તે ઉપર તન્મયતા પછી વળતી ન કાંઈ કહેવાય. ૬

થઈ છે, તેનો કવિ નામનિર્દેશ કરે છે. પરીક્ષિતે શ્રવણ ભક્તિ
સિદ્ધ કરી છે. શુદ્ધીએ કીર્તન કર્યું છે. મહાદેવે સ્મરણ સં-
ચાદન કર્યું છે. શ્રીલક્ષ્મીએ પાદસેવનમાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી
છે. પૃથુ અર્ચનભક્તિમાં અચેત્સર ગણાયો છે. અકૂર વંદનમાં
વિશિષ્ટ કહેવાયો છે. હનૂમાનજી દાસ્યમાં દૃષ્ટાંતરૂપ છે. અર્જુને
સખ્ય સિદ્ધ કર્યું છે. બલિરાજાએ આત્મનિવેદન કરીને અહંતા
મંમતાનો સર્વોશો ત્યાગ કર્યો છે. શ્રીગોપીજનો પ્રેમલક્ષણા ભક્તિથીજ
પરિચિત થયાં છે. આ ભક્તિ-નવવિધ ભક્તિના સંગ્રહનો શ્લોક
નીચે પ્રમાણે છે:—

શ્રીવિષ્ણોઃ શ્રવણે પરીક્ષિદમવદ્ વૈયાસકિઃ કીર્તને,

પ્રહ્લાદઃ સ્મરણે તદંત્રિમજને લક્ષ્મીઃ પૃથુઃ પૂજને ।

અકૂરસ્ત્વભિવન્દને કવિપતિર્દાસ્યેઽથ સ્વયંજીનઃ

સર્વસ્યાત્મનિવેદને વલિરશૂદ્ધ કૃષ્ણાતિરેષાં પરમ્ ।

૬. નવધાભક્તિ પછી પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એ ત્રણ
અવસ્થા થાય છે. વ્યસનાવસ્થા પછી તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે, પછી
કાંઈ અવશિષ્ટ રહેતું નથી. આવા જ ભાવાર્થનું ઉદ્ઘાટન ભગવદ્-
દનવૈશ્યાનર શ્રીમદ્દહ્લાયાર્યજીએ સ્પષ્ટ સત્તિવર્ધિની ગ્રંથમાં કર્યું
છે. તેઓશ્રી ઉપદેશે છે કે-વ્યાવૃત્તોઽપિ હરૌ ચિત્તં શ્રવણાદૌ
યતેત્ સદા, તતઃ પ્રેમ તથાસત્તિર્વ્યસનં ચ યદા સ્થેત્, વીજં
તદુચ્યતે શાસ્ત્રે દૃઢં યન્નાપિ નશ્યતિ; સ્નેહાદ્રાગવિનાશઃ સ્વાદા-
સક્ત્યા સ્યાદ્ ગૃહારુચિઃ, ગૃહસ્થાનાં વાચકત્વસનાતમર્થં ચ સાસતે,
યદા સ્યાદ્વ્યસનં કૃષ્ણે કૃતાર્થઃ સ્યાત્તદૈવ હિ ।

પ્રેમની અવસ્થા ચાર છે આસક્તિ ત્રણ વિવેક;
 છે વ્યસનની બે અવસ્થા પછી તન્મયતાની એક. ૭
 એ દશ અવસ્થા થઈ તેનાં પ્રકટ ભાષુ' નામ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણહેતુ ભોગવી છે પ્રજવામ. ૮

✓ ૭-૮. પ્રેમ, આસક્તિ, વ્યસન અને તન્મયતા એ મુખ્ય ચાર અવસ્થાની કેટલીક અવાંતર અવસ્થાઓ પણ છે. તેની સંખ્યા ક્ષિપ્ર ગણાવે છે. પ્રેમની ૪ અવસ્થા, આસક્તિની ૩, વ્યસનની ૨, અને તન્મયતાની એક. આ દશે અવસ્થાઓનો અનુભવ શ્રીકૃષ્ણ માટે પ્રજવામાઓએ—શ્રીગોપીજનોએ જ કર્યો છે. અક્ષરદેહમાં આલેખાયું છે કે, ‘દયારામને જેમ વર્ગીકરણની શુદ્ધતાઉપર દૃષ્ટિ નથી તેમ જ ક્રમશુદ્ધિ ઉપર પણ દૃષ્ટિ નથી. એકવાર આસક્તિ, વ્યસન, અને તન્મયતા એવો ક્રમ (૨. ૧. પદ ૫૭, ૬) દર્શાવી તરતજ એ ત્રણના પહેલાં પ્રેમાવસ્થા મૂકે છે.’ આ ટીકા કવિશ્રીના કાવ્યનું હાઈ નિર્ધારવાની શક્તિના અભાવથી જ ઉદ્ભવી છે, એ અભ્યાસીઓને જણાવવું પડે તેમ નથી. શ્રવણાદિ નવ ભક્તિ પછી પ્રભુ કૃપાથી જ પ્રેમ, આસક્તિ, વ્યસન અને તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ સ્વચ્છ ભાવ નજર આગળ તરી આવે છે, છતાં ટીકાકારની દયારામભાઈનાં કાવ્યોનો આત્મા સમજવાની ‘દૃષ્ટિ’ સદાને માટે બંધ પડેલી હોય તો તે પ્રભુ જાણે! ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ને પગે ચાલતાં સાક્ષર ટીકાકાર પણ યોગ્ય વિચારને વિચારી સુંકીને ક્ષિપ્ર ઉપર દોષારોપણ કરવાં તૈયાર થયા છે. આવી સહેલી બાબત પણ ‘ગુજર સાહિત્ય’ના ગણાતા ‘ચંદ્ર’ ન સમજી શક્યા તે આશ્ચર્ય કારક છે. કવિશ્રી આ વિષયને વધારે સરલ અને સ્પષ્ટ રીતે સૂક્ષ્મમાં ભક્તિપોષણમાં દર્શાવે છે—

શ્રવણ, કીર્તન શ્રીકૃષ્ણનું, સ્મરણ મેવન અર્ચન;

દુર્ગચિ સ્મૃતિ અભિલાષોદ્દેગજી, પ્રેમાવસ્થા એ ચો નેગજી;
આસક્તિ ત્રિવ્યાધિ પ્રલાપજી, ઉન્માદસહ ત્રીજી આલાપજી. ૧
વ્યસનાવસ્થા જડતા એકજી, અપર મૂરછનારહિત વિવેકજી;
તન્મયતાની અવસ્થા એહજી, મૃત્યુમદ્સપણ છૂટે ન દેહજી. ૨

વંદન, દાસત્વ, સંખ્યતા, વળી આત્મનિવેદન:
આત્મનિવેદન નવધા કહીએ. પ્રેમલક્ષણા દશમી લહીએ;
એ ભક્તિ સહુ સાધન તાજ, જે પામે વશ થાય તજરાજ.
અવણ પરીક્ષિત શુદ્ધ કરી, કીર્તન સ્મરણ પ્રદહાદ;
શ્રી-સેવન પૂજન પૃથુ, વંદન અકૂર આદહાદ;
આદહાદ માન્યો કપીશ કિંકરતા, સંખ્યતાભક્તિ સુભદ્રાભર્તા;
આત્મનિવેદન બલિયે કીધી, ગોપીજને પ્રેમલક્ષણા લીધી.

x x x x

પ્રેમ, આસક્તિ, વ્યસન એ, ત્રણે રૂપ સ્નેહનાં લહીએ;
તે ઉપર ચોથી તન્મયતા, તે થકી કાંઈએ ન કહીએ;
કહીએ પ્રેમનું લક્ષણ એહ, જ્યારે મળે ત્યારે તેનો તે સ્નેહ;
વિયોગ થાય ત્યારે તપે તન, ત્યાંનું ત્યાં વળગી રહે મન.
એકવાર પણ આખા દિવસમાં, મળ્યા વિના ન રહેવાય;
ને ન મળે તો વિકલ થાય, આસક્તિ એ કહેવાય;
કહેવાય વ્યસન આવું જ્યારે જ્યાં એ, સામાસામી રૂપ આવી ધાય;
તન્મયતા તે મૃત્યુસમાન, એ ચારે આવે આપે હરિદાન.

જે દૃષ્ટાંતો આપીને દશારામભાઈની વર્ગીકરણની શુદ્ધતા
ઉપર સદ્ગતે થાંકા કરી છે, તેમાં લેશ પણ સંશયનું સ્થાન
નથી, એ તટસ્થને ખાતરી કરાવવાને આથી વિશેષ શું દર્શાવાય ?

૧-૨. દુર્ગચિ-દર્શન કરવાની ઇચ્છા, સ્મૃતિ-વારંવાર
સ્મરણ, અભિલાષા-મિલનની તીવ્ર ઉત્કંઠા, જ્યારે તે પાર ન પડે

ત્યારે ઉદ્દેગ થાય, ‘ક્યારે મળશે’ એવી ચિન્તા, વિરહનું પ્રથમ રૂપક ઉદ્ભવે, આ ચાર પ્રેમની અવસ્થાઓ છે. નેગ-નિશ્ચિત છે. આસક્તિની ત્રણ અવસ્થાઓ છે. ૧ વ્યાધિ, ૨ પ્રલાપ, ૩ ઉન્માદ. આલાપ એટલે કહે, વ્યસનની અવસ્થાઓ બે છે. તેમાં એક તો જડતા, અને બીજી વિવેકશૂન્ય મૂર્છા. તન્મયતાનું ચિહ્ન એ જ કે મરણાવસ્થામાં જ તે રહે, પરંતુ દેહ છોડે નહિ. સાહિત્યમહર્ષિ ભક્તિની અવસ્થાઓમાં મુખ્ય દશ અવસ્થાઓ આ પ્રમાણે ગણાવે છે. ૧ સન્માન, ૨ ખડુમાન, ૩ પ્રીતિ, ૪ વિરહ, ૫ ઇતરવિચિત્રિતા, ૬ મહિમખ્યાતિ, ૭ તદર્થપ્રાણુધારણ, ૮ તદ્દીયતા, ૯ સર્વતદ્ભાવ, ૧૦ પ્રાંતિકૂટ્ય. આ ઠેકાણે એટલું જ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે કે, આ અવસ્થાઓ ભક્તિની છે, ઉત્તમોત્તમ, ભગવદનુગ્રહમાત્રલભ્ય, શુદ્ધ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની છે. એના અધિકારી પણ માત્ર વ્રજભક્ત-શ્રીગોપીજન જ છે, અન્ય નથી. તેઓ સર્વ નિષ્કામ હતાં, એમનો નિરુપધિ-નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ, અને તેની અવસ્થાઓનું વર્ણન અત્ર કૃત્રિવર આપે છે. આ અવસ્થાઓ સાહિત્ય દર્પણમાં વર્ણવેલી ‘કામાવસ્થા’ એ જોવી જ ભાસે છે, પરંતુ તેમાં અને આમાં ઘણો જ ભેદ છે. બન્નેને કશો સંબંધ નથી. તે (સાહિત્યમાં બતાવેલી) અવસ્થાઓ ત્યાજ્ય છે, જ્યારે આ અવસ્થાઓ તો કોઈ વિરહ જ અનુભવવા ભાગ્યવાન બને છે. આ સમજના અભાવે જ ‘વિદ્વાન્ ટીકાકારો’ એ પણ ગોથાં જ બાધેલાં જણાય છે. દયારામભાઈને વર્ગીકરણ ઉપર દૃષ્ટિ નથી, તેના બદલામાં આપેલું ઉદાહરણ અને તેમાં ઉત્પન્ન થયેલી ભ્રાન્તિ સ્પષ્ટ થઈ. હવે સદ્ગત લખે છે કે દુઃખચિ કોને કહેવી તેનું સ્પષ્ટીકરણ દયારામમાં નથી. ‘અને બીજી રીતે ક્રમ ફેરવે છે.’ અર્થાત્ દયારામભાઈને નથી કાંઈ ક્રમનું ભાન અને પોતે જો કાંઈ લખે છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનું નથી જ્ઞાન ! આવો ગંભીર

આરોપ સુકતાં ખરેલાં સાક્ષરે કાંઈક વિચાર કરવો લેખતો હતા. આ કમ કવિ આ જ ધર્મમાં મુકે છે, એમ નથી; પરંતુ ભક્તિ પોષણમાં તે જ કમ સ્વીકારે છે—

‘પ્રેમલક્ષણા વળી દુર્ગતિ, રમ્ભતિ, અભિલાષા, ક્રોધ આર; વ્યાધિ, પ્રલાપ, ને હિન્માદ, ત્રણે આસન્નિના પ્રકાર; પ્રકાર વ્યસન તણા બે કહીએ, જટલાને વળી મૂર્છના લક્ષીએ; તન્મયતાનું લક્ષણ એક, મૃત્યુસદૃશ પણ મરણ ન છેક.’”

શ્રીમદ્ભાગવતના દશસ્કંધનાં ફલપ્રકરણમાંથી આ અવસ્થાઓ તારવેલી છે. કમ ઘણું જ સુવર્ણિત છે. પ્રાકૃત-લૅલિટ નાયકનાયિકાના સંબંધનાં જણાવેલો કમ અત્ર નિર્ણાયક ન જ હોઈ શકે. તેથી કવિજ્ઞ પ્રથમ દુર્ગતિ મૂકે છે. દુર્ગતિ એટલે વારંવાર દર્શન કરવાની ઇચ્છા, ખહેલાં કહું તેમ આ અવસ્થાઓ શ્રીગોપીજનોએ જ અનુભવી છે, એટલે સર્હુમ સાક્ષરતા નીચેના તકંને અવકાશ નથી મલતો. સદ્ગત લખે છે કે, “મનને અગોચર પ્રભુના સંબંધમાં સામાન્ય ભક્તમાં પ્રથમ તડાકે જ આવે ચક્ષુરાગ થવો અશક્ય છે અને તે પ્રેમદશાનું પ્રથમ નહિ પણ છેલ્લું પગ-થીયું હોય તો જ તેમાં કાંઈ સંભવ અને ઉચિતતા આવે” આ તર્ક ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એ જ છે કે, કવિશ્રીએ વર્ણવેલા ભક્તિના પ્રકારો અને તેનું શુદ્ધ, સરલ વર્ગીકરણ સદ્ગત થોડું પણ સમજી શક્યા નથી. વ્રજાંગનાઓને સાક્ષાત્ પ્રભુનાં દર્શન થયાં હતાં, ત્યાર-પછી જ દુર્ગતિ, જેને સાક્ષર ચક્ષુરાગ કહીને તેને પ્રેમની છેલ્લી દશામાં સુકવાનું કવિશ્રીના દૃષ્ટિગિહથી વિરુદ્ધ સાહસ કરે છે, તે ખહેલાં ઉલ્લેખી છે. કવિનું સ્પષ્ટ કથન પણ સમજ્યા વિના સ્વ-ભ્રાન્તિનો કવિ ઉપર આરોપ કરવો, એને કોણ યુક્ત કહેશે ? આથી સદ્ગત સાક્ષર નવધા ભક્તિનું પૃથક્કરણ કરવામાં પણ

તંવેા જ છબરડો વાળે છે, નવધા ભક્તિ પ્રેમલક્ષણામાં સાધનભૂત છે. ગોપીજનોને નવધા ભક્તિની જરૂર જ ન હતી, કેમકે તેમને તો પ્રભુના જ અનુગ્રહબલથી પ્રેમલક્ષણારૂપ ઉત્તમ ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. સાધારણ ભક્તોને તો નવધા ભક્તિ સિદ્ધ થયા પછી જ ભગવદનુગ્રહથી જ પ્રેમલક્ષણા સિદ્ધ થાય છે. આ સ્પષ્ટ ક્રમને સમજ્યા વિના સાક્ષર એવો તો ઘોટાળો ઉભો કરે છે કે, કવિનું હાથે સમજવામાં જાણે સાક્ષર વળખાં મારતા જ રહ્યા હોય, તેમ અનુભવાય છે સાક્ષર કવિના કાવ્યોનાં કેટલાક ભાગના અક્ષરોથી એવી કલ્પના કરે છે કે, ‘શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણ એ ત્રણમાં જેવી આસક્તિ બલરૂપ છે અને પાદસેવન અને અર્ચનમાં વ્યસન બલરૂપ છે તે જ ન્યાયે તે પછીના ચાર ભક્તિપ્રકારમાં એટલે વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદનમાં પ્રેમ બલરૂપ છે.’ આ કપોલકલ્પનામાટે આધારો પણ કપોલકલ્પિત જ છે! રસિકવલ્લભ-

૧. શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન એમ ભક્તિના નવ પ્રકારો છે. આ નવ પ્રકારની ભક્તિમાંથી કોઈએક પ્રકારની ભક્તિ અથવા નવે પ્રકારની ભક્તિ સારી પેઠે સિદ્ધ થાય તો તે પ્રેમલક્ષણાને સિદ્ધ કરવામાં સાધન બની શકે છે. નવ ભક્તિમાંની પહેલી ત્રણ સેવ્યસ્વરૂપ વિના પણ જીવ સિદ્ધ કરી શકે છે. પાદસેવન સેવ્યસ્વરૂપ હોય તોપણ થાય અને ન હોય તોપણ થાય, કેમકે ભગવાનના મંદિરે દર્શનાર્થે જવામાં પાદનો ઉપયોગ થતો હોવાથી તે પણ પાદસેવન ભક્તિ ગણી શકાય. અર્ચન, વંદન અને દાસ્ય સેવ્ય સ્વરૂપની અપેક્ષા રાખે છે. આ સાત પ્રકારની ભક્તિ સેવ્ય સ્વરૂપમાં ચૈતન્યનો પ્રાદુર્ભાવ ન અનુભવાયો હોય તોપણ સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ સખ્ય અને આત્મનિવેદન તો સેવ્ય ભગવત્સ્વરૂપમાં પ્રભુનાં પ્રાકટ્યનો સાક્ષાત્ અનુભવ થયા પછી જ થાય છે. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો અંતુર્ન અને બલિરાન્ત પેઠે પ્રભુ સાક્ષાત્ આજ્ઞા કરે ત્યારે જ થાય. આ નવ પ્રકારની ભક્તિ પછી પ્રભુના અનુગ્રહથી પ્રેમ, આસક્તિ, તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે.

ના અભ્યાસીઓ જાણી શકે એમ છે કે, દરેક પદમાં પહેલાંની બે
ટૂકો પછી ઠાળ આવે છે, અને છેલ્લી (ખીજી) ટૂકમાંના છેલ્લા શબ્દો
ઠાળના પહેલાં કવિ મૂકે છે. જેમ કે પદ પદમાં—‘છૂટે ન દેહજી’
એ છેલ્લી કડીમાં છેલ્લો દેહ શબ્દ છે, તે જ શબ્દ ઠાળના આરંભ-
માં કવિ મૂકે છે, જેમ કે—‘દેહ છૂટે નહિ એ....’ એ પ્રમાણે
પદ પદમાં છેલ્લો શબ્દ આસક્તિ હોવાથી ‘આસક્તિ રાખી શ્રવણ
કર’ એમ ઠાળનો આરંભ થાય છે. સાક્ષર આ ટૂકનો આધાર
બતાવીને અને આસક્તિ શબ્દ મોટા ટાઇપમાં મૂકીને એમ બતા-
વવા મથે છે કે શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણ આસક્તિથી થાય છે!
આ ઠેકાણે આસક્તિ શબ્દ શામાટે સુધાર્યો છે અને તેનો શો અર્થ
છે, એ વાચકોના ધ્યાનમાં આવી જ ગયો હશે. એ સ્થલે આસક્તિ
શબ્દ પ્રેમ પછીની એક અવસ્થાને નથી જણાવતો, પરંતુ શિષ્યને
ગુરુ કહે છે કે હું જે તને કહું તે આસક્તિ રાખીને સાંભળ, —
એકાગ્ર થઈને શ્રવણ કર. સાક્ષરની કલ્પના આસક્તિ શબ્દ ઉપર
મહાર ખાંધીને એટલે સુધી આગળ વધે છે કે કવિશ્રીના પ્રેમ,
આસક્તિ, વ્યસન એ કુમનો પણ લોપ થઈ ગયો અને પહેલાં
આસક્તિ આવી ગઈ, પછી વ્યસન અને છેલ્લો પ્રેમ ! ‘તે ઉપર
આવે આસક્તિ પછી વ્યસનાવસ્થા થાય’ એ શબ્દો પદ્મીને આગળ
પાંછળના અર્થને તિલાંજલિ આપીને સાક્ષર પોતાના મનોવિલાસ-
ને મજબૂત કરવા મથે છે. સાક્ષરને ખ્યાલ નથી રહ્યો કે, ‘તે ઉપર
દશમી પ્રેમભક્તિ’ અને તે પછી કવિવર કહે છે કે ‘તે ઉપર
આવે આસક્તિ ! પ્રેમ પછી આસક્તિ જ છે એમ કવિ વર્ણવે છે.
વળી પોતાના માનસતત્કર્મમાં એમ પણ આધાર મૂકે છે કે, ‘પ્રેમની
અવસ્થા ચાર છે.’ આ કડી લખીને એમ સદ્ધ કરવા ધારે છે
કે પ્રેમની ચાર અવસ્થા તે વંદન, દાસત્વ, સખ્ય, આત્મનિવેદન
છે. આસક્તિની શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણ એ ત્રણ અવસ્થા છે.

વ્યસનની અર્થન અને પાદસેવન એમ બે અવસ્થાઓ છે. એમ નવે લક્ષિતનો 'સરવાળો' સાક્ષરે કરી નાખ્યો છે. પણ તે કડીની નીચે કવિશ્રી લખે છે કે 'તન્મયતાની એક,' તે અવસ્થા કઈ તે મહુમ સાક્ષર જણાવતા જ નથી ! આ વિષયમાં સાક્ષર એટલા તો ભ્રમમાં પડ્યા છે કે તેમને કાંઈ સુઝયું જ નથી. કવિશ્રીની 'પ્રેમની અવસ્થા ચાર છે' એ દૂક પ્રેમ વગેરેની કેટલી અવસ્થા છે, તેની સંખ્યા માત્ર બતાવે છે. પ્રેમાદિની ચાર અવસ્થાઓનાં નામ તો કવિ 'દુઃસ્વપ્ન' વગેરે ગણાવે છે તે જ છે. એથી કવિશ્રી ઉપરની દૂક પછી તુરત જ લખે છે કે 'એ દશ અવસ્થા થઈ તેનાં પ્રકટ લાખું નામ' તે પ્રકટ નામ પદ્મા પદમાં કવિ વર્ણવે છે. આવા સુગમ વિષયને આવા વિદ્વાનો ન સમજી શકે, એ વાત પ્રભુનું 'લીલાવૈચિત્ર્ય' જ સિદ્ધ કરે છે. સાક્ષરની એક શંકા અવશિષ્ટ રહી, તે એ જ કે પ્રેમલક્ષણા વાળા ભક્તને 'પ્રથમ તડાકે' દુઃસ્વપ્ન અથવા ચક્ષુરાગ કેમ થાય ? પ્રથમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે આ અવસ્થાઓ વ્રજભક્તની છે. વ્રજભક્તો ભગવદ્વતાર-દશામાં હોવાથી પ્રભુના સાક્ષાત્ દર્શન તેમને થાય એ તો નિર્વિવાદ જ છે, એટલે તેમને તો 'પહેલે જ તડાકે' ચક્ષુરાગ થવાનું મરહુમ સાક્ષરથી પણ નાકબુલ કરી શકાય તેમ હતું જ નહિ; તેથી તેના નિર્દેશ ન કરતાં સાક્ષર સાધારણ ભક્તને તેવો ચક્ષુરાગ કેમ થાય ? એ પ્રશ્ન કરે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે 'સામાન્ય ભક્ત પ્રેમ લક્ષણાનો અધિકારી જ નથી. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ બહુ જ ઉચ્ચ છે. અન્નુન તથા બલિરાજ જેવી સખ્ય અને આત્મનિવેદન ભક્તિ સિદ્ધ થયા પછી જ પ્રેમલક્ષણા પ્રભુકૃપાથી થાય છે. ત્યારે જેને નવધાભક્તિ સિદ્ધ થઈ છે, તે પ્રેમલક્ષણાના અધિકારીઓ છે. સખ્ય એટલે પ્રભુ સાથે મિત્રતા થવી તે. તે અને તેના પછીની આત્મનિવેદન ભક્તિ સિદ્ધ થયા પછી ચક્ષુરાગ થવામાં કાંઈ આ-

દેહ છો નહિ એ દશ અવસ્થા કહેવાય;

ને વિસ્તારી વર્ણન કરું તો અંથ વાંધી જાય. ૩

જળ સ્વાતિ આતક પ્રેમ છે આસક્તિ ચન્દ્ર ચક્રાર;

છે વ્યસન વારિ મત્સ્ય ત્રણ ઉદાહરણના ઠેર. ૪

શ્રવણે લેશ પણ હોઈ શકે ? વળી પુષ્પિમાર્ગમાં તો જે સ્વરૂપો
ગિરાજે છે, જેની કલાત્મક સેવાનો અનુભવ થોડો અધિશ્રીઓ
કરે છે, તે સેવ્ય સ્વરૂપના જ દર્શનથી પ્રભુના કૃપાપાત્ર બુદ્ધિને અક્ષ-
રાગ ઉદભવે છે. તેમ જ દયારામભાઈ જેવા વિરલ પરમ ભગવદ્દીય
મહાનુભાવીઓને શ્રીવલ્લભવંશના શ્રીગોસ્વામિજીનાં પાંચ ભગવ-
દ્દર્શ સ્વરૂપોના જેવો જ અક્ષરાગ ઉદભવે છે. આ વાત માત્ર દૈવ
સ્નેહાંકુરિત ભગવદ્વચનથી જ સમજી શકે છે, તેથી
અલમતિપલ્લવિતેન

૩-૪. ત્રીજી કહી સ્પષ્ટ છે. વાંધી-વધી જાય, પ્રેમ, આસક્તિ
અને વ્યસન એ ત્રણેનાં ઉદાહરણો બતાવે છે. પ્રેમનું ઉદાહરણ
આતક પક્ષી છે. આતક પક્ષી માત્ર સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડેલાં જલ-
ગિંદનું જ ગ્રહણ કરે છે, એ અનુભવસિદ્ધ છે, તેથી પણ આસ-
ક્તિની દશા એ છે. જેમ ચંદ્ર પ્રતિ ચક્રારની આસક્તિ છે. રજની
ચક્રારની લેરિણી હોવાથી, તેનો નાશ ચંદ્રમાં કરે છે, તેથી ચક્રાર
ચંદ્રથી અત્યંત પ્રદુષ્ટિત થઈને તેને ભેટવા જતો હોય તેમ તેના
ભણી ઉડતો જાય છે. તેથી પણ ઉત્તમોત્તમ અવસ્થા વ્યસનાવસ્થા
છે. જેમકે જલ અને મત્સ્ય માછલું જલ વિના ક્ષણભર પણ
રહી શકતું નથી. જલથી વિયુક્ત થતાં જ પ્રાણથી પણ વિયુક્ત
થાય છે. તેમ પ્રભુથી ક્ષણમાત્ર પણ અળગાપણું વ્યસનાવસ્થા
અનુભવતો ભક્ત સહી શકતો નથી. આ સ્થિતિ પણ મહુમ સાક્ષરે

હવાં કહું અતિસંક્ષેપ શ્રવણાદિક ક્રમ કરી માહાત્મ્ય;
 આણુ માત્ર અંતર ઉતરે તો પ્રસન્ન થાય પરમાત્મ. ૫
 એક વાર નામ કરણવિષે શ્રીકૃષ્ણ પડતાં માત્ર;
 જ્યમ શર્દ સંગે જળ અમલ ત્યમ સદ શુચિજન ગાત્ર. ૬

કવિએ વર્ણવેલા ક્રમનો લોપ કરીને વિચિત્ર જ તરંગો ઉત્પન્ન કર્યા છે. પોતાના મનઃકલ્પિત ક્રમ પ્રમાણે જ કવિના સુઘટ ક્રમનું અવહેલન કરીને પહેલાં આસક્તિને મુકે છે. આસક્તિની ત્રણ અવસ્થાઓ વ્યાધિ, પ્રલાપ અને ઉન્માદને શ્રવણ, કીર્તન, અને સ્મરણ સાથે મેળવીને નવો 'સરવાળો' ઉલો કરે છે ! પણ તેમને ખબર નથી કે શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણને સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરનારા પરીક્ષિત, શુક અને પ્રહ્લાદને ક્રમશઃ વ્યાધિ, પ્રલાપ અને ઉન્માદાવસ્થા પ્રાપ્ત થયલી કેાઈપણ પુરાણોમાં વર્ણવેલી જોવામાં આવેલી નથી. તેમ જ વ્યસન અને પ્રેમની અવસ્થાઓને સંક્રિતસાથે કરી નાંખેલો સાક્ષર સરવાળો પણ ભ્રાન્તિજનિત જ છે. ગ્રન્થ વધી જવાના ભયથી વિશેષ વિસ્તાર કરવો ઉચિત લાગતો નથી.

૫. કવિશ્રીએ શ્રવણાદિક દશધા ભક્તિ તો બતાવી; પરંતુ તેનું સ્પષ્ટીકરણ બરાબર કર્યું નહિ; એમ કેઈ ન્યૂનતા લાવે તો તેનું સ્પષ્ટીકરણ અહિંથી કવિ કરે છે. તેપણ ઘણા સંક્ષેપથી કહે છે. શ્રવણાદિક ભક્તિનું કવિશ્રીએ વર્ણવેલું સશાસ્ત્ર માહાત્મ્ય કેઈ ના હૃદયમાં યોડું પણ ઉતરે તો પ્રભુ પ્રસન્ન થાય અને તેનું કામ થઈ જાય.

૬. શ્રવણભક્તિનો મહિમા કવિવર કહે છે. અમલ-નિર્મલ—સ્વચ્છ, સદ-તત્કાલ, શુચિ-પવિત્ર, ગાત્ર-શરીર સંરખાવો—યજ્ઞામશ્રુતિમાત્રેણ પુમાન્-મર્વતિ નિર્મલઃ । એ શ્રીભાગવતના ૬ સ્કંધના ૧૬ શ્લોક સાથે.

હોય શ્વાદ તદપિ દીક્ષિતનો અધિકાર તેને થાય;
 શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે જો કદી શંક ભરાય. ૭
 વળી વધાં શ્રીમહાલક્ષ્મીજી શ્રવણ માહાત્મ્ય અપાર:
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ એટલું સાંભળ્યું એકવાર. ૮

પદ ૬૦ મું.

જપ ગાયત્રી કેટિ એકજી, દાન સોલ સહિત વિવેકજી;
 કેતુ શત કેટિ કર્યા અવેધજી, સહસ્ર કર્યા તેણે હયમેધજી. ૧
 પરિક્રમ ભૂ પંચ લાખ હજારજી, કરી તેણે જાણે શતવારજી;
 મુણ્યું એકજેણે હરિનું નામજી, વચનરમાનું સહુ શ્રુતિધામજી. ૨

ઢાળ.

શ્રુતિ શિખરનું સિદ્ધાંત કલિ શ્રીકૃષ્ણ કીર્તન સાર;
 જેથકી વણશ્રમ અગમ ભવ તરી સર્વ પામે પાર. ૩
 કલિકાલ મહદાશુચ નહિ કે કર્મનો અધિકાર;
 શ્રીકૃષ્ણ નામ અડે નહિ આનંદમય ઉચ્ચાર. ૪

૭-૮. શ્વાદ-ચાંડાલ. દીક્ષિત-સોમયાગ કરનાર. સરખાવો
 શ્રીભાગવતના તૃતીયસ્કંધના ૩૦ શ્લોક સાથે-યજ્ઞામધેયશ્રવણાનુ-
 કીર્તનાચત્પ્રહ્ણાચત્સરણાદપિ ક્વચિત્ । શ્વાદોઽપિ સદ્યઃ સવનાય
 કલ્પતે કુતઃ પુનસ્તે ભગવન્નુ દર્શનાત્ । શ્રીમહાલક્ષ્મીજીએ શ્રવણ-
 નું માહાત્મ્ય ઘણુંજ વર્ણવ્યું છે, રા. નાથજીભાઈ તે દર્શાવતા નથી.

૧-૨. કેતુ-ચર. અવેધ-અપૂર્ણ નહિ, પણ સંપૂર્ણ. હયમેધ-
 અશ્વમેધ યજ્ઞ. પચાસ કરોડ યોજન જેટલો જેનો વિસ્તાર છે, એવી
 પૃથ્વીની સો વાર પ્રદક્ષિણા એણે કરી. શ્રુતિના-વેદના વિશ્રામરૂપ.

૩-૪. અહિથી કીર્તન ભક્તિનું માહાત્મ્ય કવિવર વર્ણવે છે.
 શ્રુતિશિખર-વેદમૂર્ધન્ય ઉપનિષદ-વેદાન્ત. જુઓ કલિસનિસ્તણેાપ-

સાધન સકલ શિર મુકુટમણિ શ્રીકૃષ્ણ અપર સ્વરૂપ;
 હરિચક્રી પણ બળ અધિક કરુણાવંત અભય અનૂપ.૫
 મહાપાપ અકથિત તાપ અખિલ સમૂળ ભસ્મીભૂત;
 કરી કરે પરમાનંદ પ્રિય હરિ નામ પાવન પૂત, ૬
 મન કામના પરિપૂર્ણ ચિન્તામણિ અધિકૂં એહ;
 મુખ રટણ નિશદિન કરે હરિ મળશે નથી સંદેહ. ૭
 મહા અધમથી પણ અધમ જેની નહિ ગતિ કોકાલ;
 અતિ તેની કરતા હયાપ્રભુ નામ શ્રીગોપાલ. ૮

નિષદ્ધ. અગમ-ન ગતિ પહોંચે તેવો ભવ-સંસાર. મહદાશૌચ-
 અત્યંત અપવિત્રતા જેમાં છવાઈ રહેલી છે એવા કલિયુગમાં
 કયા વૈદિક તાંત્રિક કર્મનો અધિકાર છે ? એકે નહિ. કારણ એ
 સર્વને દેશકાલના દોષો બાધ કરે છે, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ નામને કોઈ
 પણ દોષ અડી શકે એમ નથી.

૫-૬. અપર-જેનાથી પર કોઈપણ સ્વરૂપ નથી એવું શ્રી-
 કૃષ્ણસ્વરૂપ. પ્રભુનું નામ પોતે પણ બીજું પ્રભુનું પ્રભુની અધિક
 બલવાળું સ્વરૂપ છે. તે સ્વરૂપ કરુણાયુક્ત છે, નિર્ભય કરે છે, તે
 અનુપમ છે. ન કહી શકાય એવાં સમગ્ર મહાપાપો અને તાપોનો
 પણ વાસના સાથે હરિનામ બાળી મુકે છે, અને પ્રભુને પ્રિય કરે
 છે. વધારે તો શું પણ-નામ્નોઽસ્તિ યાવતી શક્તિઃ પાપનિર્દહને
 હરેઃ, તાવત્ કર્તુ ન શક્નોતિ પાતકં પાતકી નરઃ । પૂત-સ્વતઃ
 શુદ્ધ.

૭-૮. ચિન્તામણિ કરતાં પણ મનોરથ પૂર્ણ કરવામાં નામ
 અધિક છે. નિરંતર મુખથી તેનો જો ઉચ્ચાર કરે તો અચિતજ
 ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય. મહાનીચથી પણ નીચની ગતિ પ્રભુ પોતાના
 નામથી જ કરે છે.

૫૬ ક્રી મું.

કૃષ્ણ કહે કહો એક જ વારણ, તેના મહિમાનો નહિ પારણ;
ગંગાદિ સૌ તીર્થ મહાનણ, કલ્પ ત્રિશત લખી કરતાં સ્નાનણ. ૧
શુચિ જેણું તેથકી હોય આતણ, તેણું શુચિ એક હરિવચ આતણ;
હરિચર હેતે ગાયજ્યાં દાસણ, સકળ તીર્થનો ત્યાંજ નિવાસણ. ૨

ઢાળ.

છે નિવાસ તીર્થ અખીલનો હરિચરણ પંકજ માય;
તે આપોપે ઉભા રહે, જન ગાય ગુણ નિજ જ્યાંય. ૩
હરિ સ્મરણ કરતાં માત્રમાં બંધન દળે સંસાર;
આનંદમંગળ નિત્ય નિર્ભય પ્રાપ્તનો નહિ પાર. ૪
શ્રીલાલ જય જશ શુભ સકલ હોય અમંગળ દળી જાય;
તે સમય સહુ સવળું વિમુખ યદા હરિ સમરાય. ૫

૧-૨. ભગવાનનાં નામનો મહિમા તો ઠીક; પરંતુ માત્ર એક જ વાર જે તેનાં નામનો ઉચ્ચાર કરે છે, તેનું શરીર સર્વ તીર્થમાં ત્રિશ કલ્પસુધી સ્નાન કરીને પવિત્ર થયલાં શરીર જેણું થાય છે. એક ભગવત્નામમાં એટલું સામર્થ્ય સમાયતું છે. છેલ્લી કહી સાથે સરખાવો-સર્વાણિ તીર્થાન્તિ વસન્તિ તન્ન યત્રાચ્યુતોદાર-કથામ્સજ્જઃ ।

૩. સર્વ તીર્થો પ્રભુના ચરણારવિંદમાં રહે છે. તે પ્રભુ પોતાના ગુણ જ્યાં ગવાતા હોય ત્યાં આવી ઉભા રહે છે, તો સર્વ તીર્થ ત્યાં હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું?

૪-૫. ૪ થી કહી સ્પષ્ટ છે. વિમુખ દુઃખ, દુઃખ જે સંસુખ હોય તે વિમુખ થાય, અર્થાત્, તેનો નાશ થાય. પાંડવગીતાના લાયસ્તેષાં જયસ્તેષાં એ જ શ્લોકનું અક્ષરશઃ અનુરણન,

ભય કંસ દ્વેષે યૈધ કુબ્જ સ્મરણ હરિ સ્મરભાવ;
 તદ્દપિ થયું શિવ તો કહે કે સ્નેહસ્મરણ પ્રભાવ. ૬
 જે નિમિષ વા નિમિષાર્ધ ચિંતન ચતુર્ભુજનું થાય;
 તો યજ્ઞ કેટિ હજારનું ફળ શાસ્ત્ર તેને ગાય. ૭
 સહુ શાસ્ત્ર ફરી ફરી વિચારે મુનિ નિકળ્યો એ સાર;
 જન દયાપ્રીતમ ધ્યાન ધરવું નિત્ય નંદકુમાર. ૮

૫૬ ફર મું.

છેલ છખીલા નટવરલાલજી, સુંદર નવધનશ્યામતમાલજી;
 લલિત ત્રિભંગી મહનગોપાલજી, ત્રિભુવનમંગલ રૂપરસાળજી. ૬

૬. સ્મરભાવ-કામભાવ. કુબ્જ-કંસની દાસી. શિવ કલ્યાણ. ભયદ્વેષાદિથી કલ્યાણ થાય તો સ્નેહપૂર્વક સ્મરણનો પ્રભાવ કેવો હોય ? પ્રમાણ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૨.

૭. પાંડવગીતાના શ્લોકનો અનુવાદ. નિમિષ-પલકારો-

૮. આલોચ્ય સર્વશાસ્ત્રાણિ વિચાર્ય ચ પુનઃ પુનઃ इदमेकं च निष्पन्नं ध्ययो नारायणः सदा એ પાંડવગીતાના શ્લોકનો અનુવાદ. કડીમાં મુનિ શબ્દ શિષ્ય માટે હોવાનું આપણા ‘વિદ્વાન ટીકાકાર’ જણાવે છે, પરંતુ તે તદ્દન અઘટિત છે, કેમકે દયારામભાઈ ‘મુનિ’ થવા માગતા નથી. એ તો મૂલ પ્રમાણના જ ઉલ્લેખને લઈને એમણે ‘મુનિ’ શબ્દ ચોંટ્યો છે.

૧.-૨. સ્મરણ કેવી રીતે કરવું એવી જાણાસા થતાં ગુરુચરણ કહે છે, ‘સુંદર નવધનશ્યામતમાલ’-આ સર્વ વિશેષણ મહાતુલાવી શ્રીગોપાલદાસજીકૃત શ્રીનવાખ્યાનનાં પ્રારંભમાં છે. નવોળે મેઘ, તેનાં સરખા શ્યામ, શ્યામ શબ્દ

મહનમનોહરનખશિખશોભાજી, નરનારીસહુજગમનલોભાજી;
અમિતમાધુરી છે પ્રતિઅંગજી, જે પર વારં અનંત અનંગજી. ૧

ઢાળ.

વારં અનંત અનંગ મસ્તક મયૂર મુકુટમણિ જડયો;
અવતંસ મુક્તાદિક મનોહર કુટિલ બુકુટિ જડ અડયો. ૩
કેસરી તિલક સુભાલ મુક્ત સુઢાળ નાકે લટકતું;
અડિ અધર ખનિયું ખિંખસું જે પર રસિક અનભટકતું. ૪
રતનાળી રસ ભરી આંખડી અણિયાળી મન્મથખાણુ;
બુકુટિકમાન સમાન કુટિલ કટાક્ષ પ્રોય જ પ્રાણ. ૫

ન્યાયથી તમાલ સાથે પણ જોડાય. એટલે તમાલસદૃશ શ્યામ, લલિતત્રિલંગીરાયજી-શ્રીહકુરજી. રસો વૈ સઃ એ શ્રુતિથી આપનું સ્વરૂપ અલૌકિક રસાત્મક છે. આપનાં શ્રીઅંગમાં પ્રત્યેક અંગે અત્યંત માધુર્ય રહેલું છે, જેના ઉપર હું અસંખ્ય કામો ઓવારી નાંખું.

૩. મયૂરપિચ્છનો મણિથી જડેલો મુકુટ શ્રીમસ્તકે વિરાજે છે. મોતીનો લર (અવતંસઃ) કુટિલ-વાંકી બુકુટિ ઉપર આવી રહી છે.

૪. કેસરી તિલક અને નાસિકામાં નીચે સુંદર એક મોતી લટકે છે, જેને અધરની લાલકાન્તિ લાલ બનાવી દે છે, તેથી તે ખિંખફલ જાણે હોય તેવું લાગે છે. જેના ઉપર રસિક લગવદીયેાનું મન લટક્યા કરે છે.

૫. આંખડી અણિયાળી હોવાથી કામખાણુરૂપ છે. બુકુટિ કમાનની ગરજ સારે છે. જ્યારે તે સર્વનો ઉપયોગ થાય છે, ત્યારે કુટિલ કટાક્ષ પ્રાણને પ્રોયણ-પરોવનાર છે. 'વિદ્વાન ટીકાકાર

શ્રુતિકુંડળ ઝળક કપોળમાં વેલિયૂ વારુ સોહે;
 મુખપર અલક લટ વાંકડી મન્મથનું મન મોહે. ૬
 ચારુચિબુક ચોરે ચિત્તઅમૃત વચન લટક નિહાળીએ;
 શશી શરદપરણ કોટિ કંદર્પ મોહન મુખ પરવારીએ. ૭
 તાંબૂલ લાલી કુંદ કસિદ્વિજ અધર ઓપ અનૂપ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ અલખેલોળ આનંદરૂપ. ૮

પદ ૬૩ મું.

દુત્તરીક ઠે નિર્મળમેતીજ, કૌસ્તુભચણિની જલહલજ્યોતિજ;
 વિશાળ વક્ષઃસ્થલ હરિભંચજ, ભૃગુપદ શ્રીવત્સલક્ષ્મ
 અસંચજ. ૧

પ્રોચણનો અર્થ નહિ સમજેતો હોવાથી 'પ્રિય જ' એવો અસંગત
 પાઠ કદપે છે !

૬. કર્ણુમાંના કુંડલની ઝલક-કાન્તિ કપોળમાં પ્રસરી રહી
 છે. વેળીયું-એ નામનું આભૂષણ, શ્રીમુખ ઉપર અલક-કેશની વાં-
 કડી લટ એવી તો શોભી રહી છે કે કામનું મન પણ મોહી
 પડે છે.

૭-૮. ચારુ-સુંદર. ચિબુક-નીચેના ઓઠ નીચે ધરાવાતું
 આભૂષણ. શારદ ચંદ્ર અને કોટિકામો માત્ર શ્રીમુખ ઉપર જ ઓ-
 વારી નાંખીએ. કુંદ-મોગરાની કળી સરખા દ્વિજ-દંત, અને
 અધર ઉપર ખીરીની લાલી અદ્ભુત રીતે ઓપી રહી છે. વધારે
 શું કહું દયાનો પ્રિયતમ તો અલખેતો ઠાકુર છે, અને આનંદ-
 મય છે.

૧-૨. દુલરી-તર-સેર-જેમાં એ હાથ તે દુલરી-એ

કટિ કૃશ પીતાંબર પટ બ્રાજેલ, રસના તે ઉપર અતિ રાજેલ;
મણિ મુક્તા કંચન સ્વક શ્યામલ, વૃંદાવન માલા રતિ હામલ. ૨

ઢાળ.

રતિદામ વિહ્વલ વૈજયંતી અંગદ ભુજ અતિરૂપ;
કર કંકણ કંચન મુદ્રિકા ગ્રહિ મુરલી અતિ અનૂપ. ૩
વર વાગો અદ્ભુત ઉપરણો નૂપુર ઝમક જુગ પાય;
ચાર ગિહ્ન પટ હશ તે તલે ધરે ધ્યાન યોગીરાય. ૪
સ્વસ્તિ કોણુ ને જંબુ જવ પવિ દ્વજ સુઉર્વરેષ;
અંકુશ અંબુજ દક્ષિણાંધ્રિ નવ ન ન્યન વિશેષ. ૫

મોતીની માલા. તેનાં મોતી પણ નિમોલ સ્વચ્છ છે. કૌસ્તુભમણિ પણ વદ્ધઃ સ્થળ ઉપર શોભે છે. અપસવ્ય-જમણી તરફ ભૂગુ ઋષિના ચરણનું ગિર્ણ છે, કટિ કૃશ છે. તે ઉપર પીતાંબર શોભી રહ્યું છે. તે ઉપર સોનાનો કંદોરો (રશના) અત્યંત શોભે છે. મણિ, મોતી, અને કંચનની માળાઓ શ્યામને અંગે શોભે છે. વૃંદા-તુલસી મુક્ત વનમાલા રતિદામમાં (સ્નેહરૂપ દોરીમાં) પરોવેલી ધારણુ કરેલી છે.

૩. અંગદ-ખાન્ડુખંદ. મુદ્રિકા-વીંટી.

૪. વર-સુંદર વાગો ધયો છે, તે ઉપર ઉપરણો પણ અદ્ભુત રીતે સોહી રહ્યો છે. યુગપાય-ખન્ને ચરણારવિંદમાં નૂપુરની ઝણક થઈ રહે છે. ખટ-દશ ૧૬ ગિર્ણ ચરણમાં છે. તેનું ધ્યાન યોગિરાજો ધરે છે.

૫. ૧૬ ગિર્ણ ગણાવે છે. જમણા ચરણમાં નવ ગિર્ણ છે. ઓછાં કે વધતાં નથી. ૧ સ્વસ્તિ-સાથીઓ. ૨ અષ્ટકોણુ-આઠ

મત્સ્ય ત્રિકોણ ધનુષ મધવા કલશ મંડલ નામ;
 ગોચરણ ને અ અંદ્રમા છે લક્ષ્મ સપ્ત પદ વામ. ૬
 લીલા કમલ કર ફેરવે ભવ રમણ હેતુ જોહ;
 ઇત્યાદિ સાલિપ્રાય સહુ ધરિ વસ્તુ હરિજન સ્નેહ. ૭
 એ રૂપનું ચિંતન કર્યે ઉર વસે એ જ સ્વરૂપ;
 જન દયાપ્રીતમ શ્રીપુરુષોત્તમ અખિલ પ્રજના ભૂપ. ૮

પદ ૬૪ મું.

કૃણુ ચરણમાં મન એકવારજી, જો દિધું મધ્યે અવતારજી;
 તો સ્વપ્ને યમદૂત ન જોયજી, પ્રકટ પેખવા ક્યાંથી હોયજી. ૧

ખુણા વાળું ચિહ્ન. ૩ જંબુ-ઝંબુ. ૪ જવ. ૫ પવિ-વજ. ૬
 દેવજ-દેવજ. ૭ સુઉદ્ધ-સારી પેઠે ઉંચી રેખા. ૮ અંકુશ. ૯
 અંબુજ-કમલ. એ નવ ચિહ્ન દક્ષિણાંધ્રિ-દક્ષિણ (જમણા) અંધ્રિ
 (ચરણ) માં છે.

૬. વામ. (ડાળા) ચરણારવિદમાં ૭ ચિહ્ન છે. ૧ મત્સ્ય. ૨
 ત્રિકોણ. ૩. ધનુષ મધવા-ઈંદ્રધનુષ. ૪ કલશ. ૫ મંડળ નામ
 (આકાશ) ૬ ગોરપદ નામનું ચિહ્ન. ૭. અર્ધ અંદ્ર. લક્ષ્મ-ચિહ્ન.

૭. શ્રીહસ્તમાં કમલ ફેરવે છે. તેનો સુદો એ છે કે પ્રભુ
 પોતે જગદ્રૂપે થઈને ખેલે છે. ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુ અલિપ્રાયથી
 ધરી છે, તે વસ્તુઓ હરિજને-ભક્તો સ્નેહથી પ્રભુને ધરાવી છે.
 પ્રભુનાં ચરણચિહ્નનું તાત્પર્ય શું છે તે જાણવું હોય તો વાંચો
 શ્રીહરિરાયજીનો 'ભગવચ્ચરણચિહ્નવર્ણન' નામનો ગ્રંથ.

૮. ઉપસંહાર કરે છે કે, એ સ્વરૂપનું ચિંતન કરે તો પૂર્ણ
 પુરુષોત્તમ પ્રભુ પ્રજના નાથ હૃદયમાં વસે.

૧. સ્પષ્ટ છે. ભા. ૫. સ્કં. ના નીચેના જ શ્લોકનો અનુવાદ.

સદા કરે ચિંતન પ્રભુ કેરુંજી, તે જન દામોદરનું કેહેરુંજી;
સહજ સદા શ્રીજીમાં મનજી, સકલ સકલ પૂરણ સાધનજી ૨

ઢાળ.

સાધન પૂરણ સ્નેહ સહિત જો બને શ્રીહરિ સેવા;
તે અગ્ર સર્વે મંદ દિનકર ઉદે દીપક જેવા. ૩

સાધન અવર શિવ આપણું પણ શ્રીજીને શું સુખ ?
શુશ્રૂષામાં ઉભય આનંદ માટે ભજન મુખ્ય. ૪

સર્વાત્મભાવે પ્રભુ સુખી કયમ થાય એ અભિલાષ;
સેવાનું ફલ સેવા જ ઇચ્છે સુખ અવર નહિ આશ, ૫

सकृन्मनः कृष्णपदारविन्दयोर्निवेशितं तद्गुणरागि यैरिह । न ते
यमं पाशभृतश्च तद्भटान् स्वप्नेऽपि पश्यन्ति हि चीर्णनिष्कृताः ॥
અહિથી પાદસેવન ભક્તિ સમજવી.

૨. કેરું-મંદિર. શ્રીદામોદરપ્રભુનાં નિવાસનું સ્થાન. ભગ
વચ્ચરણારવિહનું નિરંતર જો ચિંતન રહે તો સર્વ સાધનો સકલ
થયાં સમજવાં.

૩. સંપૂર્ણ સ્નેહસાથે પ્રભુસેવા જો બને તો બધાં સાધનો
સિદ્ધ થયાં એમ સમજવું. સેવા આગળ બીજાં સાધનો મંદ
-તુરં છે. દિનકર-સૂર્યનો ઉદય થતાં જ દીવા જેમ જાંખા પડી
જાય છે તેમ અહિંથી અર્ચન ભક્તિ સમજવી.

૪. અવર-બીજાં સાધનથી તો આપણું જ શિવ-કલ્યાણ થાય,
તેમાં પ્રભુને શું સુખ? શુશ્રૂષામાં-સેવામાં તો આપણને પણ સુખ
અને પ્રભુને પણ સુખ. માટે જ જ્ઞાન કરતાં અને બીજા સર્વ આ-
નંદાભાસ કરતાં સેવાનંદ-ભજનાનંદ જ મુખ્ય છે.

૫-૬. સેવા સ્વતઃ ફલરૂપ છે, માટે સેવાનું ફલ બીજું કંઈ

મન લોક વેદની લાજ નહિ એક કૃષ્ણ પ્રિયસું પ્રેમ;
પતિની પ્રસન્નતા સાધવી અચલિત ઉર એ નેમ. ૬

ન ઇચ્છતાં સેવાની ઇચ્છા રાખવી. મુખ્ય ભજનનંદ પ્રાપ્ત થયા પછી ખીજાં તુચ્છ સુખની આશા શા માટે? સર્વાત્મભાવથી પ્રભુ સુખી કેમ થાય એજ નિરંતર મનમાં અભિલાષા રહે. સર્વાત્મભાવ—પ્રભુમાં નિરુપધિ સ્નેહ-ભક્તિ તેનો એક પ્રકાર તે સર્વાત્મભાવ, ભાવ એટલે રતિ-સ્નેહ રતિર્દેવાદિવિષયાભાવ इत्यभिधीयते । भावो रतिः, आत्मनो भावः आत्मभावः । પોતાના આત્મામાં પોતાનો સ્નેહ નિઃસ્વાર્થ છે, નૃપ સ્વાત્મૈવ વલ્લભઃ, ન વારે પુત્રાણાં કામાય પુત્રાઃ પ્રિયા ભવન્તિ વગેરે વચ્ચે નોથી સિદ્ધ થાય છે કે પોતાનાં જે ભાવ હોય છે, તે નિરુપાધિ છે. તેવો સ્નેહ પ્રભુમાં થવો જોઈએ, જેવો સ્નેહ આત્મામાં છે, તેવો પરમાત્મામાં થવો આવશ્યક છે. તેવો આત્મભાવ પ્રભુમાં થતાં, તિરોધાનરૂપ અવિધા નષ્ટ થઈ જવાથી સર્વ પદાર્થમાત્રમાં વસ્તુસ્વરૂપ ભાસે છે. અથાત્ પદાર્થમાત્ર ભગવદ્સ્વરૂપ છે, તે અજ્ઞાનદશામાં ભગવદ્સ્વરૂપ ભાસતા નથી, તે આત્મભાવ પ્રભુમાં થતાં ભગવત્સ્વરૂપ ભાસવા લાગે છે, એટલે સર્વસ્મિન્ આત્મભાવઃ સર્વ ભગવદ્ભાવ સિદ્ધ થતાં જ સર્વાત્મભાવ થયો કહેવાય છે. શ્રીધર સ્વામી કહે છે કે, સર્વાત્મભાવ एकान्तभक्तिः અંખરીષ રાજા સર્વાત્મભાવ રાખીને જ પૃથ્વીનું શાસન કરતો હતો. સર્વાત્મભાવં विदधन्महामिमां—એ શ્રીભાગવત-વાક્યથી એમજ નિશ્ચય થાય છે. આ ઠેકાણે એટલું લક્ષ્યમાં રાખવું કે આ સર્વાત્મભાવ સાધન દશાનો છે, નવધા ભક્તિમાંનો છે. નવધા ભક્તિ પછી પ્રભુકૃપાથી પ્રેમાદિ અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત થતાં જે સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થાય છે, જેવો શ્રીવ્રજાંગનોઓને થયો હતો, તે સર્વાત્મભાવ તે

માનસી સેવા મુખ્ય પણુ મન વ્યસન ઉપજે થાય;
ત્યાં સાધન ખલ પહેંચે નહિ ફલ કૃપા જે ગુરુ રાય. ૭

અતિવિલક્ષણ અનુભવ માત્રગમ્ય છે. ૬ થી ૬૪ી સાથે સરખાવે. ન લોકે વેદસાપેક્ષ્યં સર્વથા યત્ર વર્તતે । સાપેક્ષતા સ્વામિસુખે પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કથ્યતે ॥ કૃષ્ણ-પ્રાણેશ સાથે પ્રેમકરતાં લોકવેદની શરમ ન જ રાખવી. કારણકે પ્રભુ જ આજ્ઞા કરે છે કે, વર્ણાકુર્વાન્તિ માં મત્તયા સત્ત્વિયઃ સત્પતિં યથા । એક કવિ કહે છે કે, ‘જોકો મન હુરિસંગ ખર્યો, લોકલાજ કુલ ત્યાગ; ઔર તાહિ સૂઝે નહિ, જ્યો જહાજકો કાગ.’ ઉર-હૃદયમાં એવો જ નિશ્ચય રાખવો કે, ગમે તે ઉપાયે પતિ શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતા સાધવી.

૭. જે કે આ અર્ચનલક્ષિતરૂપ સેવા મુખ્ય નથી મુખ્ય તો માનસી સેવા જ છે. ચેતસ્તત્પ્રવર્ણ સેવા એ વાચ્યથી, શ્રીવલ્લભાગ્નિએ માનસી સેવાનું સ્વરૂપ બતાવેલું છે, માનસી સેવા તતુજ્ઞ અને વિત્તજ્ઞ એ બે સેવાથી સિદ્ધ થાય છે. તે સેવા તો નવધા-લક્ષિત પછી થતી પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એ ત્રણ અવસ્થાઓમાંની છેલ્લી અવસ્થામાં સિદ્ધ થાય છે. વ્યસનનું સ્વરૂપ કવિશ્રી આગળ કહે છે જ. અહિ પાંચકોએ ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ ની બ્રાન્ત ટીકાથી દોરાઈને એમ સમજવાનું નથી કે, માનસી સેવામાં પ્રતિમાદિની સેવા નથી. વસ્તુતઃ આ માર્ગમાં મૂર્તિપૂજા શબ્દ જ નથી, પરંતુ ભગવત્સેવા શબ્દ છે. જેની સેવા થાય છે, તેને પ્રભુની મૂર્તિ ન માનતાં તે સાક્ષાત્ શ્યામસુંદર શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ છે એમ નિર્ધારવામાં આવે છે. પ્રભુનાં એ સ્વરૂપને-સેવ્ય-સ્વરૂપને સાક્ષાત્ પ્રભુ જ સમજીને તેમના મુખનો વિચાર કરીને તે સ્વરૂપની સેવા કરવામાં આવે છે. ત્યાંસુધી ઉત્તમ અધિકાર પ્રાપ્ત થયો નથી, ત્યાંસુધી સેવાના પરિકરમાં, અલૌકિક ભગવન્મંદિર અને તદંતર્ય દિવ્ય અર્થોનું આધિદેવિક સ્વરૂપ ભાસતું નથી, તે ભાસવામાં કંઈ સા-

સેવા ન કહાવે સ્નેહવણ પૂજન વેદ પ્રમાણ;

લહિ દયાપ્રભુમય જગત્ સહુ સંતોષ અર્ચન જાણ. ૮

ધનનું ખલપણ પહોંચે તેમ નથી, તે તો જો બ્રહ્મસંબંધ કરાવનાર શ્રીગુરુ ગોસ્વામિકુલની કૃપા હોય તો જ ભાસે છે, અને ત્યારે જ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. માનસી સેવા એટલે સેવોપયુક્ત પદાર્થોમાં દિવ્યતા, આધિદેવિકતા સ્ફુરે એ જ માનસી સેવા. માનસી સેવા એટલે ‘મનવડે સેવા કરવી’ તે, એવો અર્થ ન જ સમજવો.

૮. સેવામાત્ર ભાવથી, સ્નેહથી જ થાય છે, તે જો ન હોય તો સેવા કહેવાય નહિ, પૂજા વેદના મંત્રોથી થાય છે, તે જો વેદ વિના કરવામાં આવે તો પૂજા પણ કહેવાય નહિ. માટે જગત્ને દયાના પ્રભુસ્વરૂપ સમજીને પ્રભુની સેવામાં સર્વ સુખ છે, એમ સમજ. અર્થાત્ પ્રભુસેવાથી, પ્રભુને સંતોષવાથી સર્વને સંતોષ્યા એમ નિરધારી લે. ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ અને તેને પગલે ચાલતા સાક્ષર ટીકાકાર આ આખું પદ જ સમજ્યા નથી. કવિશ્રીનું તાત્પર્ય એ જ છે કે, મૂલનાં જ સિંચનથી જેમ શાખાપત્રાદિને પણ જલ પહોંચે છે, તેમ સર્વમૂલભૂત પ્રભુનાં સંતોષથી સર્વને સંતોષ થાય છે સાક્ષર કલ્પે છે કે સહુને સંતોષ આપવો એ હરિસેવા છે. ‘સહુ સંતોષ અર્ચન જાણ’ એનો અર્થ એવો જ સમજી ગયા છે કે ‘કોઈપણ દેહીને સંતોષ આપવો તે જ હરિપૂજન છે.’ પણ આ અર્થને દયારામભાઈનાં વક્તવ્યને કાંઈ પણ લાગતું વળગતું નથી. તેમનું કહેવું એવું છે કે પ્રભુનાં અર્ચનમાં સર્વનો સંતોષ આવી જાય છે. પદ ૨૦-કડી ૮ માં કવિશ્રી એમ જ કહી ગયા છે કે, “સુખદાર ઇન્દ્રિય તૃપ્તિ સહુ, તરુતૃપ્તિ જેમ જડી પોષ; તેમ દયા પ્રીતમ-કૃણુ પૂજે પામે સહુ સંતોષ.” કોઈએક દેહીને સંતોષ-

પદ ૬૫ મુ.

હરિનું પૂજન સહુ સંતોષજી, તે મહાસેવા વૈષ્ણવતોષજી;
 શ્રીહરિશ્રીગુરુસંત સમાનજી, જ્યમત્રયગંગાત્યમ અનુમાનજી. ૧
 જન્મ ધરી એકોજ પ્રણામજી, જેણે કીધો સુંદર રયામજી;
 તેથી ઓછા દશ હયમેધજી, સંસતિ છૂટે નહિ એ વેધજી. ૨

ઢાળ.

વેધ તો સર્વ નિષેધ ન મને માયા કાલ ન ત્રાસ;
 જે પ્રણામી શ્રીકૃષ્ણનો નહિ જનનિ જઠર નિવાસ. ૩

વાથી પ્રભુને સંતોષ થાય એ કવિનું લક્ષ્ય નથી, જેને સાક્ષર મોટા
 ટાઈપિમાં સુકીને કવિનું હૃદય સ્પષ્ટ આલેખવાનો દાવો કરે છે.

૧. ભગવત્સેવાથી જ સર્વને સંતોષ થાય છે. તે સેવા પણ
 સાધારણ છે. જ્યારે પરિપૂર્ણ વૈષ્ણવ, જેનું સ્વરૂપ કવિવર આગળ
 ઉપર બતાવે છે, તેની જે સેવા કરે તો મહાસેવા થાય. વસ્તુતઃ,
 પ્રભુ, ગુરુ અને વૈષ્ણવ એમાં ભેદ જ માનવો એ ઉચિત નથી.
 ગંગાજીનાં પ્રવાહ ત્રણ કહેવાય છે. એથી જ ત્રિસ્નાતસ એમ
 ગંગાજીનું નામ પણ છે. ત્રણ જેના સ્નાતસ એટલે પ્રવાહ, તે
 ત્રિસ્નાતસ, જેમ પ્રવાહ ત્રણ બુદ્ધ છે, પરંતુ તે ગંગાસ્વરૂપ જ
 છે, તેમ હરિગુરુ ભગવદ્દીય એ ત્રણે એક સ્વરૂપ જ છે. અત્ર
 ગંગાજીનું ત્રિવિધત્વ સમજ્યા વિના ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ કલ્પના
 તાંડવ જ કરતા રહ્યા છે, તે જોવાથી જ સમજાય એમ છે.

૨. પાંડવગીતાના શ્લોકનો જ અનુવાદ—एकोऽपि कृष्णस्य
 कृतप्रणामो दशाश्वमेधावभृथेन तुल्यः । दशाश्वमेधी पुनरोति
 जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाय । હયમેધ—અશ્વમેધ યજ્ઞ. સંસતિ
 અહંતામમતા. વેધ—અંધન.

૩-૪. વંદનભક્તિનું વર્ણન. પ્રભુને નમન કરવાથી સર્વ

કર્મ વચન મન હરિ નમન કરતાં સકલ સાધન પૂર્ણ;
 હરયે નમઃ મુખ ઉચ્ચરે ચોત્રિધિ પાતક ચૂર્ણ. ૪
 શુભ કીર્તિ કેરી અવધિ જગ શ્રીકૃષ્ણ કહાવ્યો દાસ;
 સૌભાગ્ય સધણું દાસ્ય પદમાં રહ્યું પૂરિ વાસ. ૫
 સૌભાગ્યનું લેખું નહિ વ્રજભક્ત પરમ પવિત્ર;
 જે તણા પરણ બ્રહ્મ પરમાનંદ અચ્યુત મિત્ર. ૬
 અર્જુન ઉદ્ધવ ગુહ નૃપ સુગ્રીવ સખા જગખ્યાત;
 પણ સખ્યતા વ્રજવાસિજન હરિ વિલક્ષણ બહુવાત. ૭

અંધનોનો નિષેધ થઈ જાય છે. જઠર-ઉદર-શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરનારને ફરી. માતાના ઉદરમાં આવવું પડતું નથી. મનસાવાચા-કર્મણા શ્રીહરિને નમન કરવાથી સર્વ સાધન પૂર્ણ થયાં સમજવાં. હરયે નમ इत्युच्चैः मुच्यते सर्वपातकात् એ શ્રી બ્રહ્માજીનાં વચન સાથે સરખાવો ઉત્તરાર્થ.

૫. દાસ્યભક્તિ સ્પષ્ટ કરે છે. નીચેના શ્લોકનો અંશતઃ અનુવાદ. વિદ્યા ભાગવતાવધિઃ સુકવિતા ગોવિન્દગાનાવધિઃ કીર્તિ-દાસકથાવધિઃ ચતુરતા શ્રીકૃષ્ણસેવાવધિઃ । લાભઃ સત્પ્રણયાવધિઃ મધુરિમા શ્રીમત્કિશોરાવધિઃ ભક્તિઃ કાવ્યનુરાગિણી વ્રજપતેઃ શ્રી વિઠ્ઠલેશાવધિ । દાસ્યપદ-દાસત્વનું સ્થાન.

૬. ૯૦મા પૃષ્ઠમાં ૧૨-૧૩ પંક્તિ ઉપરનાં પ્રમાણોનો જ ભાવાર્થ.

૭. સખ્યભક્તિ વિષદ કરે છે. અર્જુનાદિને સખ્યભક્તિ સિદ્ધ થઈ છે, પરંતુ વ્રજવાસીજનોને જેવો સખ્યનો આનંદ મળ્યો છે, તેવો આનંદ તેઓને નથી મળ્યો. એ વાત બહુ જ વિલક્ષણ શુભ છે.

આત્માસહિત સહુ આપિને સેવે સતત થઈ દાસ;
જનદયાપ્રીતમ કૃપણ વણ આશા ન દહિં વિશ્વાસ. ૮

પદ ૬૬ મું.

આત્મનિવેદન જેણે પ્રીધુંજી, પદ પરમાનંદ જીતી લીધુંજી;
ચિંતા સધળી પ્રલય પામીજી, પતિ પૂર્ણાનંદશિર પરસ્વામીજી. ૧
સર્વાત્મભાવે પિયુ ટેહલજી, વિધિનિષેધની છૂટી ગેલજી;
સહજ પતિસું પ્રકટયો પ્રેમજી, શાંતિ પામે સર્વે નેમજી. ૨

૮. આત્મનિવેદનની વ્યાખ્યા આપે છે. આત્મા-જીવ, પ્રભુમાં જ સર્વ વિશ્વાસ. પોતાનું જે કહેવાતું હોય તેના ઉપર પ્રભુની સત્તા સ્થાપીને પ્રભુસેવામાં પરાયણ થવું.

૧. પ્રભુસમક્ષ જેણે આત્મનિવેદન કર્યું, તેણે પરમાનંદમય સ્થાન જીતી લીધું. અથવા તો ક્રમશઃ સાધનરૂપ શ્રવણાદિ નવ-વિધ ભક્તિ સિદ્ધ થયા પછી પરમાનંદ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમનાં ધામની પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી વિશેષ અનુગ્રહ થતાં અક્ષરબ્રહ્મમાંથી તે જીવનો ઉદ્ધાર થાય છે, અને બ્રહ્માનંદ કરતાં શતગુણ વિશેષ ભજનાનંદ તે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મનિવેદન થયા પછી ચિંતાનો પ્રલય જ થઈ જાય છે. ચિંતાનું મૂલ ‘મારું તારું’ છે, તે જ્યાં નષ્ટ થયું ત્યાં ચિંતા ક્યાંથી રહેવાની ? કેમ કે, પોતાને શિર સાક્ષાત્ પૂર્ણ આનંદમય ઘણી ઊરાજે છે. આ વિષય કલેશકુટારમાં કવિશ્રીએ સારી પેઠે સમજાવ્યો છે.

૨. સર્વાત્મભાવથી પ્રિયની ટેહલ-સેવા કરવી. એથી જ વિધિનિષેધનો ગેલ-માર્ગ છૂટી જાય છે. આત્મનિવેદનથી સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, માટે પ્રભુની સેવા કરવાનો કવિ ઉપદેશ કરે છે. સ્ત્રીપ્રાયમિતરત્ સર્વ વગેરે વાક્યને અનુસરીને કવિ કહે

સૌ નેમ નાશે પ્રેમ પ્રકટયે અનાદિ એ રીત્ય;
 તે અનુભવ્યો રસ ગોપીજન પળ પળે નૂતન પ્રીત. ૩
 આહીર અબલા અધમ જાતિ સકલ સાધન હીન;
 અહો પ્રેમ બલ જે અજીત ઇશ્વર તે તણે આધીન. ૪
 એકપ્રેમ આસક્તિ વ્યસન તન્મયપણું મળી ચાર;
 ચો સ્નેહ કેરી અવસ્થા કાંઈ કથું બીજીવાર. ૫

છે કે, પુરુષોત્તમ તો સહજ પતિ છે, પુરુષ છે, જીવોના સ્વામી-પતિ છે. એ પતિને વરીને-આત્મનિવેદન કરીને તેની ટહેલ-સેવા કરવી. જેમ કન્યા પતિને વરીને પતિની પરિચર્યા કરે છે, તેમ જ જીવે પણ આત્મનિવેદનાત્મક વરણ સિદ્ધ થયા પછી પ્રાણનાથની ટહેલ કરવી. તેમ કરવાથી પ્રેમલક્ષણાભક્તિ સિદ્ધ થાય છે. પ્રેમ પ્રકટ થતાં સર્વે નિયમો-બંધનો શાંતિ પામે છે, તુટી જાય છે.

૩-૪. એ રીત આજકાલની નથી, પરંતુ અનાદિકાલથી ચાલી આવે છે. એ રસ શ્રીગોપીજનોએ અનુભવ્યો છે. જો કે તેઓ સર્વ વાતે સાધનશૂન્ય હતાં, પરંતુ તેમનું પ્રેમબલ એટલું બલવત્ હતું કે તેણે અજીત ઇશ્વરને વશ કરી લીધા હતા.

૫. પહેલાં વર્ણવેલી પ્રેમાદિ ચાર અવસ્થા ફરીને સ્પષ્ટ કરે છે. વારંવાર ક્રમ બતાવ્યાં છતાં ક્રવિશ્રી-ઉપર ક્રમ શુદ્ધિ ન હોવાનો દોષારોપ કરવો એ એક પ્રકારનો માત્સર્યયુક્ત પ્રમાદ જ છે.

તન તપે ખહુજ વિયોગથી રતિ તેની તે અતિ દીન;
 એ પ્રેમલક્ષણ કંહું કિંચિત્ ત્યાંનું ત્યાં રહે મન. ૬
 એકવાર આખા દિવસમાં વણ મળે નવ રહેવાય;
 કદિ ના મળે તો વિકલ થાય આસક્તિ એ કહેવાય. ૭
 ઉર પરસ્પર વિધાય નવ ખસી શકે કો અણુમાત્ર;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ કરુણા તે વ્યસન રસ પાત્ર. ૮

પદ ૬૭ સુ.

અતિ દુર્લભ છે એવી ભક્તિજી, જેની દાસી ચારે મુક્તિજી;
 આચરણ વચ વિધારૂપ કોયજી; ધન જાતિ ખસહરિ નવ જોયજી. ૧
 રાધાવર ભક્તિરસ ભીંજોજી, નિર્મળ રતિ પાખ્યે નવરીઝોજી;
 પારધિ ક્યાં આચરણ પ્રતિપાલજી, વ ક્યાં હ તૂં ધ્રુવજીખાળજી. ૨

૬. જુઓ ભક્તિપોષણ. પ્રેમાવસ્થાનું વર્ણન. રતિ તેની—
 તેની જ, પ્રેમપાત્રની, લગતી લાગી રહે.

૭-૮. વિકલ—આકુલવ્યાકુલ બને, વ્યસનાવસ્થામાં પરસ્પર
 તેવો ભાવ ઉદ્ભવે જેમ જલમાં મત્સ્ય. આસક્તિનું સ્વરૂપ અટાતિ
 ચદ્મવાનંહિ કાનનં કુટિર્યુગાયતે ત્વામપश्यताम्.

૧. સાલોક્ય, સાષ્ટિ, સામીચ્ય, સારૂચ્ય એ ચાર મુક્તિ
 ભક્તિની દાસી છે. પ્રભુ આચરણાદિને જોતા નથી, માત્ર પ્રેમ
 જ જુઓ છે.

૨-૩-૪. શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિરસથી જ ભીંજે છે. શુદ્ધ સ્નેહ
 વિના એ રીઝતા નથી. પારધિ, પોતાના ચરણારવિંદમાં જ ખાણ
 મારનાર પારધિ. આચરણનું એ ઉદાહરણ છે ! વચનું ઉદાહરણ
 ધ્રુવ છે. હાથીમાં વિદ્યા ન હતી. કુખમાં રૂપ ક્યાં હતું ? સુદા-

ઠાળ.

ધ્રુવ ખાલ ગજ વિદ્યા કરી કુબ્જ હતું ક્યાં રૂપ;
 ધન સુદામાને ક્યાં હતું વિદુર શી જાતિ અનૂપ. ૩
 પુરુષાર્થ શું ઉગ્રસેનમાં નિરખિયો નંદકિશોર;
 રિઝિયા કેવલ ભક્તિથી એક એજ હરિ ચિત્તચોર. ૪
 હરિભજનમાં પ્રતિકૂલ હોય તેને તજ્યે દોષ ન કોય;
 જનનિ જનકસુત ભ્રાત ભર્તા ગુરુ આદિક કદિ હોય. ૫
 માતા ભરત પ્રહ્લાદ પિતુ તજ્યો ઉગ્રસુત મતિવક્ર;
 બંધુ વિભીષણ કાંત ઋષિપત્નિઓ બલિ ગુરુ શુક. ૬

માળને ત્યાં ધન ક્યાં હતું ? વિદુરજીની મતિ ક્યાં ઉત્તમ હતી ?
 ઉગ્રસેનમાં પુરુષાર્થનું બળ પણ ક્યાં હતું ? માત્ર પ્રભુ ભક્તિથી
 જ પ્રસન્ન થાય છે, સરખાવો—

વ્યાધસ્યાચરણં ધ્રુવંસ્ય ચં વયો વિદ્યા ગજન્દ્રસ્યકા ?
 કુબ્જાયાઃ કિમુ નામરૂપમધિકં કિ તત્સુદામ્નો ધનમ્ ?
 વંશઃ કો વિદુરસ્ય યાદર્વિપંતેઃ ઉગ્રસ્ય કિં પૌરુષ્યં ?
 મક્ત્યા તુષ્યતિ કેવલં ન તુ ગુણૈર્મક્તપ્રિયો માધવઃ ॥

૫. ભગવદ્ભજનમાં જે પ્રતિકૂલ હોય તેનો ત્યાગ કરવાથી
 કોઈપણ પ્રકારનો દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. પછી તે માતા, પિતા, પુત્ર
 બંધુ, ગુરુ કે ગમે તે હોય.

૬. બધાનાં કુમશઃ દૃષ્ટાંત આપે છે. શ્રીરામચંદ્રજીના પરમ
 ભરતે માતા કેકેયીનો ત્યાગ કર્યો, પ્રહ્લાદે સ્વપિતા હિરણ્યકશિ-
 પુનો, ઉગ્રસેને પોતાના મતિવક્ર-વાંકી બુદ્ધિવાળા પુત્ર કંસનો,
 વિભીષણે રાવણનો, ઋષિપત્નિઓએ પોતાના પતિઓનો, બલિ-
 રાજાએ કુલગુરુ શુકનો કદેલો ત્યાગ પ્રસિદ્ધ છે.

તે પરમ પ્રિય પ્રમાણવા જે ભજવે ભગવંત;
 શત્રુ સમ તે સમજવા પ્રભુથી ચળાવે ચંત. ૭
 ચુલમાં પડી ચતુરાઈ સૌ અવગુણ સમજ ગુણ જેહ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ શું જે નથી સાચો સ્નેહ. ૮

પદ ૬૮ સું.

તેજસ્વીહાય સૂર્યસમાનજી, ગણપતિ સરખો મહામતિમાનજી;
 આનંદ શીતલ સમ ચંદ્રજી, વૈભોગી તો બીજો ઇંદ્રજી. ૧
 દ્રવ્યવંત તો તુલ્ય કુબેરજી, અચળપણમાં તુલના મેરુજી,
 રૂપવંત તો જેવો કામજી, અર્જુન સરખો ધીર સંગ્રામજી. ૨

૭-૮. ભગવદ્દીયનાં સગાવહાલાંની ટુંકીને ટચ વ્યાખ્યા
 કવિ આપે છે. પ્રભુલક્ષિતમાં સહાયભૂત બને તે પ્રિય. અને પ્રભુ
 લક્ષિતથી વિમુખ કરે તે દુશ્મન. ચતુરાઈ ગઈ ચુલામાં, અને ગુણ
 પણ થયા અવગુણ, જે દયાના પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણથી સાચો સ્નેહ
 ન રાખ્યો તો.

૧-થી-૬. કડીનો સંબંધ એક છે. આનંદ-આનંદ આપ-
 નાર. વૈભોગ-ઇંદ્ર જેવો વૈભવ ધરાવતો હોય. મેરુ-મેરુપર્વત જેવા
 અચલ-સ્થિર-ઠરેલ-મહામ વિચારનો. સંગ્રામ-રણમાં અર્જુનજેવો
 હોય. સુરગુરુ-બૃહસ્પતિ. સંગ્રામવાદે વાદવિવાદના રણક્ષેત્રમાં, જનક
 જેવો પૂર્ણ જ્ઞાની જીવન-મુક્ત હોય. ક્ષમા-ક્ષમાવાળો. રોમહર્ષણ
 મુનિ જેટલી આવરદાવાળો. નૃગરાજ અને કુર્ણુરાજજેવો દાનેશ્વરી.
 સમુદ્ર સરખો ગંભીર. શિબિરાજ અને નલરાજ. ગમે તેવો હોય.
 અનંત ગુણો ધરાવતો હોય તોપણ, સારું કુલ, સારો જન્મ, સારાં
 લક્ષણ, કશી વાતની ન્યૂનતા ન હોય તોપણ, એક શ્રીવ્રજેશના
 શુદ્ધ પ્રેમવિના સર્વ શ્રીસંપત્તિ અસ્ત-નશામી છે. એમ સમજવું.

સંગ્રામવાદે સુરગુરુસમ જનક જ્ઞાને પૂર; ૩
 દેવી ક્ષમા સરખો ક્ષમા મુનિ રોમ હરપાયૂર.
 નૃગ કર્ણ સમ દાનેશ્વરી ગંભીર સિંધુસમાન,
 વિક્રમ સરખો યશસ્વી સત્યવાદી શિખિ નત્રમાન. ૪
 કવિ શુક સમ ધર્મી યુધિષ્ઠિર વાયુસમ ખલવંત;
 સમ સિદ્ધ સહસ્રાર્જુન ઇત્યાદિક સુગુણ અનંત. ૫
 સંતકુલ જન્મ સત્કર્મ લક્ષણ ન્યૂન નહીં કરી વસ્ત;
 એક શ્રદ્ધાભક્તિ પ્રેમ પ્રજપતિ વિના સહુ શ્રી અસ્ત. ૬
 ચો ચૌદ પદ નવ અષ્ટ દશ ભણી કર્યું સઘળું ટોલ;
 શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિ નથી તો સમજવો દ્વિજ ચંડોલ. ૭
 નહીં વેળુ પીલે તૈલ કદિ જલ મથે નવનીત નહોય;
 ત્યમ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણભક્તિ વિના ભદ્ર ન જોય. ૮

પદ ૬૯ મું.

સ્પર્શ મણિનું પૂર અભિરામજી, ચિંતામણિમય રચિયું ધામજી;
 કામધેનુ ઘેર અક્ષય પાત્રજી, વાડ વાટિકા સુરદ્રુમ માત્રજી. ૧

૭. ચો-ચાર-વેદ. ચૌદ-વિદ્યા. પદ્-શાસ્ત્ર. નવ-જ્યોતિષ (?)
 અષ્ટાદશ-અઠાર પુરાણ. એ સર્વનું અધ્યયન કરીને આડંબર તો
 કર્યો, પરંતુ જો ભગવદ્ભક્ત ન બન્યો તો તે ગ્રાહ્યજી ચાંડોલ બાણવે.

૮. વેળુ-રેતી. નવનીત-માંખણ. ભદ્ર-કલ્યાણ.

૧-૨. સ્પર્શમણિનું-પારસમણિનું. પુર-નગર. અભિરામ-
 મનોહર. ચિંતામણિથી જડેલું ઘર હોય. કામધેનુ ગાય હોય.

નવગ્રહ સિદ્ધિસહુ આધીનજી, સહુજગજેની આગળદીનજી;
જો નથી ભક્તિ નંદકુમારજી, તો એ પામ્યું સહુ ધિક્કારજી. ૨

ઢાળ.

ધિક્કાર ઇત્યાદિ કલિમલ તુલ્ય વહે હરિ ભક્ત;
જો ભૂલ્યા સકલ પ્રપંચ દૃઢ શ્રીકૃષ્ણરૂપાસકત. ૩
જ્યમ જીવે કૃણી મણિ જોધને જલ મગ્ન જીવે મરજી,
તેવિના માણ દડે ન ક્ષણ એવી અનન્ય પ્રીતિ સ્વરજી. ૪
નવધા ખરી પણ પ્રેમભક્તિ તણું બલ છે અત્ય;
તે વિના રસિકચૂડામણિ હરિ વશ ન થાય એ સત્ય. ૫
જ્યમ પુષ્પ નાના જાતિપર દકી મધુપ લે ક્ષણ ગંધ;
પણ કમલવણ બંધન ન કંડુ એમ સમજ ઉભય સંબંધ. ૬

અક્ષત્રપાત્ર ઘરમાં હોય. વાડીની વાડ સુરદુમ કલ્પવૃક્ષની હોય.
નવગ્રહ, નવનિધિ સર્વ સ્વાધીન હોય, પણ જો નંદરાજકુમારની
ભક્તિ નથી, તો એ સર્વ મળેલાંને ધિક્કાર છે.

૩. એ સર્વ સિદ્ધિને હરિભક્ત કલિરૂપ તુરજી સમજે છે;
જો ભક્તો શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપમાં આસક્ત થઈને સર્વ પ્રપંચને ભૂલી
ગયા છે.

૪. કૃણી-સર્પ. મણિના જ પ્રકાશથી સર્પ ભક્ષ મેળવે છે.
સ્વરજી-નિહંતુક અનન્ય પ્રીતિ થવી જોઈએ.

૫. નવધાભક્તિ ઠીક; પરંતુ પ્રેમભક્તિની તો બલિહારી છે.
તેના વિના રસિકશિરોમણિ કદી વશ થાય નહિ.

૬. નાનો-અનેક જાતના પુષ્પ ઉપરથી બ્રમરો ગંધ લે છે,
પણ જો બંધાયેલો હોય તો તે કમલથી, નહિ કે કોઈ ઇંતર
પુષ્પથી. તેવો અંબંધ પ્રભુસાથે થવો ઇચ્છે છે.

જીત્યો અજિત બાંધે અબધ બલપાશ અતિશયપ્રેમ;
હરિ કીડામૃગ પ્રેમી કર્યા ભૂલંબ્યાં વચન શ્રુતિ નેમ. ૭
કદિ તુટે વજની શૂંખલા પણ પ્રણયપાશ ન તૂટે;
જ્યાં દયાપ્રીતમ કૃષ્ણને મન બેહુનું બલ ખૂટે. ૮

પદ ૭૦ મું.

શિષ્યવદ્વાંશ્રીગુરુમનેકહીએજી, એવી ભક્તિ તે કયમલહીએજી;
તેનો છે કંઈ સરલ ઉપાયજી, દુર્લભ વસ્તુ પ્રાપ્તિ થાયજી. ૧
શ્રીગુરુબોલ્યા વચન અભંગજી, ઉપાય એનોએક સતસંગજી;
કૃષ્ણ કૃપાએ તે પણ લાધેજી, પછી પદ તેહનાં નિત્ય આરાધેજી. ૨

૭-૮. પ્રેમનું બલ વર્ણવે છે. અજિત-ન જિતાય તેવાને તે જિતે, અબાંધે એવું-ન બાંધાય તેવાને. પ્રેમપાશનું બલ ઘણુંજ છે. પ્રેમપાશે અભુતા કીડામૃગ કરી મુક્યા. શ્રુતિનાં-વેદનાં વચનો અને નિયમોને પણ ભૂલાવી દીધા. જેમ પાશમાં સપડાયલો મૃગ મનુષ્યને આવીન થાય છે. વજની શૂંખલા-સાંકળ કદિ તુટવાનો સંભવ, પરંતુ પ્રેમપાશ તો તુટે જ નહિ. દયાના પ્રિયતમ અને મનનું બલ પણ ખુટી જાય તોપણ પ્રેમપાશ તુટે નહિ. આ સરલ અર્થ વિદ્વાન ટીકાકારને સુજ્યો નવી.

૧ શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે, શ્રીગુરો, આપ જે ભક્તિ વર્ણવો છો, તે ભક્તિ કેમ પ્રાપ્ત થાય? તેનો કંઈ સરલ ઉપાય છે? કે જેથી દુર્લભ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય.

૨. શ્રીગુરુ અભંગ-નિર્દોષ વચન બોલ્યા કે, હા, તેનો સરલ ઉપાય માત્ર સતસંગ છે. તે પણ પ્રભુકૃપાએ સખી આપે, પછી તે ભગવદ્દીયનાં ચરણનું નિત્ય સેવન કરવું.

આરાધન શ્રદ્ધા સહિત દીનતા મનમાં લાવે;
 જોઈ કૃપા ઉપજે ભક્તને તવ પ્રેમ ભક્તિ આવે. ૩
 તે વેશધારી ઘણા પણ અનુભવી વિરલ જ હોય;
 જે તાદ્રશી કહેવાય દર્શન થતા અથ દુઃખ ખોય. ૪
 તેતણાં લક્ષણ સૂણ કહું જે કહ્યાં શાસ્ત્ર પુરાણ;
 પ્રભુ પ્રાણાધિક જેને પ્રિય પ્રભુને અધિક તે પ્રાણ. ૫
 શ્રીમદ્વાચાર્યનો દહાશ્રય ઉર અન્યાશ્રય નહિ નામ;
 નિરપેક્ષ વર્જિત કામ લોભે સેવે મુંડર શ્યામ. ૬
 માત્સર્યરહિત વિરક્ત તત્પર સદા પર ઉપકાર;
 હોય વ્યસન સેવા કથા કીર્તન સતત નંદકુમાર. ૭

૩. ભગદીયની આરાધના શ્રદ્ધાપૂર્વક મનમાં દીનતા લાવીને કરવી. તેમ કરતાં જો તેમની કોઈ કૃપા થઈ તો પ્રેમભક્તિ પ્રાપ્ત થાય.

૪. તેમાં એટલો ખ્યાલ રાખવો કે, નામના ભગવદીયો વેષધારી થઈને ઘણા ફરે છે, તેમાં અનુભવી તો કોઈ વિરલ જ મલવાનો. અથ-પાય.

૫. ભગવદીયનું સ્વરૂપ આલેખે છે. અહં સ ચ મમ પ્રિય. એ ભગવદ્વાક્યાનુસાર જેને ભગવાન પ્રાણુથી પણ પ્રિય હોય અને જે પ્રભુને પ્રાણાધિક પ્રિય હોય તે ભક્ત.

૬. શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો જ દહ આશ્રય. અન્યાશ્રયનું નામ કે નિશાન નહિ. કોઈપણ જાતની અપેક્ષા ન રાખે. કામ લોભથી રહિત, બીજું સ્પષ્ટ છે.

૭-૮. નિરંતર પરોપકારમાં તત્પર હોય. હિતકારી અને

શુભ સત્ય મિષ્ટ સુહિતકરણ વાક્ય વદે હરિયુક્ત;
જન દયાપ્રીતમ કૃણુ વલ્લભ સંત જીવન મુક્ત. ૮

પદ ૭૨ મું.

તે ભગવદીય દાસાનુદાસજી, થાતાં ઉર હોય ભક્તિ નિવાસજી;
સત્સંગતનું માહાત્મ્ય અપારજી, હરિ મળવાનો સત્ય ઉપચારજી. ૧
ઉદ્ધવ પ્રત્યે શ્રીહરિ વાણીજી, તે કહું કિંચિત્ ઇંહાં વખાણીજી;
ઉદ્ધવ મુજને ન રોવે યોગજી, સાંખ્ય ધર્મના કર્મપ્રયોગજી. ૨

ઢાળ.

ન પ્રયોગ ન સ્વાધ્યાય તપ દક્ષિણા દાન ન ત્યાગ;
વ્રત નેમ યમ તીર્થાટને ન રોધાડોં નાના યાગ. ૩
રોધાડોં નહિ વેદાધ્યયન આદિવિના સત્સંગ;
વણુ ધર્મસાધન થાડોં વશ હું જો સુસંગે રંગ. ૪
બહુ દૈત્ય રાક્ષસ ખગ મૃગ ગાંધર્વ અપ્સરા નાગ;
જન સિદ્ધ ચારણ વિદ્યાધર ગુહ્યક કપિ સદરાગ. ૫
સ્ત્રી દૈત્ય શૂદ્ર ને અંત્યજ જાતિ રજ તમ પ્રકૃતિ સપાપ;
તે તે સર્વ મુજ પામિયાં કેવલ સુસંગ પ્રતાપ. ૬

પ્રિય-મીઠું, અને સત્ય બોલે, અને તેમાં પણ હરિનામ હોવું જ
જોઈએ. તેવાં લક્ષણવાળો તે જ ભગવદીય અને સંત, અને તે જ
જીવનમુક્ત.

૧. એવા જીવનમુક્ત પરમ ભગવદીયના દાસાનુદાસ થતાં
હૃદયમાં ભક્તિનો નિવાસ થાય છે. સત્સંગનું માહાત્મ્ય અપાર છે.
પ્રભુને મળવાનો સાચો રસ્તો સત્સંગ જ છે.

૨ થી ૮. સુધી અને ૭૨ પદની-૨-કડી સુધી શ્રીમદ્

તે કોણ કોણ કહું સુણો પ્રહલાદાદિક ખલિ ભૂપ;

વૃષપર્વા વૃત્રાસુર બાણાસુર તર્યા ભવદ્રુપ. ૭

હનુમાન સુગ્રીવ અંગદાદિક તથા જંબુવાન;

તે સહુ દયાપ્રભુ પદ લહું સત્સંગ શક્તિ મહાન. ૮

પદ ૭૨ સુ.

ગજસગ્રાહને મીધખગજતિજ, વ્યાધવળીકુખજગખ્યાતિજ;

યજ્ઞપત્નિયો સહુ પ્રજગોપીજ, ભક્તમણિ સત્સંગે ઓપીજ. ૧

પ્રકટયો ઇત્યાદિક હરિ રંગજ, પ્રભુ પામ્યા કેવળ સત્સંગજ;

સંગ સંતનો વ્યર્થ ન જાયજ, અદ્વમાત્રપણ અતિ ફળદાયજ. ૨

ભાગવતના એકાદશસ્કંધના ૧૨મા અધ્યાયના પ્રારંભના નીચેના શ્લોકોનો અનુવાદ છે.

ન રોધયતિ માં યોગો ન સાંખ્યં ધર્મ ઉદ્ભવ । ન સ્વાધ્યાયસ્ત-
પસ્ત્યાગો નેષ્ટાપૂર્તિર્ન દક્ષિણા ॥ વ્રતાનિ યજ્ઞચ્છન્દાંસિ તીર્થાનિ
નિયમા યમાઃ । યથાવરુન્ધે સત્સજ્ઞઃ સર્વસજ્ઞાપહો હિ મામ્ । સ-
ત્સજ્ઞેન હિ દેતેયા યાતુધાના ચગા મૃગાઃ । ગન્ધર્વાપ્સરસો નાગાઃ
સિદ્ધાશ્ચારણગુહ્યકાઃ ॥ વિદ્યાધરા મનુષ્યેષુ વૈશ્યાઃ શૂદ્રાઃ સ્ત્રિયો-
ન્યજાઃ । રજસ્તમઃપ્રકૃતયસ્તસ્મિસ્તસ્મિન્ યુગેડનચ ॥ વહવો મત્પદં
પ્રાપ્તાસ્ત્વાષ્ટ્રકાયાધવાદયઃ । વૃષપર્વા ચલિર્વાળો મયશ્ચાથ વિમી-
ષણઃ ॥ સુગ્રીવો હનૂમાનૃક્ષો ગજો ગૃધ્રો વણિકપથઃ । વ્યાધઃ કુબ્જા
વ્રજે ગોપ્યો યજ્ઞપત્ન્યસ્તથાપરે ॥ તેનાર્ધાતિશ્રુતિગણા નોપાસિતમહ-
ત્તમાઃ । અવ્રતાસ્તત્તતપસઃ સત્સજ્ઞાન્મામુપાગતાઃ ॥

આ વાક્ય ઉદ્ભવપ્રતિ પ્રભુએ ઉપદેશ્યાં છે. મરહુમ સાક્ષર
ગણસંઘે છે કે, ‘એવો ઉચ્ચાર કેવિ હરિમુખમાં મુકે છે.’ સાક્ષર-
ની આ ભાગવતધર્મની અનભિજ્ઞતા ઉપહાસપાત્ર જ ગણાશે.
યોગ-હૃદયોગોદિ. સાંખ્યપ્રકૃતિપુરુષવિવેક. કર્માનુષ્ઠાન. સ્વાધ્યાય-વેદ-
તીર્થાટન, ખગ-પક્ષી. સમાપ-માયવાળાં. ઇતર સર્વ સ્પષ્ટ છે.

ઢાળ.

ડૂળ અતિ સહજ સત્સંગથી તરીયો અજમિલ પાપી;
 સુત નામ નારાયણ ધરાવી ભુક્તિ મુક્તિ આપી. ૩
 પતન વીથિ ઉદક અતિ અશુચિ જહાં મળ્યું જઇ જળગંગ;
 ગંગા થયું તે સહજ સઘ જ જે બલ મહદ્ પ્રસંગ. ૪
 હરિ સંગી સંગ સમાન લવ સુખ નાક નહિ નિર્વાણ;
 તો મૃત્યુદોકનું મૃષા સુખ તે કરે કથન કોણ. ૫
 સુરદ્રુમ હરે દારિદ્રતા શશિ તાપ ગંગા પાપ;
 તે ત્રણે સાધુસંગ સઘ હરે જ અતુલપ્રતાપ. ૬
 હોય વૈષ્ણવ વૃક્ષ સમાન ગુણ પરસુખ કરે સહિ કલેશ;
 નખશિખ લગી પરમાર્થ સહુ સ્વાર્થ નહિ લવલેશ. ૭

૧-૨. સગ્રાહ-મગર સાથે. ગજ-હાથી. ભક્તમણિ-શ્રીવજ-ગોપી. થાડો પણ સત્સંગ થયો હોય તોપણ અતિક્લદરૂપ છે.

૩. થોડા જ સત્સંગથી અજમિલ જેવો મહાપાપી તરી ગયો. સુત-પુત્રનું નામ નારાયણ હતું, તે જ મરતી વેળાએ એણે કહ્યું, તેને પ્રસુતું નામ ગણીને યુક્તિથી તેને મોક્ષ મળ્યો.

૪. પતન-શહુર-ની વીથી-શેરીમાંથી નિકળેલું ઉદ-ઉદક-જલ. અશુચિ-અપવિત્ર. ગંગાજળના મહત્પ્રસંગથી જ તે અપવિત્ર જલ પવિત્ર થયું.

૫. ભગવાનના સંગી બનેલા ભાગ્યશાળીને લેશપણ સમા-ગમમાં જેટલું સુખ સમાયલું છે, તેટલું નાક-સ્વર્ગમાં નથી. નિર્વાણ-સુખ. મૃષા-મિથ્યા. કથની-વાત.

૬. સુરદ્રુમ-કલ્પવૃક્ષ. શશી-ચંદ્ર. સઘ-તટકાળ. અતુલપ્રતાપ-જેનો પ્રતાપ કોઈના સરખો નથી.

પણ વાંક દે દુઃખ દુષ્ટ મારે દુર્વચન ઉર બાણ;
સ્તવી દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ માગે તેનું પણ કહ્યાણ.

પદ ૭૩ મું.

ગુણ સાધુના હોય જ એવાળ, પરોપકારી ચાહે ન સેવાળ;
દોષ કરે બહુ પરના પાનળ, પ્રકટ કરે ગુણ અદ્ય મહાનળ. ૧
ગરલ દોષ સાગર શિવ પીધોળ, ચંદ્ર ચતુર્થી ભાલે દીધોળ;
દુર્લભ સાધુ મળવા એવાળ, મળે પ્રસન્ન જો હોય હરિદેવાળ. ૨

ઠાળ.

હરિદેવની કરુણાખલે ભગવદીય એવા ભેટે;
ભક્તિ ઉદયે અનપાયિની દુષ્કૃત દુઃખ સહુ ભેટે. ૩

૭-૮. લવલેશ-થોડો ચત્કિચિત્ પણ નહિ, વાંકવિના કોઈ
દુષ્ટ દુઃખ દે, હૃદયને બાણરૂપ થઈ પડે તેવાં દુર્વચનો કહે તો
પણ અનન્ય ભગવદીય તો તેવા 'દુષ્ટનું પણ કહ્યાણ જ થાઓ'
એમ પ્રભુ પાસે માગે. આજના ભગવદીયોને સરખાવો !!

૧-૨. ગુણદોષો બુધો ગૃહ્ણન્નિન્દુક્ષ્વેડાવિવેશ્વરઃ । શિરસા
ઝટાવતે પૂર્વે પરં કણ્ઠે નિયચ્છતિ ॥ એ સાહિત્યના શ્લોકનું વિ-
વરણ આ બે કડીમાં છે. સાધુ પુરુષના ગુણો કાંઈ પણ સેવાને-
બદલાને ગ્રહાતા નથી, પરોપકાર જ કરેછે. પરના-પારકાના. અદ્ય
-થોડા ગુણ હોય તોપણ મહોટા કરીને પ્રકટ કરે. સમુદ્રના દોષ
-ય ગરલ-જહરને શિવે પીધું. સમુદ્રને દીપાવનાર ગુણરૂપ ચંદ્ર
તો મરતકે જ સંખ્યો. પ્રભુ પ્રસન્ન થાય તો જ તેવા સાધુ પુરુષોનો
સમાગમ થાય.

૩. અનપાયિની-નહિ નાથ પામનારી. દુઃકૃત-પાપ. દુઃખ.

એમ સુણી બોલ્યો શિષ્ય શ્રીગુર મહાપ્રબલ સતસંગ;
સતસંગ કેટલા કરે જે પણ નથી ચઢતો રંગ. ૪

તેનું કશું કારણ હશે મહારાજ મુજને ભાષો;
શીપેર લાગે સંગ સજ્જન તે વિધિ કહિ દાષો. ૫

સુણ શિષ્ય પ્રતિઉત્તર કરું બોલિયા શ્રીગુરરાય;
છે ઓછય અકેકી ઉજયમાં ટળે કારજં થાય. ૬

આતુર પરીક્ષિત શુદ્ધ શ્રોતા વક્તા શુક શુચિ ગ્રામ;
ફલીભૂત સંગતિ શીઘ્ર થઈ નૃપ મળ્યું અચ્યુત ધામ. ૭

શ્રોતા તથા વક્તા બરોબર મળે ત્યાં શી વાર;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણપદપંકજ ઉભય ચિત્ત તાર. ૮

પદ ૭૪ મું.

તેં કયા સાંભળી બહુ જનજી, પણ પરીક્ષિત સરખું નહિ મનજી;
માટે ન થતું ફલ તતખેવજી, વક્તા તેના તે શુકદેવજી. ૧

૪-૫. શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે. મહા પ્રબલ—બહુ જ બલવાન.
શી પેર લાગે—સતસંગનો રંગ કેમ લાગે. કહો દાષો—કહો દેખાડો.

૬. હે શિષ્ય હું જે પ્રત્યુત્તર કરું છું, તે સાંભળ. એમ
ગુરુજી બોલ્યા. શ્રોતા અને વક્તા બન્નેમાં એક એક ઓછય—
ન્યૂનતા છે, તે ટળે તો કાર્ય સિદ્ધ થાય.

૭. આતુર—ઉત્કંઠાવાળો. શુચિ ગ્રામ—ચરમ પવિત્ર. શુક—
શુકદેવજી. એ બન્ને ઉત્તમોત્તમ કક્ષાના શ્રોતા વક્તા હોવાથી
સંગતિ તત્કાલ ફલી. અર્થાત્ રાજાને ભગવદ્દામની પ્રાપ્તિ થઈ.

૮. બન્ને સુયોગ્યનો યોગ થાય તો વાર શાની લાગે? કેમકે
દયાના પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલમાં જ બન્નેનાં ચિત્તનો એક
વાર લાગી રહ્યો છે.

તરે તુંબિકા આશ્રિત તારેજી, અનુભવ સહુને શસ્ત્ર પોકારેજી;
પણ જે ઉર હોય રહિત વિકારજી, તરે ન તારે લીલી લગારજી. ૨

કાગ.

લીલી ન તારે તુંબી ત્યમ ન ફલે સમલ જન સંમ;
ફરી તેનું તે જ કરે સુકાર્ય વિકાર આતાં ભંગ. ૩

આર્દ્ર વસ્ત્ર અડે અવર ભીંજવે તે પણ વાસ;
અડ્યું વસન સૂકું શુષ્કને ત્યાં નહિ શીતાભાસ. ૪

મલયાદ્રિદ્રુમ અંદન સહુ પણ નહિ એરંડ ન વંશ;
ઉર ગ્રંથિયો તે માટે ત્યમ સત્સંગ ફલે ન નિસ્સંશ. ૫

૧—૨ તે જ કથા ઘણાઓએ સાંભળી છે, પણ પરીક્ષિત જેવું શુદ્ધ આતુર હૃદય ન હોવાથી તેનું કાંઈ ફળ પ્રાપ્ત થયું નહિ. ખાકી વક્તા તો તેના તે જ છે. તુંબિકા-તુમડી પોતે તરે અને પોતાને આશ્રય કરીને રહેલાને તારે, પણ તે તુમડી સુકી હોય તો જ, લીલી ન ભેળવે. લીલી તો તરે નહિ, ને તારે પણ નહિ. તેમ વિકાર રહિત શ્રોતા વક્તા હોય તો જ તરે અને તારે.

૩. સમલ-વિકારરૂપમલથી સહિત-યુક્ત-જ્યાં સુધી વિકાર છે ત્યાં સુધી એ જ સુકાર્ય વારંવાર વિકાર ઉદ્ભવતાં ભગ્ન થાય છે.

૪. આર્દ્ર વસ્ત્ર-ભીતું લુગડું-ખીજા સુકા લુગડાને અડે તો તેને ભીંજવી નાખે. વાસ-વસ્ત્ર સૂકું વસ્ત્ર સુકા વસ્ત્રને અડે તો ત્યાં કાંઈ શીતલતાનો ભાસ થતો નથી.

૫. મલયાચલના પવનના સ્પર્શથી ઝાઝા વૃક્ષો અંદન બની જાય છે, પરંતુ વંશ-વાંસડો અને એરંડો તો એવાને એવા જ રહે છે. કેમકે તેમને ઉરમાં-મધ્યમાં આંઠ્યો છે. તેમ જ જ્યાં સુધી વિષયવાસનારૂપ આંઠ્યો હૃદયમાં ઘર કરી બેઠી છે ત્યાં સુધી તેવા નૃશંસ-ફરને સત્સંગ ફલતો નથી.

શાંતકલ્પનીરનિમગ્ન ઉર પાપાણુ આગ ન જાય;
 કદિ અષ્ટ યામ ઉકાળિયે કાંગણુ ન કેમળ થાય. ૬
 જ્યમ ચિત્ર કેરા ચંદ્રથી નવ શમે તન પરિતાપ;
 ત્યમ ગગનશશિથી પણ ન ઉભળે ચિત્ર ઉદ્ધિઆપ. ૭
 જ્ઞાસુ ઉપદેષ્ટા ઉભય હોય ઉચિત ટળે ભવ રોગ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણકરુણા તવ મળે એ યોગ. ૮

પદ ૭૫ મું.

હિત હરિ જગવે સાચા સંતજી, તે જ દુષ્ટ ભુલવે ભગવંતજી;
 હરિજનપાસે નિત્યે વસવુંજી, દુષ્ટ સંગથી દૂરે ખસવુંજી. ૧
 દુષ્ટ સંગ પહેલો પરનારીજી નિજની પણ બહુ પ્રિય નહિ સારીજી;
 કામ દામ બે માયા ધામજી, સદા અવિદ્યા ત્યાં વિશ્રામજી. ૨

૬. નીરનિમગ્ન—પાણીમાં ડુબેલા. આગ્ય—અગ્નિ પત્થરમાં અગ્નિ રહે છે. અષ્ટયામ—આઠપહોર.

૭. ચિતરેલા ચંદ્રથી શરીરનો પરિતાપ શમતો નથી તેમ જ આકાશના ખરા ચંદ્રથી ચિત્રમાનો દરિયો ઉભરાતો પણ નથી.

૮. માટે જ્ઞાસુ અને ઉપદેષ્ટા એ બન્ને ઉચિત—યોગ્ય હોય તો જ ભવરોગ—સંસારરોગ—ટળે. તેવો યોગ તો શ્રીકૃષ્ણની કરુણા હોય તો જ મળે છે.

૧—૨. સાચા સંતો હરિમાં હિત—સ્નેહ કરાવે છે. દુષ્ટ લોકો પ્રભુ સ્નેહને ભુલાવે છે. દુષ્ટ સંગ—મુખ્યત્વે કરીને પરનારીનો સમજવો. પોતાની નારી પણ બહુ જ પ્રિય હોય તે પણ ઠીક નહિ. પ્રેમ તો માત્ર પ્રભુમાં જ રાખવો કામ અને દામ એ માયાને રહેવાના ધામ—ગૃહ છે. ત્યાં માયા અવિદ્યા આવીને ઠરી છે.

વિશ્રામ જ્યાં નિત્ય અવિદ્યા ત્યાં સહુ અમંગલ હોય;
 સ્મશાન સ્થળ ત્યાં પ્રેત હોય કૌતુક ન માને કોય. ૩
 તરુણી જ માયા મોહિની તરવા ન દે જ્યાં સંગ;
 અણુ મળ્યા કે કદિ ઉગરે મળતાં સકલ બલ ભંગ. ૪
 તે માટે એવું નાસવું જ્યમ છાયા સ્પર્શ ન થાય;
 જ્યમ છાયા મગરી છાયા અડતાં કાયા કરડી ખાય. ૫
 તરવાર સરખી તરુણી શણગારી દિસે સારી;
 ઉપર અનુપમ રૂપ મનોહર અંતરમાં હત્યારી. ૬
 પચરંગી પ્રપુલ્લિત પુષ્પ સરખી મોહન નિરખે નાર;
 મસળ્યા પછી મન ગ્લાનિ ઉપજે ચતુર ચિત્ત વિચાર. ૭

૩. અમંગલ-વિધન-દુઃખ સ્મશાનમાં પ્રેત હોય જ એમાં કોઈને આશ્ચર્ય લાગતું નથી.

૪. તરુણીનો સંગ કદી તરવા દેતો નથી. જે તેને મલ્યા નથી તે તો કદી ઉગરે-બચે છે, પણ જે તેને મળ્યા છે, તેના બલનો નાશ જ થઈ ગયો એમ સમજવું.

૫. વાસ્તે સ્ત્રીથી દૂર જ રહેવું. એટલેસુધી કે, તેની છાયાનો પણ સ્પર્શ ન થાય, છાયામગરી નામના જનવરને છાયાનો સ્પર્શ થતાં જેમ શરીરને કરડી ખાય છે, તેમ સ્ત્રી પણ શરીરને ચુસી લે છે.

૬. સ્પષ્ટ છે. ૭. ઇદ્રવાયણાનું કુલ ઉપરથી તો બહુ જ દેખાવડું હોય છે, પણ તેની અંદર લહાણા જેવી ક્યામતા હોય છે, તે તેને મસળ્યા પછી સંખત ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

દુઃખ દુષ્ટ નરકની ખાણ સ્ત્રી ડરી પરિ ચિત્તથી કાઢ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ મળતાં મધ્ય મોટી આડ. ૮

પદ ૭૬ સુ.

ધન પણ તેણું મન બગાડેલ પ્રભુમાં પહોંચ્યું ખેંચી કાઢેલ;
અનર્થ જેમાં દશ ને પાંચલ, શ્રીમુખ ગાયા ભરીયાં આંચલ; ૧
સુદહ્ય સર્વથી ક્લેશ કરાવેલ, પ્રાણ ખોય કે પ્રેત બનાવેલ;
હરિસેવામાં વા પરમાર્થલ, વિત્ત વવરાયું સફલિત અર્થલ. ૨

૮. ઉપસંહાર કરે છે. સ્ત્રીથી ડરીને તેને પરી કર-દૂર કાઢ.
ચિત્તથી પણ તેને સંભાળ નહિ. પ્રભુને મળવામાં એ મોટી આડ
ફાંસ જેવી છે. ‘ખુદા ઐર ઇન્સાન કે બીચમેં દિવાર !’ કવિ-
શ્રીને ‘છેલ, છબીલો, ફાંકડો’ વગેરે વિશેષણો મુઠીને કવિને એક
મહાદ્વિત માનીને ગમે તેમ ગાડું ગળડાવતા સુધારકમન્ય-
સાક્ષરો-(કે રાક્ષસો ?) આ પદ વાંચીને શું સમજ્યા હશે ? જે
લૌકિક વિષયમાં મસ્ત હોય તે આવાં ઉત્તમોત્તમ, વૈરાગ્યની પરમ
કાષ્ઠા બતાવનારાં વાક્યો ઉચ્ચારે કે ? આશ્ચર્ય તો એ છે કે કવિનું
જીવનચરિત્ર આલેખતાં ‘હાહ્યાડમરા’ સાક્ષરોએ પોતાનાં ડાઢ-
ડહાપણ સિવાય કવિનાં કાવ્યો શું કહે છે તે તરફ દૃષ્ટિ જ
નથી કરી.

૧—૨. કામને માયાનું રહેઠાણ સિદ્ધ કરીને દામને પણ
માયાનું ઘર કરીને કહે છે. ધનમાં દશને પાંચ-પંદર અનર્થ છે.
આંચ-દેવતા-અર્થાત્ તાપથી ભરેલા છે. સ્તેયં હિસાનૃતં દંભઃ
કામઃ ક્રોધઃ સ્મયો મદઃ । મેદો વૈરમવિશ્વાસઃ સંસ્પર્ધા વ્યસના
નિચ ॥ एते पञ्चदशानर्था ह्यर्थमूला मता नृणाम् । ते प्रभुये
द्रव्यं आप्नुं હોય તો તેનો વિનિયોગ પ્રભુસેવામાં કરવો. તે
જ તે સફલ થાય છે.

છે અજબ ગુલમેરી ખગી તજ આહાર રટે મુખ રામ;
જન દયાપ્રીતમ અંચુ કરી ચરણે ચતુર મુખધામ. ૮
પદ ૭૭ મું.

શિષ્ય વધો એમ સુણી કરજોડીજી, સંશય મોટો નાખ્યો તોડીજી;
કામદામ મોટાં અંતરાયજી, મળવા દે નહિ મોહનરાયજી. ૧
સમજે સહુ કે પંડિત પહેલાજી, તે પણ એ બેમાં કેમ વેલાજી;
ત્યાગી જ્ઞાની યોગ મળેલાજી, તે પણ મનમાં માયા ચેલાજી. ૨
હાજી.

ચેલા પ્રકટ કોઈ ગુપ્ત માયાથી બચ્યું નહિ કોય;
કયમ જાણીતાં ભુલા પડે આશ્ચર્ય અતિશય હોય. ૩
એમ સુણી શ્રીગુર બોલિયા તુંને થઈ શંકા સત્ય;
એ કૃષ્ણ માયા અતુલ બલ અકલિત અદપટી અત્ય. ૪

માતાના સ્તનમાં પ્રભુ એવો તો આહાર, મુકે છે, કે જે જીવને
બહુ જ રુચિ કર થઈ પડે, અંચુ-મુખ. જડ જીવને તેવા સમર્થ
વિશ્વંસરનો વિશ્વાસ નથી.

૮. અજબ ગુલમેરી નામનું પક્ષી મુખથી આહાર ન લેતાં
રામનું રટન કરે છે, ત્યારે તેનાં પોષણની ચિંતા કરનાર વિશ્વનાથકે
તેના ચરણમાં (ચાર પગમાં) મુખ કરેલું છે, જેથી તે ચાલતાં
ચરી શકે.

૧-૨-૩. સ્પષ્ટ છે. કવિશ્રી પોતાનો અનુભવ વર્ણવે છે
કે, ઉપર ઉપર તો ત્યાગી હોય, જ્ઞાની બની ગયલો કે ભક્ત
જણાતો હોય પણ અંદરથી માયાના ચેલો, કામદામના કોઈ પ્રકટ
તો કોઈ છુપો હોય છે તેનું કેમ ? જાણીતા પણ તેમાં કેમ ભૂલા
પડે છે ?

સફલિત કરવું અર્થ એમજ હોય જે કદિ પાસ;
 નૂતન ઉપાર્જન કેરી હરિજને ન ધરવી આશ. ૩
 મેલતાં દુઃખ દુઃખ રક્ષણે હાનિ થાતાં મહાદુઃખ;
 પરવાર પ્રભુ ભજવા ન પણ રહે ચિત્ત કૃષ્ણ વિમુખ. ૪
 ભોજન વસન ચિંતા કરી વૈષ્ણવે ન થાવું ઉદાસ;
 સહુ વિશ્વ પોષે વિશ્વંભર ક્યમ ભૂલશે નિજ દાસ. ૫
 ગિરિ શિખર દુમ સિંચે હરિ અનાયાસ અજગર પોષે;
 દધિ મધ્ય શક્કરખોર ખગ સાકર વડે સંતોષે. ૬
 જન્મતાં પહેલું જનનિરતન પય પ્રકટ કર્યું પ્રભુ પાસ;
 યુગણી રચ્યા પછી ચંચુ રચી જડ જીવ નથી વિશ્વાસ. ૭

૩ ઉપાર્જન-મેળવવું. નવું ધન મેળવવાની ઇચ્છા હરિજને કરવી નહિ,

૪. પરવાર-અવકાશ. પ્રથમ સાધને સિદ્ધે ઉત્કર્ષે રક્ષણે વ્યયે નાશોપમોગ આયાસત્રાસચિન્તાશ્રમો નૃણામ્ ॥

૫. સરખાવો-ભોજનાદિચિન્તાં વૃથા કુર્વન્તિ વૈષ્ણવાઃ। યોડસૌ વિશ્વસ્મરો દેવઃ સ કિં મક્તાનુપેક્ષતે ।

૬. પર્વતના શિખર ઉપરનાં વૃક્ષોને માણસ પાણી પાવા જતો નથી, તે વૃક્ષો માત્ર પ્રભુ ઉપર જ વિશ્વાસ રાખીને રહેલાં હોવાથી લીલાં જ રહે છે, જ્યારે વાડીમાંનાં વૃક્ષો મનુષ્યની આશાએ સુકાઈ જાય છે, અજગર વગડામાં એમને એમ પકડ્યો રહે છે, તોપણ પ્રભુ એને પોષે છે, સમુદ્રમાં જ્યાં સાકરનો સંભવ પણ ન જ હોય ત્યાં પણ શક્કરખોર નામના સાકરથી જ જીવનારા પક્ષીને સાકર આપીને પ્રભુ તેને સંતોષે છે.

૭. યુગણી-ચવાણું-અર્થાત્ આહાર જન્મ થતાં પહેલાં

છે અજબ ગુલમેરી ખગી તજ આહાર રટે મુખ રામ;
જન દયાપ્રીતમ અંચુ કરી ચરણે ચતુર સુખધામ. ૮

પદ ૭૭ મું.

શિષ્ય વચો એમ સુણી કરજોડીજી, સંશય મોટો નાખ્યો તોડીજી;
કામદામ મોટો અંતરાયજી, મળવા દે નહિ મોહનરાયજી. ૧
સમજે સહુ કે પંડિત પહેલાજી, તે પણ એ બેમાં કેમ ઘેલાજી;
ત્યાગી જ્ઞાની યોગ મળેલાજી, તે પણ મનમાં માયા ચેલાજી. ૨

ઢાળ.

ચેલા પ્રકટ કોઈ ગુપ્ત માયાથી બચ્યું નહિ કોય;
કયમ જાણીતા ભૂલા પડે આશ્રય અતિશય હોય. ૩
એમ સુણી શ્રીગુર બોલિયા તુંને થઈ શંકા સત્ય;
એ કૃષ્ણ માયા અતુલ બલ અકલિત અદપટી અત્યઃ ૪

માતાના મનમાં પ્રભુ એવો તો આહાર, મુકે છે, કે જે જીવને
બહુ જ રુચિર થઈ પડે, અંચુ-મુખ. જડ જીવને તેવા સમર્થ
વિશ્વંસરનો વિશ્વાસ નથી.

૮. અજબ ગુલમેરી નામનું પક્ષી મુખથી આહાર ન લેતાં
રામનું રટન કરે છે; ત્યારે તેનાં પોષણની ગિતા કરનાર વિશ્વનાથકે
તેના ચરણમાં (ચાર પગમાં) મુખ કરેલું છે, જેથી તે ચાલતાં
ચરી શકે.

૧-૨-૩. સ્પષ્ટ છે. કવિશ્રી પોતાનો અનુભવ વર્ણવે છે
કે, ઉપર ઉપર તો ત્યાગી હોય, જ્ઞાની બની ગયલો કે લક્ષ્મ
જણાતો હોય પણ અંદરથી માયાના ચેલો, કામદામના કોઈ પ્રકટ
તો કોઈ છુપો હોય છે તેનું કેમ ? જાણીતા પણ તેમાં કેમ ભૂલા
પડે છે ?

સહસિત કરવું અર્થ એમજ હોય જો કદિ પાસ;
 નૂતન ઉપાર્જન કેરી હરિજને ન ધરવી આશ. ૩
 મેલતાં દુઃખ દુઃખ રક્ષણે હાનિ થાતાં મહાદુઃખ;
 પરવાર પ્રભુ ભજવા ન પણ રહે ચિત્ત કૃષ્ણ વિમુખ. ૪
 ભોજન વસન ચિંતા કરી વૈષ્ણવે ન થાવું ઉદાસ;
 સહુ વિશ્વ પોષે વિશ્વંભર ક્યમ ભૂલશે નિજ દાસ. ૫
 ગિરિ શિખર દુમ સિંચે હરિ અનાયાસ અજગર પોષે;
 દધિ મંચ રાક્ષરખોર ખગ સાકર વડે સંતોષે. ૬
 જન્મતાં પહેલું જનનિસ્તન પય પ્રકટ કર્યું પ્રભુ પાસ;
 ચુગણી રચ્યા પછી ચંચુ રચી જડ છવ નથી વિશ્વાસ. ૭

૩ ઉપાર્જન-મેળવવું. નવું ધન મેળવવાની ઇચ્છા હરિજને કરવી નહિ,

૪. પરવાર-અવકાશ. પ્રથમ સાધને સિદ્ધે ઉત્કર્ષે રક્ષણે વ્યયે. નાશોપમોગ આયાસત્રાસચિન્તાભ્રમો નૃણામ્ ॥

૫. સરખાવો-ભોજનાચ્છાદને ચિન્તાં વૃથા કુર્વન્તિ વૈષ્ણવાઃ। શોડશો વિશ્વસ્મરો દેવઃ સ કિં ભક્તાનુપેક્ષતે ।

૬. પર્વતના શિખર ઉપરનાં વૃક્ષોને માણસ પાણી પાવા જતો નથી, તે વૃક્ષો માત્ર પ્રભુ ઉપર જ વિશ્વાસ રાખીને રહેલાં હોવાથી લીલાં જ રહે છે, જ્યારે વાડીમાંનાં વૃક્ષો મનુષ્યની આશાએ સુકાઈ જાય છે, અજગર વગડામાં એમને એમ પકડ્યો રહે છે, તોપણ પ્રભુ એને પોષે છે, સમુદ્રમાં જ્યાં સાકરનો સંભવ પણ ન જ હોય ત્યાં પણ સક્ષરખોર નામના સાકરથી જ છવ નારા પક્ષીને સાકર આપીને પ્રભુ તેને સંતોષે છે.

૭. ચુગણી-અવાળું-અર્થાત્ આહાર જન્મ થતાં પહેલાં

છે અજબ ગુલમેરી ખગી તજ આહાર રટે સુખ રામ;
જન દયાપ્રીતમ અંચુ કરી ચરણે ચતુર સુખધામ. ૮

પદ ૭૭ સુ.

શિષ્ય વચો એમ સુણી કરજોડીજી, સંશય મોટા નાખ્યો તોડીજી;
કામદામ મોટા અંતરાયજી, મળવા દે નહિ મોહનરાયજી. ૧
સમજે સહુ કે પંડિત પહેલાજી, તે પણ એ બેમાં કેમ વેલાજી;
ત્યાગી જ્ઞાની યોગ મળેલાજી, તે પણ મનમાં માયા ચેલાજી. ૨

ઠાળ.

ચેલા પ્રકટ કોઈ ગુમ માયાથી બચ્યું નહિ કાય;
કયમ જાણીતા ભૂલા પડે આશ્ચર્ય અતિશય હોય. ૩
એમ સુણી શ્રીગુરુ બોલિયા તુંને થઈ શંકા સત્ય;
એ કૃષ્ણ માયા અતુલ બલ અકલિત અદ્વપટ્ટી અત્ય. ૪

માતાના સ્તનમાં પ્રભુ એવો તો આહાર, સુકે છે, કે જે જીવને
બહુ જ રુચિકર થઈ પડે, અંચુ-સુખ. જડ જીવને તેવા સમર્થ
વિશ્વંભરનો વિશ્વાસ નથી.

૮. અજબ ગુલમેરી નામનું પક્ષી સુખથી આહાર ન લેતાં
રામનું રટન કરે છે, ત્યારે તેનાં પોષણની ચિંતા કરનાર વિશ્વનાથકે
તેના ચરણમાં (ચાર પગમાં) સુખ કરેલું છે, જેથી તે બોલતાં
ચરી શકે.

૧-૨-૩. સ્પષ્ટ છે. કવિશ્રી પોતાનો અનુભવ વર્ણવે છે
કે, ઉપર ઉપર તો ત્યાગી હોય, જ્ઞાની જની ગયલો કે ભક્ત
જણાતો હોય પણ અંદરથી માયાના ચેલો, કામદામનો કોઈ પ્રકટ
તો કોઈ છુપો હોય છે તેનું કેમ ? જાણીતા પણ તેમાં કેમ ભૂલા
પડે છે ?

નિજ કલ બળે નિકળાય નહિ વણ શરણ વિહ્વલરાય;
ગજ પંકમાં મૃગ ફંદ ફસી બલ કરે બહુ જકડાય. ૫

ગુરુદ્વાર શ્રીકૃષ્ણની શરણાગતિ ગ્રહે દઢ ટેક;
તે જીવ માયા બળથી છુટે ઉપાય જ એક. ૬

તે અનન્યાશ્રય નિરંતર શ્રી નંદસુતનો ઝાલે;
તો માયા કાળાદિ પરમ બલ કોઈનું નવ ચાલે. ૭

નહિ દેવ દેવી કોઈ હરિ અવતારનો પણ દાસ;
પતિ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ આશા એક દઢ વિશ્વાસ. ૮

પદ ૭૮ મું.

કશું પછી કરવું ન રહ્યું તેનેજ, આશ્રય પુરુષોત્તમ એક જેનેજ;
વહે પ્રભુ તેનો યોગ ક્ષેમજ, નિજ જન બાણી દે નિજ પ્રેમજ. ૧

૪-૫. ગુરુ કહે છે કે, તારી શંકા ખરી છે. એ શ્રીકૃષ્ણની માયા છે. એ અવદિતઘટનાપટ્ટીયસી-બલવતી શક્તિ છે. તેમાંથી જીવ પોતાની અકલ ચલાવી છૂટવાનું જોર કરે તો ન જ છુટાય, પરંતુ જો તેના સ્વામી, -પ્રભુને શરણે જાય તો તે માયાને તરે. મમમાયા દુરત્યયા, મામેવ ચે પ્રપદ્યન્તે માયામેતાં તરન્તિ તે એ શ્રીગીતાવાક્ય અત્ર પ્રમાણ છે. મૃગો પારધિના ફંદમાં-બલ-માં, હાથી કાદવમાં ફસાયો અને તે જો પોતાના બળથી નિકળવા જાય તો ઉલટાં વધારે જકડાય, બહાર ન જ નિકળે.

૬. ગુરુદ્વારા-શ્રીવલ્લભકુલદ્વારા.

૭-૮. સ્પષ્ટ છે-અનન્યાશ્રય-ખીજનો આશ્રય ન કરતાં માત્ર પ્રભુનો જ હાથ ઝાલે તો, પ્રભુના ખીજ અવતાર, કે દેવ દેવી, તેમનાં કોઈના પણ દાસ ન થવું, અને પ્રભુ ઉપર સંપૂર્ણ કરોસો રાખવો.

સર્વ સમર્પી થાવું દાસજી, હરિવણ આશા અવર ન ત્રાસજી;
સમર્થ સ્વામી બલ નિશ્ચયજી, સહુ કરતાં માને ભગવંતજી. ૨

ઢાળ.

ભગવંત એક દઢ ભરોસો વણ કર્યે થયું સહુ પૂર્ણ;
હિર આગ્યો અણુ વિશ્વાસ પતિ સહુ કર્યું સાધન ચૂર્ણ. ૩
ઇંદ્રજીતનું બ્રહ્માસ્ત્ર પણ વિશ્વાસ વ્યર્થ મહાન;
દઢ પ્રતીતે ચાતક અનાવૃષ્ટિમાં સ્વાતિ પાન. ૪

૧-૨. સ્પષ્ટ છે. પ્રભુજ શ્રીમુખે આજ્ઞા કરે છે કે, અન-
ન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે । તેણાં નિત્યાભિયુક્તાનાં
યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ । નિજપ્રેમ-ભજનાનંદ. હરિ વિના બીજા
તરફની કંઈ આશા કે ત્રાસ-ભય કાંઈ રાખવું નહિ. પોતાના
સમર્થ સ્વામાનું બલ અગાધ છે, અને તે જ સર્વ કર્તા છે, એમ
માનીને નિશ્ચિત થઈ જવું.

૩. ભગવાનનો દઢ ભરોસો થયો તો બધાં સાધનો પૂર્ણ
થયાં. પરિનો-સ્વામીનો થોડો પણ અવિશ્વાસ આવ્યો તો બધાં
સાધનો નષ્ટ થયાં.

૪. ઇંદ્રજીને હનૂમાનને બાંધવાને બ્રહ્માસ્ત્ર માર્યું, જ્યાંસુધી
તેના મનમાં વિશ્વાસ હતો ત્યાંસુધી બ્રહ્માસ્ત્રે હનૂમાનજીને બાંધી
રાખ્યા, પરંતુ જ્યારે ઇંદ્રજીતનો વિશ્વાસ રહ્યો નહિ, કે ‘આવો
મહાન વાનર આ અસ્ત્રથી કેમ બંધશે’ ત્યારે હનૂમાનજી બંધન-
મુક્ત થઈ ગયા. વિશ્વાસ વિના ‘મહોટું’ સાધન પણ વ્યર્થ છે.
દઢ વિશ્વાસના જ બલથી ચાંતકપક્ષી વર્ષાદના અભાવમાં સ્વાતિ
નક્ષત્રનાં મેઘજલને પીએ છે ?

તે મારે એક જ પ્રજાપતિ લઈ સમરવા ધરી રેક;
 સૌ દેવમાં પણ કૃષ્ણ જાણી લજન વ્યથે વિવેક. ૫
 પીયે શુદ્ધ સ્વાતિ જલ બપેયો ગગન પડતી ધાર;
 સરિ સરાદિ ન સ્વાતિ સંબધે પીયે જ્યમ કો વાર. ૬
 વાણુ સ્વાતિ બિન્દુ ન શીપ ગ્રહે ત્યમ સિંધુ જલ તદ્દસીન;
 ઉદ ઉદધિ સ્પર્શ ન ધાર યમુના વસે યમુના મીન. ૭
 જો અમર નિજ જન પૂજતાં હોય પ્રસન્ન ગોકુલરાય;
 તો દયાપ્રીતમ ઇંદ્ર યજ્ઞ હતી, ન દે શિક્ષાય. ૮

૫-૬ સર્વ દેવમાં શ્રીકૃષ્ણને જાણીને પણ તે દેવોને લજવા નહિ. જેમ ચાતક આકાશમાંથી પડતી મેઘની ધારાને જ સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પીએ છે; નહિ કે નદી, સરોવર વગેરેમાં સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડેલાં પણ પડેલાં જલને, તેમ જ મુખ્ય પ્રભુને જ લજવા, નહિ કે તેમના બીજા અંશોને.

૭. શીપ પણ સમુદ્રના જલમાં ડુબેલી છતાં (મેઘબિન્દુવિના) સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પણ સમુદ્રના જલને લેતી નથી. શ્રીયમુનાજી બીજી નદીઓની પેઠે સમુદ્રના જલ સાથે લળી જતાં નથી. તે તો સૂર્ય દોઢ સુધી સ્વસ્વરૂપે જ છે. સમુદ્રમાં પણ તે જુદાં જ વહે છે, અને તે જણાવવા મારે સમુદ્રના અભાસ્વર જલમાં પોતાની શ્યામતા કાયમ જ રાખે છે, મીઠા પાણીનું માછલું ખારા પાણીમાં રહે નહિ, પરંતુ શ્રીયમુનાજીનું જલ સમુદ્ર સાથે મળતું નહિ હોવાથી તેમાં માછલાં પણ રહે છે. (સમુદ્રમાં મળેલાં પાણીમાં પણ !)

૮. જો પોતાના જનો બીજા દેવતાઓને પૂજે, અને તેથી પ્રભુ પ્રસન્ન થતા હોય તો ઇંદ્રનો યાગ છોડાવીને શ્રીગોવધનનો યાગ કરવાને પોતાના પ્રજવાસીઓ ગ્રેસ્ત જ નહિ.

૫૬ ૭૮ મું.

સુણી એમ બોલ્યો શિષ્ય વચક્ષણ, પ્રભુ એક સંશય મારે મનણ;
અનન્ય જનને હાર એક ભજવાણ, ઉચિત કહ્યું સુર અવર ન
યજવાણ. ૧

પણ નહિ આશ્રય અન્ય અવતારણ, કેવલ ભજવા નંદકુમારણ;
તે ક્યમ કહીએ મતિ અધિપણ, તારતમ્ય શો વહ્નિ દીપણ. ૨

હાળ.

કહો દીપક વહ્નિ ભેદ શો સમજવીએ મુજ સ્વામી;
સુણી આચાર્ય એમ વધા સૂક્ષ્મ સમણ અંતર્યામી. ૩

સુણ શ્રીજીથી અવતાર સહુ પણ કારજ કારણ ભેદ;
કો કળા અશાવેશ વિભૂતિ કૃષ્ણ અલમ્ કહે વેદ. ૪

૧-૨-૩. એકાન્ત ભક્તિવાળાએ એક જ પ્રભુને ભજવા
એ તો આપે યોગ્ય જ કહ્યું, પરંતુ ભજવાનના ચોવિશ અવતારો-
માંના કોઈએક અવતારને ભજવાથી તો અન્યાશ્રય ન જ કહેવાય
કેવલ નંદકુમાર જ ભજવા તે કેમ કહેવાય ? મતિ અધિપ-મહા
બુદ્ધિમાન ગુરો, આપ કહો કે અગ્નિમાં અને દીવામાં તારતમ્ય-
એટલે શો ? ચોવિશ અવતારો પણ તે જ પ્રભુના છે, તો
તેને કેમ ન ભજવા ? તે મને સમજવો, શિષ્યનો ઉપરનો
પ્રશ્ન સાંભળીને આચાર્ય-કવિને બ્રહ્મસંબંધ કરાવનાર ગુરુદેવ શ્રી-
વલ્લભલાલજી મહારાજ, પોતે અંતર્યામી હોવાથી શિષ્યના પ્રશ્નની
સૂક્ષ્મતા નિર્ધારીને કહેવા લાગ્યા.

૪. શિષ્ય સાંભળ, સર્વ અવતાર તો સર્વ કારણ શ્રીકૃષ્ણના જ
છે, પરંતુ દરેકમાં કાર્યકારણ બુદ્ધાં બુદ્ધાં હોય છે. કોઈ અવતાર
કલાથી જ થાય છે, કોઈ આવેશથી જ થાય છે, કોઈ વિભૂતિથી

જે પતંગ સરખા પ્રેમી અનલ ન જ્યોત વેહેરે કોય;
પણ રસિક ટેકી ચક્રે વણ અંગાર તુલિ ન હોય. ૫

વળી ન્યૂનાધિક છે યજ્ઞન કૃણ કમ કમે શાસ્ત્ર પ્રમાણ;
તે કહું કિંચિત્ત શ્રવણ કર વિધિ હોય જે તું અજાણ. ૬

જે જન્મ પંચ લગી ભજે અવતાર હરિના અન્ય;
તો હયગ્રીવ સ્વરૂપમાં ભક્તિ ઉપજે તે પુણ્ય. ૭

દશ જન્મ હયશિર ઉપાસનથી પ્રીતિ નરહરિ પામે;
જે રૂપ કૌસ્તુભ દયાપ્રીતમ સ્મરતાં ભય વામે. ૮

પ્રકટે છે. કૃષ્ણ અલંભ-પરિપૂર્ણ તો શ્રીકૃષ્ણ જ છે, એમ વેદ
કહે છે. બ્રુઓ ગોપાલતાપિની ઉપનિષદ્દ શ્રીભાગવત પણ કહે છે કે
एते चांशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् ॥

૫. જે પતંગીઆ સરખા પ્રેમી છે, તેમને તો અનલ-
અગ્નિ અને જ્યોતિ-દીવા વચ્ચે ભેદ ન જ હોય, એ સ્વાભાવિક
છે. પણ જે રસિક, ટેકી ચક્રે જેવા છે, તેને તો અંગારા વિના
તુલિ નથી થતી.

૬. સર્વ અવતારોનું યજ્ઞન કરવાનું ફક્ત કમશઃ ઓછુંવધતું
છે. તેમાં શાસ્ત્રનાં પ્રમાણો અનેક છે. તે કાંઈક કહું છું તે તું સાં-
ભળ. જે તું તેથી અજાણ્યો હોય તો સાંભળ. વિધિ-શાસ્ત્રવાક્ય.

૭-૮. અહિથી પદ્મપુરાણ અને કોઈક તંત્રાદિનાં વાક્યોને
આધારે કવિ સિદ્ધાંત વર્ણવે છે. ‘શુજરતી’ પ્રેમના ‘સંગ્રહ’માં
આવા ભાવોનું એક સ્વતંત્ર પદ પણ છે. તેના મૂલ પ્રમાણે રા.
નાથજીભાઈ જેઓ પોતે મૂલ પ્રત ઉપરથી નોંધેલાં પ્રમાણોમાં
જણાવતા નથી. હયગ્રીવ-અશ્વિનુ મસ્તક જેને છે તેવો હયગ્રીવા-
વતાર. નરહરિ કૌસ્તુભસ્વરૂપ છે, તેને સ્મરતાં ભયનાસી બદાય છે.

પદ ૮૦ મું.

સહસ્ર જન્મ સેવો નૃસિંહજી, પ્રકટે નારાયણમાં રંગજી;
ભજતાં નારાયણ ભવકોટિજી, શ્રીરધુપતિઉદ્ભવરતિમોટીજી.૧
રધુવર સેવ્યે જન્મઅનંતજી, તવ હોય શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિવંતજી
શ્રીજી સેવ્યે પરમગતિ પામેજી, વૃંદાવન લીલા વિશ્રામેજી.૨

હાળ.

વિશ્રામ વૃંદાવિપિન જ્યહાં નિત્યે યુગલ રતિ રાસ;
તે વૃંદાવન ચંદ્રમા અવતાર અખિલ નિવાસ. ૩

શ્રીરાધાંવરના હાસ્યથી પ્રકટિયા છે શ્રીરામ;
નરહરિ કોસ્તુભમણિ છે ઉર સદા સુંદર રયામ. ૪

શ્રીવામનજી કટિમેખલા પૃથુ પીતાંબર પ્રભુરૂપ;
શ્રીઋષભદેવજી બાહુબંધતણું સ્વરૂપ અનૂપ. ૫

૧-૨. ભવ-જન્મ. રતિ-સ્નેહ. ઈતર સ્પષ્ટ છે. વૃંદાવન લીલામાં નિવાસ તો પ્રભુસેવાથી જ થાય છે, માટે તે મુખ્ય વિદ્વાન્, ટીકાકાર કહે છે કે, ‘પૃથ્વીપર જેવું વૃંદાવન છે, તેવું જ ગોલોકમાં અખંડ વૃંદાવન છે, તેમાં જવું એ મુક્તિ એમ વલ્લભી વગેરે મતવાળા માને છે.’ આ લખવું બ્રાન્તિજન્ય છે. પૃથ્વી પરનું જ વૃંદાવન, તે જ અખંડ, તેમાં જે અખંડતાનો અને લીલાસ્થાનનો ભાસ નથી થતો એ આપણી અજ્ઞતા છે. વસ્તુતઃ પ્રભુ જ્યાં સાક્ષાત્ ભિરાજે, તે જ ગોલોક અને વૃંદાવન. આપણું ઘર પણ એક રીતે પ્રભુ ભિરાજતા હોય તો વૃંદાવનરૂપ છે, એમ ભગવદીયોનો અનુભવ છે.

૩. વૃંદાવિપિન-વૃંદાવન-અખિલ અવતારો શ્રીવૃંદાવન ચંદ્રમાં છે, તે પુરાણોને આધારે ઘટાવે છે.

શ્રીવત્સલાંછન કૂર્મજ છે પાદપદ્મવ મન્દુ;
પ્રાદેશમાત્ર વરાહજ અવતાર શ્રીજ સ્વન્દુ. ૬

છે દત્તાત્રયજ ચતુર્ભુજ સનકાદિ આયુધ ચાર;
છે નૃપુર કંકણ મન્વંતર રક્ષક પ્રભુ અવતાર. ૭

મુદ્રિકા રૂપ મરાલ કુંડલ કિરીટ હય શિર રૂપ;
વનમાલાનો અવતાર હરિ દયાપ્રીતમ શ્રીમન્ભૂપ. ૮

પદ ૮૧ મું.

અસિત કુટિલ કન્ય નંદકુમારજ, પરશુરામ તેનો અવતારજ;
સહજ સિન્ધતા કાંતિ કેશજ, ધન્વંતરીજ તેનો વેશજ. ૧
વરનારાયણ પ્રસન્નવદનજ, વરદ કમલ લોચન જ જનજ;
ચિંતાકૃતિ છે વેદવ્યાસજ, કદમ્બી ઇશ્વરતાથી પ્રકાશજ. ૨

૪૦ થી ૮. ઉર-વક્ષઃસ્થલમાં-પૃથુરાજનો અવતાર પીતાંબ-
રથી છે. પાદપદ્મવ-ચરણરૂપ પદ્મવ-ચરણકમલ. 'ચરણની આંગ-
ળીઓ' એ અર્થ બ્રાન્ત છે. પ્રાદેશ માત્ર, અંગુષ્ઠ અને તર્જની
પહોળી કરતાં જે પરિમાણ થાય તે પ્રાદેશમાત્ર કહેવાય છે.
ચતુર્ભુજમાં રહેલાં ચાર આયુધો સનક, સનંદન, સનાતન અને
સનરુકમાર એ ચાર લક્ષ્મીસ્વરૂપ છે. નૃપુરકિકિણી-નૃપુરની-ઝાં-
ઝરની ધુધરીઓ, મન્વંતર-અનેક મનુઓ છે. મુદ્રિકા-વીંટી-મરાલ
હંસાવતાર. કુંડલ-કિરીટી-અન્વનરૂપ છે. હયશિર હયગ્રીવાવતાર
વનમાલાનો છે.

૧-૨. અસિત-શ્યામ-કુટિલ-વાંકડા-કન્ય-કેશ-તે પરશુ-
રામાવતારનું કારણ છે. કેશની સહજ સિન્ધતા-લીસાપણું-તેને
લઈને જે કાંતિ થાય, તેથી ધન્વંતરી પ્રકટે. વરદ-વરને આપનાર
ચિંતાકૃતિ ચિંતાયુક્ત આકૃતિ-વેદવ્યાસસ્વરૂપ છે.

ભૂમા સ્ત્રીરાખિધ આદિ વળી સત્ય શ્રીમન્નરનારાયણુ;
 પ્રધુમ્ન અનિરુદ્ધ વાસુદેવ ચોથા વ્યૂહ શ્રીસંકર્ષણ. ૩
 ગોલોક અક્ષર બ્રહ્મપૂર શ્વેતદ્વીપાદિ હરિ ઠામ;
 જ્યહાં ગયે ના પડવાપણું, સ્વયં પૂર્ણ મહદ્ તે વામ.૪
 ઐશ્વર્ય પદ શ્રીકૃષ્ણનાં પદ નારાયણનાં રૂપ;
 છે ચતુષ્ટય અંતઃકરણો ચો વ્યૂહ શ્રીવ્રજભૂપ. ૫
 સદ્રૂપ સમજ વિરાટ અક્ષર બ્રહ્મ ચિદ્ કહે છંદ;
 છે નારાયણ આનંદમય શ્રીકૃષ્ણ પરમાનંદ. ૬

૩—૪. આ બે કીડીઓ રા. કાંટાવાળાના છાપેલા પુસ્તકમાં
 અને ભા. મા. વે. ભ. પંડિત ગટુલાલાજીએ પ્રકટ કરેલા પુસ્તકમાં
 પણ નથી, આ બે કીડી માત્ર અંશ-કળાની ગણના જ કરે છે. પ્રથમ
 કીડીમાં નારાયણના છ નામનો નિર્દેશ છે, તે સ્કુટ નથી, પરંતુ
 વસ્તુવૃન્દ દીપિકા ગ્રન્થથી તે સ્પષ્ટ થાય તેમ છે. છ નારાયણ—આદિ
 નારાયણ, શ્રીનારાયણ, શેષનારાયણ, સૂર્યનારાયણ, વેદનારાયણ, નર-
 નારાયણ. વ્યૂહ ચાર છે. પ્રધુમ્ન, અનિરુદ્ધ, વાસુદેવ અને સંકર્ષણ.
 ગોલોક અક્ષરબ્રહ્મપુર છે. શ્વેતદ્વીપાદિ દ્વીપો હરિધામરૂપ—અક્ષરાત્મક.
 જ છે. જ્યાં ગયાથી પુનઃ પાત થતો નથી, તેવાં એ મોટાં ધામ છે.

૫. ઐશ્વર્ય, વીર્ય, શ્રી, યશઃ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ છ
 ઐશ્વર્ય પ્રભુનાં છે, તેમાંથી છ નારાયણ થયા. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત
 અને અહંકાર એ ચાર અંતઃકરણ (પ્રભુનાં) ચાર વ્યૂહરૂપ છે.

૬. પ્રભુમાં રહેલો સત્તાધર્મ વિરાટસ્વરૂપ છે, ચૈતન્ય ધર્મ
 અક્ષરબ્રહ્મરૂપ છે એમ છંદઃ—વેદ કહે છે, આનંદમય, ન્યૂન-ગણિત
 આનંદવાળા તે નારાયણ છે, અને પરમ-અગણિત આનંદવાળા
 તે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ છે.

સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ તે સમજવું એથી રીત;

છે સદાનંદ શ્રીરાધિકાવર તે શું કરવી પ્રીત. ૭

પ્રાકૃત સકલ સુર બૃહદ્મણિતાનંદ ભાષ્યું બ્રહ્મ;

જન દયા પ્રીતમ પૂણાનંદ શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ. ૮

૭. પ્રભુનું સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ એ પ્રમાણે સમજવું. શ્રીરાધિકાવરકૃષ્ણ સદાનંદ છે. કૃષિર્મૂલાચકઃ શબ્દો જશ્ન નિર્વૃત્તિવાચકઃ। ઉપનિષદ્. ‘કૃષ્’ શબ્દથી સત્તા અને ‘ણ’ શબ્દથી આનંદ, મળીને સદાનંદ.

૮. પ્રાકૃતાઃ સકલા દેવા ગણિતાનન્દકં વૃદ્ધત્ । પૂર્ણાનન્દો હરિસ્તસ્માત્ કૃષ્ણ एव गतिर्मम ॥ એ શ્રોવણમાત્રી ધરની આજ્ઞાનો અનુવાદ. અથા દેવો પ્રકૃતિ-જડ-સદ્રૂપમાર્થી થયા છે, બૃહત્-બ્રહ્મ ગણિત આનંદવાળું છે. પૂર્ણાનંદ તો એક જ શ્રીકૃષ્ણ હોવાથી તેને શરણે જવું ઉચિત છે. આ અર્થ સમજાવવા આપણા ‘વિદ્વાન્ ટીકાકાર’ એ ઘડી અસ્મત ઉપજાવે એવા અર્થ કરીને સ્વાસંતા પ્રકટ કરે છે ! સાક્ષર ટીકાકાર આ પદની છઠી કડી અને ૪૬ પદ ની ૧-૨ કડી ટાંકીને લખે છે કે, “વર્ગીકરણ શુદ્ધિને માટે કવિને ઝાઝો આદર નથી.” સાક્ષરનું વક્તવ્ય એ છે કે, કવિ એકવાર સચ્ચિદ્ અને આનંદને બ્રહ્મા ગુણ તરીકે માને છે, કોઈવાર બ્રહ્માનાં રૂપ માન્યાં છે. સાક્ષરને વેદાન્તનું થોડું પણ જ્ઞાન હોત તો આ આશંકા ઉઠાવત જ નહિ. ગુણ અને ગુણીને વેદાન્તમાં બુદ્ધ માનવામાં આવતા નથી, જો કે નૈયાયિકા તેમ માને છે. સચ્ચિદાનંદ, એ બ્રહ્મા ગુણ છે, તે બ્રહ્મથી બુદ્ધ નથી, પરંતુ બ્રહ્મસ્વરૂપ જ છે. તેથી કોઈ ઠેકાણે તેને ગુણરૂપે શાસ્ત્ર વર્ણવે છે, અને કોઈ ઠેકાણે બ્રહ્મરૂપે પણ કહે છે. વળી ‘નારાયણ અને કૃષ્ણ ઉભયે આનંદ છે.’ એમ ક્લિતને તારવી કાઢે છે, પણ તે ક્લિતમાં

૫૬ ૮૨ મું.

કૂટસ્થ લગી છે ગણિતાનંદજી, તો શું લેખું સુરસુખ મંદજી;
કહેશે ગણિત શી રીતે જાણુંજી, સુણુ તે શ્રુતિનો અર્થ
વખાણુંજી. ૧

જેટલો આનંદ દેશાધિપજી, શત ગુણ તેથી નાયક દ્વીપજી;
ચક્રવર્તિને શતગુણ લહિયેજી, શત ગુણ તેથી સુરપતિ
કહિયેજી. ૨

ઠાળ.

લહી ક્રમે શતગણું સુખ મહર્જન તપવિધિ શિવલોક;
તેથકી છે શતગણો મોક્ષાનંદ અક્ષર ઓક. ૩

ગેરસમજ લગી ગયલી છે. કવિનું કહેવું છે કે નારાયણ આનંદમય
અરા, પણ તેમનો આનંદ ગણિત છે, જ્યારે પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ
તો અગણિત આનંદમય છે. કવિ સ્વવક્તવ્ય ઘણી જ સ્પષ્ટ અને
સરલ ભાષામાં પ્રકટ કરે છે, પરંતુ તેનો સર્વાંશે ભોધ તો અધિ-
કારીને જ થાય છે, દૈવસંપત્તિને જ થાય છે, ઇતરને નથી થતો,
જેને માટે તટસ્થ વાચકોને ઉદાહરણ આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

૧. કૂટસ્થ-અક્ષરબ્રહ્મ સુધી તો આનંદ ગણિત છે, અમુક
સંખ્યાથી પરિમિત છે, તો પછી દેવતાઓનાં મંદ-હલકાં સુખનાં
લેખાં શાં ? તું એમ કહીશ કે ત્યાં સુધી આનંદગણિત છે, એમ
તમે કેમ જાણ્યું ? તે મેં શ્રુતિથી જાણ્યું છે, અને તે શ્રુતિનો-
ઉપનિષદનો અર્થ તને કહી સંભળાવું છું.

૨-૩. જુઓ તૈત્તિરીયોપનિષદનો ૮ મો અનુવાક દેશાધિપ-
-અમુક પ્રાંતનો જ રાજા. દ્વીપ-સકલ દ્વીપનો નાયક-નિયંતા.
શતગુણ-સોગણો. સુરપતિ-ઇન્દ્ર. મહર્જન-મહલોક, જનગોક.
તપવિધિ-તપલોક, સત્યલોક-બ્રહ્મલોક. અક્ષરઓક-અક્ષરરૂપ-ઓક.

ગણુના થઈ તે માટે ગણિતાનંદ કૃષ્ણ સદન;
 એ આધ્યાત્મિક શ્રીસ્વરૂપ છે જ્યહાં લીન મહામુનિજન.૪
 ✓ છે તેથી પર શ્રીપુરુષોત્તમ જ્યહાં આદિ વૃંદાવન;
 લીલા અચલના વિહારી જ્યહાં ગમ્ય નહિ ગો મન. ૫

-ધામ-ગૃહ. બૃહદારણ્યકોપનિષદમાં પણ કહ્યું છે કે, સ યો મનુ-
 વ્યાણાં રાદ્ધઃ સમૃદ્ધો ભવત્યન્યેષામધિપતિઃ સર્વેમાનુષ્યકૈર્મોગેઃ
 સમ્પન્નતમઃ સ મનુષ્યાણાં પરમ આનન્દઃથી આરંભીને જે શત
 પ્રજાપતિલોક આનન્દઃ સ एको ब्रह्मलोक आनन्दः ઇત્યાદિ.

૪. ઉપર પ્રમાણે સર્વલોકના આનંદની ગણુના કરતાં અક્ષર-
 બ્રહ્મના આનંદની ગણુના પણ શ્રુતિમાં કરેલી છે, તે માટે શ્રીકૃષ્ણનું
 ધામ-સદન-ગૃહ એવું જે અક્ષરબ્રહ્મ તે ગણિતાનંદ છે. અક્ષરબ્રહ્મ
 એ શ્રીસ્વરૂપ-શ્રીકૃષ્ણનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે. એ વિષે વિશેષ
 જ્ઞાસા હોય તો જુઓ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરકૃત સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી
 ગ્રન્થ. જેમ ગંગાનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ-ભીષ્મને ઉત્પન્ન કરનાર
 સાક્ષાત્ શ્રીગંગાજીનું સ્વરૂપ, મહારવાહન વગેરે ચિહ્નયુક્ત છે.
 ગંગાજીનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ તીર્થરૂપ છે. આધિભૌતિક સ્વરૂપ
 જલ પ્રવાહરૂપ છે. તેવી જ રીતે શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપ તે આધિદૈવિક,
 અને અક્ષર આધ્યાત્મિક, તેમ જ જગત્ તે આધિભૌતિક.

૫. તે અક્ષરબ્રહ્મથી પણ પર શ્રીપુરુષોત્તમ છે. યસ્માત્ અર-
 મતીતોઽહં અક્ષરાદપિ ચૌત્તમઃ । અતોસ્મિ લોકે વેદં ત્ર પ્રસિદ્ધઃ
 પુરુષોત્તમઃ એ ગીતાવાક્ય અત્ર પ્રમાણ છે. શ્રીપુરુષોત્તમ ત્યાં
 ઘિરાળે છે, તે આદિ વૃંદાવન કહેવાય છે. અર્થાત્ તે આધિદૈવિક
 વૃંદાવન છે. આદિ વૃંદાવનનો અર્થ નાથાશંકર એવો કરે છે કે,
 ‘જેની પહેલાં કોઈ તુલસીનું વન થયું નથી, એવું વન.’ અર્થાત્
 વૃંદાવન એટલે પહેલામાં પહેલું તુલસીનું વન. આ અર્થ કેવલ

અજ્ઞાનમૂલક છે. તેણે નથી વાંચ્યું ભાગવત કે નથી વાંચ્યા અન્ય ઉપનિષદાદિ ગ્રંથો. વૃન્દાવન શબ્દ આ સ્થલે યૌગિક નથી, પરંતુ પારિભાષિક અથવા રૂઢ છે. તેનો અર્થ શ્રીકૃષ્ણોપનિષદમાં કહેવા છે કે, વૃન્દા ભક્તિઃ ક્રિયા વૃદ્ધિઃ સર્વજન્તુપ્રકાશિની તસ્માન્ન મિન્નં નામિન્નં આમિમિન્નો ન વૈ હરિઃ ॥ લીલા અચલના-નિત્ય લીલાના વિહારી છે. જ્યાં મન અને ગો-ઇન્દ્રિયોની ગતિપણ નથી. ૪-૫ ટુંકે સાથે સરખાવો શ્રીવલ્લભાખ્યાનની નીચેની પંક્તિઓ. ‘આપક રૂપ અદ્વૈત બ્રહ્મ જે, તેજોમય કહેવાય; આર્યપંથ અધિકારી મુનિ-જન, તે માંહે લય થાય.’ ‘તેહ થકી પુરુષોત્તમ અળગા, લીલા અચલ વિહારી.’ ‘જ્યાં વૃન્દાવન આદિ અચલ.’ ઇત્યાદિ. આ સર્વ સિદ્ધાંતનું મૂલ બૃહદ્વામનપુરાણમાં છે.

આ કડીનું રહસ્ય સમજાવવાને મહુમ સાક્ષરકોટિપ્રવિષ્ટ એક વિચિત્ર જ બ્રાન્તિ-વીચિમાં વિહરે છે ! કહ્યું છે કે, ‘શ્રીકૃષ્ણનેઃ સ્થૂલ દેહ આ પૃથ્વીના પરમાણુઓ ભેગો થઈ ગયો છે.’ આ તે સાક્ષર બુદ્ધિની પરિસીમા ! શ્રીકૃષ્ણ એ નિર્ગુણ પરબ્રહ્મ છે, અને તે માત્ર આનંદમય જ શ્રીઅંગથી યુક્ત છે. જેમ સાકરનાં નક્કર પૂતળામાં કશું હોય નહિ, તેમ શ્રીકૃષ્ણના આકારમાં આનંદવિનઃ બીજું કંઈ સંભવે જ નહિ. પંચમહાભૂતના શરીરોમાં સ્થૂલશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર એવા વિભાગો છે, પણ તેથી પર અક્ષરબ્રહ્મના પણ સ્વામી-ઈશ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનો સ્થૂલદેહ, અને પ્રકૃતિથી પર પ્રભુનો તેવો દેહ કદપીને પૃથ્વીના પ્રાકૃત પદાર્થ સાથે મેળવવો એના જેવું ગીતા, ઉપનિષદ, પુરાણ વગેરે ગ્રંથોએ નિશ્ચિત કરેલા અર્થનું નિર્દય ખૂન કરનારું બીજું શું કાર્ય હોઈ શકે ? શ્રીમુખે પ્રભુ ગીતામાં તેવા માણસોને માટે કહે છે કે, અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુર્ષોં તન્નુમાશ્રિતમ્ । વળી માને છે કે ગોકુળ વૃન્દાવન વગેરે સ્થાન પણ અનિત્યતામાંથી ઉગરે તેમ નથી. આ બીજા નંબર બ્રાન્તિ છે. ગોકુલ વગેરે સ્થલો માત્ર ભગવદ્રૂપ છે, આનંદ

શ્રીઅંગની સૃષ્ટિ જ્યાં સામગ્રી સહુ નિજરૂપ;
 આનંદમય ત્યાં અખિલ ક્રીડા નિત્ય અનિ અનૂપ. ૬
 જે થકી શ્રેષ્ઠ ન કશું વ્યાપિવૈકુંઠ વેષિત લોક;
 જ્યાં થકી પુનરાવૃત્તિ નહિ નહિ જ્યાં સ્વમામાં શોક. ૭

મય છે. અત્યારે પણ લોકો તે સ્થલે જઈને કવિશ્રી જેવું વર્ણન
 આપે છે, તેઓ જ અનુભવ કરે છે. પરંતુ જેમના હૃદયમાં કામ-
 રૂપ દુરાસદ હૃદયને ફેરી. ખાનાર જહુરી ક્રીડા વસે છે, જેમના
 હૃદયો કુતર્કપંકાકીર્ણ થઈ ગયલાં છે, તેમને તે સ્થલનાં આધિ-
 દૈવિક સ્વરૂપનાં દર્શન ન થાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી જ. આ
 સ્થલે એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે, પ્રભુની સર્વ લીલા
 પ્રકૃતિથી પર છે, પ્રકૃતિને અને લીલાને કશો સંબંધ નથી. તેમ
 જ તે લીલાસ્થલો પણ અલૌકિક છે, છતાં જ્યાંસુધી ઉચ્ચ અધિકાર
 પ્રાપ્ત થતો નથી, ત્યાં સુધી તે સ્થલોમાં લૌકિકની જ ભ્રાન્તિ થાય
 છે. વળી શ્રોકૃષ્ણનું પ્રાકટ્ય એટલે તેમનું પ્રાકટ્ય લોકવત્ નથી,
 માત્ર સદ્રૂપે સર્વત્ર વ્યાપક, એ પ્રભુ પોતાનો અસાધારણ જે પરમ
 આનંદ, તેને લક્ષ્યના હૃદયમાં ભાવનાયુક્ત થયલા આકારમાં પ્રકટ
 કરે તે જ તેમનો પ્રાદુર્ભાવ. તોપણ આસુર લોકોને મોહ પમાડ-
 વાને લોકાનુકૃતિ પણ પ્રભુ કરે છે.

૬. શ્રીઅંગની જ-પુષ્ટિસૃષ્ટિ જ્યાં છે. નિજરૂપ-સ્વસ્વરૂપ.
 ત્યાં અખિલ-સર્વ ક્રીડા આનંદમય જ છે, નિત્ય છે, અનુપમ છે.
 આમાં અખિલશબ્દ આવ્યો છે, તેથી આપણા સાક્ષર તેનો પહેલાં
 જણાવેલો ‘સરવાળો’ કર્યાવિના રહ્યા નથી.

૭. જેથી કાંઈ શ્રેષ્ઠ નથી, તે લોક વ્યાપિવૈકુંઠથી વેષિત
 છે. અર્થાત્ વ્યાપિવૈકુંઠ શબ્દ ભગવદ્દામવાચક છે. નાથાશંકર ‘વ્યાપી’
 એ શબ્દ જોઈ પાડીને વૈકુંઠને વેષિત સાથે જોડીને અર્થ કરે છે.

હરહિરણ્યગર્ભાદિક ન માત જ્યાં સકલ સુંદરી ગ્રામ;
છે દયાપ્રીતમ પુરુષોત્તમ પુરુષૈક પૂરણકામ. ૮

પદ ૮૩ મું.

રમણિક શ્રીવૃંદાવનધામજી, નવદ્રુમવેલી અતિ અભિરામજી;
સ્વચ્છ મનોહર મૃદુમણિમય ક્ષમાજી, અચલાનંદમય
પૂરણ ચંદ્રમાજી. ૧
જ્યાં શ્રીયમુનાસરિતાકારજી, મણિપુરજટિત તટજી મી સારજી;
યુગ્મ પુલિન સુંદર સોપાનજી, કમલ કુમુદનાનાં અલિગાનજી. ૨

પણ તેનો સંબંધ કેમ ઘટ્યો હશે તે તો તે જ અને તેને અનુ-
સરનાર જ જાણે ! જ્યાં ગયા પછી પુનરાવૃત્તિ-ફરીને આ લોકમાં
જન્મ ધારણ કરવો પડતો નથી. ચઢ્ઠાગત્વા ન નિવર્તન્તે તદ્દામ પરમં
મમ એ ગીતાવાક્ય આ અર્થની સાક્ષી પૂરે છે.

૮. હર-શિવ, હિરણ્યગર્ભ-બ્રહ્મા-વગેરે. ગ્રામ-સમૂહ. પુરુ-
ષૈક-દયાના પ્રીતમ એકલા જ ત્યાં પુરુષ છે, બાકી બીજાં બધાં
સુંદરી છે.

૧. રમણિક-મનોહર. અભિરામ-પરમ સુંદર. મૃદુ-કોમલ.
મણિમય-મણી જડેલી. ક્ષમા-પૃથ્વી. અચલાનંદમય-નિત્યઅક્ષોણ
અને આનંદમય ચંદ્રમા છે આ ચંદ્ર લેકિક ચંદ્રથી બુદ્ધો
સમજવો. શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે, અલૌકિકમનશ્ચન્દ્રપ્રકાશ-
ચલ્લીકૃતા ॥

૨. સરિતાકાર-નદીના આકારથી તે પણ પૂર-પૂર્ણ છે.
તેમના બે તટ મણિજટિત-મણિઓથી જડેલા છે. છ મી સાર-
બહુ જ સુંદર દેખાવ-દૃશ્ય થઈ રહ્યું છે. યુગ્મ-મનન તટ. ઉપર
સુંદર પુલિન-રેતીથી યુક્ત છે અને સુંદર સોપાન-પગથીઆંથી
સુશેલિત છે. કુમુદ-રાત્રિવિકાસ કમલ-પોયણાં. અલિ-બ્રમર.
શ્રીગોપાલદાસજીનાં વચનો સાથે સરખાવો-‘જ્યહાં રત્ન જડિત

કરે ગાન મધુકર મનોહર મન મત્ત મન મકરંદ;
 ત્યાં ત્રિવિધિ પવન વહે સુખદ શીતલ સુગંધિ મંદ :
 કંચનલતા મલિકા માલતી કેતકી રહી ફૂલી;
 અંપક બકુલ કહ્લાર પ્રપુલ્લિત વલ્લરી રહી ફૂલી.
 મણિ રત્ન મય ગિરિરાજશ્રી શ્રીનાથ મન લોભાય;
 અવ્યક્ત મધુર સુશબ્દ દ્વિજગણ શોભા કહી નવનય.

તટ સરિતારે, નવપદ્મવ ભૂમિ હરિતારે. 'ત્યાં સરિતા ચામીકર
 મણિગણ ઉભય બદ્ધ સોપાન; કમલ કુસુમ નાના અલિ સુંદર
 મધુર કરે ત્યાં ગાન.' એ સર્વનું મૂલ બૃહદ્રામનપુરાણ છે. બુઓ:-
 યત્ર નિર્ઝરપાનીયા કાલિન્દી સરિતાંવરા । રત્નવદ્ધોભયતટો હંસ-
 પદ્માલિસંકુલા ।

૩.-૪. મધુકર-ભ્રમર. મકરંદના મદથી મત્ત-વેલા થઈને.
 સુખદ-સુખને આપનાર-સુખકર. ત્રિવિધિ-ત્રણ પ્રકારના મંદ સુગંધ
 અને શીતલ. કંચનલતા-સુવર્ણવેલ. મલિકા-મોગરવેલ. માલતી-
 બુધની વેલ. કેતકી-કેવડો. અંપક-અંપો. બકુલ-બટમોગરો(?)
 કહ્લાર-એક જાતનાં પુષ્પ. વલ્લરી-વેલ. સરખાવો-કનકલતા
 માલતી મલિકા, વિવિધ કુસુમ મકરંદ; શીતલ પવન ઝકારે
 લહરી, સ્પર્શે અતિ આનંદ.

૫. યત્ર ગોવર્ધનો નામ સુનિર્ઝરદરીયુતઃ । રત્નવાતુમયઃ
 શ્રીમાન્ સુપક્ષિગણસંકુલઃ ॥ એ વાક્યનો અનુવાદ અને સરખાવો
 'પદ્મરાગ મરકત મણિ સ્ફટિક, શ્રીગોવર્ધન સોહ; બ્રહ્મરુદ્ર ત્યાં
 ક્રોધુ બાપડા, શ્રીહરિનાં મન મોહે.' 'નાના પક્ષીની શબ્દ માધુરી.
 શોભા તથો નહિ પાર,' અવ્યક્ત-અસ્પષ્ટ-કાલા. દ્વિજગણ-પક્ષી-

શત પત્ર લોચન સુંદરી શ્યામાતણાં બહુ વૃંદ;
 તે મધ્ય વિલસે લાલ નટવર રસિકમણિ ગોવિંદ. ૬
 નિત્ય નવલ રાસ વિલાસ રચના કથનમાં ક્યમ આવે;
 છે નિત્ય લીલા અપ્રાકૃત આનંદમય શ્રુતિ ગાવે. ૭
 એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ સર્વની શ્રીઅંગથી ઉત્પત્ય;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણરૂપ વના ઠરે નહીં મત્ય. ૮

૫૬ ૮૪ મું.

મર્યાદા સૃષ્ટિ જે વખાણીજી, તેની હેતુ હરિની વાણીજી.
 મનથકી ઉપની સૃષ્ટિ પ્રવાહજી, સહુનું કારણ રાધાનાહજી. ૧
 પુષ્ટ સૃષ્ટિ સહુથી શ્રેષ્ઠજી, શ્રીપુરુષોત્તમ જેના ઈષ્ટજી;
 તે શ્રીપુરુષોત્તમસ્વયમેવજી, દ્વિજકુલ પ્રકટયા વલ્લભદેવજી. ૨

૬. ‘શ્યામા શતદલનયન સુંદરી, યૂથ તણેાં નહિ પાર;
 અનેક રાસમંડલ રચના રચી, ખેલે શ્રીનંદકુમાર,’ એનો જ
 પ્રતિધ્વનિ. શતપત્ર-સો પાંખડીવાળાં કમલ સરખાં જેનાં નેત્ર છે,
 વૃંદ-સમૂહ.

૭. નવલ-નવી જ. અપ્રાકૃત-અલૌકિક.

૮. પુષ્ટિ કાચેન નિશ્ચય: એ શ્રીવલ્લભાશિના જ વચનનો
 અનુવાદ. પુષ્ટિસૃષ્ટિ મત્ય-મતિ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ વિના અન્યત્ર ઠરે
 નહિ.

૧-૨. વચસા વેદમાર્ગે હિ એ શ્રીમદ્વાચાર્યવાક્યમૂલક કથન.
 વેદની મર્યાદાને અનુસરીને જ ચાલનારી સૃષ્ટિ તે માર્યાદિક.
 મનસા પ્રવાહં સૃષ્ટવાન્નહરિઃ એ વાક્યનું તાત્પર્ય. દ્વિજકુલ-બ્રહ્મના
 વંશમાં તે જ પુરુષોત્તમ શ્રીવલ્લભાધીશરૂપે પ્રકટયા.

શ્રીવલ્લભદેવાત્મજ સકલ શ્રીવિકૃત્તેશાચાર્ય;
 પરબ્રહ્મ પૂરણ આપ પ્રકટયા દૈવી કરવા કાર્ય.
 પથ પુષ્ટિ પ્રગટ કર્યો પુનિત પૃથ્વીતલે પરમેશ;
 દેવલ પ્રમેયમલે કરી તારવા દૈવી અરોધ. ૪

૩. શ્રીવલ્લભદેવના આત્મજ-પુત્ર શ્રીવિકૃત્તેશાચાર્યજી, તેપણુ
 અકુલ-કુલસંહિત, પરબ્રહ્મ પૂર્ણપુરુષોત્તમ છે, દૈવીજીવોનાં કાર્ય
 સાર જ આપ સ્વસ્વરૂપનું પ્રાકટય કરે છે. દયારામભાઈ, પરમ
 ભગવદ્દીય કવિવર ગોસ્વામિબાલક્રોને દેવી રીતે માનતા, તેનો સા-
 શ્વાત્કાર કરવા આથી વધારે શું દેખાડાય? છતાં કાંટાવાલાનાં રસિક-
 વલ્લભની પ્રસ્તાવનામાં એવું ચિતરવામાં આવ્યું છે કે, દયારામ-
 ભાઈએ મહારાજાઓની ઝાઝી દરકાર કરી એમ લાગતું નથી.
 જો કે આ શબ્દો નર્મદના જ છે, પરંતુ ગ્રંથ ઉપર નોટ લખીને
 પંડિતમાં ખપનારે નર્મદના ઉપરના નિમૂલ વાક્યના ખંડનમાં
 આધાર સાથે લખવું જોઈતું ન હતું? વળી આથી જોઓ શ્રીવલ્લભ-
 કુલનાં સર્વ બાલકોની યોગ્યતા માગીને શ્રીમહાપ્રભુસિવાય સર્વ
 બાલકોને કૃમશઃ ઉતરતા ગણીને તેમ જ અધુના ગિરાજતા બાલકોને
 તો તદ્દન સામાન્ય જીવસદૃશ જ ગણીને મુગ્ધવ્યામોહ કરે છે,
 તેઓને પણ આ ઉત્તમોત્તમ મહાનુભાવી પરમ ભગવદ્દીય
 કવિવરનાં એતન્માર્ગનાં નવનીતરૂપ રહસ્યનો આસ્વાદ તો વેર
 ગયો, પણ તેનું દર્શન કરીને પણ કાંઈક લાગ્યશાલી થવાની
 સૂચના કરવામાં આવે છે.

૪. પથપુષ્ટિ-પુષ્ટિમાર્ગ, પુનિત-પવિત્ર, પરમેશ-પૂર્ણ પુરુ-
 શોત્તમજી શ્રીવલ્લભાગ્નિ, પ્રમેયમલ-માત્ર પોતાનાં જ સ્વરૂપમંડથી
 જીવના-સાવનની અપેક્ષા વિના જ અરોધ-સર્વ.

સર્વાત્મભાવે શરણુ ગ્રહી સેવવા સુંદર શ્યામ;
 વિશ્વાસ દઢ હરિ સંત ગુરુ નહિ અવર સાધન કામ. ૫
 અસમર્પિ વસ્તુ લે નહિ આશ્રય અનન્ય અખંડ;
 તદ્વર્થ સાધન સકલ શ્રીગુરુ કરે હતી સહુ દંડ. ૬
 શુભ કૃતિ સહુ સહજે બને બાલકૃણુ કરુણાદૃષ્ટિ;
 નિજ બલે લીલા નિત્ય આપે નંદસુત સુરસૃષ્ટિ. ૭
 ઐ શ્રીવલ્લભકૃત પુષ્ટિપથ શિવ બ્રહ્માનો ન પ્રવેશ;
 વણુ શ્રમ મળે જન દયાપ્રીતમ શ્રીકૃણુ રાધેશ. ૮

પદ ૮૫ સું.

નામનિવેદન ઐ કુલદ્વારાજી, કરી હરિ ભજવા ભાવે દારાજી;
 પુષ્ટ ભક્તનો કરવો સંગજી, પ્રતિપલ વાધે પિયુસું રંગજી. ૧

૫. અવર-ખીજાં. અસમર્પિ-પ્રભુને સમર્પ્યા વિનાની વસ્તુ.
 અનન્ય-અન્યનો આશ્રય ન કરતાં પ્રભુનો જ અખંડ આશ્રય.
 સાધન તો શ્રીગુરુદેવ જ કરે છે. સર્વ દંડને-દોષને હુતિ-હણીને.
 સ્વદાસાર્થકૃતાશેષસાધનઃ ઐ શ્રીવલ્લભાધીશનું નામ છે.

૭. સુરસૃષ્ટિ-દેવ સૃષ્ટિની માત્ર ભગવત્કરુણા-દૃષ્ટિના જ
 બળથી સર્વ શુભ કૃતિ સહજમાં જ થઈ જાય છે. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૮. ‘એવો માર્ગ શ્રીવલ્લભવરનો રે, જ્યહાં નહિ પ્રવેશ
 વિધિ હરનો રે.’ ઐ શ્રીગોપાલદાસજીનાં વચનનો ઉપન્યાસ.
 વણુશ્રમ-કોઈ પણ પ્રયાસ વિના જ.

૧. શ્રીવલ્લભકુલદ્વારા જ નામ અને નિવેદન, અર્થાત્, અ-
 દાક્ષરશ્રહણ અને આત્મસમર્પણ કરવું. ઇતર શ્રીવલ્લભાધીશના
 દત્તાધિકાર સમયના વૈષ્ણવોને બાદ કરતાં આધુનિક ચર્ચણીઓને

સ્નેહ રાખવો પ્રભુપતિ જરૂર, વાત્સલ્યતા તો ખાલપ્રકાર;
 ભય પણ ધરવો ભૂપસમાન, નિશ્ચિન કરવું હરિ
 ગુણગાન. ૨

કાળ.

ગુણ ગાન ગુરુ ગોવિંદનું ધરવો વૈષ્ણવ વેશ;
 હરિચંદન ભાલ સુભાગ્ય ઊર્ધ્વપુંડ્ર વક્ર ન લેશ. ૩
 તે મધ્ય મુદ્રા ગોપીચંદન ઉચિત દ્વાદશ અંગ;
 શુભ કંઠ માલા તુલસીકાષ્ટ પવિત્ર અચલ પ્રસંગ. ૪
 શ્રીગુરુ ગોવિન્દચરણામૃત નિત્ય મહાપ્રસાદસું નેમ;
 અતુલિત માહાત્મ્ય સુભાગ્ય માની સેવીએ સહપ્રેમ. ૫
 શ્રીભાગવત શ્રીભગવદ્ગીતા વલ્લભી માર્ગ ગ્રંથ;
 નિત્ય પઠન શ્રવણ સ્વમાર્ગીમુખ ટેક પુષ્ટિ પંથ. ૬

નામ કે નિવેદનનો ખિલકુલ અધિકાર નથી. પુષ્ટ ભક્ત-ભગવદ્નુગૃહીત
 ભક્ત. વાધે-વૃદ્ધિ પામે ભાવે દારા-શ્રીભાવથી પ્રભુનું ભજન કરવું.

૨. પ્રભુ પતિઉપર જાર સ્નેહ રાખવો. અન્યત્ર કવિવર
 ગાય છે કે, 'જીવ જાણી લે, જાર પ્રીત જગદીશ વિના ના સારી.'
 ખાલભાવથી જ્યાં સેવા થતી હોય ત્યાં વત્સલતા-શ્રીયશોભના
 જેવો સ્નેહ રાખવો. પણ તેની સાથે પ્રભુની મોટાઈ ભૂલવી
 નહિ. ભૂપસમાન-રાજના જેવો.

૩. હરિચંદન-ભગવત્પ્રસાદી ચંદન વક્ર-વાંકું તેમાં ગોપી-
 ચંદનની મુદ્રા કરવી. દ્વાદશ અંગમાં તિલક કરવું.

૪-૫. સર્વ પ્રસંગે તુલસીકાષ્ટમાલા ધારણ કરવી. સુનેમ
 એ શુભ નિયમનું પાલન કરવું. અતુલિત-જેની તુલના ન થઈ
 શકે તેવું.

ચિંતા ન કરી પણ રાખવી વિશ્વાસ દૃઢ નિજસ્વામી;
 મારું ભલું પ્રભુ સઘળું કરશે ઈશ અંતર્યામી. ૭
 ભર ભરોંસે ગુરુ સંત શ્રીજી ભજે તે વર ભક્ત;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણવદ્ધભ સહજ સદા મતિ રક્ત. ૮

પદ ૮૬ મું.

શિષ્ય સાંભળી એ વિધિ વાણીજી, પુષ્ટ પ્રવરભક્તિ ઉર જાણીજી
 સંશય છૂટ્યા સઘળા મનનાજી, તાપ નિવર્ત્યા ત્રિવિધ તનનાજી
 વર્ત્મ વદ્ધભી વહાલો લાગ્યોજી, પ્રતાપ દુસ્સંગનો ભાગ્યોજી;
 નિજપ્રભુમળવાઆતુરતાજી, સકળકલ્પનાખીજીભાગીજીર

દાળ.

ભાગી કલ્પના મારી સહુ સાંભળો મુજ સ્વામી;
 શુભ રીતિ પુષ્ટિપંથની કહી આપ અંતર્યામી. ૩
 પ્રભુ સંબંધી વસ્તુ સકલ પ્રભુરૂપ કહી છે પ્રાગ;
 તદ્દપિ કહો કંઈ માહાત્મ્ય સુણી ઉર ઉપજે અનુરાગ. ૪

૬. વદ્ધભીમાર્ગી—પોડશ ગ્રંથ વગેરે ગ્રંથો, જે સ્વમાર્ગીય પુરુષ હોય તેનાં જ મુખથી શ્રવણ કરવા. એવો ટેક પુષ્ટિમાર્ગમાં છે. આ ટેક આજકાલ અનુભવાય છે ?

૭-૮. નિજ—પોતાના સ્વામીનો ભર—ધણો જ. વર—શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણમાં જ જેની મતિ રક્ત—રંગાયલી છે.

૧-૨. એ વિધિ—એ પ્રકારની પ્રવર—ઉત્તમોત્તમ. નિવર્ત્યા. પાછા થયા. ત્રયવિધિ—ત્રણ ત્રકારના. વર્ત્મ—માર્ગ—આરતિ—આર્તિ અત્યંત ઉત્કંઠા.

૩-૪. શિષ્ય કહે છે. પ્રાગ—પહેલાં. ખીજું સ્પષ્ટ છે. તદ્દપિ—તોપણ.

શ્રીસ્વામિનીજી સ્વરૂપ શું અતિ રતિ સુંદરશ્યામ;
વેદે વધા અદ્વિતીય પુરુષોત્તમ આત્મારામ. ૫

શ્રીયમુનાજીશ્રીતુલસીજી ગૌ ગોપીજન પ્રિય અત્ય;
શ્રીકૃષ્ણને શામાટે છે કિંચિત્ કહો મુજપ્રત્ય. ૬

અરણ્યમૃત મહાપ્રસાદ માલા ઉર્વપુંદ્ર આદિક;
સમજવું જે કશું સંતને તે કહો પ્રીત અધિક. ૭

ચિંતા સમૂળી સહુ ટળે સંશે સહુ ક્યમ જાય;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ શું વિશ્વાસ દહ ક્યમ થાય ? ૮

પદ ૮૭ મું.

સુખ દુઃખ કર્તા હર્તા કાંણજી, અવર કોઈ કહે પુરુષ પુરાણજી;
કર્મ કાલ ગ્રહ કેટલા કહે છેજી. મન સ્વભાવ જીવને પણ લેછેજી ૧
સંશય ટાળો નિશ્ચે થાયજી, એ ભ્રમ જાળે બહુ અથડાયજી;
એ વણ વૈષ્ણવને જે લેવુંજી, તે સહુ વણ પૂછ્યે પણ કેવુંજી. ૨

હાળ.

કેવું ખરું સહુ સ્વલ્પમાં ને શુદ્ધ સ્પુટ સહમજાય;
તે રીતથી મુજને કૃપા કરી કહો શ્રીગુરુરાય. ૩

પ. વેદ તો એમ કહે છે કે પુરુષોત્તમ તો આત્મારામ છે
અને અદ્વિતીય (એક) જ છે, અને તેમને શ્રીસ્વામિનીજી સાથે
અતિ-રતિ-સ્નેહ શી રીતે ઘટે છે ?

૬. થી ૮. સ્પષ્ટ છે. નોટની કાંઈ પણ જરૂર જણાતી નથી.

૧-૨-૩. સુદ દુઃખાદિના કર્તા અને હર્તા કોણ છે ? સાક્ષાત્
પ્રભુ જ કે કોઈ બીજા ? કેટલાક લોકો કર્મ, કાલ, ગ્રહ, મન,
સ્વભાવ, જીવ વગેરેને તેના કર્તા હર્તા માને છે, તે કેમ ? ભ્રમ

એમ સુણી શ્રીઆચાર્ય વાયક ઉચ્ચાર્યા પછી એહ;
સુણુ પ્રતિ ઉત્તર ક્રમે કરી તેં પ્રશ્ન પૂછ્યાં જેહ. ૪

શ્રી સ્વામિની શું સ્વરૂપ તે સુણુ કહું સહિત વિવેક;
શ્રીકૃષ્ણ રાધા નામ બે વસ્તુતઃ તો જોતાં એક. ૫

જ્યમ અગ્નિ જ્વાલા ચંદ્ર કૌમુદી સિંધુ ને વળી છોળ;
કહેવાય ભિન્ન અભિન્ન બંધે વસ્તુ એકજ ખોળ. ૬

જે એકમેવાદ્વિતીયપ્રહ કહ્યું શ્રુતિ જુગ જાણી;
નહિ તો થયું ધ્રુવ એવ શબ્દે અદ્વિતીય શિદ વાણી. ૭

જાણે-જમરૂપી પાશમાં ખીજું પણ જે વૈષ્ણવને ઉપયોગી હોય
તે પુછ્યા વિના જ આપે કહેવાની કૃપા કરવી. ૩. કડી સ્પષ્ટ છે.

૪. શિષ્યનો પ્રશ્ન સાંભળીને આચાર્યશ્રી વાણી ઉચ્ચાર્યા,
તારા પ્રશ્ન પ્રમાણે અનુક્રમે હું પ્રત્યુત્તર કહું છું, આ ઉપરથી
એમ નિશ્ચય થાય છે કે, આ પ્રશ્નોત્તર કવિશ્રીને અને તેમને
પ્રહસંબંધ કરાવનાર તેમના ગુરુ દેવ શ્રીવલ્લભલાલજી મહારાજ
સાથે જ થયલા કેાઈ વૈષ્ણવ સાથે નહિ.

૫-૬. શ્રીસ્વામિનીજીનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે. શ્રીકૃષ્ણ અને
રાધા એમ બે નામ છે, પણ વસ્તુતઃ તે એક જ છે. અગ્નિ
અને તેની જ્વાલા તે બે ભિન્ન નથી. તેમ જ ચંદ્ર અને કૌમુદી
જ્યોત્સ્ના. સિંધુ-સમુદ્ર. તે ભિન્ન પણ કહેવાય અને અભિન્ન
પણ કહેવાય, પણ ખોળ કરતાં તો એક જ વસ્તુ છે. સરખાવો.
યથા ચ ચન્દ્રિકા ચન્દ્રે પ્રમા માનો હતાશને । યથા મધુરિમા
નીરે સ્પર્શનં મારુતે યથા । ગન્ધઃ પૃથિવ્યામનઘ્ર રાધિકેયં તથા
હરૌ ॥

૭-૮. શ્રુતિનું રહસ્ય સમજાવે છે. એકમેવાદ્વિતીય પ્રહસ-

ભાસે જુગલ વે એક બે મળી હેતુ એ પુનરુક્તિ;
જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રહ્યા એક બે એ યુક્તિ. ૮

પદ ૮૮ મું.

એકચણોજયમદ્વિદળ મળીનેજ, સ્વતઃસિદ્ધજબે રહ્યાંહળીનેજ;
સત્ય ચણ્યોજયમ ભાસે એકજ, દ્વિદલાંતરમાં વિરલ વિવેકજ. ૧

एकम् (એક), एव (જ) अद्वितीयं (બીજા કોઈથી રહિત
અર્થાત્ એક જ) ब्रह्म (બ્રહ્મ છે.) आ श्रुतिमां એમ કહેવાયલું
છે કે બ્રહ્મ એક જ છે. ‘ બ્રહ્મ એક જ છે ’ એટલુંજ નો કહેવું
હોય તો एकमेव ब्रह्म એટલું જ લખતાં તેવો અર્થ પ્રાપ્ત થશે.
अद्वितीयं એ પદની જરૂર શી ? જરૂર નથી લાગતી, છતાં શ્રુતિ-
वेद तेने કહે છે, તો તેનું તાત્પર્ય એ જણાય છે કે, પદार्थ—ब्रह्म-
स्वरूपे तो એક જ છે, પણ બે સ્વરૂપે ભાસે છે, જુગલ સ્વરૂપે
ભાસે છે, જુગલ સ્વરૂપે દર્શન દે છે, બે મળીને એક સ્વરૂપે
ભાસે છે, માટે પહેલાં ‘ એક જ છે ’ એમ કહીને બીજાં સ્વરૂપ
માટે પણ શ્રુતિ કહે છે કે, તે પણ અદ્વિતીય છે, તે સ્વરૂપથી
द्वितीय—लिन्न નથી. એ યુક્તિ સમજવી.

૧. ચણા આખો એક જ છે, પરંતુ તે બે ભાગમાં છે.
ઘઉં એક જ છે, તેમાં ચણા જેવા બે ભાગ નથી. ચણા એક છે
છતાં તે દ્વિદલ—બે ભાગ મળીને થયેલો છે તે બે ભાગ સ્વાભા-
વિક રીતે સાથે જ મળી રહ્યા છે. सत्त्व-गुण-ज्ञात-साथેનો
ચણા એકજ ભાસે છે, તેમાં બે દલ છે એવો વિવેક વિરલ જ
કરવામાં આવે છે. ‘ सत्त्व ’ એ ‘ પાઠનું ’ મર્મ સમજ્યા વિના
नाथाशंकर सत्त्व पाठ કલ્પિને જે મિથ્યા અર્થ અડાવે છે, તે
तद्दन असंयुक्त જ છે.

ત્યમ અક્ષર વેદિત જુગ રૂપજી, અનુભવી જાણેવાત અનૂપજી;
એકરૂપથી રમણ ન થાયજી, બીજું સમ ઇચ્છયું પ્રજરાયજી.૨

હાળ.

પ્રજરાય સમતા અવર નહિ નિજ સરીખા નિજ એક
સ્ત્રીરૂપ નિજ આત્મા હૃદયમાં લીલા નિત્ય વિવેક. ૩

હુ વિધમાન હતો ઉપસ્કર રસોદ્બોધક જેહ;
શ્રીસ્વામિની સહ પ્રકટ કીધો બાહ્ય ઇચ્છા તેહ. ૪

શ્રીરાધિકાથી રમણ અચલિત કરે સુંદરશ્યામ;
એ રીતે વેદ વચન સાચું કૃષ્ણ આત્મારામ. ૫

૨. તેવી જ રીતે યુગલસ્વરૂપ અક્ષરપ્રદ્યથી વિટાયલું છે.
તે વાત અનુભવી જ જાણે છે. ઇકાકી ન રમતે સ દ્વિતીય.
મૈચ્છત્, એ બૃહદારણ્યક શ્રુતિનું વર્ણન કરતાં કવિવર કહે છે
કે એક રૂપથી રમણ સિદ્ધ થતું નથી, માટે બીજું રૂપ પ્રભુ ઇચ્છે
છે. નાથાશંકરે ઉપનિષદો વાંચેલા નહિ હોવાથી કવિના કથનને
'અનુભવ' જન્ય અનુમાન કહે છે, તે તેની મહાબ્રાન્તિ છે.

૩-૪. પ્રભુનાં રમણ બે પ્રકારનાં છે. ૧ આન્તર રમણ અને
૨. બાહ્યરમણ જ્યારે બાહ્યરમણ કરવાની જ્યારે ઇચ્છા કરે છે,
ત્યારે પોતાનામાં રહેલું નિત્ય લીલોપયોગિ સર્વ સાહિત્ય બાહ્યર
પ્રકટ કરે છે. પોતાની તુલ્યતા બીજામાં નથી. પોતાના સરખા
તો પોતે જ છે, અંવર નથી. સ્વહૃદયમાં શ્રીભાવ જે ગૂઢ હતો
તે, અને સર્વ રસોદ્બોધક ઉપસ્કર બાહ્યરમણાર્થ પ્રકટ કરે છે.

૫. પ્રભુ તો શ્રીસ્વામિનીજી સાથે અચલિત-નિત્ય રમણ
કરે છે. આપનું રમણ નિત્ય છે. આત્મરતિનાત્મકીડ આત્મમિથુનઃ
ઈત્યાદિ વેદવચનને પ્રભુ આત્મારામ હોઇને પણ સત્ય કરે છે.

ભાતી પટોલું રૂપ છાયા સંગ પ્રકટયા બેહ;
 જયમ દીપક દીપકથી હવે સમરૂપ નિસ્સંદેહ ૬
 શ્રીકૃષ્ણ હોય કદિ રાધિકા થઈ જય રાધા કૃષ્ણ;
 ત્યાં કાર્ય કારણ કથન શું પૂરણ પરસ્પર તૃષ્ણ. ૭
 આત્મા વૈ રાધિકા પ્રાકતા વેદની શ્રુતિ એહ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રાધા એક નિઃસંદેહ. ૮

પદ ૮૯ મું.

યુગલ રૂપનું સ્મરશ્રમવારીજ, શ્રીયમુનાજ શુભકારીજ;
 તુર્યપ્રિયા શ્રીહરિનાં કહાવેજ, સ્વભાવ સમતાકોઈ ન આવેજ. ૧
 પિયુ આવે સૌને સુખરૂપજ, કોશ કૃપાના અત્ય અનૂપજ;
 સ્વભાવ જીત્યાનો ન ઉચાયજ, તે જીતાવે યમુના માયજ. ૨

૬. ભાત અને પટોલું, રૂપ અને છાયા, એ બન્ને સાથેજ પ્રકટે છે. તે પણ જેમ એક દીવાથી બીજો દીવો થયો તે પણ તેના જેવો જ થયો, તેમ, પ્રભુના જ સ્વરૂપમાંથી શ્રીસ્વામિની-જનું સ્વરૂપ પ્રકટ થયું, તે પણ પ્રભુસ્વરૂપ જ છે એમ સમજવું.

૭-૮. બન્ને કહી સ્પષ્ટ છે. કાર્ય અને કારણ એમ ભેદથી કહી શકાય તેમ નથી. પરસ્પર બન્ને પૂર્ણ કામ છે. ‘શ્રીરાધિકાજ ભગવત્સ્વરૂપ જ છે, એમ શ્રુતિ પણ કહે છે.

૧-૨. સ્મરશ્રમજલાણુમિઃ એ શ્રીવાગીશવચનામૃતાનુસાર શ્રીયમુનાજ યુગલ સ્વરૂપનું સ્મરશ્રમજલ છે. તે શ્રીયમુનાજ તુર્યતુરીય-ચતુર્થ પ્રિયાજ છે. ‘તુર્ય’ શબ્દનો અર્થ ‘ચાર’ એવો નથી થતો, પરંતુ ‘ચતુર્થ-ચોથાં’ એવો થાય છે. ‘તુર્ય’ શબ્દનો ‘ચાર’ એવો અર્થ કરીને નાથાચંકરે નવી જ બ્રાન્તિ ઉપજાવી છે. તે લખે છે કે, ‘તુર્ય-ચાર પ્રિયા-સખા (સુદામા, સિદામા, અર્જુન અને ઉદ્ધવ.)’ આ એક ‘ગમેતેમ લખી માર-

એ માય કૃષ્ણા કૃષ્ણરૂપિણી કરે ઉજ્જવલ દાસ;
 સહજે થયું પયપાન પાપી તદપિ નહિ યમત્રાસ. ૩
 જન સ્નાન સુકૃત નૂતન તનુ યોગ્યતા સેવન કૃષ્ણ;
 અહો સપ્તસાગરભેદિની નિજજન પૂરક તૃણ. ૪

વાની ' અદ્ભુત યુક્તિ છે. બન્ને કડીમાં શ્રીયમુનાજીનાં સ્વરૂપનું, માહાત્મ્યનું વર્ણન છે તેમાં ચાર સખા ક્યાંથી કુટી નિકળ્યા? નાથાશંકરે નથી ક્યો પ્રસંગનો વિચાર કે નથી ક્યો પ્રકરણનો નિર્ધાર, અસ્તુ જેનો જેવો અધિકાર તેવું તે સમજે. કવિવર કહે છે કે શ્રીયમુનાજીના સ્વભાવતુલ્ય કોઈનો સ્વભાવ છે જ નહિ. શ્રીયમુનાજી મહાદ્યાલુ છે. પ્રિયતમ આદિને લઈને સર્વ યૂથને સુખરૂપ છે. દયાનો તો ભંડાર છે. સ્વભાવવિજયો મહેત્વ એ શ્લોકથી, સ્વભાવનો વિજય કરવો હોય તો શ્રીયમુનાજીને હૃદયમાં પધરાવો એવો આદેશ શ્રીમહાપ્રભુજી કરે છે.

૩. કૃષ્ણા-શ્રીયમુનાજી. શ્રીયમુનાજી સ્વતઃ શ્યામ હોવાથી કૃષ્ણ નામ ધરે છે. પોતે કૃષ્ણા છે-શ્યામ છે, પરંતુ સ્વદાસને તો ઉજ્જવલ કરે છે. ન જાતું યમયાતંના મવતિ તે પય:પાનતઃ એ શ્રીવાગીશવાણીનો જ અનુવાદ અડધી ટુકમાં કવિશ્રી કરે છે. પય:પાન-જલપાન.

૪. સકૃત-માત્ર એક જ વાર જન-મનુષ્ય સ્નાન કરે તો નવીન દેહ પ્રાપ્ત થાય. તે દેહ ભગવત્સેવા કરવાનો અધિકારી થાય, જુઓ શ્રીયમુનાજી-મમાસ્તુ તવ સન્નિધૌ તનુનવત્ત્વમેતાવતા ન દુર્લભતમા રતિર્ભવતિ વૈ મુકુન્દપ્રિયે ॥ લીલોપયોગી અલૌકિક દેહ શ્રીયમુનાજી જ દાન કરે ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. સપ્તસાગર-ભેદિની-સાતે સાગરને ભેદનારી. સર્વ નદીઓનો પતિ સમુદ્ર છે, તેથી સર્વ નદીઓ સ્વનામરૂપ ત્યજીને સમુદ્ર સાથે મળી જાય.

સઘ સ્મરણ કરતાં માત્રમાં લય પાપ સહુ સંતાપ;
 શ્રીયમુનાજી બીજાં નથી શ્રીકૃષ્ણ પરણ આપ. ૫
 શ્રીતુલસીજી હરિ પ્રિયા તે પણ રાધા મૂલ સંબંધી;
 શ્રીમુખ્ય સ્વામિની કેરડાં એ છે શ્રી અંગ સુમંધી. ૬
 પતિવ્રતાપણું શું અન્ય ભક્તિ વદ્ધલ શ્રીહરિ જોડ;
 શ્રીવૃંદાજીની કૃપા વણ પ્રાપ્તિ ન કોઈને તેડ. ૭

છે, કહો કે સમુદ્રરૂપ થઈ જાય છે. શ્રીયમુનાજીના પતિ તો સાક્ષાત્ કોટિપ્રહ્લાંડનાયક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ હોવાથી સમુદ્રમાં રહીને પણ તદ્દરૂપ થતાં નથી. હાલ પણ અનુભવીઓ અને જોઓએ તે દૃશ્ય પ્રત્યક્ષ કર્યું છે, તેઓ જણાવે છે કે, શ્રીયમુનાજી સમુદ્રમાં સ્વસ્વરૂપે રહી ને નિજ ધામમાં પધારે છે, તેથી જ સમુદ્રથી પોતે પૃથક્ રહે છે એમ દર્શાવવા માટે જ્યાં સંગમ થાય છે ત્યાંથી સર્વ સમુદ્રમાં પોતાની શ્યામતા દર્શાવે છે, તેથી સ્પષ્ટ જ નજરે પડે છે કે શ્યામ જલ શ્રીયમુનાજીનું છે; તે શ્યામ જલ જો લઈને તેનું પાન કરીએ તો મીઠું માલુમ પડે છે અને તેથી અતિરિક્ત જલ ખારું જ જણાય છે. શ્રીયમુનાજી નિજ જનોની તૃણાને પૂરનારાં છે.

૫. સઘ—તત્કાલ. શ્રીયમુનાજી શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ જ છે.

૬. શ્રીતુલસીજી પણ ભગવત્પ્રિયા છે. તે પણ શ્રીસ્વામિનીજીનો મૂલ સંબંધ ધરાવે છે. એ શ્રીસ્વામિનીજીનાં શ્રીઅંગના સુગંધરૂપ જ છે. જુઓ શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમ સ્કંધમાં યુગલ ગીતનો શ્લોક—મણિધરઃ ક્વચિદાગણયન્ ગા માલયા દયિતગન્ધતુલસ્યાઃ।

૭-૮. વિશ્વનાયક, સર્વેશ પ્રભુ પ્રત્યે એક પાતિવ્રત્યભાવ, તે જ હૃદ અનન્ય ભક્તિ, જે પ્રભુને બહુ જ વદ્ધલ—પ્યારી છે,

શ્રીતુલસીજીના સંબંધ વણ કશું અંગીકાર ન હશિ;
કૃષ્ણ પદ પ્રિય દયા પ્રીતમ ધરે શાલિગ્રામજી શીશ. ૮

પદ ૯૦ મું.

તીર્થ પુષ્કરાદિક જગ જેહજી. શ્રી ગંગાદિક સરિતા તેહજી;
હરિ આદિ સુર ક્ષણ ન ખસે છેજી, તુલસીદલને વિષે વસેછેજી. ૧
તુલસી વન જ્યાં હોય અભિરામજી, ત્યાં બે ઘડી જે કરે વિશ્રામજી;
કોટિ જન્મનાં મહાઅધ છૂટેજી. અલગ અવિદ્યા કાલ ન કુટેજી. ૬

તે શ્રીતુલસીજીની કૃપા વિના પ્રાપ્ત થાય જ નહિ. વળી શ્રીતુલ-
સીજીના સંબંધ વિના પ્રભુ કાંઈ પણ અંગીકાર કરતા નથી.
દયાના પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદરૂપ શ્રીશાલિગ્રામજી શ્રીતુ-
લસીજીને મસ્તકે ધરે છે, અથવા તે શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદમાં
તુલસીજી સ્મર્યાય છે અને શ્રીશાલિગ્રામજીના મસ્તક ઉપર ધરાય
છે. આ બે કડી ઉપર કવિશ્રી સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોમાંથી કેટલીક
ઉપયોગિની પંક્તિઓ ટાંકે છે:—સર્વથા અન્યસમ્બન્ધરહિતા,
કેવલભગવત્સમ્બન્ધિની સર્વાનુપયોગિની તુલસીતિ સાક્ષાત્તામેવ
ગૃહ્ણાતિ, इति तत्सम्बन्धादेवान्यवस्तूनामपि तादृग्धर्मवत्सम्पत्तौ
ભગવદંગીકૃતિર્ન તુ સાક્ષાદત્ત एव, भगवन्निवेद्यादौ ततः श्लेषः ।
अत एव ब्रह्मसम्बन्धेऽपि तद्द्वारैव सर्वसमर्पणमिति निगर्वः ॥

૧-૨. અહિંથી શ્રીતુલસીજીનાં માહાત્મ્યનું વર્ણન પુરાણોને
આધારે કરવામાં આવેલું છે. કવિશ્રીનું એક વાક્ય પણ સ્વકલ્પિત
અથવા નિર્મૂલ નથી; પરંતુ પુરાણોના જ વાક્યોનો ગુર્જરગિરા-
નુવાદ છે. અત્ર તે પ્રમાણોનો સંગ્રહ વિસ્તાર-અથવા થઈ શક્યો
નથી. જીક્ષાસુએ રાજનગરવાળા નિત્યલીલાસ્થ શ્રીવ્રજરાયજી
મહારાજે રચેલી શ્રીવલ્લભાખ્યાનની સંસ્કૃત ટીકા અથવા ભા. માં.
વે. ભા. પંક્તિ શ્રીગદ્ગદાલાજીના ગ્રંથો સત્સિદ્ધાંતમાર્તંડ, મારુત-

હામ.

ફોટે ન કામાદિક સહુ અધ દુઃખ દહે દર્શન;
 અભિવંદને મહારોગ નાશે સ્પર્શ પાવન તન. ૩
 સિંચતાં તુલસી ત્રાસ અંતક મહાપદ યશ કાન;
 હરિ ચરણ દલ અર્પ્યે અમિત ફલ પરમાનંદ ગુણગાન. ૪
 શ્રીતુલસીકાષ્ઠાગ્નિચક્રી દહ્યું હોય જેનું શરીર;
 તેને ન પુનરાવૃત્તિ કે દિન વણ ભજે યદુવીર. ૫
 અમમ્યાગમનાદિ મહાપાતક ગાળ્યો કદિ હોય;
 તોહે પ્રેત ન થાય વસે વૈકુંઠ તીર્થ પ્રાપ્ત ન કોય. ૬

શક્તિ, વેદાંતચિંતામણિ વગેરે જોઇ લેવા. પુષ્કર વગેરે સર્વ તીર્થો, ગંગાદિ નદીઓ હરિ-હૃદ્રાદિ દેવો તુલસીદલમાં રહે છે, ક્ષણ પણ ખસતા નથી. અભિરામ-સુંદર મહા અધ-મહાપાપ. અવિદ્યા-અજ્ઞાન અલગ થાય. કાલ તેને ફોટે નહિ. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૩. દર્શનથી દુઃખ દહે છે. ખાળે છે. અભિવંદને-પ્રણામથી મહારોગ દૂર થાય છે. સ્પર્શથી તન-શરીર પવિત્ર થાય છે.

૪. શ્રીતુલસીવૃક્ષને જલનું સિંચન કરતાં અંતક-યમરાજનો ત્રાસ ટળે છે, તેમના યશ કાને પડતાં મહાપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, ભગવચ્ચરણારવિંદમાં દલ-તુલસીપત્ર અર્પણ કરવાથી તો અમિત અગણિત ફલ મળે છે, તેમનાં ગુણગાન કરવાથી પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

૫. યદુવીર-શ્રીકૃષ્ણભજન ન કર્યું હોય તો પણ જેનું શરીર તુલસીકાષ્ઠથી બદ્યું છે તેને પુનરાવૃત્તિ ફરીને અહિં આવવાનું રહેતું નથી.

હરિ અર્થ રોપી કામલ દલ હરિચરણ અર્પે જેહ;
અપરાધ અગણિત દગ્ધ કરિ હોય કૃણુવદ્ધભ તેહ. ૭

શ્રીતુલસી નિર્મલ નામ જપથી સદા પૂરણ કામ;
અતિ દયા પ્રીતમ પ્રીત્યે વૃંદાવન વૃંદા નામ. ૮

પદ ૯૨ મું.

તુલસી દલઉતર્યું જગદીશજી. ભ્રમણ કરે જેધરી ઉરશિશજી;
પ્રતિપદ્મલ લેદશ હયમેધજી, નિશ્ચે નિશ્ચે નહીં આણુ વેધજી. ૧

તુલસીકાષ્ઠની રચિત સુદામજી, ધરે પ્રસાદી શ્રીધનશ્યામજી;
પાપરહિત નિશ્ચે છે તેહજી, વહન કરે ભક્તિથી જેહજી. ૨

ઠાળ.

ભક્તિસહિત ભૂષણ કરે શુભ તુલસીકાષ્ઠની માળ;
તેને પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ નહિ અશુચિ તનુ કે કાલ. ૩

કાષ્ઠ સુકું પત્ર વા તુલસીતણું જે ઘેર;
ત્યાં પાપનો ન સંબંધ કદિ નિત્યે સુમતિ હરિમેર. ૪

૬-૭-૮. સ્પષ્ટ છે, અગમ્ય-ગમન કરવા યોગ્ય ન હોય તે જેમકે ભગિન્યાદિક, તે પ્રત્યે ગમન વગેરે મહાપાતક-મહાપાપ. કોઈ તીર્થમાં મરેલો ન હોય તો પણ, પ્રેત તો ન જ થાય. હરિ અર્થ-પ્રભુ માટે રોપી-વાવીને પ્રભુને વૃંદાવન-તુલસીવન અને વૃંદા નામ-તુલસી નામ અતિ પ્રિય છે.

૧-૨. ઉતર્યું જગદીશ પ્રભુતું પ્રસાદીભૂત તુલસીપત્ર મસ્તકે ધરીને જે ભ્રમણ કરે, પ્રતિપદ-પગલે પગલે હયમેધ અશ્વમેધ, અણ્ણવેધ, થોડો પણ સંદેહ નથી. સુદામ સારી માલા, ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૩-૪-૫. ભૂષણ કરે-જેમ દાગીનો ઘણાજ ઉત્સાહથી

ગ્રીવ કાષ્ઠ તુલસી માલા લખી યમદૂત દૂર પલાય;
 કૃતિ દેવ પિત્રી સુકૃત સધણું કોટિ વણું થઈ જાય. ૫
 દુર્નિમિત્ત ન દુઃસ્વપ્ન ભય નહિ ઉભય લોકાનંદ;
 નિશ્ચલ સદા શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિ નહિ કદાપિ મંદ. ૬
 નથી માળ તુલસીકાષ્ઠ ધરતાં પાપ મોહિત મુગ્ધ;
 તેને ન નરકથી નિવૃત્તિ હરિકોપાગ્નિથી દગ્ધ. ૭
 જે ધરે છે યજ્ઞોપવિતવત્ સતત શ્રદ્ધાવંત;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ વલ્લભ સદા ગુરુ સહ સંત. ૮

પહેરી રાખવામાં આવે છે તેમ તુલસીકાષ્ઠમાલા પહેરે, અશુચિ-
 અપવિત્ર મહેર-કૃપા-ભગવાનની કૃપા. ગ્રીવ-કંઠમાં લખી-જોડીને
 પલાય-પલાયન કરે. તુલસી કાષ્ઠની માલા પહેરીને દેવકાર્ય, પિતૃ-
 કાર્ય કે અન્ય સુકૃત-પુણ્યકાર્ય કરવાથી કરોઠગણું થઈ જાય છે.
 સરખાવો તુલસીકાષ્ઠમાલયા ભૂપિતઃ કર્મ આચરન્. પિતૃણાં દેવ-
 તાનાં ચ કૃતં કોટિગુણં ભવેત્.

૬. દુર્નિમિત્ત-ખરાબ નિમિત્ત પ્રાપ્ત ન થાય, ઉભય આ-
 લોક અને પરલોક, મતિમંદ-બુદ્ધિ મંદ ન પડે.

૭. ઉપર પ્રમાણે માહાત્મ્ય વર્ણવીને તુલસીકાષ્ઠમાલાના
 ધારણની આવશ્યકતા બતાવીને હવે નહિ ધારણ કરનારાઓનું
 સ્વરૂપ બતાવે છે. મુગ્ધ-મૂર્ખ. નિવૃત્તિ-છુટતા નથી, હરિના કોપ
 રૂપ અગ્નિથી બળેલા. સરખાવો ધારયન્તિ ન યે માલાં હૈતુકાઃ
 પાપવૃદ્ધયઃ. નરકાન્ન નિવર્તન્તે દગ્ધાઃ કોપાગ્નિના હરેઃ.

૮. યજ્ઞોપવીતવદ્ધાર્યા તુલસીકાષ્ઠમાલિકા એ પ્રમાણનું
 અવટંકન, સતત-નિરંતર, સંતસહિત શુરુને પણ તે ગ્રિય છે,
 અને પ્રભુને પણ તે વલ્લભ વહાલો છે.

૫૬ દ્વર મું.

ઊર્ધ્વપુંડ્ર હીણો દુર્મત્યજ, ભસ્મીભૂત શુભ સંઘર્ષો કૃત્યજ;
 શરીર તેનું સમ શ્મશાનજ, વ્યર્થ કર્મ સંધ્યાજપ દાનજ.૧
 ભક્તિવંતજે કે ગિરિધારીજ, ઊર્ધ્વપુંડ્રના સૌ અધિકારીજ;
 આહણુ આદિ શ્વપચ પર્યંતજ, ઊર્ધ્વપુંડ્રાંકિત કોઈ જતજ.૨

ઢાળ.

જંતુ જ્યહાં મૃત્યુ પામિયો ત્યાંથી બેશી વિમાન;
 મુજ લોકમાં જઈ વસે અચલિત વિદ્યા શ્રીભગવાન. ૩
 અહો ઊર્ધ્વપુંડ્ર કહિ ચાંડાલ પણ જો હોય;
 તે વિશુદ્ધાત્મા જાણવો પૂજ્યજન ન સંશય કોય. ૪
 અતિ અશુચિ મહાદુરાચારી કરે મનસ્વી કૃત્ય;
 તદ્દપિ પવિત્રજ થાય નિત્ય ઊર્ધ્વપુંડ્રી સત્ય. ૫
 જન ઊર્ધ્વપુંડ્રાંકિત થઈને નમે શ્રી હરિદેવ;
 તો કેટિ કુલ નરકથી તેનાં ઉદ્ધરે તતખેવ. ૬

૧-૨-૩. ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકની આવશ્યકતા દર્શાવવા કવિવર એક ૫૬ પુરાણોના આધારે રચે છે, દુર્મતિ દુષ્ટબુદ્ધિવાળો ભસ્મી ભૂત-નિષ્કલ. પ્રભુમાં જેની ભક્તિ હોય તે બધા ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકના અધિકારી છે. શ્વપચ-ચાંડાલ ઊર્ધ્વપુંડ્રી અંકિત-યુક્ત કોઈપણ જંતુ જ્યાં મૃત્યુ પામ્યો ત્યાંથી વિમાનમાં ભગવદ્લોકમાં અવિચલ નિશ્ચલ થઈને રહે.

૪-૫, વિશુદ્ધાત્મા-વિશેષ પવિત્ર આત્માવાળો અશુચિ-અપવિત્ર મનસ્વી મનમાન્યાં કર્મ કરનારો, સરખાવો-સ્કન્દપુરાણે અશુચિર્વાપ્યનાચારો મહાપાપં સમાચરેત્ । શુચિરેવ સવેન્નિત્યં ઊર્ધ્વપુંડ્રાંકિતો નરઃ ॥

જે ઉર્ધ્વપુંડ્ર સહિદ્ર મધ્યે હરિસક્ત કહેવાય;
જે મધ્ય લેપ્યું રહે નિશ્ચે શ્વાન કેરો પાય. ૭

તથા ઉર્ધ્વ તિર્યગ પુંડ્ર કરતાં નરક નિત્ય અધિકાર;
જન દયા પ્રીતમ કૃપણ બ્રહ્માંડે કહ્યું નિરાધાર. ૮

પદ ૯૩ સું.

ગોપી જનનું પૂછ્યું સ્વરૂપ, સત્યાલિશમે કહ્યું અનૂપણ;
તદ્વત્ જાણી દે જે ગાયણ, અતિવદ્ધભ સંતત પ્રજરાયણ. ૧
હરિપ્રસાદનો ગૌને ગ્રાસણ, પ્રથમ પીરસવો જે હરિદાસણ;
મહા પ્રસાદ તો ત્યારે કહાવેણ, તેના ભોગી હરિને ભાવેણ. ૨

૬-૭, તત્ખેવ-નિશ્ચય જ ઉર્ધ્વપુંડ્રમાં છિદ્ર રાખે અર્થાત્,
બન્ને રેખાઓ સ્પષ્ટ પૃથક્ જણાય, તો તે ભગવદ્દામરૂપ છે અને
જો તે એમને એમ વચ્ચે પણ લેખી દીધું હોય તો શ્વાનના પગ
સરખું છે,

૮. તિર્યક-ટેકું, વાંકુ, બ્રહ્માંડપુરાણમાં તે વાક્ય છે. ઉર્ધ્વ-
પુંડ્ર સંબંધી કવિવરે જણાવેલાં અન્ય પ્રમાણો મૂલ સ્વરૂપમાં
જાણવાને ઇચ્છનારાઓએ પહેલાં નિર્દેશોલા ગ્રંથો જોવા.

૧-૨. ગાયનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે. શુરુ કહે છે કે તે ગોપી-
જનનું સ્વરૂપ પૂછ્યું, અને તે ૪૭ માં પદમાં મેં તને કહ્યું. તેના
સરખું સ્વરૂપ ગાયનું જાણી દે જે. તે શ્રીપ્રજરાયને ઘણું વહાલું
છે. ગાયનું સ્વરૂપ પ્રજાંગનાસમાન સમજીને ભગવત્પ્રસાદનો ગ્રાસ
તેને પહેલાં પીરસવો ત્યારે જ તે મહાપ્રસાદ કહેવાય અને એવા
મહાપ્રસાદના જ ભોગી ભગવાનને ગમે છે.

તે ભાવે જન ભગવંત જે વૈષ્ણવી દીક્ષાયુક્ત;
યો સંપ્રદાય પ્રમાણ શ્રુતિ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપાસક્ત. ૩.

સુણ કહું વિશિષ્ટાદ્વૈત છે શ્રીસંપ્રદાય સિદ્ધાંત;
છે જીવ ઈશ્વર માયા ત્રણે અનાદિ અભ્રાંત. ૪

મધ્વનો આશય દ્વૈત, દ્વૈતાદ્વૈત નિંબાદિત્ય;
વિષ્ણુસ્વામિપથ શ્રીમદ વલ્લભ શુદ્ધાદ્વૈત જ નિત્ય. ૫

૩. જે વૈષ્ણવી દીક્ષાથી યુક્ત હોય છે, તે ભગવાનને ભાવે છે વળી જે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપમાં જ આસક્ત હોય છે, તે પણ ભગ-વદનુગ્રહભાજન થાય છે. તેને માટે ચારે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોમાં શ્રુતિ પ્રસિદ્ધ છે.

૪. પ્રસંગાનુસારે ચારે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના મૂલ સિદ્ધાંતો અતિસૂક્ષ્મતાથી જણાવે છે. શ્રી રામાનુજાચાર્યનો શ્રીસંપ્રદાય છે અને તેમનું મત ‘વિશિષ્ટાદ્વૈત’ એ નામે ઓળખાય છે. તેમના મતમાં જીવ, ઈશ્વર અને માયા એ ત્રણે અનાદિ છે, બ્રમથી રહિત છે.

૫. મધ્વાચાર્યનું મત દ્વૈત છે. જીવ અને ઈશ્વર કોઈ પણ કાલે એક થતા નથી એમ તેઓ માને છે. નિંબાર્કાચાર્યનું મત દ્વૈતાદ્વૈત છે. તેઓ દ્વૈત અને અદ્વૈત એમ બન્ને માને છે. આ ઠેકાણે ‘દ્વૈતદ્વૈતા’ એમ જુદું પદ કાઢીને મધ્વનાં મતને દ્વૈતાદ્વૈત ઠેરવનાર અને ‘દ્વૈત’ એમ બીજું પદ પૃથક્ કરીને નિંબાર્કમતને દ્વૈત ઠેરવનાર નાથાચાર્ય પોતાની તે તે મતોની અજ્ઞાનતા પ્રકટ કરે છે. કવિશ્રી સંપ્રદાયસાર નામના (આ ગ્રંથમાલાના ૧ લા ભણકામાં પ્રસિદ્ધ થયેલા) ગ્રંથમાં આ વિષય વિસ્તારથી

એ ચારે માયામતવિરોધી પણ ઉપાસન ભેદ;

શ્રીનારાયણ ત્રિ શ્રીકૃષ્ણોપાસક પ્રામાણિક વેદ.

વર્ણવે છે. વિષ્ણુસ્વામીનો માર્ગ ચતુર્થ છે, અને તે શુદ્ધાત નામે ઓળખાય છે. અહિં કેટલાંક સ્વપ્રીકરણની જરૂર છે. વિષ્ણુસ્વામી નામના આચાર્ય આશરે ૨૪૦૦ વર્ષ પહેલાં, શંકરાચાર્ય પહેલાં થઈ ગયા છે. તેઓનો સંપ્રદાય ઉત્તમ થઈ ગયેલો છે, અને તેમના ગ્રંથોના અભાવમાં તેમનું શું મત હતું તે પણ ચોક્કસ નથી. પરંતુ આ સંપ્રદાયમાં ઘણા વર્ષોથી એવી માન્યતા ચાલી આવે છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્ય ચરણે વિષ્ણુસ્વામીનો માર્ગ લીધો. સંભવ છે કે ૭૦૦ વર્ષ સુધી ભૂતલ ઉપર યોગબલથી વા પ્રેતરૂપે રહેલા વિષ્ણુસ્વામિમતના છેલ્લા આચાર્ય બિલ્વમંગલની વિનંતિનો આચાર્યશ્રીએ સ્વીકારીને, તેના મતનો નિર્વાહ કરીને, બિલ્વમંગલનો મોક્ષ કર્યો, પરંતુ વિષ્ણુસ્વામીનો મત 'શુદ્ધાત અથવા પુષ્ટિમાર્ગ છે' એવું જણાવનારાં પ્રમાણો મુદ્દે મલતાં નથી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ આચાર્યશ્રી પોતાના શ્રીસુબોધિનીનામક ગ્રંથમાં વિષ્ણુસ્વામીને ભેદવાદી કહે છે અને તેના સંપ્રદાયને તામસ તરીકે ઓળખાવે છે એટલે કવિશ્રી અને તેમના પહેલાં થઈ ગયેલા વિચારકો માત્ર કથનપરંપરા સિવાય બીજાનો આધાર લેતા નહિ હોવા જોઈએ એમ નિશ્ચય કરવાનું કારણ મળે છે.

૬. ઉપર કહેલા ચારે સંપ્રદાયો શંકરાચાર્યના માયાવાદના તો વિરોધી જ છે, પરંતુ તેમની ઉપાસનામાં ભેદ છે, પહેલા ત્રણ સંપ્રદાય, રામાનુજ, માધ્વ, નૈખાર્ક, શ્રીનારાયણના ઉપાસક છે જ્યારે છેલ્લો માર્ગ (વિષ્ણુસ્વામીનો) શ્રીકૃષ્ણોપાસક છે અને વેદપ્રમાણ છે.

અદ્વૈત મત શંકરતણો બીજા મનસ્વી બહુ પંથ;
 એ સ્વરૂપ માત્ર જ કહ્યું વિસ્તારે વધે છે ગ્રંથ. ૭
 સંસ્કાર જેવો જીવ તેને તેવો માર્ગ મિષ્ટ;
 જન દયાપ્રીતમ શ્રીપુરુષોત્તમ ધન્ય જેના ઇષ્ટ. ૮

પદ ૬૪ મું.

પાદોદક શ્રીહરિનું સારજી, સકલ તીર્થ શુચિતાગારજી;
 શિર ધરિ શ્રદ્ધા જે કરી પાનજી, નહિ પવિત્ર કે તેહ સમાનજી. ૧
 કોટ્યવધિ તીર્થ તે પાસજી, હિંસા કોટિ સઘ વિનાશજી;
 સહુ પાતિક પ્રાયશ્ચિત્તડીધુંજી, કૃષ્ણપદામૃતધરીશિર પીધુંજી. ૨

ઢાળ.

પીધે પદામૃત શીર્ષ ધાર્યે શ્રદ્ધા સહ ગોપાલ;
 આશૌચ ઉભયેપિ અડે નહિ પુનિત તે સહુ કાલ. ૩

૭-૮, શંકરનું અદ્વૈત મત કહેવાય છે. બીજા ઘણા પંથો મનમનતા ઉભા થયલા છે, તને થોડામાં જ કહ્યું, કેમકે વિસ્તારથી ગ્રંથ વધવાનો ભય રહે છે. જેને જેવો સંસ્કાર તેને તેવો માર્ગ મિષ્ટ-મીઠો લાગે, પરંતુ દયાતા પ્રિયતમ શ્રીપુરુષોત્તમ જેના ઇષ્ટ છે તેને તો ધન્ય છે.

૧-૨, પાદોદક—ચરણાન્વિંદનું જલ. શુચિતા—પવિત્રતા. આગાર—ગૃહ. ઇંતર સ્પષ્ટ છે. ભગવન્ચરણજલનાં માહાત્મ્યનું સપ્રમાણ વર્ણન કવિવર કરે છે.

૩, શ્રીગોપાલનું પદામૃત—ચરણામૃત શ્રદ્ધાપૂર્વક પીવાથી અને મસ્તકે ચડાવવાથી બન્ને આશૌચ, વૃદ્ધિ અને મરણનિમિત્તક આશૌચ અડે નહિ. પુનીત—પવિત્ર.

અશુચિ અનાચારી મહાકલિમલતણો ભંડાર;
 તેપણુ શુચિ હરિપાદોદક કરતાં સ્મરણુ સગાર. ૪
 સહુ તીર્થ સરિન્મજ્જન દર્શ કીર્તનનું ફલ પણ હોય;
 શુચિ કોટિ પ્રાયશ્ચિત્ત ન તે શુચિ સઘ હરિપદ તોય. ૫
 શ્રીકૃષ્ણસ્નાનોદકે લીજી મહાશન જે શીશ;
 તે સંત જીવન્મુક્ત રૂપ હૃદે સદા જગદીશ. ૬
 અકથિત અન્ન સંચિત ખહુ સહુ મૂલ પ્રલય થાય;
 ન અકાલ મૃત્યુ ન રોગ જ્વ હરિઅંત્રિઉદ પીવાય. ૭
 શિવ શિશ શ્રીગંગા અચલ તે પ્રભુ પદામૃત માટ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ પદ પયથી તીર્થ સહુ ઘાટ. ૮

૪. હરિપદોદક—સગવાનનું ચરણામૃત.

૫. જ્યાં તીર્થોમાં, નદીઓમાં, મર્જન સ્નાન કરવાથી દર્શન કરવાથી, કીર્તન કરવાથી જે ફલ થાય, અને જે કરોડ પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં પવિત્ર ન થાય તે સગવચ્ચરણામૃતથી તે ફલ મલે છે, અને તટકાલ પવિત્ર થાય છે.

૬. સગવાનને સ્નાન કરાવેલા જલથી લીંબાયલી મૃત્તિકા જે અશન—સક્ષણુ કરે અથવા શિર ઉપર ધરે તે સંત જીવન્મુક્ત જાણુવો અને તેના હૃદયમાં સદા પ્રભુ ધિરાજે છે એમ સમજવું.

૭-૮. રોગરૂઝ—રોગની વેદનાઓ. હરિઅંત્રિઉદ—સગવાનનું ચરણામૃત. શિવજીના મસ્તક ઉપર ગંગા અચલ છે તેનું કારણ એ જ કે એ ગંગા ચરણામૃતરૂપા છે. સગવાનના ચરણામૃતથી સઘ તીર્થો છે.

પદ ૯૫ મું.

હરિપ્રસાદનો મહામહિમાયજી, હરિ પ્રસન્ન તેણે લેવાયજી;
વસ્ત્રાભૂષણ ચંદન ભાલજી, અન્નોદક ઉચ્છિષ્ટ ગોપાલજી. ૧
ભુકતે તેથીમાયાઅળગીજી, મતિ અચળ રહે પ્રભુપદ વળગીજી
સહસ્ર કરી એકાદશી કોયજી, અશન દ્વાદશી ક્રીધું હોયજી. ;

ઢાળ.

હોય ક્રીધા વળી અપવાસ લગી ખટ માસ રહી કે કષ્ટ;
તે હરિ નૈવેદ્ય ભુકત્યાથીજ કહ્યું હરિ સ્પષ્ટ. ૩
અન્યુત અશન અવશેષ ભુકતે પ્રતિદિને જન જેહ;
શીંકે શીંકે પુણ્ય આદ્રાયણતણું લે તેહ. ૪
વ્રત નિયમ સહ અપવાસ કૃત્છ્ર આંદ્રાયણાદિ સુકર્મ;
નાનાવિધ મખ પુણ્ય જપ હોમાદિ સાધે ધર્મ. ૫
બ્રહ્મ ભોજન દાન તુલા પુરૂષ સહુ તીર્થ સહ ફલ જેહ;
કૃષ્ણનું નૈવેદ્ય ભુકતે પ્રાપ્ત છે ફલ તેહ. ૬

૧-૨. ભગવતપ્રસાદનો મહિમા વર્ણવે છે. ભગવતપ્રસાદ તે જ
લઈ શકે કે જેના ઉપર પ્રભુ પ્રસન્ન હોય. અન્યલ-નિશ્ચલ. ભોક્તે
-ક્રીધાથી-ભગવતપ્રસાદનો જ ભોગ ક્રીધાથી. સ્પષ્ટ છે. ઉચ્છિષ્ટ-
ભોજિનો દાસાસ્તવ માયાં જયેમહિ એ ભાગવતના વાક્યનો સાર.

૩. આ સર્વ વાક્યો પુરાણોનાં છે-સ્કંદ, ગરુડ અને પદ્મ-
પુરાણ એનાં મુખ્ય મૂલ છે.

૪. અન્યુત અશન અવશેષ-પ્રભુના આરોગતાં બાકી રહ્યું
હોય તે. શીંકે શીંકે-મૂલ સિંકથે સિંકથે નો અપભ્રંશ-અર્થાત્-
કોળીએ કોળીએ.

૫-૬. મખ-ચણ. તુલા પુરૂષ-પુરુષનાં વજન બરોબર સુવર્ણ
વગેરેનું દાન કર્યું હોય. બીજું સ્પષ્ટ છે.

અશુચિ અનાચારી મહાકલિમલતણા ભંડાર;
 તેપણુ શુચિ હરિપાદોદક કરતાં સ્મરણુ લગાર. ૪
 સહુ તીર્થ સરિન્મજ્જન દર્શ કીર્તનનું ફલ પણ હોય;
 શુચિ કોટિ પ્રાયશ્ચિત્ત ન તે શુચિ સવ હરિપદ તોય. ૫
 શ્રીકૃષ્ણસ્નાનોદકે લીજી સદાશન જે શીશ;
 તે સંત જીવન્મુક્ત રૂપ હૃદે સદા જગદીશ. ૬
 અકથિત અધ સંચિત બહુ સહુ મૂલ પ્રલય થાય;
 ન અકાલ મૃત્યુ ન રોગ રજ હરિઅંધિઉદ પીવાય. ૭
 શિવ શિશ શ્રીગંગા અચલ તે પ્રભુ પદામૃત માટ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ પદ પયથી તીર્થ સહુ ઘાટ. ૮

૪. હરિપદોદક—ભગવાનનું ચરણામૃત.

૫. બધા તીર્થોમાં, નદીઓમાં, મર્દિન સ્નાન કરવાથી દર્શન કરવાથી, કીર્તન કરવાથી જે ફલ થાય, અને જે કરોડ પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાં પવિત્ર ન થાય તે ભગવન્ચરણામૃતથી તે ફલ મળે છે, અને તત્કાલે પવિત્ર થાય છે.

૬. ભગવાનને સ્નાન કરાવેલા જલથી ભીંજાયેલી મૃત્તિકા જે અશન—ભક્ષણ કરે અથવા શિર ઉપર ધરે તે સંત જીવન્મુક્ત બાણવો અને તેના હૃદયમાં સદા પ્રભુ ધિરાજે છે એમ સમજવું.

૭-૮. રોગરજ—રોગની વેદનાઓ. હરિઅંધિઉદ—ભગવાનનું ચરણામૃત. શિવજીના મસ્તક ઉપર ગંગા અચલ છે તેનું કારણ એ જ કે એ ગંગા ચરણામૃતરૂપા છે. ભગવાનના ચરણામૃતથી સવ તીર્થો છે.

પદ ૯૫ મું.

હરિપ્રસાદનો મહામહિમાયજી, હરિ પ્રસન્ન તેણે લેવાયજી;
વસ્ત્રાભૂષણ ચંદન ભાલજી, અન્નોદક ઉચ્છિષ્ટ ગોપાલજી. ૧
ભુકતે તેથીમાયાઅળગીજી, મતિ અચળ રહે પ્રભુપદ વળગીજી
સહસ્ર કરી એકાદશી કોયજી, અશન દ્વાદશી ક્રીધું હોયજી. ;

ઢાળ.

હોય ક્રીધા વળી અપવાસ લગી ખટ માસ રહી કે કષ્ટ;
તે હરિ નૈવેદ્ય ભુકત્યાથીજ કહ્યું હરિ સ્પષ્ટ. ૩

અન્યુત અશન અવશેષ ભુકતે પ્રતિદિને જન જોહ;
શીંકે શીંકે પુણ્ય આદ્રાયણતણું લે તેહ. ૪

વ્રત નિયમ સહ અપવાસ કૃત્ષ્ણ આંદ્રાયણાદિ સુકર્મ;
નાનાવિધ મખ પુણ્ય જપ હોમાદિ સાધે ધર્મ. ૫

બ્રહ્મ ભોજન દાન તુલા પુરૂષ સહુ તીર્થ સહ ફલ જોહ;
કૃષ્ણનું નૈવેદ્ય ભુકતે પ્રાપ્ત છે ફલ તેહ. ૬

૧-૨. ભગવત્પ્રસાદનો મહિમા વર્ણવે છે. ભગવત્પ્રસાદ તે જ
લઈ શકે કે જેના ઉપર પ્રભુ પ્રસન્ન હોય. અન્યલ-નિશ્ચલ. ભોક્તે
-ક્રીધાથી-ભગવત્પ્રસાદનો જ ભોગ ક્રીધાથી. સ્પષ્ટ છે. ઉચ્છિષ્ટ-
મોજિનો દાસાસ્તવ માર્યાં જયેમહિ એ ભાગવતના વાક્યનો સાર.

૩. આ સર્વ વાક્યો પુરાણોનાં છે-સ્કંદ, ગરુડ અને પદ્મ-
પુરાણ એનાં મુખ્ય મૂલ છે.

૪. અન્યુત અશન અવશેષ-પ્રભુના આરોગતાં ખાકી રહ્યું
હોય તે. શિંકે શિંકે-મૂલ સિંકથે સિંકથે નો અપભ્રંશ-અર્થાત્-
કોળીએ કોળીએ.

૫-૬. મખ-ચર. તુલા પુરૂષ-પુરુષનાં વજન બરોબર સુવર્ણ
વગેરેનું દાન કર્યું હોય. ખીન્નું સ્પષ્ટ છે.

યાવત્ શરીરે ગોપીચંદન તિલક છાપ જણાય;
 પ્રતિ નિમિષ ફક્ત દશ ધેનુ દાન કર્યાતણું ધ્રુવ થાય. ૫
 કરે ગોપીચંદન દાન ટૂંક કો સંતકરમાં જેહ;
 કુત્ર એકોત્તર શત તારિયાં તેણેજ નહિ સંદેહ. ૬
 મહાપાપી મૃત્યુ પામિયો સ્મશાન મ્લેચ્છ સમીપ;
 જો ગોપીચંદન લલાટે તો હોય મોક્ષ અધિપ. ૭
 જો ગોપીચંદન મૃદા સંતત હોય જેને અવાસ;
 ત્યાં દારિકા સહ દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ નિત્ય નિવાસ. ૮

પદ ૮૭ મું.

સુખ દુઃખ કર્તા સઘણું કાનજી, પૂછ્યું તે કહો કથા પ્રમાણજી;
 સર્વે કર્તા હરિ સમર્થજી, બીજા કર્તા કહે સહુ વ્યર્થજી. ૧
 સુખ દુઃખ મળવાનાં બહુ દારજી, પ્રેરક સહુના નંદકુમારજી;
 દક્ષ ન દે કોઈને ગુણ દોષજી, તેજ બાલ ક્યહોં રીઝે રોષજી. ૨

૫. યાવત્ શરીરે—ખંધા શરીરમાં. પ્રતિ નિમિષ—પ્રતિ પલે—
 આંખ ઉઘાડીને મીચવી એ કાલ નિમિષ કહેવાય છે. ધ્રુવ—નક્ષત્ર.

૬. એકોત્તરશત—એટલે ૧૦૧.

૭. મોક્ષ અધિપ—મોક્ષનો હક્કદાર.

૮. આવાસ—ઘેર. બીજું સ્પષ્ટ છે.

૧-૨. શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો હતો (જુઓ પદ ૮૭) કે સુખ
 દુઃખ વગેરે સઘણું કોણ કરે છે, તે શાસ્ત્રપ્રમાણપૂર્વક મને કહો,
 તેનું ઉત્તર ગુરુ આપે છે. સર્વકર્તા સર્વસમર્થ શ્રીહરિ જ છે.
 દક્ષ—ચતુર. કોઈ વખતે રીઝે અને કોઈ વખતે રોષ કરે, તે પણ
 તેતે કાર્યનો કરનાર હું જ છું એમ માનીને, તે બાલ-મૂર્ખ છે.
 પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે—અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥

હાળ.

શો રોષ રીઝ શુક યન્ત્ર મર્કટ દાર દાર બાળ;
 એ સર્વ પરવશ તેમ પરવશ સકલ જગ ગોપાલ. ૩
 છે કર્મ કાળ સ્વભાવ ગ્રહ મન જીવ કહેવા માત્ર;
 હરિ કરે સહુ શિર લે ન એ ગુણદોષ ગ્રાહક પાત્ર, ૪
 છે કર્મ જડ જ્યમ લેખું વહિમાં વાચકને આધીન;
 તે જ્યમ ઇચ્છે ત્યમ કરે વિભુ કરણી સ્થાવરદીન. ૫
 નથી કાલ પણ સ્વાધીન હરિબલ ધ્રુવે ચાંપ્યો પાય;
 વણ અવસરે વસ્તુ પ્રકટ ક્યહું શૂન્ય સમય પણ જાય. ૬

૩. તેમાં રીઝવું શું અને રોષ શો કરવો ? શુક-પોપટ.
 રા-સ્રી કાષ્ટ વગેરે સર્વ પરાધીન છે, તેમ સર્વ જગત્ શ્રીકૃષ્ણને
 પરવશ છે.

૪. કર્મ, કાલ, સ્વભાવ, ગ્રહ, મન અને જીવ સુખ દુઃખ-
 ના કર્તા એ કહેવું તે માત્ર કહેવું જ છે, વાસ્તવિક નથી.
 કરે છે બધું પ્રભુ, પરંતુ તે પોતાને શિર લેતા નથી, તેના
 ગુણદોષના ગ્રાહક તો માત્ર કર્માદિ જ છે. કર્માદિ કર્તા નથી,
 તે વાત અનુક્રમે જણાવે છે.

૫. ખાતાવહીમાં લેખું લખેલું છે તે કર્મ-ક્રિયા જ હોવાથી
 જડ છે, તે વાચક-વાચનાર વિના નકામું છે, તેમ કર્મ પણ
 જડ છે, પ્રભુ જેમ ઇચ્છે તેમ થાય છે, સ્થાવર-જડ અને દીન
 એવાં કર્મનું સામર્થ્ય નથી કે પોતે કંઈ પણ કરી શકે.

૬. કાલ પોતે પણ સ્વતંત્ર નથી. ભગવદ્બલથી કાલને
 ધ્રુવજીએ પગથી દાબી રાખ્યો છે, મતલબ કે ધ્રુવજીને અચલપદ
 મળ્યું છે, તે કાલાધીન થયા નથી. અવસરવિના પણ કંઈ વસ્તુ

પ્રકૃતિ અટલ તે સત્ય પણ હરિ ફેરવે બહુ જન;
તે પણ હરિ વશ ઠરી કે નહિ તે જો વિચારી મન. ૭
ગ્રહ પણ ન કલેશાનંદ કરે દયાપ્રીતમ તેજ પ્રમાણ;
જુઓ બાંધ્યા છોડ્યા રાવણ નવ તવ ઝડયું તુઝયું કોણ. ૮

૫૬ ૯૮ સુ.

મન વિભૂતિ માધવ ફેરીજી, જ્યમ ઇચ્છા ત્યમ નાખે ફેરીજી;
જડ જ્ઞાની જ્ઞાની જડ હોયજી, શોક હર્ષદા મન પણ નોયજી. ૧
જીવ સર્વેને ભાવે રૂઢીજી, ક્યમ થવા દે ચલાણે કુડીજી;
સુખદુઃખ પ્રભુ આપ્યું સહુલે છેજી, ચલાણ નથી માટે સહી રહે છેજી. ૨

પ્રકટ થાય છે અને સમય વિના ચાલી પણ જાય છે. જો તેમાં કાલની કારીગીરી ચાલતી હોય તો તેમ થવા દે નહિ.

૭. પ્રકૃતિ-સ્વભાવરૂપ. જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ અન્યને બાલવાનો છે. અટલ-નહિ ટલે તેવી પ્રકૃતિ છે. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૮. કલેશ અને આનંદ, દુઃખ અને સુખ, તેના કતા ગ્રહો પણ નથી. તેના પ્રમાણરૂપ તો દયાના પ્રિયતમ જ છે. જો તેઓનું સ્વાતંત્ર્ય હોય તો નવે ગ્રહોને રાવણે બાંધ્યા હતાં અને છોડ્યા પણ હતા, તો તેના ઉપર ગુસ્સે અથવા પ્રસન્ન કેમ ન થયા ?

૧-૨. મન ભગવાનની વિભૂતિ છે, તે સ્વતંત્ર નથી. જેમ પાતાની ઇચ્છા થાય તેમ પ્રભુ તેને ફેરવી નાંખે છે. શોકહર્ષદા શોક અને હર્ષ આપનાર. જો મનનું ધાર્યું થતું હોય તો સર્વ જીવને સુખ જ ગમે છે, દુઃખ ગમતું નથી; તો દુઃખી થવા જ કેમ દે ? સુખદુઃખ પ્રભુ જ આપે છે. મનનું કાંઈ ચલાણ નથી, માટે તો સહી રહેવું પડે છે.

પ્રકૃતિ અટલ તે સત્ય પણ હરિ ફેરવે બહુ જન;
તે પણ હરિ વશ ઠરી કે નહિ તે જો વિચારી મન. ૭
ગ્રહ પણ ન કલેશાનંદ કરે દયાપ્રીતમ તેજ પ્રમાણ;
જુઓ બાંધ્યા છોડ્યા રાવણ નવ તવ ઝઘ્યું તુઠ્યું કોણ. ૮

૫૬ ૬૮ મું.

મન વિભૂતિ માધવ ફેરીજી, જ્યમ ઇચ્છા ત્યમ નાંખે ફેરીજી;
જડ જ્ઞાની જ્ઞાની જડ હોયજી, શોક હર્ષદા મન પણ નોયજી. ૧
જીવ સર્વેને ભાવે રૂડુંજી, ક્યમ થવા દે ચલણે કુડુંજી;
સુખદુઃખપ્રભુઆપ્યું સહુલે છેજી, ચલણ નથી માટે સહી રહે છેજી. ૨

પ્રકટ થાય છે અને સમય વિના ચાલી પણ જાય છે. જો તેમાં કાલની કારીગીરી ચાલતી હોય તો તેમ થવા દે નહિ.

૭. પ્રકૃતિ-સ્વભાવરૂપ. જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ અન્યને બાલવાનો છે. અટલ-નહિ ટલે તેવી પ્રકૃતિ છે. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૮. કલેશ અને આનંદ, દુઃખ અને સુખ, તેના કતા ગ્રહો પણ નથી. તેના પ્રમાણરૂપ તો દયાના પ્રિયતમ જ છે. જો તેઓનું સ્વાતંત્ર્ય હોય તો નવે ગ્રહોને રાવણે બાંધ્યા હતાં અને છોડ્યા પણ હતા, તો તેના ઉપર ગુસ્સે અથવા પ્રસન્ન કેમ ન થયા ?

૧-૨. મન ભગવાનની વિભૂતિ છે, તે સ્વતંત્ર નથી. જેમ પોતાની ઇચ્છા થાય તેમ પ્રભુ તેને ફેરવી નાંખે છે. શોકહર્ષદા શોક અને હર્ષ આપનાર. જો મનનું ધાર્યું થતું હોય તો સર્વ જીવને સુખ જ ગમે છે, દુઃખ ગમતું નથી; તો દુઃખી થવા જ કેમ દે ? સુખદુઃખ પ્રભુ જ આપે છે. મનનું કંઈ ચલણ નથી, માટે તો સહી રહેવું પડે છે.

હરિકૃતિમાં જીવ હું પદ તેવુંજ, શ્વાન શક્ટને તાણે જેવુંજ;
જીવનું કીધું તેટલું થાયજ, મળતું આવે હરિ ઇચ્છાયજ. ૨

હાળ.

ઇચ્છા હરિ અનુસરતું આવે તે બને લહે જાણ;
ત્યમ નિત્ય નથી બનતું જુએ છે પ્રકટ શું પ્રમાણ. ૩
જ્યમ જે સમય જેટલું જેને લખ્યું નંદકુમાર;
ત્યમ તે સમે તેટલું તેને પ્રાપ્ત હોય નિર્ધાર. ૪

દુઃખ મૃત્યુ કે માગે ન પણ સહજે સમય સધ આવે;
તે રીત સુખ સમજી લહે સર્વને સમજણ નાવે. ૫

૧-૨. પ્રભુએ રચેલું કોઈથી ટળે પણ નહિ અને તેવું
કોઈથી બને પણ નહિ. બીજું સ્પષ્ટ છે. ભગવત્કાર્યમાં જીવનું
હું પણ વ્યર્થ છે. જેમ ગાડાં નીચે ચાલતું કુતરું એમ જ સમજે
છે કે, હું જ ગાડાંનો ભાર વહું છું, પરંતુ તે તેની મૂખતા છે,
તેમ અહિં પણ સમજી લેવું.

૩. પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણે સહુ બને છે; તે સમજ. એમ
દરરોજ કાંઈ નથી બનતું; પ્રભુની જ્યારે જે સમયે જેવી ઇચ્છા
હોય છે, તે પ્રમાણે થાય છે, તે વાત પ્રત્યક્ષ હોવાથી એમાં
પ્રમાણની જરૂર શી છે? પ્રત્યક્ષમાં પ્રમાણની જરૂર હોતી નથી.

૪-૫. ૪થી કડી સ્પષ્ટ છે. દુઃખ કે મૃત્યુને કોઈ માગતું
નથી, પરંતુ સમય થતાં તે તત્કાલ આવીને ઉભું રહે છે. તેમ જ
સુખનું પણ સમજવું. આ વાત સમજી માણસ જ લહે-સમજે
છે. બધા સમજતા નથી. ‘સુખ સમજી લહે’ ને બદલે “ રૂપ
સમજી લહે ” એવો પાઠ કદાપીને રૂપનો અર્થ ખુંચ-અથવા
મર્મ એવો અર્થ ઠાકી બેસાડીને તેની સંગતિ કરનારા વિદ્વાન
શીકાકારને ધન્યવાદ ઘટે છે !

કર્માદિબલ ત્યાં લગી ખરું હરિ જ્યાં લગી મન નાણે;
 નહીં તો કહે ઇશ્વર કૃપાકર વેદ શિદ વખાણે. ૬
 સૌ તજ હરિ શરણે પડ્યા તેનું સર્વ નિજ ઇચ્છાય;
 ત્યમ નહીં જગતનાં જીવને કર્માદિ વશ કહેવાય. ૭
 સુખ દુઃખ હાનિ લાભાદિક સહુ વણુ કરે પણ થાય;
 તે ચિંતા તજ ચાનક ધરી ભજ દયાપ્રીતમ પ્રજરાય. ૮

પદ ૧૦૦ સુ.

સુણીગુરુવાણીવહિયોશિષ્યજી, સહજખનેસહુલખ્યુંભવિષ્યજી;
 માટેકહોછોકરવિસરવીજી, તદાભજનચિંતાશિદધરવીજી. ૧
 તેપણુથાવાનું તેથારોજી, લખ્યાઅમાણેકયમટળી જશેજી;
 સુણીએમખોદ્યાશ્રીગુરુવાણીજી,સત્ય કહી તેં વાતવખાણીજી. ૨

૬. જ્યાં સુધી પ્રભુ મનમાં લાવે નહિ, ત્યાં સુધી જ કર્માદિકતું બલ ખરું; જે એમ ન હોય તો પ્રભુને કૃપાના આકર ખાણુરૂપ કહીને વેદ કેમ વખાણે છે? અર્થાત્ જ્યાં લગી કૃપા કરીને પ્રભુ જીવને પોતાનો કરતા નથી, ત્યાં લગી કર્માદિકતું બલ ચાલે છે. પરંતુ પ્રભુ જ્યારે મનમાં લાવે છે, ત્યારે કર્માદિકતું બલ ચાલતું નથી.

૭-૮. છઠી કહીને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે. સર્વ ત્યાગ કરીને પ્રભુને શરણે ગયલાનું કાર્ય પ્રભુની ઇચ્છાથી જ થાય છે. જે જીવો જગતમાં જ ગોથાં ખાય છે, તેઓનું તેમ ન થતાં કર્માદિકને આધીનપણું કાયમ છે. ચાનક-કાળજી. ચિંતાને ઠેકાણે ચાનક રાખ. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૧-૨. ગુરુની વાણી સાંભળી શિષ્ય ખોદ્યો કે લખેલું ભવિષ્ય સહજમાં ખને છે, માટે કશી ચિંતા પ્રીકર કરવી નહિ,

સાચી વખાણી વાત સાંભળ કહું શંકા જાય;
 સહુ લખ્યું ત્યમ હરિ ભજન નથી લખિયું ક્યેથી થાય. ૩
 જો કદા કહીએ ભજન પણ પ્રારબ્ધ લખ્યું બની આવે;
 તો વેદશાસ્ત્ર પ્રબોધ વાયક સકલ વ્યર્થ કહાવે. ૪
 તે માટ અતિ આતુર થઈ ભજવા સદા ભગવંત;
 ક્ષણ ભંગ મનુષ્યદેહ દુર્લભ મળે પુણ્ય અનંત. ૫
 સહુ યોનિમાં છે વિષય સુખ ત્યાં હરિ ભજન નવ હોય;
 તે માટ અમૂલક આ સમય ચેને ન તે સહુ ખોય. ૬
 ભરતખંડ મોંઘું મનુષ્ય તનુ જેની અમરને પણ ભૂખ;
 તે મળે કૃષ્ણ ભજ્યા ન તો ગયું આવ્યું હસ્તપીયૂષ. ૭

તો ભજન કરવાની ચિંતા શા વાસ્તે કરવી? તે પણ થવાનું
 હશે તો થશે. લખેલું પ્રમાદથી તો ટળી જશે નહિ. એવો શિષ્યનો
 સંશય સાંભળી ગુરુજી જોડ્યા અને કહ્યું કે તે વાત સાચી કહી
 એમ કહીને શિષ્યની વાણીના વખાણ કર્યો.

૩. ગુરુશ્રી ઉત્તર આપે છે. યાગ કરવાથી સ્વર્ગે જવાય,
 અમુક કાર્ય કરવાથી અમુક ફલ થાય એમ લખ્યું છે પરંતુ
 અમુક કાર્ય કરવાથી હરિભજન થાય એવું ક્યાંય લખ્યું નથી.

૪. પ્રબોધવાક્ય-ઉપદેશવાક્ય. પ્રારબ્ધબલથી ભજન પ્રાપ્ત
 થતું હોત તો વેદશાસ્ત્રના ઉપદેશો વ્યર્થ થઈ જશે.

૫. ૫ મી કહી સ્પષ્ટ છે. ૬. વિષયસુખ-પાંચભૈતિક વિ-
 ધયનાં જ સુખ છે. જે મનુષ્યયોનિ પ્રાપ્ત કરીને ચેતતો નથી, તે
 બધું ખુએ છે.

૭-૮. અમરને-દેવોને. જુઓ શ્રીમદ્ ભાગવતનો પંચમ-
 સ્કંધનો ૧૭ અને ૧૬ અધ્યાય, દેવો જેની ઇચ્છા કરે છે, તેવો

કહું લાખ વાતની વાત સહેલું નામ રહ શ્રીકૃષ્ણ;
 પ્રભુ દયા પ્રીતમ પ્રસન્ન થાશે સકલ પૂરણ તૃણ. ૮

પદ ૧૦૧ મું.

નામ કૃષ્ણનું શિરોમણિ સહુનુંજ, મૂળધર્મ સાધનાદિ બહુનુંજ;
 જપતાં સર્વે ચિંતા ચૂર્ણજ, મનોકામના સવળી પૂર્ણજ. ૧

નામે નામી ઉરમાં વાસેજ, અધ દુઃખ સંદેહ સવળા નાસેજ;
 નામે નામી નામ પ્રતીતિજ, અંતક અવિદ્યા ભાજે ભીતિજ. ૨

ઠાળ.

ભીતિ હરે હરિ પ્રીતિ આપે પરમાનંદ પદ દાય;
 શ્રીકૃષ્ણ નામ પ્રભાવ કૃષ્ણે પણ કહ્યા નવ જાય. ૩

હરિ નામ કોટિક અપર તુલ્ય ન નામ કૃષ્ણ પ્રજેશ;
 જ્યજ બીજથી ચઢતી કળા શશી દે ન સમ રાકેશ. ૪

મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત કરીને શ્રીકૃષ્ણ ન ભજ્યા તો 'સમજવું' કે હસ્ત
 પીયૂષ-હાથમાં આવેલું અમૃત ગયું. ૮ મી કડી સ્પષ્ટ છે.

૧-૨. ભગવદ્દામ સર્વનું શિરોમણિ નામ છે. ધર્મ અને
 ઘણું સાધનાદિઓનું તે મૂલ છે. તેનો જપ કરતાં સર્વ ચિંતાઓ
 ચૂર્ણ થાય છે, અને બધા મનોરથો સફલ થાય છે. નામના ગ્રંહ-
 ભુથી નામ જેનું છે, તેવા નામી-પ્રભુ હૃદયમાં વસે છે. અધદુઃખ
 પાપદુઃખ નાસે.-પ્રભુના નામવડે શું થાય છે કે, નામી-પ્રભુના
 નામની પ્રતીતિ થાય છે, શું પ્રતીતિ થાય છે, તો તે કહે છે કે
 અંતક-યમરાજ અને અવિદ્યાની ભીતિ-ભંચ ભાંગી જાય.

૩. પ્રભુનાં નામનો પ્રભાવ પ્રભુ પણ ન કહી શકે ? જુઓ
 પદ્મપુરાણાંતર્ગત ગીતામહાત્મ્ય.

૪-૫. ભગવાનનાં નામો કોટિ છે, અપર-બીજાં નામો

છે પૂર્ણું ઇંદુ કૃષ્ણ કેવળ શરદ સહ શ્રીકૃષ્ણ; ૫
 નારાયણે વિધિ કહ્યું સ્કંધે ઉત્તર સુણ વણ પ્રશ્ન.
 ગૌ કામ સુરદ્રુમ ચિંતામણિ નહિ કૃષ્ણ નામ સમાન;
 હિત અહિત સમજી નામ રીતે એ ન દે વરદાન. ૬
 સતસંગ કરવો પ્રયત્ને સેવવા શ્રીવ્રજરાય;
 દુઃસંઘથી ત્યમ નાસવું પછી બન્યું હરિ ઇચ્છાય. ૭
 ભાવી ભરાંસો આજસી વિસરવું ન શ્રીહરિ નામ;
 ગુણ જ્ઞાન ક્ષણું ન છોડવું દયા પ્રીતમ સુંદર શ્યામ. ૮

અસંખ્ય છે, પરંતુ શ્રીવ્રજાધિપતિ તુલ્ય એક પણ નથી, જો કે બીજીથી લઈને પ્રત્યેક તિથિએ ચંદ્રની કલા ચડતી ગણાય છે, પરંતુ રાકેશ-પૂર્ણ ચંદ્રની સમાનતા તે તે કલાઓના ચંદ્રમામાં હોઈ શકે નહિ. તેવી જ રીતે ઘટે ચાંશકલાઃ પુંસઃ કૃષ્ણસ્તુ ભગવાન્ સ્વયં એ પ્રમાણને અનુસરીને તો પૂર્ણ ચંદ્ર કૃષ્ણ જ છે. શરદઋતુના ચંદ્ર કહેવા હોય તો 'શ્રીકૃષ્ણ' એમ કહો. કૃષ્ણ એકલા ચંદ્ર. શ્રીકૃષ્ણ શારદ ચંદ્ર. સ્કંદપુરાણમાં બહરીનારાયણે બ્રહ્માજી પ્રત્યે કહ્યું, તે ઉત્તર, પુછ્યા વિના હું તને કહું છું તે સાંભળ.

૬. ગૌકામ-કામદુધા ગાય, સુરદ્રુમ-કલ્પવૃક્ષ તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણ નામ તુલ્ય નથી. કારણ કામદુધા વગેરે સેવકનું હિત અથવા અહિત સમજીને વરદાન દેતાં નથી, અને નામ તો એ સર્વ સમજીને ભક્તને ફળે છે.

૭. બનતાં સુધી સાવચેત રહેવું કે દુઃસંગ લાગે નહિ, છતાં બની ગયું તો પ્રભુની ઇચ્છા સમજવી.

૮. ભાવીને ભરાંસે પ્રભુનું નામ બૂલવું નહિ. પ્રમાદ કરવો નહિ. તસ્માત્ સર્વાત્મના નિત્યં શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥ ઘડાગિરેવ સતતં સ્થેયમિત્યેવ મે માતિઃ શ્રીમદ્વૈશ્વાનરાચાર્યની આજ્ઞાનું શાપન.

પદ ૧૦૨ સુ.

વાણ સમજ્યાનેસંશય થાયજી, હરિગુણઅચલિતકયમમવાયજી;
 દેહાધ્યાસ સૌ કયમ કરી છૂટેજી, બાધ કરે ત્યાં ત્યાં તો ત્રુટેજી. ૧
 પણ છે સમજણ એનીબીજીજી, સુણ કહું જેથી રીઝે શ્રીજીજી;
 પ્રભુ કરે છે સહુ મુજ રહુંજી, કદાપિ નકરે નિજ જન કુહુંજી. ૨
 ઢાળ.

કહું કદિક ભાસે તુરત દ્રુવ, તેમાં પણ હિત હોય;
 સુખ ગુપ્ત જયમપિતુ દુઃખદ શિક્ષા શિશુ ન સમજે કોયડ;
 એમ વિચારી મન શુદ્ધ માને ભલુ વચને ગાય;
 કદિ દોષ નાવે તે અચલ ગુણ ગાન હરિ કહેવાય. ૪

૧-૨. અણસમજીને સંશય થાય કે પ્રભુના ગુણો તો અ-
 ગણિત-અસંખ્ય છે, તે કેમ ગાઈ શકાય? દેહાધ્યાસ, દેહમાં જીવ-
 બુદ્ધિ, દેહ જ જીવ છે એવો ભ્રમ, અથવા દેહમાં અહંતા-મમતા,
 તે કેમ છૂટે? એ બાધ કરે એટલે પ્રભુના ગુણો ગાવામાં જે
 એકતાર થયા હોઈએ, તે તાંતડો તૂટી જાય. અર્થાત્ પ્રભુના ગુણ
 ગાન કેમ થાય? ઉપરના અણસમજી લોકોનો સંશય ટળવા માટે
 એની બીજી સમજણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે, તે કવીશ્વર સ્વપ્ન
 શબ્દોમાં જણાવે છે. નિજજન-પોતાના જનનું.

૩. પ્રભુ પોતાનાનું હિત જ કરે છે છતાં કોઈક વખત
 અહિત જણાય, તો તેને અહિત ન સમજતાં હિત જ સમજવું.
 પિતા દુઃખકારી શિક્ષા કરે છે તેમાં જણાય છે તો દુઃખ જ,
 પરંતુ તેમાં જેમ સુખ ગુપ્તપણે રહેલું છે, તેમ પ્રભુએ કરેલાં
 જણાતાં અહિતમાં પણ પરિણામે હિત સમાયલું છે એમ સમજવું.

૪. એમ વિચારીને મન શુદ્ધ રાખે અને ઉપર કહ્યું તેમ
 માને. ખોલે તોપણ પ્રભુનું ભલું જ ખોલે. અર્થાત્ અહિતથી ગુસ્સે

સૌભરી મુનિ શુચિઅસંગી જલભીતર જપ અવિનાશ;
 રતિ મચ્છ દાખી અળાવ્યા પરણિયા સ્ત્રી પંચાશ. ૫
 મૃગ દયા પાળ્યો તદ્દપિ દ્વિ જન્મ ધરાવ્યા હરિ ભરત;
 અથ નામ ગતિ મુચકુંદ તે પ્રભુ પ્રકટ મુક્તિ ન તરત. ૬
 પુરી અયોધ્યા વૈકુંઠ સહુ નિજ પિતા પ્રેમી સ્વર્ગ;
 મહાપાપી પારધી ગીધ આદિ અલ્પમાં અપવર્ગ. ૭
 એ અન્યથાકર્તુમ્ સુલક્ષણ શ્રીપતિમાં સત્ય;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ અતર્ક્ય માહાત્મ્ય અકલિત ગત્ય. ૮

પદ ૧૦૪ થું.

કરે ચહાય તે વિભુ વ્રજરાયજી, ઘટિત મટાડે અઘટિત થાયજી;
 લોહ ઉગાડયું કંચન બાળયુંજી, પથ્થર તાર્યા અંધે ભાળયુંજી. ૧

૫. અન્યથાકર્તૃનાં ઉદાહરણો આપે છે. સૌભરિ ઋષિ સંસારથી બચવા જલમાં નિવાસ કરીને તપ કરવા લાગ્યા, શુચિ પવિત્ર, અસંગી-સંગ રહિત થઈને અવિનાશ-પ્રભુને જપવા લાગ્યા; તથાપિ જલમાં માછલાઓમાં સંલોગકીડા બોધને આપ્યા અને ૫૦ સ્ત્રીઓ પરણ્યા.

૬. ભરત ઋષિએ દયાથી મૃગનું રક્ષણ કર્યું, પરંતુ મૃગા સંક્રિતને લઈને તેમને જો જન્મ ધરાવ્યાથી, ગતિ આપી ગણિટાને અર્ધાનામથી ગતિ આપી અને મુચકુંદને પ્રકટ દર્શન આપીને પણ મોક્ષ તો ન જ આપ્યો.

૭. અયોધ્યા આખીને વૈકુંઠમાં લઈ ગયા અને પોતાના પ્રેમી પિતાને તો સ્વર્ગ જ આપ્યું. મહાપાપી પારધિને અને ગીધ પક્ષીને અપવર્ગ-મોક્ષ આપ્યો.

૮. સ્પષ્ટ છે. અતર્ક્ય-જેનો તર્ક ન થઈ શકે તેવું. અકલિત ગત્ય-જેની ગતિ પણ ન કળાય તેવું.

સનકાદિક ઉપજાવ્યો ક્રોધજી, વિધિ મહાજ્ઞાની કર્યા અબોધજી;
નારી કર્યો નર નર કરી નારીજી, વૃષ્ણિ વૃદ્ધ યૌવનતા ધારીજી.૨
હાળ.

ધારિ તરુણતાં ત્યમ વૃદ્ધ ત્યમ કર્યા સંજીવન બહુ મૃત્યુ;
વૈકુંઠ પામ્યા પાડિયા આપી અગત્યને ગત્ય. ૩

ધર્મને અધર્મ ચલાવ્યો સદ્ગુણી અધર્મ ધાર્યા;
જે ના બચે તે બચાવ્યાં જે ના મરે તે માર્યા. ૪

૧-૨. શ્રીવ્રજધિપ અહાય સો કરે-ઘટિત હોય તે ન થવા
દે. અઘટિત હોય તો તે કરે. યાદવકુલનાં નાશ માટે લોહું કોઈ
પણ વેળાએ ઉગે નહિ, પરંતુ તે પ્રભાસપાટણમાં ઉગાડયું. જુઓ
શ્રીમદ્ ભાગવતનો ૧૧ સ્કંધ. સોનું બળે નહી, પરંતુ ભક્તનો
પ્રભાવ બતાવવાને સુવર્ણની લંકા હનુમાનજી પાસે બળાવી. સેતુ
બાંધી પત્થરને તાર્યો. ધૃતરાષ્ટ્ર આંધળો હતો છતાં તેને મહા-
ભારત ચુદ્ધ થયા પછી દેખતો કર્યો. જુઓ મહાભારત. સનકા-
દિક મહાજ્ઞાની તેઓને પણ ક્રોધ ઉપજાવ્યો. વિધિ-બ્રહ્મા, તે
મહાજ્ઞાની થઈને પણ સરસ્વતી પુત્રી પાછળ ગયા, અર્થાત્ તેમને
અબોધ-મૂર્ખ બનાવ્યા. નારીનો નર કર્યો. જેમ કે દ્રુપદની કન્યા
શિખંડીરૂપે નર થઈ, સુધુમ્ન નર છતાં નારી થયો. જુઓ શ્રી-
ભાગવતનો નવમ સ્કંધ. વૃષ્ણિવૃદ્ધ-યાદવોમાં વૃદ્ધ યયાતિ રાજાએ
પોતાના પુત્ર પાસેથી યુવાવસ્થા માગી લીધેલી, તે કથા મહા-
ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૩. પુત્રે પિતા યયાતિની વૃદ્ધાવસ્થા લીધી. અનેક મરેલા-
ઓને સંજીવન કર્યા. વૈકુંઠના પાલકો જય અને વિજય એ બન્નેને
વૈકુંઠથી નીચે પાડ્યા. વૈકુંઠમાં ગયા પછી કોઈ પડે નહિ છતાં
પણ. જેની ગતિ થાય નહિ તેની ગતિ કરી.

૪. ધર્મરાજને અધર્મને માર્ગે ચલાવ્યો. નરો વાં કુસરો વાં

દુસ્સંગ દુષ્કૃતિ નાસવું કામાદિ રિપુથી દૂર;
 દુઃખ સુખ લાભ સમહરિ રૂપ રાખવું ઉર. ૫
 અહંકાર આલસ દાળવું ગુરુ વચન પૂર્ણ પ્રતીત;
 પાખંડ અસદ આલાપ કોઈ જીવ દુઃખોતાં ભયભીત. ૬
 ચો જયંતી ચોવીશ એકાદશી જગરણુ યુક્ત;
 વૈષ્ણવ પૃથા નીતિ ચાલવું ઉર અમલ જીવન્મુક્ત. ૭
 લૌકિક વૈદિક ત્યાગ દૃઢ આશ્રય અનન્ય પ્રજ્ઞેશ;
 જન દયાપ્રીતમ કૃષ્ણ રૂચિ સાધવી વૈષ્ણવ વેશ. ૮

પદ ૧૦૬ મું.

ગુરુ એક સંશય મારે મનજી, શ્રીહરિ સરખાં ભગવદી જનજી;
 ભજવા કહો છો દોષ ન જોવોજી, ક્યમ સંભવે સંદેહ ખોવોજી. ૧

૫-૬. દુષ્કૃતિ-ખરાબ કામો. એ બધાથી નાસવું. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર એ છ શત્રુથી દૂર રહેવું. સુખ દુઃખ, લાભ હાનિ, તુલ્ય સમજીને પ્રભુસ્વરૂપ ઉર-હૃદયમાં પધરાવવું, પ્રતીત-વિશ્વાસયુક્ત. ગુરુવચન ઉપર પૂરો ભરોસો રાખવો. અસદાલાપ-ખોટી તકરાર. કોઈનો જીવ દુભવતાં ભયભીત બનવું.

૭. ચાર જયંતી, શ્રીકૃષ્ણાષ્ટમી, શ્રીરામનવમી, વામનદ્વાદશી અને નૃસિંહજયંતી. નાથાશંકરે જાણે આ માર્ગમાં રામનવમી મનાતી જ ન હોય તેમ રામનવમી ન ગણાવતાં તેને બદલે શ્રીવલ્લભજયંતી લખી નાંખી છે, જે તેનાં ગાઢ અજ્ઞાનને સૂચવે છે. જગરણ કરીને ચોવીશ એકાદશી કરવી. પૃથા-રીતિ. અમલ-શુદ્ધ. ઉર-હૃદય. આવી રીતે વર્તે તો જીવન્મુક્ત જ ગણાય.

૮. લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ કરવો, માત્ર પ્રભુનો જ દૃઢ આશ્રય કરવો. કૃષ્ણરૂચિ-પ્રભુકૃપા. વૈષ્ણવનો વેષ રાખવો.

સંત વિષે કેમ દોષ ન હોયજી, સદોષ સાધુ ન કહાવે કોયજી;
સુણી ગુરુ બોલ્યા છે તો એવુંજી, શાસ્ત્રે ભાખ્યું કહ્યું તેજેવુંજી.ન

હાળ.

જેવું કહ્યું તેવું ખરું પણ સૂક્ષ્મ સમજણ એક;
જે સમજવાથી સંદેહ ટળે ઉર હોય વિમત્ત વિવેક. ૩
પ્રભુ પૂર્ણ સંગી પૂર્ણ હોય પૂર્ણપણે મદ થાય;
મધુસૂદન માધવ બિરદ છે ગુણ દોષ સહુ થઈ જાય. ૪
ન્યૂનતા વણ નવ દીનતા દીનતા વણ ન કૃપાય;
ન્યૂનતા ન હોય મુજ દાસમાં તેનો કરવો કંઈ ઉપાય. ૫
એમ વિચારી હરિ ભક્તમાં નિજ ઇચ્છા કૃત ધર્યો દોષ;
તે જોઈ દીન બન્યા રહે બાકી ખરા સદ્ગુણકોશ. ૬

૧-૨. શિષ્ય કહે છે કે હે ગુરુ, મારા મનમાં એક સંશય
હોયો થયો છે, તે એ છે કે, ભગવદ્દીય હરિસમાન છે, એમ
આપ કહો છો, અને તેમને સેવવા અને તેમના દોષ ન જોવા
એમ જણાવો છો, પરંતુ તે સભવે કેમ? દોષ હોય તો દેખાય
જ. એ સંદેહ કેમ ખોવો? સંતમાં-ભક્તમાં દોષ હોય જ નહિ.
જેમાં દોષ હોય તે ભગવદ્દીય કહેવાય નહિ. ગુરુ બોલ્યા કે,
શાસ્ત્રમાં ભગવદ્દીય અને ગુરુ અને ભગવાન એક જ સ્વરૂપ કહ્યા
છે, તે પ્રમાણે માનવું જ જોઈએ.

૩-૪. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, પરંતુ તેમાં સૂક્ષ્મ સમજણ એક
છે. તે સમજવાથી સંદેહ ટળે છે.

૪-૫-૬. પ્રભુનો પૂર્ણ સંગ રાખનારા ભક્તો પૂર્ણ થાય
છે. પૂર્ણ થવાથી તેમને મદ-ગર્વ થાય. પ્રભુનું નામ મધુસૂદન
ગર્વનો નાશ કરનાર એવું બિરદ નામ છે. મદ થવાથી ગુણ પણ

પૂછશે એવું કયું ક્યહું હરિ તે પણ કહું સુણ ગાય; ૭
 દેવને વાનર ગોપ દરી રાખ્યા નિકટ શ્રીનાથ.
 રાખત વિયુધ રૂપે કદા તો આવતજ અભિમાન;
 સમજત ન કરુણા દયાપ્રભુ માનત અમે ગુણવાન ૮

પદ ૧૦૭ સું.

સદ્ગુણ સઘળા જેમાં હોયજી, કૃષ્ણવિના વલ્લભ નહિ હોયજી;
 તે જનમાં કંઈ દોષ દેખાયજી ને સમજવો હરિ ઇચ્છાયજી ૧
 કાજળ દબકું રૂપી સુત ગાલેજી, માત કરે છે જ્યમ ઉરવહાલેજી;
 લવુ લાંછનથી રક્ષણ બાલજી, ત્યમ નિજજન જણે ગોપાલજી. ૨

દોષરૂપ થઈ જાય છે. વસ્તુતઃ કોઈ પણ જાતની ન્યૂનતા—ગોઝા-
 પણું—દોષયુક્તપણું હોતું નથી ત્યાં સુધી દીનતા આવતી નથી.
 દીનતા વિના પ્રભુ કૃપા થતી નથી. પ્રભુના દાસમાં ન્યૂનતા તો
 હોય નહિ, તો પછી દીનતા અને પ્રભુ કૃપા કેમ થાય, એમ
 વિચારીને પ્રભુએ પોતાની ઇચ્છાથી જ ભક્તમાં દોષ ધર્ષા છે.
 જેથી ભક્તો નિરંતર દીનતાવાળા રહે. બાકી તો તેઓ સદ્ગુ-
 ણના દોષ—ભંડાર છે.

૭-૮. ગુરુ કહે છે કે, હે શિષ્ય, તું એવું પુછીશ કે
 હરિએ એવું ક્યાં કયું છે ? તો તે પણ હું તને કહું છું તે
 ગાથા—ઇતિહાસ સાંભળ. શ્રીરામચંદ્રજીએ બધા દેવોને વાનર
 બનાવીને પોતાની પાસે રાખ્યા. જે દેવરૂપે જ રાખત તો તેમને
 અભિમાન આવી જત. દયાના પ્રભુની દયાને કરુણાને તેઓ સમજી
 શકત નહિ, અને અમે જ ગુણવાન છીએ એમ માની બેસત.

૧-૨. જેમાં બધા સદ્ગુણ હોય, જેને પ્રભુ સિવાય કંઈ
 વહાલું ન હોય, તે જનમાં કોઈ દોષ દેખાય, તો તેને પ્રભુની

ગોપાળ ધૃત કાંઈ અવગુણ તે સમજવો એણી પેર;
 નહિ તો અમિત અવગુણ ભર્યા જન ઘણા ઘેર ઘેર. ૩
 તે કર્યો કૃષ્ણ ન માનવો જે યત્ન કરતાં જાય;
 હરિ મૂક્યો દોષ મટે નહિ કરતાં અનેક ઉપાય. ૪
 તે દોષ હરિજનનો લખી નિંદા ન કરવી કોય;
 પ્રભુ ધર્યો તે ક્ષણમાં હરે નારકી નિંદક હોય. ૫
 સહુ દોષનૃપ એ દોષ જોવા દોષ ભગવદી જન્મ;
 નહિ પ્રાયશ્ચિત્ત ભોગે ટળે વા કર્યેથી પ્રસન્ન. ૬

કૃષ્ણ માનવી. બાલકને આખે શરીરે શણગારીને છેવટે માતા
 બાલકને કોઈની નજર ન લાગવા માટે ગાલે કાજલનું ટપકું કરે
 છે. પણ તે ઉરવાલે, હૃદયના વહાલથી જ કરે છે. તે નાનાં
 લાંછનથી-કાળા ચિહ્નથી બાલકનું રક્ષણ થાય છે, તેમ પ્રભુ પણ
 પોતાના ભક્તમાં એવો એકાદ દોષ મુકીને ભક્તનું રક્ષણ કરે છે.

૩. ઉપરના દૃષ્ટાંતની પેઠે ભક્તોમાં ગોપાલધૃત-ગોપાલ
 શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને મુકેલા અવગુણ સમજી લેવા. એમ નહિ તો
 પછી અનાચાર અવગુણવાળા માણસો ઘેરે ઘેર છે, તેવા પણ
 ભગવદીયો ઠરી જશે.

૪. ભગવાને ધરેલા અવગુણનું લક્ષણ સૂચવે છે. જે જી-
 વના પ્રયત્નથી ચાલ્યો જાય તે અવગુણ પ્રભુએ ધરેલો ન સમ-
 જવો. ખીજું સ્પષ્ટ છે.

૫. નારકી-નરકગામી. સ્પષ્ટ છે.

૬. ભગવદીયના દોષ જોવા એ સર્વ દોષનો રાજા દોષ છે.

સહુ વેશ વેણુવ પૂજવો હોય જ્ઞાની વા અજ્ઞાન;
જ્યમ ગમે તેવી ગાય પણ ફલ તોપ દોષ સમાન. ૭
શુભ ગુણી સાધુ સેવીએ તે ધર્મનું સેવન;
હરિ બાનું કેવળ અર્ચનું તે દયાપ્રભુ અર્ચન. ૮

પદ ૧૦૮ સુ.

એવું બોલ્યા શ્રીગુરુસ્વામીજી, કર જોડી શીશ કહ્યું શિર નામીજી
સંશય સઘળા મારા દળિયાજી, પરમકૃપાળુ ગુરુ મને મળિયાજી. ૧
કૃત કૃત્ય હું આપ પ્રતાપજી, દુષ્ટાં સમૂળાં પાપ સંતાપજી;
મુજ હજીર છો શ્રીગુરુ દેવાજી, મારે અધિકી હરિ તમ સેવાજી. ૨

ઠાળ.

સેવા તમારી કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણ સહજ પ્રસન્ન;
થાશે જ શાસ્ત્ર શ્રુતિ કહે છે સહિત મારું મન. ૩

નૃપ દોષ—મોટો દોષ. તેને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. ભોગથી જ તે દોષનો દાય છે. અથવા ભક્તને પ્રસન્ન કરેથી ટળે છે.

૭-૮. વેણુવના વેપને જ પૂજવો. ગાત્ર ગમે તેવું હોય, પરંતુ ફલ, અજ્ઞન વગેરેનું ફલ, સંતોષ. હનન વગેરેનો દોષ તો સરળો જ છે. સારા ગુણ જોઈને ભક્તો સેવવા તે તો એક ધર્મનું પૂજન થયું, પરંતુ કેવલ પ્રભુનાં બહાનાથી જ ભક્તોને પૂજવા તે તો દયાના પ્રભુનું અર્ચન કર્યા બરોબર છે.

૧-૨. એવું જ્યારે શ્રીગુરુ ગોસ્વામી બોલ્યા, ત્યારે હોય જોડીને મસ્તક નમાવીને શિષ્યે કહ્યું. કૃતકૃત્ય—કૃતાર્થ. સમૂળાં વાસના રૂપ મૂલ સાથે. તમારી સેવા હરિસેવાથી પણ મને અધિક છે. સ્પષ્ટ છે.

૩. મારું મન પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

દુસ્સંગ વચ્ચે હુરાયહી, મુજ સમઅધમ નહિ કોય;
તે કૃતાર્થ મુજને કરે વણુ આપ એલું કોય. ૪

અલમ્ મીમાંસાં વેદાંત સાંખ્ય સુન્યાય વૈશેષિક;
સહ પાતંજલ પટ શાસ્ત્ર હસ્તામલક સહિત વિવેક. ૫

ઐશ્વર્ય વીર્ય સુયશ શ્રી છે જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય;
આપમાં સહુ પરિપૂર્ણ ભક્ત પ્રેમ હરિ અનુરાગ. ૬

શ્રુતિ સ્મૃતિપુરાણ ને મહાભારત આદિ આપી પ્રમાણ;
સંશય કલિલથી કાઢિયો મહામૂઠ અધમ અજાણ. ૭

નથી કશું પ્રત્યુપકાર ને કરું કોટિ કોટિ પ્રણામ;
જન દયાપ્રીતમ દેખાડયા શ્રીકૃષ્ણ પૂરણ કામ. ૮

પદ ૧૦૬ મું.

“રસિકવલ્લભ” આ શુભ ગ્રંથજી, વર્ણન કીધો પુષ્ટિપંથજી; ૧
પૂર્ણ કરાવ્યો ગુરુ ગોવિંદજી, દૈવી જન દેવા આનંદજી. ૨

૪. વચ્ચે અર્ધદગ્ધ. આપવિના મને કૃતાર્થ કોણ કરે ?

૫. અલ—અસ છે. ૧. મીમાંસા, ૨. વેદાંત, ૩. સાંખ્ય, ૪. ન્યાય, ૫. વૈશેષિક, ૬. પતંજલ સહિત એ છ શાસ્ત્ર, એ સર્વનો આપે હસ્તામલક—હથેળીમાં રહેલાં આંગળાની પેઠે સ્પષ્ટ કરીને વિવેક કરી બતાવ્યો.

૬. ઐશ્વર્યાદિ છ ધર્મો આપમાં પરિપૂર્ણ છે.

૭-૮. શ્રુતિ-વેદ. સંશયકલિલથી—સંશય રૂપી ગાઠ કાદવ-માંથી. આપના ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે મારી પાસે કાંઈ નથી. માત્ર કોટિ પ્રણામ કરું છું. બીજું સ્પષ્ટ છે.

સહુ વેશ વૈષ્ણવ પૂજવો હોય જ્ઞાની વા અજ્ઞાન;
જ્યમ ગમે તેવી ગાય પણ ફલ તોષ દોષ સમાન. ૭
શુભ ગુણી સાધુ સેવીએ તે ધર્મનું સેવન;
હરિ બાનું કેવળ અર્ચનું તે દયાપ્રભુ અર્ચન. ૮

પદ ૧૦૮ સુ.

એવું બોલ્યા શ્રીગુરુસ્વામીજી, કર જોડી શીશ કહ્યું શિર નામીજી
સંશય સઘળા મારા દળિયાજી, પરમકૃપાળુ ગુરુ મને મળિયાજી. ૧
કૃત કૃત્ય છું આપ પ્રતાપજી, દુષ્ટાં સમૂળાં પાપ સંતાપજી;
મુજ ઇશ્વર છો શ્રીગુરુ દેવાજી, મારે અધિકી હરિ તમ સેવાજી. ૨

ઢાળ.

સેવા તમારી કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણ સહજ પ્રસન્ન;
થાશે જ શાસ્ત્ર શ્રુતિ કહે છે સહિત મારું મન. ૩

નૃપ દોષ—મોટો દોષ. તેને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. ભોગથી જ તે દોષનો ક્ષય છે. અથવા ભક્તને પ્રસન્ન કરેથી ટળે છે.

૭-૮. વૈષ્ણવના વેષને જ પૂજવો. ગાત્ર ગમે તેવું હોય, પરંતુ ફલ, શ્રુજન વગેરેનું ફલ, સંતોષ. હનન વગેરેનો દોષ તો સરખો જ છે. સારા ગુણ જોઈને ભક્તો સેવવા તે તો એક ધર્મનું પૂજન થયું, પરંતુ કેવલ પ્રભુનાં બહાનાથી જ ભક્તોને પૂજવા તે તો દયાના પ્રભુનું અર્ચન કર્યા બરોબર છે.

૧-૨. એવું જ્યારે શ્રીગુરુ ગોસ્વામી બોલ્યા, ત્યારે હાથ જોડીને મસ્તક નમાવીને શિષ્યે કહ્યું. કૃતકૃત્ય—કૃતાર્થ. સમૂહાં વાસના રૂપ મૂલ સાથે. તમારી સેવા હરિસેવાથી પણ મને અધિક છે. સ્પષ્ટ છે.

૩. મારું મન પણ એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

દુસ્સંગ વચ્ચે દુરાચરી, મુજ સમઅધમ નહિ કોય;
તે કૃતાર્થ મુજને કરે વણુ આપ એવું કોય. ૪

અલમ્ મીમાંસાં વેદાંત સાંખ્ય સુન્યાય વૈશેષિક;
સહ પાતંજલ પટ શાસ્ત્ર હસ્તામલક સહિત વિવેક. ૫

ઐશ્વર્ય વીર્ય સુયશ શ્રી છે જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય;
આપમાં સહુ પરિપૂર્ણ ભક્ત પ્રેમ હરિ અનુરાગ. ૬

શ્રુતિ સ્મૃતિપુરાણ ને મહાભારત આદિ આપી પ્રમાણ;
સંશય કલિલથી કાઢિયો મહામૂઢ અધમ અજ્ઞાણ. ૭

નથી કશું પ્રત્યુપકાર ને કરું કોટિ કોટિ પ્રણામ;
જન દયાપ્રીતમ દેખાડ્યા શ્રીકૃષ્ણ પૂરણ કામ. ૮

પદ ૧૦૬ મું.

“રસિકવલ્લભ” આ શુભ ગ્રંથજી, વર્ણન કીધો પુષ્ટિપંથજી; ૧
પૂર્ણ કરાવ્યો ગુરુ ગોવિંદજી, દૈવી જન દેવા આનંદજી. ૨

૪. વચ્ચે અર્ધદગ્ધ. આપવિના મને કૃતાર્થ કોણ કરે ?

૫. અલ—અસ છે. ૧. મીમાંસા, ૨. વેદાંત, ૩. સાંખ્ય, ૪. ન્યાય, ૫. વૈશેષિક, ૬. પતંજલ સહિત એ છ શાસ્ત્ર, એ સર્વનો આપે હસ્તામલક—હથેળીમાં રહેલાં આંખળાની પેઠે સ્પષ્ટ કરીને વિવેક કરી બતાવ્યો.

૬. ઐશ્વર્યાદિ છ ધર્મો આપમાં પરિપૂર્ણ છે.

૭-૮. શ્રુતિ-વેદ. સંશયકલિલથી—સંશય રૂપી ગાઢ કાદવ-માંથી. આપના ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે મારી પાસે કાંઈ નથી. માત્ર કોટિ પ્રણામ કરું છું. બીજું સ્પષ્ટ છે.

રસિકજનને વલ્લભ લાગેજી, સવળા સંશય સુણતાં ભાગેજી;
કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરશેજી, તે વ્રજવલ્લભ પ્રભુને વરશેજી.

હાળ.

વરશે હરિ કરશે વૃંદાવન અચલ લીલામાંહ;
શ્રીરાધિકાવર ગોપિકા સંગ રાસ ખેલે જ્યાંહ. ૩

સહુ પાપ મહાસંતાપ સમશે થશે નિત્યાનંદ;
મન કર્મ વચન નિષ્કપટ ભાવે સેવતાં ગોવિંદ. ૪

શ્રીનર્મદા તટ ચંડિપુરી શ્રા શેષશાયી નિવાસ;
ત્યાંનો નિવાસી કવિજન ત્રીકૃષ્ણ કેરો દાસ. ૫

શ્રીમંત ભટ સાકોદરા દ્વિજ જાતિ નાગર વંશ;
પ્રભુરામ સુત કવિ દયાશંકર નામ શ્રીહરિ અંશ. ૬

શક અષ્ટાદશ ચોરાશી શ્રાવણ એકાદશી ગુરુવાર;
છે અમલ પક્ષોન્નવ દિવસ આ ગ્રંથનો નિસ્તાર. ૭

૧-૨. કવિવર ગ્રંથનો ઉપસંહાર કરે છે. રસિકવલ્લભ ગ્રંથમાં પુષ્ટિમાર્ગનું વર્ણન છે. ગુરુ ગોવિંદે તે ગ્રંથ પૂર્ણ કરાવ્યો. દેવી જીવને આનંદ આપવા માટે. બીજી કડી સ્પષ્ટ છે.

૩. અચલ-નિત્ય-લીલા. ૪. નિત્યાનંદ-નિરંતર-કોઈ પણ સમયે નાશ ન પામે એવો. સ્પષ્ટ છે.

૫. ચંડીપુરી-ચાણોદ. ૬. પોતાની ઓળખ આપે છે. શ્રી હરિનો અંશ-સેવક છે. ૭. ૧૮૮૪ ની સાલમાં-સંવત્માં શ્રાવણ શુકલ એકાદશી ગુરુવારે, પવિત્રા એકાદશીને દિવસે અમલ પક્ષ-શુકલ પક્ષ, ઉત્સવ દિવસ-પ્રભુને પવિત્રા ધરાવવાનો ઉત્સવ તે દિવસે છે, માટે તે શુભ દિને આ ગ્રંથ પૂર્ણ થયો.

શ્રી ગોપીપતિ જન દયાનો નિજ જાણીઃ ઝાલ્યો હાથ;
 દહ પ્રેમ ભક્તિ આપની આપો ધરો પદ નાથ. ૮
 પ્રતિપદ ચરણ દશ^૧ એવાં પદ મેં અષ્ટોત્તર શત કીધ;
 શ્રીનાથજી કરુણા કરી એ કરજો ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ. ૯

इति श्रीकृष्णजन कदि दयारामकृतो रसिकवल्लभ
 समाप्तोऽयम् ॥

૮. પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે. સ્પષ્ટ છે. ૯. પ્રતિપદમાં દશ ચરણ, શરૂઆતની મોટી ચાર લીટીને પૃથક્ માનીને દશ ગણ્યાં છે, એમ સમજવું. શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ.

✓ ૧. ગ્રંથકારના અભિપ્રાય પ્રમાણે પદની ૬ તુક અને દાળતી ચાર એમદશ. અમે દાળતી બે ગણી અને પદની ૨ ગણી પ્રત્યેક પદમાં આઠ સૂટી ગાંક લખ્યા છે.

પ્રાહ્મણ્યલક્તવિવાદ.

છંદ-દુવર્ધયા.

પ્રથમ નમન શુરુ ગોવિંદને કરી, ટાળું સહુની બ્રાંતિ જ;
નાટક પ્રાહ્મણ્યલક્તવિવાદે, પ્રતિપાદન સિદ્ધાંત જ. ૧

શ્રીહરિગુણ ગાઓ, સહુ સુખ સહેજે મલે જ;
મનં નિર્મલ થાય, સંદેહ સર્વ ટલે જ. ટેક. ૨

હરિહરનામે દ્વિજ એક હતો, કાંચીપુરીનો વાસી જ;
તે પ્રાહ્મણ્યને સુત બે હતા, ઉભય શાસ્ત્ર અભ્યાસી,
હરિગુણ ગાઈએ જ. ૩

શિવશંકર નામે એક સુત દ્વં, સ્માર્તધર્મી કહાવે જ;
વિષ્ણુદત્ત બીજો સુત તેને, ભક્તિ હરિની ભાવે જ. ૪

* આ સંવાદ સ્માર્ત અને વૈષ્ણવ વચ્ચેનો છે. વિષ્ણુદત્ત અને શિવ-
શંકર નામના બે પાત્રોને કલ્પીને ઉત્તરપ્રત્યુત્તરરૂપે સ્માર્ત મતનું વ્યર્થત્વ અને
પુષ્ટિમાર્ગનું જ શ્રેયત્વ ગ્રંથમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. આ સંવાદને બે કે કવિ
'નાટક' સંગ્રા પહેલી અને છેલ્લી દ્વંકમાં અર્પે છે; પરંતુ એમાં ભરતપ્રણીત
નાટ્યશાસ્ત્રમાંના નાટકલક્ષણોક્ત અંશોનો અભાવ હોવાથી અત્ર તેને
'વિવાદ' સંગ્રા આપવી ઉચિત ધારી છે. આ ગ્રંથ 'પુષ્ટિભક્તિમુધા'ના
૩ વર્ષના ૧૦મા અંકમાં સૂક્ષ્મ ટિપ્પણ લખીને છપાવ્યો હતો, તે જ
ટિપ્પણમાં થોડો ફેરફાર કરી અત્ર મુદ્રિત કરવામાં આવે છે.

૫. હ. શાસ્ત્રી.

૧. દેહાભિમાની પ્રાહ્મણ્ય શ્રેય કે આત્મધર્મપરાયણ ભક્ત ? એ પ્રશ્નનું
સમાધાન અને વાસ્તવિક સિદ્ધાંત શો છે, તેનું પ્રતિપાદન કરવા આ ગ્રંથ
રચ્યો છે. ૩. દ્વિજ-પ્રાહ્મણ્ય. ઉભય-ગ્રંથ. ૪. જેમાં મુખ્યતઃ દેહધર્મનું
પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું હોય, તે સ્મૃતિઓ, અર્થે તેમાં કહેલ ધર્મેનિ
અનુસરે તે સ્માર્તધર્મી.

એક સમય વૈષ્ણુવાચાર્યજી, પધાર્યા તે પુરી માંહે જ;
વિષ્ણુદત્ત વૈષ્ણુવી દીક્ષા, લેવાને આદ્યો ત્યાંહે. ૫

તે સમયે શિવશંકર બંધુ, બોલ્યો ગર્વવચન જ;
આપણુ પ્રાહ્મણુ શ્રેષ્ઠ સર્વથી, શિદ્ધ થઈએ હરિજન જ ?

સુણીએ વૈષ્ણુવ જ. ૬

વિષ્ણુદત્ત કહે વિપ્ર વડા થઈ, એ દ્વલ જગ પૂજાય જ;
ભક્તિવિના ભગવાન મલે નહિ, વેદ શાસ્ત્ર સૌ ગાય,
સુણીએ પ્રાહ્મણુ જ વૈષ્ણુવજન થઈએ જ. ૭

શિ—પ્રાહ્મણુ તે જ રૂપ ઈશ્વરનું, ઈશ્વર મલવા કેવા જ ?

વિષ્ણુવદનથી ઉત્પત્તિ જેની, ભવ સેવે ભૂદેવા. ૮

વિ—પિતા ભજે તે પુત્ર સ્વધર્મી શ્રુતિ કહે કરીને સોર જ;

હરિથી ઉપન્યા ન ભજે હરિને થયા હરિના ચોર. ૯

શિ—કર્મકાંડ યજ્ઞાદિ વિપ્રને વેદે એમ બતાવ્યું જ;

નિત્ય કર્મ દ્વાદશ દિન તેમાં, હરિભજન શું ન આવ્યું ? ૧૦

૫. વૈષ્ણુવ માર્ગના આચાર્ય—શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણ.

૭. વિપ્ર—પ્રાહ્મણુ. મોટા પ્રાહ્મણુ થઈને દ્વલ એ કે જગતમાં પુન્યવં
ધરંતુ તેથી પ્રભુ ભજે નહિ. તે તો ભક્તિથી જ ભજે.

૮. ભવ એટલે શંકર તેને પ્રાહ્મણો સેવે છે, ભવશબ્દનો સંસાર
અર્થ કરીને આખો સંસાર ભૂદેવાને સેવે છે, એવો અર્થ એક સાક્ષરે કર્યો
છે, તે નીચેની દૂકને બંધ એસતો નથી અને ઉટપડાંગ છે. શિવશંકર શંકા
કરે છે કે પ્રાહ્મણુ જ ઈશ્વર છે, તેમને વળી ભક્તિ કરીને બીજા કયા ઈશ્વર
મેળવવાના હતા ? બ્રાહ્મણોસ્ય મુખમાસીતિ ॥

૯. યો યદંશઃ સ તં ભજેત્ । વિષ્ણુદત્ત ઉત્તર આપે છે કે તમે વિષ્ણુથી
ઉત્પન્ન થયા છો અને સેવો છો ભવને—શંકરને; તે હીક કહેવાય ! જે પ્રભુથી
તમે પેદા થયા તે પિતાને ભજો નહિ, તો તમે તેના ચોર થયા. ૧૦. દ્વાદશ
કર્મો પ્રાહ્મણુને નિત્ય કરવાનાં છે, તેમાં શું પ્રભુનું ભજન નથી આવી જતું ?

વિ—વિપ્ર વિમુખ હરિ દ્વાદશગુણયુત, તરે ન સ્વયં અભિમાની ૭;
તેથી વર હરિભક્ત શ્રવણ પણ, સકુલ તરે ગુણગાની. ૧૧

ધિક્ વિધિ જન્મ વ્રત બહુરતા, કુલ ક્રિયાદિ ધિક્કાર ૭;
ધિક્ દક્ષતા વિમુખ અમો હરિ, મુનિ કહ્યું ધન્ય નિજનાર. ૧૨

શિ—યજ્ઞપુરુષનું પૂજન યજ્ઞે, તે બ્રાહ્મણનું કર્મ ૭;
વેદવચન એમ કહે છે કે નહિ ? તમે શું બાણો મર્મ ?
સ્માર્ત રહીએ ૭. ૧૩

વિ—પશુ મારી મળ કરી કદા કોઈ, સ્વર્ગવિષય સુખ પામે ૭;
ક્ષય પુણ્યે મુર પૃથ્વી પટકે, નિર્ભય પદ ન વિરામે. ૧૪

૧૧. ધર્મ, સત્ય, દમ, તપઃ, અમાત્સર્ય, લગ્ન, તિતિક્ષા, અનસૂયા, યજ્ઞ, જ્ઞાન, વૃત્તિ અને શ્રુતત્વ. આ બાર ગુણો બ્રાહ્મણના છે. એ બારે ગુણથી યુક્ત બ્રાહ્મણ હરિથી વિમુખ હોય તો તે તરે નહિ. આ ટૂંક ઉપરની નોટમાં હરિગોવિન્દ-દાસ કાંયાવાલા જે બાર ગુણો ગણાવે છે, તે કેવલ મનઃકલ્પિત છે. બ્યારે આ દ્વાદશ ગુણો શ્રીમદ્ભાગવતોક્ત છે. વર-શ્રેષ્ઠ. શ્રવણ-ચાંડાલ. આરગુણોથી યુક્ત બ્રાહ્મણથી પણ હરિભક્ત ચાંડાલ શ્રેષ્ઠ છે. આ જ ભાવ શ્રીમદ્ભાગવતના સુમમસ્કંધમાં નિર્દિષ્ટ છે. વિપ્રાદ્દ્વિવિદ્યુગયુતાદરાવિન્દનામપાદરાવિન્દવિમુલાચ્છુ પચં વરિષ્ઠમ્ । મન્યે તદર્પિતમનોવચનેહિતાયપ્રાણં પુનાતિ સકુલં ન તુ મૂરિમાનઃ । આ શ્લોકનો સંપૂર્ણ ભાવાર્થ કવિ સ્વોક્તિમાં ગુંદે છે.

૧૨. ધિગ્જન્મ નસ્તિવૃદ્ધિર્વાં ધિગ્વ્રતં ધિગ્વહુજતામ્ । ધિવકુલં ધિક્ ક્રિયા-દાક્યં વિમુક્ષા યે ત્વધોક્ષજે । મા. ૬. સ્કં. અ. ૨૩-૩૯. શ્રીમદ્ભાગવતના આ શ્લોકનું ઉપરની ટૂંકમાં અક્ષરસઃ ભાષાંતર છે. બ્યારે ભગવાને યજ્ઞ-પત્નીનો ઉદ્ધાર કર્યો, ત્યારે સ્વકીય સ્ત્રીઓની પ્રભુમાં અત્યાસક્તિને બોધને પોતાની બહિર્મુખતાને અવધારનારા યજ્ઞદીક્ષિતોની આ પ્રાયશ્ચિત્તોક્તિ છે. કવિવર સ્વકથનના પ્રમાણમાં આ શ્લોક યોગ્ય છે. વિધિ-અનુશ્રવ. બહુરતા-ઘણું જ્ઞાનીપણું. દક્ષતા-ચતુરાઈ.

૧૪. પશુહત્યાને આદરીને મળ-યજ્ઞ કરે અને તેના પુણ્યબલથી સ્વર્ગ

એક સમય વૈષ્ણવાચાર્યજી, પધાર્યા તે પુરી માંદે જ;
વિષ્ણુદત્ત વૈષ્ણવી દીક્ષા, લેવાને આદ્યો ત્યાંદે.

તે સમયે શિવશંકર બંધુ, બોલ્યો ગર્વવચન જ;
આપણુ પ્રાહ્મણુ શ્રેષ્ઠ સર્વથી, શિદ થઈએ હરિજન જ ?

સુણીએ વૈષ્ણુવ જ. ૬

વિષ્ણુદત્ત કહે વિપ્ર વડા થઈ, એ દ્વલ જગ પૂજ્ય જ;
ભક્તિવિના ભગવાન મલે નહિ, વેદ શાસ્ત્ર સૌ ગાય,
સુણીએ પ્રાહ્મણુ જ વૈષ્ણુવજન થઈએ જ. ૭

શિ—પ્રાહ્મણુ તે જ રૂપ ઈશ્વરનું, ઈશ્વર મલવા કેવા જ ?

વિષ્ણુવદનથી ઉત્પત્તિ જેની, ભવ સેવે જુદેવા. ૮

વિ—પિતા ભજે તે પુત્ર સ્વધર્મી શ્રુતિ કહે કરીને સાર જ;

હરિથી ઉપન્યા ન ભજે હરિને થયા હરિના ચાર. ૯

શિ—કર્મકાંડ યજ્ઞાદિ વિપ્રને વેદે એમ બતાવ્યું જ;

નિત્ય કર્મ દ્વાદશ દિન તેમાં, હરિભજન શું ન આવ્યું ? ૧૦

૫. વૈષ્ણુવ માર્ગના આચાર્ય—શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણ.

૭. વિપ્ર—પ્રાહ્મણુ. મોટા પ્રાહ્મણુ થઈને દ્વલ એ કે જગતમાં પુજ્યું.
પરંતુ તેથી પ્રભુ મળે નહિ. તે તો ભક્તિથી જ મળે.

૮. ભવ એટલે શંકર તેને પ્રાહ્મણો સેવે છે, ભવશબ્દનો સંસાર
અર્થ કરીને આખો સંસાર ભૂદેવોને સેવે છે, એવો અર્થ એક સાક્ષરે કર્યો
છે, તે નીચેની દૂકને બંધ બેસતો નથી અને ઉત્પટાંગ છે. શિવશંકર શંકા
કરે છે કે પ્રાહ્મણુ જ ઈશ્વર છે, તેમને વળી ભક્તિ કરીને ખીજ કયા ઈશ્વર
મેળવવાના હતા ? બ્રાહ્મણોસ્યં મુલમાસીત ॥

૯. યો યદંશઃ સ તં મજેત્ । વિષ્ણુદત્ત ઉત્તર આપે છે કે તમે વિષ્ણુથી
ઉત્પન્ન થયા છો અને સેવો છો ભવને—શંકરને; તે દીક કહેવાય ? જે પ્રભુથી
તમે પેદા થયા તે પિતાને ભજે નહિ, તો તમે તેના ચાર થયા. ૧૦. દ્વાદશ
કર્મો પ્રાહ્મણુને નિત્ય કરવાનાં છે, તેમાં શું પ્રભુનું ભજન નથી આવી જતું ?

વિ—ત્રિગુણવિષય શ્રુતિ તથા ત્રિગુણપર, હરિ-અર્જુન પથ દાખ્યો; પશુચર પ્રભુ પ્રસન્ન હતા તો, શિદ જપમળ ગીતા લાખ્યો? ૨૦

શિ—કર્મબ્રહ્મ જો વિપ્ર થાય તો, બ્રહ્મ જાણવો તેને; સુકર્મ કરીને કુકર્મ ટાલે, મોક્ષ પામવો જેને. ૨૧

વિ—ઢાર વેદીઆ તે એમ જોલે, કર્મો કર્મ મુકાય; પંકે લેખું અંગ હોય જડ, પંકે કેમ ધોવાય? ૨૨

શિ—ધર્મ પારકો લયદાતા છે, સ્વધર્મથી કલ્યાણ; સંધ્યાતર્પણ બ્રહ્મચર્યાદિક વિપ્રકૃતિ પ્રમાણ. ૨૩

વિ—સંધ્યા ગાયત્રી બ્રાહ્મણને, ઋણ શિર છે શ્રુતિઉક્તિ; કર્યો ન પુણ્ય દોષ છોડેથી, ભદ્ર થવા હરિ ભક્તિ. ૨૪

શિ—ભદ્ર ન હોય તો બ્રાહ્મણ મોટા, શીદ કરે આચરણ? ૨૫

૨૦. ત્રૈગુણ્યવિષયા વેદો નિસ્ત્રૈગુણ્યો ભવાર્જુન વેદો સત્ત્વ, રજસ્સ અને તમસત્ત્વ પ્રતિપાદન કરે છે, પણ હે અર્જુન તું ત્રિગુણરહિત થા. આ ભગવદ્વાક્યનું તાત્પર્ય ઉપરની દૂંકમાં મુક્યું છે. શ્રીહરિએ અર્જુનને ત્રિગુણથી પર એવો માર્ગ બતાવ્યો છે.

૨૧. જપમળ—જપયજ્ઞ. જપયજ્ઞાસ્તપોયજ્ઞાઃ, યજ્ઞાન્તાં જપયજ્ઞોસ્મિ.

૨૨. કર્મ કર્યાથી કર્મનો સંન્યાસ—ત્યાગ થાય એમ વેદનું તાત્પર્ય સમજવામાં અધુરા લોકો જોલે છે. કાદવથી ખરડાયલું શરીર તે કાદવથી કેમ ધોવાય? કર્મણા કર્મનિર્હારો ન હ્યાત્યન્તિક દૃષ્યતે કર્મવડે કર્મનો નાશ સદાને માટે થતો નથી. એ ભાગવતવાક્ય અત્ર પ્રમાણ છે.

૨૩. સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો ભયાવહઃ । ગીતા. વિપ્રકૃતિ—બ્રાહ્મણોનાં કર્મો. પ્રમાણ—વેદસિદ્ધ છે.

૨૪. સંધ્યા ગાયત્રી એ તો નિત્ય કર્મ બ્રાહ્મણને માથે દેવાં સરખાં છે. દેવું પતાવવું જ જોઈએ માટે સંધ્યા વગેરે બ્રાહ્મણે કરવાં. પણ તે કર્યાથી પુણ્ય નથી, ન કર્યાથી પ્રત્યવાય છે. તો કલ્યાણની ઇચ્છા રાખનારે તેમાં અત્યાસક્તિ ન રાખતાં પ્રભુભજનપરાયાણુ થવું. ભદ્ર—કલ્યાણ.

- શિ—પશુધાતુનું પાપ ન લાગે વેદવિહિત તે સારુ;
 પુનરાવૃત્તિ ફરી મળ કરીએ, વહી સ્વર્ગ સુખ સારું. ૧૫
- વિ—વ્યસન વિસરવા મધમાંસ, શ્રુતિયુક્તિ ન સમજે બૂંધીય;
 વેદરહસ્ય હુરિ મલવા, કર્મજડ ન લહે મતિ બંધી. ૧૬
- શિ—વેદવચન તે વિપણુ બોલ્યા, તે પ્રમાણ કેમ વેદનું ?
 વેદવિહીન કરે કૃત્ય જે કોઈ, તે જ માનવું મેલું. ૧૭
- વિ—વેદવચન કોણુ વ્યર્થ કહે છે ? ઉંધુ બોલો સવળું;
 શ્રુતિહાર્દ છે તે નવ સમજ્યા, ગ્રહું ઉપલું અવળું. ૧૮
- શિ—નિર્ણય નિગમતણા તમે સૂધો, સમજો છો તો બોલો;
 તેનો પ્રતિઉત્તર અમો આપું કહાપણમાં શીદ બોલો ? ૧૯

મથો પણ તેથી શું ? નિર્ભય પદમાં વિરામ ન જ મળે. ક્ષીણે પુણ્યં મર્ત્ય-લોક વિશન્તિ-પુણ્યનો ખળનો ખટતાં મૃત્યુલોકમાં પ્રવેશે છે, એ ભગવદ્વાચને આધારે સ્વર્ગ જેવા અધ્રુવપદનું આલંબન કરવા કરતાં યત્પ્રાપ્ય ન નિવર્તન્તે તદ્વામ પરમ મમ-જેને પામીને પાછું આવવાનું રહેતું નથી. એ મારું શ્રેષ્ઠ ધામ છે, એવાં નિશ્ચિત પદને પામવા પ્રયત્ન કેમ ન કરવો ?

૧૫. આત્મિષોમીયં પશુમાલમેત એ શ્રુતિ-વેદ યજ્ઞીય પશુહનને સંમતિ આપે છે, માટે પાપ નથી. ફરીને મૃત્યુલોકમાં આવીએ તો ફરી સ્વર્ગ વાસ્તે યશ આચરીએ.

૧૬. વેદમાં મધમાંસ વ્યસનો વિસરવા-ત્યજવા માટે કહેલાં છે. વેદનું વસ્તુતઃ રહસ્ય પ્રભુપ્રાપ્તિ જ છે. બૂંધી-મૂર્ખ, કર્મજડ ! તું શ્રુતિ યુક્તિ સમજ્યા વિના ઉંધી યુક્તિ ન રાખ.

૧૭. સ્પષ્ટ છે. વેદવિહીન-વેદથી ઉલટું.

૧૮. વેદવચનને વ્યર્થ કોણુ કહે છે. ઉંધું કેમ બોલો છો ? સવળું બોલો. શ્રુતિહાર્દ-વેદનો આશય-તાત્પર્ય, તેને સમજ્યા વિના ઉપર ચોટીયું કાપ લીધું.

૧૯. નિગમતણા-વેદનો. સ્પષ્ટ છે.

વિ—ત્રિગુણવિષય શ્રુતિ તથા ત્રિગુણપર, હુરિ-અર્જુન પથ દાખ્યો; પશુચર પ્રભુ પ્રસન્ન હતા તો, શિદ જપમળ ગીતા ભાખ્યો? ૨૦

શિ—કર્મબ્રહ્મ જો વિપ્ર થાય તો, બ્રહ્મ બાણવો તેને; સુકર્મ કરીને દુકર્મ ટાલે, મોક્ષ પામવો જેને. ૨૧

વિ—ઢાર વેદીઆ તે એમ બોલે, કર્મે કર્મ મુકાય; પંકે લેખું અંગ હોય જડ, પંકે કેમ ધોવાય? ૨૨

શિ—ધર્મ પારકો ભયદાતા છે, સ્વધર્મથી કલ્યાણ; સંધ્યાતર્પણ બ્રહ્મચર્યાદિક વિપ્રકૃતિ પ્રમાણ. ૨૩

વિ—સંધ્યા ગાયત્રી બ્રાહ્મણને, ઋણ શિર છે શ્રુતિઉક્તિ; કર્યે ન પુણ્ય દોષ છોડેથી, ભદ્ર થવા હુરિ ભક્તિ. ૨૪

શિ—ભદ્ર ન હોય તો બ્રાહ્મણ મોટા, શીદ કરે આચરણ ?

૨૦. ત્રૈગુણ્યવિષયા વેદો નિસ્તૈગુણ્યો મન્વાર્જુન વેદો. સત્ત્વ, રજસ અને તમસનું પ્રતિપાદન કરે છે, પણ હે અર્જુન તું ત્રિગુણરહિત થા. આ ભંગ-વદ્ધાક્યનું તાત્પર્ય ઉપરની દૂંકમાં મુક્યું છે. શ્રીહરિએ અર્જુનને ત્રિગુણથી પર એવો માર્ગ બતાવ્યો છે.

૨૧. જપમળ-જપયજ્ઞ. જપયજ્ઞાસ્તપોયજ્ઞાઃ, યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોસ્મિ.

૨૨. કર્મ કર્યાથી કર્મનો સંન્યાસ-ત્યાગ થાય એમ વેદનું તાત્પર્ય સમજવામાં અધુરા લોકો બોલે છે. કાદવથી ખરડાયલું શરીર તે કાદવંથી કેમ ધોવાય? કર્મણા કર્મનિર્હારો ન હ્યાત્યન્તિક દૃષ્યતે કર્મવડે કર્મનો નાશ સદાને માટે થતો નથી. એ ભાગવતવાક્ય અત્ર પ્રમાણ છે.

૨૩. સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ । ગીતા. વિપ્રકૃતિ-બ્રાહ્મણોનાં કર્મો. પ્રમાણ—વેદસિદ્ધ છે.

૨૪. સંધ્યા ગાયત્રી એ તો નિત્ય કર્મ બ્રાહ્મણને માથે દેવાં સરખાં છે. દેવું પતાવવું જ જોઈએ માટે સંધ્યા વગેરે બ્રાહ્મણે કરવાં. પણ તે કર્યાથી પુણ્ય નથી, ન કર્યાથી પ્રત્યવાય છે. તો કલ્યાણની ધમ્મી રાખનારે તેમાં અત્યાસક્તિ ન રાખતાં પ્રભુભજનપરાયણ થવું. ભદ્ર—કલ્યાણ.

સ્વધર્મ તો સહુને પાલવો, જે જન્મ્યું જે વર્ણ. ૨૫

વિ—આત્મધર્મ તો પરમધર્મ છે, સદાચર્મ હરિભક્તિય;

વર્ણધર્મ તો દેહ લગી તેથી શી અતિ આસક્તિ? ૨૬

શિ—આર્જિય વિધિ વિધિને કહી છે, તે જ પ્રમાણે કરવીય;

અવર વાત આપણને કહે ભાઈ, શીદ પડે સાંભલવી? ૨૭

વિ—સ્વધર્મનિષ્ઠ શત જન્મ લગીરે, વિરંચિ લોકે જાયય;

વૈષ્ણવ તે જ દેહને અંતે હરિપદ ભોગી થાયય. ૨૮

શિ—ભક્ત હરિના સર્વ ધરાખર, કો મોટા કો નાનાય;

આપણા બ્રાહ્મણ સર્વશિરોમણિ, શ્રેષ્ઠ રહ્યા પછી શાના? ૨૯

૨૫. બ્રહ્મ—કલ્યાણ. સંધ્યા વગેરેમાં શ્રેયસ્ સમાયલું ન હોય તો જે વર્ણમાં જે જન્મ્યો હોય તે વર્ણનાં કર્મો તેણે કરવાં જ નોંધએ.

૨૬. વર્ણાશ્રમ ધર્મો દેહને લધને છે. દેહ ન હોય તો તે કંઈ પ્રાપ્ત થતા નથી. પરંતુ હરિભજન તો આત્મધર્મ છે. જીવ ભગવાનનો અંશ છે, ચિદંશ છે, તેણે પોતે આનંદાનુભવार्થ ભગવત્સેવા કરવી જ નોંધએ, એ ધર્મ જીવ, જીવ થયો છે ત્યારનો એમાં રહેલો છે. માટે ભગવત્પરિચર્યા એ આત્મધર્મ છે, વર્ણાશ્રમધર્મ દેહધર્મ છે, માટે એમાં આસક્તિ રાખવાની કવિવર મુક્ત કહે મના કરે છે. પ્રભુચરણ અણુભાષ્યમાં આ જ ભાવાર્થનું ઉદ્ઘાટન કરે છે. ભગવદ્ધર્માણામાત્મધર્મત્વેનાન્તરક્ત્વાદાશ્રમકર્મણો દેહધર્મત્વેન બહિરક્ત્વાત્તદવિરોધેન તત્ કર્તવ્યમિતિસ્થિતમ્—ભગવદ્ધર્મો એ આત્મધર્મ છે, માટે અંતરંગ છે, આશ્રમધર્મ દેહધર્મ છે, માટે બહિરંગ છે, તેથી ભગવદ્ધર્મને અડચણ ન આવવા દેતાં વર્ણાશ્રમધર્મો આચરવા.

૨૭. આર્જિય વિધિ—દરરોજ કર્મ કરવાનો નિયમ.

૨૮. વિરંચિલોકે—બ્રહ્મલોકમાં—હરિપદ, ભગવદ્ધામ. બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ વ્યર્થ જ છે, કેમકે આબ્રહ્મભુવનાલોકાઃ પુનરાવર્તિનોડર્જુન । કહી સાથે સરખાવે! નીચેનો શ્રીભાગવતનો શ્લોક. સ્વધર્મનિષ્ઠઃ શતજન્મભિઃ પુમાન્ વિરિંચિતામેતિ તતઃ પરં હિ મામ્ ૪૦ જુઓ પૃષ્ઠ—૯૫.

- વિ—આરના પ્રાક્ષણપદ લઈ ફૂલો, સહજ થયા કેમ પ્રાક્ષણુ ?
વેદશાસ્ત્ર પ્રત્યુત્તર દો, શું આવડું અકલામણ. ૩૦
- શિ—જન્મ શુદ્ધ દ્વિજસંસ્કારથી, વેદાભ્યાસથી વિપ્રણ;
બ્રહ્મ જાણ્યાથી પ્રાક્ષણ કહાવે, સ્મૃતિવાક્ય દો ક્ષિપ્ર. ૩૧
- વિ—જાણે બ્રહ્મ તે સર્વે પ્રાક્ષણ, તમો અધિકા કેમણ;
ઉત્તર બંધ થશે બહુ ગ્રંથે, નથી સમજતા મર્મ. ૩૨
- જો કહેશો પ્રાક્ષણ આત્મા તો, નાશ કદા નથી થાતોણ;
અપર તનુ પેસે છે ત્યાં કેમ, પ્રાક્ષણ નથી કહેવાતો ? ૩૩
- કહેશો પ્રાક્ષણ દેહ કદાપિ, તો પણ સંકટ જાગેણ;
દગ્ધ કરે છે પુત્ર તેને કેમ, બ્રહ્મહત્યા નવ લાગે. ૩૪
- આત્મા દેહ મલે પ્રાક્ષણ કહેશો, તો પણ નહિ કાવોણ;
આત્મા દેહસંબંધ અખિલને, પ્રાક્ષણ સર્વ કરાવો. ૩૫
- વજ્રસૂચી ગ્રંથે બહુ વાક્ય, શંકર એવાં ભાળ્યાંણ;
પ્રાક્ષણપદનો ગર્વ ગાળવા, કાંઈ તમને કહી દાળ્યાં. ૩૬
- દેવ પિતૃ નર ઋણ ઋષિઋણ ચારે, કૃણુચરણથી છુટેણ;
હરિજન વેઠ ત્રિશ ત્રણ કોટિ ઋષિ, તે કર્મે શિર ફૂટે. ૩૭

૩૧. જન્મના જાયતે ગૃહઃ સંસ્કારાદ્ દ્વિજ ઓચ્યતે । વેદાભ્યાસાદ્વેદિપ્રો
બ્રહ્મજાનાતિ બ્રાહ્મણઃ । એ સ્મૃતિવાક્ય ક્ષિપ્ર—તુરત લઈ લો.

૩૨. અહિંથી વજ્રસૂચિ ઉપનિષદના વાક્યનું ભાષાંતર જ છે. તત્ર
ચોદમાસ્તિ કો વા બ્રાહ્મણો નામ...પ્રથમો જીવો બ્રાહ્મણ इति ચેત્તન્ન, અતી-
તાનાગતાનેકદેહાનાં જીવસ્યૈકરૂપત્વાત્...તસ્માન્ન જીવો બ્રાહ્મણઃ, તર્હિ દેહો બ્રાહ્મણ
इति ચેત્તન્ન, પિત્રાદિશરીરદહને પુત્રાદીનાં બ્રહ્મહત્યાદિદોષસમ્ભવાચ્ચ । આ વિષય
વધારે સમજવા માટે જુઓ આ જ ગ્રંથના ૯૮—૯૯ પૃષ્ઠો. અપરતનુ—
ખીજ દેહમાં. આત્મા તો બધા દેહમાં એકનો એક જ હોય છે, બધા દેહમાં
પ્રાક્ષણ કેમ કહેવાતો નથી ?

૩૫. આત્મા—જીવ અને દેહનો તો બધાને સંબંધ છે, તે બધા
પ્રાક્ષણ જ કહેવાશે !

- સ્વધર્મ તો સહુને પાલવો, જે જન્મ્યું જે વર્ણ. ૨૫
 વિ—આત્મધર્મ તો પરમધર્મ છે, સદાસર્વ હરિભક્તિયુ; ૨૬
 વર્ણધર્મ તો દેહ લગી તેથી શી અતિ આસક્તિ ? ૨૬
 શિ—આર્જિય વિધિ વિપ્રને કહી છે, તે જ પ્રમાણે કરવીયુ; ૨૭
 અવર વાત આપણને કહે ભાઈ, શીદ પડે સાંભલવી ? ૨૭
 વિ—સ્વધર્મનિષ્ઠ શત જન્મ લગીરે, વિરંચિ લોકે જાયયુ; ૨૮
 વૈષ્ણવ તે જ દેહને અંતે હરિપદ ભોગી થાયયુ. ૨૮
 શિ—ભક્ત હરિના સર્વ ઝરાઝર, કેા મોટા કેા નાનાયુ; ૨૯
 આપણા પ્રાણાણ સર્વશિરોમણિ, શ્રેષ્ઠ રહ્યા પછી શાના ? ૨૯

૨૫. બ્રહ્મ—કર્યાણુ. સંધ્યા વગેરેમાં શ્રેયસ્ સમાયણું ન હોય તો જે વર્ણમાં જે જન્મ્યો હોય તે વર્ણનાં કર્મો તેણે કરવાં જ જોઈએ.

૨૬. વર્ણાશ્રમ ધર્મો દેહને લધને છે. દેહ ન હોય તો તે કંઈ પ્રાપ્ત થતા નથી. પરંતુ હરિભજન તો આત્મધર્મ છે. જીવ ભગવાનનો અંશ છે, ત્રિદંશ છે, તેણે પોતે આનંદાનુભવાર્થ ભગવત્સેવા કરવી જ જોઈએ, એ ધર્મ જીવ, જીવ થયો છે ત્યારનો એમાં રહેલો છે. માટે ભગવત્પરિચર્યા એ આત્મધર્મ છે, વર્ણાશ્રમધર્મ દેહધર્મ છે, માટે એમાં આસક્તિ રાખવાની કવિવર મુક્ત કહે મના કરે છે. પ્રભુચરણ અણુભાષ્યમાં આ જ ભાવાર્થનું ઉદ્ઘાટન કરે છે. ભગવદ્ધર્માણામાત્મધર્મત્વેનાન્તરજ્ઞત્વાદાશ્રમકર્મણો દેહધર્મત્વેન બહિરજ્ઞત્વાત્તદવિરોધેન તત્ કર્તવ્યમિતિસ્થિતમ્—ભગવદ્ધર્મો એ આત્મધર્મ છે, માટે અંતરંગ છે, આશ્રમધર્મ દેહધર્મ છે, માટે બહિરંગ છે, તેથી ભગવદ્ધર્મને અડચણ ન આવવા દેતાં વર્ણાશ્રમધર્મો આવરવા.

૨૭. આર્જિય વિધિ—દરરોજ કર્મ કરવાનો નિયમ.

૨૮. વિરંચિલોકે—બ્રહ્મલોકમાં—હરિપદ, ભગવદ્દામ. બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ વ્યર્થ જ છે, કેમકે આબ્રહ્મભુવનાલોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન । કહી સાથે સરખાવેા નીચેનો શ્રીભાગવતનો શ્લોક. સ્વધર્મનિષ્ઠઃ શતજન્માભિઃ પુમાન્ વિરિંચિતામેતિ તતઃ પરં હિ મામ્ ૪૦ જુઓ પૃષ્ઠ—૯૫.

- વિ—ધ્યાનના પ્રાક્ષણપદ લઈ ફૂલો, સહજ થયા કેમ પ્રાક્ષણી ?
વેદશાસ્ત્ર પ્રત્યુત્તર દો, શું આવડું અકલામણ. ૩૦
- શિ—જન્મ શુદ્ધ દ્વિજસંસ્કારથી, વેદાભ્યાસથી વિપ્રી;
બ્રહ્મ જાણ્યાથી પ્રાક્ષણ કહાવે, સ્મૃતિવાક્ય લો ક્ષિપ્ર. ૩૧
- વિ—જાણે બ્રહ્મ તે સર્વે પ્રાક્ષણ, તમો અધિકા કેમણ;
ઉત્તર બંધ થશે બહુ ચુંથે, નથી સમજતા મર્મ. ૩૨
- જો કહેશે પ્રાક્ષણ આત્મા તો, નાશ કદા નથી થાતોણ;
અપર તનુ પેસે છે ત્યાં કેમ, પ્રાક્ષણ નથી કહેવાતો ? ૩૩
- કહેશે પ્રાક્ષણ દેહ કદાપિ, તો પણ સંકટ જાણેણ;
દગ્ધ કરે છે પુત્ર તેને કેમ, બ્રહ્મહત્યા નવ લાગે. ૩૪
- આત્મા દેહ મલે પ્રાક્ષણ કહેશે, તો પણ નહિ કાવેણ;
આત્મા દેહસંબંધ અખિલને, પ્રાક્ષણ સર્વ ઠરાવે. ૩૫
- વજ્રસૂચી ગ્રંથે બહુ વાક્ય, શંકર એવાં ભાખ્યાંણ;
પ્રાક્ષણપદનો ગર્વ ગાળવા, કાંઈ તમને કહી દાખ્યાં. ૩૬
- દેવ પિતૃ નર ઋણ ઋષિઋણ ચારે, કૃણુચરણથી છુટેણ;
હરિજન વેઠ ત્રિશ ત્રણ કોટિ ઋષિ, તે કર્મે શિર ફૂટે. ૩૭

૩૧. જન્મના જાયતે ગૃહઃ સંસ્કારાદ્ દ્વિજ ઉચ્યતે । વેદાભ્યાસાદ્ભવેદ્વિપ્રો
બ્રહ્મજાનાતિ બ્રાહ્મણઃ । એ સ્મૃતિવાક્ય ક્ષિપ્ર—તુરત લઈ લો.

૩૨. અહિથી વજ્રસૂચિ ઉપનિષદના વાક્યનું ભાષાંતર જ છે. તન્ન
ચોંચમાસ્તિ કો વા બ્રાહ્મણો નામ...પ્રથમો જીવો બ્રાહ્મણ इति ચેત્તન્ન, અતી-
તાનાગતાનેકદેહાનાં જીવસ્યૈકરૂપત્વાત...તસ્માન્ન જીવો બ્રાહ્મણઃ, તર્હિ દેહો બ્રાહ્મણ
इति ચેત્તન્ન, પિત્રાદિશરીરદહને પુત્રાદીનાં બ્રહ્મહત્યાદિદોષસમ્ભવાચ્ચ । આ વિષય
વધારે સમજવા માટે જુઓ આ જ ગ્રંથના ૯૮—૯૯ પૃષ્ઠો. અપરતનુ
ખીજ દેહમાં. આત્મા તો બધા દેહમાં એકનો એક જ હોય છે, બધા દેહ
પ્રાક્ષણ કેમ કહેવાતો નથી ?

૩૫. આત્મા—જીવ અને દેહનો તો બધાને સંબંધ છે, ૧૬૭
પ્રાક્ષણ જ કહેવાશે !

પાંડવે કોટ્યવધિ મુનિ પાપ્યા, પાંચજન્ય નવ બોલ્યો;
 શ્વપચ વાલ્મીક મુખકણ પડતાં, બોલ્યો મહિમા બોલ્યો. ૫૧
 વ્યાસ સરીખા ભક્તિ મુખ્ય, માન્યા વિના અંતર દાઢ્યા;
 નારદ શિક્ષા રચ્યું ભાગવત, ત્યારે આનંદ લાઢ્યા. ૫૨
 શૌનકાદિ શ્રોતા થઈ વક્તા, સૂત પુરાણી સ્થાપ્યા;
 ક્યાં મુનિ ક્યાં સૂત હૃદય વિચારે, ભક્તચેષ્ઠ આલાખ્યા. ૫૩
 ધર્મકર્મથી કોણ તર્યું છે ? જુઓ ત્રિકાલ વિચાર;
 ભાગ્યહીન હરિભક્તિ ન મલે, ભક્તાધીન ગિરિધારી. ૫૪
 કોટિજન્મ જપયજ્ઞ સમાધિ, સાધે ધરી આસક્તિ,
 કરે એમ નિષ્વાપ થાય નર, તદા હૃદય હરિભક્તિ. ૫૫
 ભક્તિ અંગ હરિનામ રુચિ જાણે, પૂર્વ તપાદિક કરીઆં;
 અથવા સુસંગળલ કીર્તન રતિ, કર્યાં કાર્ય વિના કરીઆ. ૫૬

૫૧. શ્વપચ અત્યંજ જાતિના વાલ્મીક ઋષિના મુખમાંથી કણ-બિંદુ જ પાંચજન્ય સંખ વાગ્યો અને મહિમા જાણાવ્યો.

૫૨. વ્યાસ જેવા પણ ભક્તિને મુખ્ય માન્યા વિના અંતરમાં દાઢ્યા ન બળ્યા અર્થાત્ તેમનાં હૃદયમાં સંતોષ થયો નહિ, જ્યારે નારદજીની શિષ્યા-મણુથી ભાગવત રચ્યું ત્યારે આનંદ થયો. જુઓ શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધનો ૪ થો અધ્યાય.

૫૩. સૂત પુરાણી શ.દ્ર જાતિના હતા; તથાપિ શૌનકાદિકેષે તેમને મુખ્ય વ્યાસાસન આપ્યું. આલાખ્યા—કહ્યા. ૫૪. સ્પષ્ટ છે.

૫૫. પુરાણાંતરના વાક્યોનો અનુવાદ. કોટિ જન્મ સુધી તપ, યજ્ઞ અને સમાધિ વગેરે આસક્તિ રાખીને સાધે ત્યારે મનુષ્ય પાપરહિત થાય અને હરિભક્ત હૃદય પામે.

૫૬. હરિના નામ લેવામાં રુચિ ઉદ્ભવે એ ભક્તિનું એક અંગ છે. તે પૂર્વ જન્મોમાં તપ વગેરે આચર્યા હોય તો જ થઈ શકે છે. અથવા તો સત્સંગરૂપ બલથી પ્રભુનાં કીર્તન કરવામાં રતિ-પ્રીતિ થાય છે. તેમાં કોઈ પણ કાર્ય કર્યા વિના જ તે કરે છે.

ચિંતામણિ શ્રીકૃષ્ણભક્તિમાં, સહુ ધન સાધન આપ્યું;
 પૂર્ણ પુણ્યવાલાને પ્રતીત, મહાજન રહસ્ય બતાવ્યું. ૫૭
 સમાર્પને રુચિ અધિક કર્મમાં કર્મતાણું ફેલ જાન્યું;
 જ્ઞાને મુક્તિ પણ ભક્તિ વિના વશ ન થાય ભગવાન. ૫૮
 અનન્ય ભક્તિપ્રિય પુરુષોત્તમ અન્યાશ્રય-નવ ભાવેજી;
 સહુ સુરમાં હરિસમાન બુદ્ધિ, નારકીશ તે કહાવે. ૫૯
 સુર નિજ મુખ બોલ્યા હરિ મુકીને, અમને ભજે તે અંધજી;
 શ્વાનપુત્ર ગ્રહી સિંધુ તરાય ન ભાળ્યું ષષ્ઠ સ્કંધ. ૬૦
 અતિશય દુરાચારી હોય તદ્દપિ, અનન્ય થઈ મુને ગાયજી;
 તે જ સાધુ માનજે તું અર્જુન ગીતાવચ મનરાય. ૬૧
 અવર દેવની ત્યજે ઈર્ષ્યા, ભજે એક ભગવાનજી;
 સિંચે મૂલ વૃક્ષનું પોષણ, શાસ્ત્ર કહે સહુ ગાન. ૬૨

૫૭. ચિંતામણિરૂપ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ છે. ચિંતામણિ પ્રાપ્ત થયા પછી જેમ બીજાં ધનની અપેક્ષા રહેતી નથી, તેમ ભક્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી બીજા સાધનરૂપ ધનની જરૂર શી છે ? આ વાત પૂર્ણ પુણ્યવાળાને જ પ્રતીત થાય છે.

૫૮. જ્ઞાનથી મુક્તિ મળે, પણ પ્રભુ વશ ન થાય.

૫૯. અનન્ય બીજા કોઈની નહિ, માત્ર પોતાની જ ભક્તિના પ્રિય એવા પ્રભુને અન્યાશ્રય પોતાનાથી ધતર દેવતા આશ્રય કદી ભાવતો નથી. અથવા દેવતામાં પ્રભુસમાન બુદ્ધિ રાખનાર તો નરકનિવાસી થાય છે.

૬૦. દેવો જ એમ બોલ્યા છે કે પ્રભુને મુકીને અમને ભજે તે તો દેખતા અંધજા જ છે. શ્વાનપુત્ર-કેતરાનું પુછડું. સિંધુ-સમુદ્ર સરખાવો. વિનોપસર્પત્યપરં હિ ચાલિન્નઃ શ્વલાંગુલેનાતિતિર્તિ સિન્ધુમ્ ।

૬૧. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના શ્લોકનો અનુવાદ. અપિ ચેત્ત સુદુરાચારો મત્યાદી ગીતા-વચ. શ્રીગીતાજીમાં મનરાય શ્રીકૃષ્ણનું વચન છે.

૬૨. અવર-બીજા. મૂલ જડને સિંચવાથી આખા વૃક્ષને પોષણ મળે છે.

હરિનું આખું કદા નાશ નહિ, આખું શિવાદિત્ત જાય; ૬૩

સહુમાં હરિ પણ અવિધિપૂર્વક, ભજે અન્યાશ્રય થાય. ૬૩

સર્વધર્મપરિત્યાગી અર્જુન, ગ્રહે એક મુજ શરણુ; ૬૪

સર્વ પાપથી મુકાવીશ હું, બોલ્યા શ્રીગિરિધરણુ. ૬૪

ઉભય વિવાદ સુણીને પિતુ હરિહર, બોલ્યો એવી વાણી; ૬૫

સાધન ફલ સમાન કેમ આવે ? વૃથા મરે શીદ તાણી ? ૬૫

ચાલ વિષ્ણુદત્ત હું પણ આવું, વૈષ્ણવી દિક્ષા લેવા; ૬૬

તકે સરીખો શ્વેત કર્મપથ, નવનીત છે હરિસેવા. ૬૬

જનક બંધુ મત એક જોઈને, શિવશંકરે વાત વિચારી; ૬૭

પંડિત પિતા વૃથા ન બોલે, છે મૂર્ખતા મારી. ૬૭

શ્રીવલ્લભાચાર્યને શરણે, સહકુટુંબ ત્રણે આવ્યા; ૬૮

નામ નિવેદન ધરી મર્યાદા, શ્રીજી શિર પધરાવ્યા. ૬૮

૬૩. પ્રભુનું આપેલું જાય નહિ અને શિવાદિત્તનું આપેલું ચાલ્યું પણ જાય. પ્રભુ સર્વમાં છે, પરંતુ વિધિપૂર્વક ન ભજે તો અન્યાશ્રયના ખાડામાં પડે.

૬૪. સર્વધર્માન્ પદિત્યચ્ચ એ શ્રીમુખવાક્યનો અનુવાદ.

૬૫. શિવશંકર અને વિષ્ણુદત્તનો સંવાદ સાંભળીને તેમનો પિતા હરિહર શિવશંકરને કહે છે, કે કર્મ કરવાં તે તો સાધન છે, અને પ્રભુની ભક્તિ કરવી તે ફલરૂપ છે, તો તે બંને સમાન કાટિમાં કેમ આવી શકે ? વૃથા શીદ તાણી મરે છે ?

૬૬. વિષ્ણુદત્તના સત્સંગથી પિતાની મુદ્ધિ પણ મુધરી અને કહેવા લાગ્યો કે, હું પણ વૈષ્ણવી દીક્ષા લેવા આવું છું કર્મપથ-કર્મમાર્ગ તકે સરીખો છાશ જેવો છે પ્રભુની સેવા-ભક્તિરૂપ માર્ગ તો નવનીતરૂપ-માખણ રૂપ છે, શ્રીવલ્લભાખ્યાનમાંના શ્રીગોપાલદાસજીનાં જ વચનનું અનુરણન.

૬૭. જનક-પિતા. અને બંધુ-ભાઈ સ્પષ્ટ છે.

૬૮. શ્રીવલ્લભાધીશ્વરને શરણે જઈને નામનિવેદન ધરીને મર્યાદાપૂર્વક તેઓએ પોતાને માથે શ્રીગુરુની આજ્ઞાથી તેમના શ્રીહસ્તે શ્રીજી પધારાવ્યા

ભક્તિપ્રેમ આસક્તિ પામ્યા, સેવ્યા શ્રીગિરિધારીજી;
 લીલા પ્રાપ્ત થઈ તનુ છૂટે, પુષ્ટિપથ શુભકારી. ૬૯
 દયારામ દ્વિજ વહ્નિલ વૈષ્ણવ, તેણે આ નાટક રચીયુંજી;
 વેદશાસ્ત્ર વચ્ચે પ્રમાણ સઘળે, સુખુદ્ધિ પંડિત સંચિયું. ૭૦

૬૯-૭૦: સ્પષ્ટ છે. દેહ છૂટ્યા પછી પ્રભુની અત્રૌકિક આનંદરસા-
 ત્મક લીલાની પ્રાપ્તિ થઈ પુષ્ટિમાર્ગ એવો શુભકારી છે. આ નાટક વેદશા-
 સ્ત્રનાં વચનોને આધારે રચ્યું છે, સુખુદ્ધિ પંડિતોએ દર્શિત પ્રમાણોત્તો સંચય
 કર્યો છે.

પુષ્ટિપથરહસ્ય.

કુહા.

શ્રીગુરુ શ્રીવલ્લભ પ્રભુ, શ્રીવિકૃલ શ્રીકૃષ્ણ;
પદપંકજ વંદન કરે, પૂર્ણ કરે મન તૃપ્ત.
ગ્રંથ પુષ્ટિપથરહસ્ય હું, રચું લઘુ વિસ્તાર;
ભ્રમણા ભાગે મનની, જડે સારનો સાર.
માર્ગ ખીન્ન પણ ઘણા, ત્યાં સાધનનું કામ;
અંગી જીવ કેવલ કૃપા, તે પથ પુષ્ટિ નામ.
શ્રીજીના શ્રીઅંગથી, પ્રકટી પુષ્ટિસૃષ્ટિ;
પ્રભુપ્રાપ્તિ ગુરુકૃપાથી, ન મળે સાધન કષ્ટ.
જે સાધન છે તેજ ફલ, સેવા શ્રીમજ્જમૂપ;
પુરુષોત્તમ પ્રભુ આ પથે, તે જ થયા ગુરૂપ.

* આ ગ્રંથમાં પુષ્ટિમાર્ગનાં રહસ્યની માન્યતા ક્વીશ્વરે પ્રકટ કરેલી છે. જે લોકો પુષ્ટિમાર્ગની ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચેલા છે તેઓના સાક્ષાત્ અનુભવોના ઉદ્ગારનો સંગ્રહ આ ગ્રંથમાં છે. પુષ્ટિમાર્ગના વિશુદ્ધ રહસ્યનો કાંઈક પણ જેને અનુભવ હશે, તેને આ ગ્રંથ પરમ આનંદ આપશે. ગ્રંથ સરલ હોવાથી સવિસ્તર ટિપ્પણની આવશ્યકતા નથી; તો પણ સરલતાથી સર્વને સુગમ થાય એ હેતુથી ટિપ્પણની યોજના કવચિત્ કવચિત્ કરવામાં આવી છે.

૧. પદપંકજ—ચરણકમલ. ૨. લઘુ વિસ્તાર—થોડા વિસ્તારથી, અતિ-વિસ્તૃત નહિ.

૩. ખીન્ન માર્ગો ઘણા છે, પરંતુ ત્યાં અનેક પ્રકારનાં સાધનો કરવાં પડે છે, જ્યાં કાંઈ સાધન વિના માત્ર કૃપાબલથી જ જીવનો અંગીકાર થાય તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય.

૪. પુષ્ટિ કાચેન નિશ્ચયઃ એ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરના વાક્યાનુસાર પુષ્ટિસૃષ્ટિ પ્રભુના શ્રીઅંગમાંથી થઈ છે, પ્રભુની પ્રાપ્તિ માત્ર ગુરુકૃપાથી જ થાય છે.

શ્રીવદલ શ્રીવિકૃલ, શ્રીકૃષ્ણ વસ્તુતઃ એક; ૬
 પણ શ્રીજી સહજે મળે, તે શીખવું વિવેક.
 એકરૂપ ગોવિંદ ગુરુ, પણ ગુરુ અધિક પ્રતાપ;
 પુનિતદર્શ ગોવિંદનું; શ્રીગુરુ દર્શ સપાપ. ૭
 અતિ પ્રયત્નવિણુ પ્રાપ્તિ નવ, શ્રીપુરુષોત્તમની થાય;
 તે શ્રીવદલશરણથી, સહજે સઘ પમાય. ૮
 રાજને રાજ કરે, એ બલ કદા ન દીન;
 સ્વરૂપ સિક્ષારસ રાણીથી, સહજ મતિ આધીન. ૯
 આત્મા શ્રીજીનો સદા, મુખ્ય સ્વામિની જેહ;
 તે સ્વયં શ્રીવદલમ થયા, ધર્યો પુરુષનો દેહ. ૧૦
 અતિવદલ શ્રીકૃષ્ણને, માટે વદલ નામ;
 કૃપા ઇહાંની વણુ કદા, નવ રીઝે ધનશ્યામ. ૧૧

૫. સાધન પણ પ્રભુની એવા અને ફલ પણ પ્રભુસેવા છે. ફલં ચ સાધનં યત્ર પુષ્ટિમાર્ગઃ સ કલ્યણે ॥ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ જ આ માર્ગમાં ગુરુ રૂપે થયા છે.

૭. ગુરુ અને ગોવિંદ બન્ને એક જ સ્વરૂપ છે, તથાપિ ગોવિંદનાં દર્શન તો જે પુનિત-પાપરહિત પવિત્ર હોય છે, તેને જ થાય છે, અને ગુરુનાં દર્શન તો સપાપ-પાપીને પણ થાય છે એટલો ગુરુનો પ્રતાપ વિશેષ છે. ૮. શ્રીમહાપ્રભુજીનાં શરણથી તત્કાલ પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય છે. ૯. રાજને રાજ કરવાનું સામર્થ્ય દીનમાં ગરીબમાં કોઈ પણ સમયે હોય નહિ, પરંતુ રાણીની થોડીપર સિક્ષારસ હોય તો રાજની મતિ પણ સહજમાં આધીન બને.

૧૦-૧૧. તેવી જ રીતે શ્રીજીના આત્મસ્વરૂપ જે મુખ્ય સ્વામિનીજી, તે જ સાક્ષાત્ શ્રીમહાપ્રભુજીરૂપે થયાં અને પુરુષનો દેહ ધર્યો. પ્રભુને તે સ્વરૂપ અત્યંત પ્યાદું હોવાથી શ્રીવદલ નામ ધર્યું. એમની કૃપાવિના ધનશ્યામ કદાપિ રીઝે નહિ. શ્રીસ્વામિનીને ગુરુ નહિ માનનારા આ માર્ગના કેટલાક વિષુદ્ધાને આ રસિક અને પરમ ભગવદ્દીયની વાણીનો વિચાર કરવાની સૂચના છે. ગરીબ બિચારા (?) ગોવર્ધનરામ કવિશ્રીના આ હાર્દ અનુભવને

શ્રીવલ્લભ આશ્રય વિના, સાધન ધર્મ અશોષ,
સાધે હરિ કેવળ ભજે, લીલામાં ન પ્રવેશ.

૧૨

જે ઉપર ગતિ અનુગ્રહ, અંતરમાં વંજરાય;
શ્રીવલ્લભશરણગતિ, તેને દૃઢ ધર્મ વતય.

૧૩

શ્રીમહાપ્રભુ સંબંધવાણ, કશું નહીં ફલદાય;

પુષ્ટ સુષ્ટિની રીત એ, જગનો બુદ્ધો ન્યાય. ન્યાય. ૧૪

શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ, મંત્ર શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ;

મહાપ્રભુ મુખ સંબંધ વણુ, નહિ ફલદાતા પુષ્ટ.

૧૫

શ્રીગોસ્વામીજી લગ્યું, નથી વદનની વાત;

તેજ પ્રમાણે ગ્રંથ પણ, ફલદ મહાપ્રભુ વત.

૧૬

શ્રીમદાચાર્ય મહાપ્રભુ, શ્રીપુરુષોત્તમ આપ;

કુલ સધણું તદ્રૂપ છે, સમાન સમજ પ્રતાપ.

૧૭

૧ અર્થવાદ અને અતિશયોક્તિની જાળમાં જગતને ગુચ્છનાર ' માને છે.

સત્ય છે કે, “ જે કોઈ પ્રેમી અંશ અવતરે પ્રેમરસ તેના હૃદમાં ફેરે ”

શુદ્ધજ્ઞાનવનમાં પર્યટન કરતા પુરુષને ભક્તિરૂપ નંદનવનનો અનુભવ ક્યાંથી ?

૧૨. શ્રીમહાપ્રભુના આશ્રય વિના કેવલ હરિ ભજવાથી સાધન, ધર્મ

વગેરે અશોષ-સમગ્ર સધાય છે, પરંતુ ભગવદ્લીલામાં પ્રવેશ થતો નથી.

નાથાશંકર આ કડીનો અર્થ ખરોખર સમજ્યા નથી. ૧૩. શ્રીમહાપ્રભુજીની

શરણગતિ પણ તેને જ થાય છે કે જેના ઉપરના પ્રભુનો અત્યંત અનુગ્રહ છે.

૧૪. વધારે તો શું પણ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરના સંબંધ વિના કોઈ પણ

ફલદાયક છે જ નહિ. ૧૫. શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મંત્ર શાસ્ત્રમાં

સ્પષ્ટ અતાવ્યો છે. પરંતુ શ્રીમહાપ્રભુના મુખારવિંદના સંબંધ વિના તે

ફલદાતા નથી. અને પુષ્ટ-અનુગ્રહયુક્ત પણ નથી. માટે જ શ્રીપ્રભુચરણ

પણ પૃથક્ શરણમાર્ગોપદેશ એમ શ્રીસર્વોત્તમજીમાં આજ્ઞા કરે છે.

૧૬. શ્રીગુસાંઈજીએ તે વાત લખી છે, મારા મોઢાની નથી. તે જ

પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીના જ અન્યો ફલદરૂપ છે.

૧૭. શ્રીમહાપ્રભુજી અને પૂર્ણ પુરુષોત્તમ અને વલ્લભકૃષ્ણ સર્વ ભગ-

તારતમ્ય ભાસે તદા, પ્રભાવ કયમ કહે કોઈ;	
સમજવું દૃષ્ટાંતથી, સંશય નાખો ખોઈ.	૧૮
શ્રીયમુના વજ્રઘાટ બહુ, વસ્તુ એક અનૂપ;	
એ વિવેકથી સમજાએ, શ્રીવલ્લભ સહુ રૂપ.	૧૯
પિતા સરીખો પુત્ર નહીં, કોણ રંક કો ભૂપ;	
શ્રીવલ્લભના વંશમાં, સહુ શ્રીવલ્લભરૂપ.	૨૦
પ્રતિમા પુરુષોત્તમ કરે, કરે જીવને સંત;	
શ્રીવલ્લભકુલ સર્વ છે, ભર્યા ભક્તિ ભગવંત.	૨૧
શ્રીજી શ્રીસ્વામિનીસહિત, લલિતાદિક સહુ રૂપ;	
શ્રીમહાપ્રભુમાં સમજવું, શ્રીમહાપ્રભુ તદ્ભૂપ.	૨૨

વત્સ્વરૂપ છે. તેમનો પ્રતાપ પણ સર્વ સરખો જ છે, ન્યૂનાધિક નથી. કવિ વર જેવા મહાનુભાવીઓની દૃષ્ટિમાં તો આવો જ ભાવયુક્ત છે. આ ભાવ આ માર્ગની ઉત્તમોત્તમ કક્ષાને અનુભવતા હૃદયોમાં ઉદભવે છે અને સ્થિર થાય છે. ચાલુ સમયના વિપરીત વાતાવરણમાં આ ભાવ સ્થિર રહેતો નથી.

૧૮-૧૯. કોઈ શંકા કરશે કે સર્વ પ્રભુસ્વરૂપ છે એઓમાં તારતમ્ય વિલક્ષણતા કેમ જણાય છે ? તેનું ઉત્તર આપતાં કવિ કહે છે કે હું તે વાત દૃષ્ટાંતથી સમજાવું છું, માટે સંશય ખોઈ નાખો. શ્રીયમુનાજીના તટ ઉપર અનેક ઘાટો છે પરંતુ વસ્તુતઃ સર્વ એક જ છે અને શ્રીયમુનાજીના જ છે, તે સંબંધી જ છે, એ જ વિવેકથી અહિં પણ સર્વ શ્રીવલ્લભરૂપ છે એમ સમજાય છે.

૨૦. સ્પષ્ટ છે. લોકમાં પિતાતુલ્ય પુત્ર નથી હોતા; પરંતુ શ્રીવલ્લભવંશમાં તો સર્વ શ્રીવલ્લભરૂપ જ છે. ૨૧. પ્રતિમા-મૂર્તિને પુરુષોત્તમ-પ્રભુ સ્વરૂપ કરી આપે, જીવને સંત-મક્ત-નિર્દોષ બનાવી દે, માટે શ્રીવલ્લભકુલ તો સર્વરૂપ છે. ૨૨. શ્રીહાકુરજી, શ્રીસ્વામિનીજી, લલિતાદિક-યૂથ, એ સર્વ લીલાપરિકર શ્રીવલ્લભાધીશમાં છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ આપ પણ તત્સ્વરૂપ છે.

શ્રીજીમુખ, દગસ્વામિની, નાના શ્રીગોસ્વામિ;
 મુખમહલ શ્રીમહાપ્રભુ, મુગ પદપદ નમામિ. ૨૩
 શ્રીવલ્લભ શ્રીજી જ છે, અધિક પણ કહેવાય;
 શ્રીજી મોટા સર્વથી, જેના આખ્યા જાય. ૨૪
 દામોદરદાસે કહ્યું શ્રીગુસાંધજી પ્રત્ય;
 દાનવડું (કે) દાની વડા, શ્રીવલ્લભવર સત્ય. ૨૫
 શ્રીવલ્લભકુલનું કયું, સઘળું ભાવે કૃપણ;
 સોંખ્યાથી સાધન વિના, સઘળી પૂરે તૃપ્ણ. ૨૬
 કૃપાપાત્ર મહાપ્રભુ તણે, કરે કૃપણ ત્યાં રક્ષ:
 અમિતદોષ અક્ષમ ક્ષમા, કરે નિજાધિક પક્ષ. ૨૭
 જે છે મહાપ્રભુ દૃઢાશ્રય, શુભ કૃતિ કરી ન અન્ય;
 તેને સહુ ફલ વણુશ્રમે, શ્રીહરિ માને ધન્ય. ૨૮

૨૩. શ્રીહરજી મુખારવિંદ છે. શ્રીસ્વામિનીજી નયનકમલરૂપા છે. શ્રીગુસાંધજી નાસિકારૂપ છે. સર્વ મલીને સમગ્ર મુખારવિન્દરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી છે, તેમના બે ચરણકમલે નમું છું. ૨૪. શ્રીમહાપ્રભુજી છે તો શ્રીજીજી અણ કેટલાક અંશમાં અધિક પણ છે, કેમકે સર્વથી મોટા શ્રીજી જે શ્રીમહાપ્રભુજીના આખ્યા જાય છે. ૨૫. અત્ર કવિવર પ્રાચીન ઐતિહાસિક પ્રસંગ યાંકે છે. શ્રીદામોદરદાસજીએ શ્રીગુસાંધજી પ્રતિ કહ્યું કે દાન મોટું કે, દાની-દાન આપનાર મોટા? ત્યારે એમ જ શ્રીપ્રભુએ આજ્ઞા કરી કે દાન આપનાર શ્રીવલ્લભવર જ મોટા છે. દાનરૂપ શ્રીજી તેમને આધીન છે. ૨૬. શ્રીવલ્લભકુલ જે જીવને સોંપે, તેણે કાંઈ પણ સાધન ન કર્યું હોય તો પણ તેની સર્વ તૃપ્ણા પ્રભુ પૂરે છે.

૨૭. અમિત-અપાર. અક્ષમ-નહિ ક્ષમા કરવાયોગ્ય. નિજાધિક-પોતાનાનો અધિક પક્ષ પ્રભુ કરે છે.

૨૮. શ્રીવલ્લભાધીશનો જેને દૃઢ આશ્રય છે, તેને ખીજ કરી શુભ કૃતિ કરવાની રહેતી નથી. તેને અધાં દ્રવ્યો વિનાશાસે મળે છે અને પલ્લ ધણુ તેને ધન્ય માને છે.

જેને શ્રીમહાપ્રભુ તણો, સહુ વાતે વિશ્વાસ;	
તેને કદા ન શોચવું, સહજે સહુ કૃપા પાસ.	૨૯
અષ્ટાક્ષર પંચાક્ષર સલાગવત ગ્રંથ સહિત;	
શ્રીવલ્લભના નામમાં, જે છે પૂર્ણ પ્રતીત.	૩૦
વ્રજસંજંધી સહુ વસ્તુસહ, કૃષ્ણ, રાધિકારાણી;	
શ્રીવલ્લભના નામમાં, સહુ આગ્યું વર વાણી.	૩૧
હૃદય ધ્યાન શ્રીકૃષ્ણ છખી, ધરે વદે મુખ નામ;	
શીઘ્ર કૃપે કેવળ રટણ, થાય અખંડ કામ.	૩૨
શ્રીવલ્લભ શ્રીવલ્લભજ, વિના ધ્યાન મુખ ગાય;	
સ્વેચ્છાએ તેને હૃદે, શીઘ્ર આવે વ્રજરાય.	૩૩
કૃષ્ણ નામથી અધિક શ્રીવલ્લભ ભાસે નામ;	
ત્યાં ચિંતન છખી ચિત્ત વસે, મહિં ન ચિંતન કામ.	૩૪

૨૯. શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો દરેક કાર્યમાં વિશ્વાસ રાખનારે કોઈ વાતે શોષ કરવાનો જ નથી, કેમકે સર્વ ક્ષણ સહજે જ પાસે આવે છે.

૩૦. અષ્ટાક્ષર શ્રીકૃષ્ણઃ નારણં મમ । પંચાક્ષર મંત્ર નાથાશંકરે, કદપી કાઢેલા નમઃકૃષ્ણાય એ નથી, પરંતુ અલ્પસંજંધ મંત્રમાંનો છેલ્લો મંત્ર છે, જે માત્ર પવિત્ર હોઈએ ત્યારે જ બોલી શકાય છે, અહિં તે પ્રકટ કરવો એ માર્ગમર્યાદાનું અતિક્રમણ ક્યાં બરોબર છે. અષ્ટાક્ષર વગેરે સર્વ શ્રીવલ્લભનામમાં આવી ગયું છે, જે પૂરો વિશ્વાસ અને ભરોસો છે તો.

૩૧. વર-ત્રેટ-ઉત્તમ વાણી. સ્પષ્ટ છે.

૩૨. શ્રીકૃષ્ણની કોટિકંઠર્પલાવણ્યમય છખી હૃદયમાં સ્થાપે અને મુખથી નામ જપે તો પ્રભુ પ્રસન્ન થાય, અહિં તો માત્ર શ્રીવલ્લભનું નામ જ રટવાથી શીઘ્ર ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય અને અખંડ કામ થઈ જાય.

૩૩. વધારે તો શું, પણ શ્રીવલ્લભનું નામ જપવાથી, પ્રભુ પણ સ્વેચ્છાથી હૃદયમાં પધારે છે.

૩૪. તેથી શ્રીકૃષ્ણનામથી શ્રીવલ્લભનામ અધિક છે. શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતન કરવાથી પ્રભુ ચિત્તમાં વસે છે, અહિં ચિંતનનું કામ નથી; માત્ર નામનું જ કામ છે.

કાચિક,વાચિક, માનસિક, સાંસર્ગિક અકથિતપાપ;
ભસ્મીભૂત તત્કાલ ઇકિ, વદલભ નામ પ્રતાપ.

૩૫

છંદ રસાવલાં.

શ્રીવદલ લે નામ, તે જ સેવા હુરિ માને;
કૃષ્ણાધરઅમૃતનો, સ્વાદ પ્રાપ્ત શ્રમ નાને.

૩૬

વશ તેને વ્રજરાય, સ્ફુરે ભક્તિમાર્ગસહુ;
સેવારસનો સ્વાદ અનાયાસે પામે બહુ.

૩૭

લીલાસહુ શ્રીનાથ વસે હૃદયામાં આવી;
ઈષિત પૂરણ કામ ગમે હુરિ લીલા ગાવી.

૩૮

શ્રીવદલભનામમાં શુભ કૃતિ સર્વે આવી;
જાપક જન પદરેણું, વિશ્વપાળને બતાવી.

૩૯

૩૫. કાચિક-દેહથી થયેલાં, વાચિક મુખથી થયેલાં, માનસિક મનથી થયેલાં સાંસર્ગિક-સંસર્ગથી થયેલાં-અકથિત ન કહી શકાય તેવાં પાપો, તત્કાલ ભસ્મીભૂત-મળી જાય થઈ જાય છે, એવો શ્રીવદલભ નામનો પ્રતાપ છે.

૩૬. પ્રભુ પણ જીવ જો શ્રીવદલભ નામ લેતો હોય તો પોતાની સેવા આની લે છે. વધારે તો શું, પણ શ્રીકૃષ્ણાધરતમના આસ્વાદરૂપ પરમ ફલની પ્રાપ્તિ માત્ર નામચહુરૂપ નાના શ્રમથી જ થાય છે.

૩૭. વ્રજરાય શ્રીકૃષ્ણ. અનાયાસે-પ્રયાસ વિના જ સેવારસનો સ્વાદ મેળવે છે.

૩૮. શ્રીનાથજી લીલા સાથે હૃદયમાં વસે. ઈષિત-ઈચ્છેલું પૂરણ કામ-મનોરથ પૂરા કરે. એમને એમ પ્રભુ લીલા ગાતાં કંટાળો-અરુચિ હલવે, પરંતુ શ્રીવદલભનામ લેતાં પ્રભુલીલા નિરંતર ગાવી ગમે છે.

૩૯. શ્રીવદલભના જ નામમાં સર્વ સુકૃતિ આવી જાય છે. તે નામને જાપનારનાં ચરણની રજ કોઈ રાજાને કથ્યાણુ માટે કોઈ ભગવદીયે બતાવી

સહસ્ર નામ શ્રીકૃષ્ણ, એક શ્રીવલ્લભ કેરું;
શ્રીહરિ ઇચ્છા કહ્યું સુકૃતદશશતનું કેહેરું. ૪૦

શ્રીગુરુ ભક્ત ભગવંતાદિક, મહાપ્રભુ સહુ સંભવ;
શ્રીવલ્લભનામમાં સર્વ છે, સંશય નહિ લવ. ૪૧

“સવકો પ્રિય સવકો સુખદ હરિઆદિક સવધામ;
વ્રજલીલા સવ સ્મરત શ્રીવલ્લભ સુમરત નામ. ૪૨

નામ પુષ્ટિમર્યાદકો કૃષ્ણ યુગ સૃષ્ટિકામ;
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠલ પુષ્ટ પુષ્ટ કુલ નામ.” ૪૩

જગત્ જપે નૃપ નામ રહ્યો જશ સધળે ફેલી;
પદ્મચણીનું નામ લહે રહેજે રંગમહેલી. ૪૪

પુષ્પાત્મક હરિનામ સુગંધે સહુ કોઈ જાણે;
મહાપ્રભુ નામ ફેલાત્મક પરિમલ પાસના માણે. ૪૫

છે, એવા કોઈક કથાપ્રસંગનો આધાર લઇને કવિશ્રી કહે છે, એમ સમ-
જાય છે. ‘ વિશ્વને પાલન કરનાર છે. ’ એવો નાથાશંકરનો અર્થ અત્ર
જણાતો જ નથી.

૪૦. પ્રભુનાં હજારવાર નામ લો, અને શ્રીમહાપ્રભુનું એકવાર લો
અને પરોપર છે. એમ શ્રીહરિએ સ્વેચ્છાથી કહ્યું છે. દશશત એક હજાર
સુકૃત-પુણ્યનું હોર-મંદિર છે. દેરું, એવો પાઠ કહીને, તેનો દગલો એવો
અર્થ કરીને એક ટીકાકારે વિચિત્ર અર્થ કર્યો છે.

૪૧. શ્રીગુરુ વગેરેનો શ્રીમહાપ્રભુનાં જ સંભવ છે. શ્રીવલ્લભના નામમાં
સર્વ આવી જાય છે, એમાં લવ-લેશ પણ સંદેહ નથી. ૪૨-૪૩. કોઈ
વ્રજભાષાના ગ્રંથમાં સંગ્રહ કરેલાં કોઈ ભગવદીયના વચનનો ઉપન્યાસ અત્ર છે.

અર્થ—સર્વને પ્રિય અને સર્વને સુખ આપનાર અને પ્રભુ આદિ
સર્વનું સ્થાનરૂપ, એવું શ્રીવલ્લભનામ સ્મરણ કરવાથી. શ્રીવ્રજની નિત્યલીલાનું
સ્વતઃસ્મરણ થઈ જાય છે. સમ્મવામિ યુગે યુગે એ વાક્યાનુસાર યુગ
યુગમાં સૃષ્ટિની કામના ઇચ્છા કરનાર શ્રીકૃષ્ણનું નામ તો પુષ્ટિમર્યાદામાં
છે, અર્થાત્ પુષ્ટિ એટલે કેવલ અનુગ્રહ અને મર્યાદા એટલે વૈદિક કર્મ

કૃષ્ણનામ માહાત્મ્ય, શ્રુતિ સ્મૃતિ સર્વ વખાણે;
શ્રીવલ્લભનો નામપ્રભાવ અનુભવી જાણે. ૪૬

હીરાત્ન પરીક્ષા જ્યમ સહુ ઝવેરી માહર;
અદૃશ અમૂલ્ય ચિંતામણિ શું લહે મતિ બાહર. ૪૭

વિરલ નામ પણ લહે દૃષ્ટિગોચર નથી કેની;
તે માટે શું ચિંતામણિ ક્યહું એ પાણુ છેની? ૪૮

બંદીજન નૃપ સુદૃશ સભા પર્યંત વખાણે;
રંગમેહેલ રાણી વૃત્તાંત અનુભવી જાણે. ૪૯

માર્ગના નિયમ, એ બંનેનાં મિશ્રણથી યુક્ત છે અને શ્રીવલ્લભ અને શ્રી-
વિઠ્ઠલ અને તેમના કલતું નામ તો પુષ્ટ પુષ્ટ માત્ર અનુગ્રહરૂપ જ નામ
છે. આ કડીઓનો અન્યમાર્ગીને અર્થ જન્માતરમાં પણ સમજાય નહિ.
એમ રા. નાથાશંકની વિચિત્ર ટીકા ઉપરથી અનુભવાય છે. ૪૪-૪૫.
રાજતું નામ તેનો યશ દેલાયલો હોવાથી જગત જપે, પરંતુ પટરાણીનું
તો રંગ મહેલમાં વસનાર જ જપે છે. તેમજ શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીવલ્લભનામમાં
સમજવું. ૪૫ મી કડી સ્પષ્ટ છે પરિમલ-સુગંધ

૪૬. ઉપરની દષ્ટાંતરૂપ કડીઓને સિદ્ધાંતમાં ગુથે છે. શ્રુતિ-વેદ

૪૭-૪૮. હીરા અને રત્નોની પરીક્ષા બધા ઝવેરીમાં હોય છે. અદૃશ
નહિ જોવામાં આવેલા અમૂલ્ય ચિંતામણિનું સ્વરૂપ એ બાહર બુદ્ધિ ચલા-
વનારા કેમ જાણી શકે? ચિંતામણિનું નામ પણ કોઈ વિરલા જ લે
છે; કેમ કે તે દૃષ્ટિગોચર પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી, તેથી ચિંતામણિ કોઈ ઠેકાણે
છે જ નહિ, એમ માની શકાય નહિ, તેવી જ રીતે શ્રીવલ્લભનામનો અનુ-
ભવ ન થયો હોય એટલે એમ ન માની શકાય કે તેમાં તેટલો અમલાર
નથી? અર્થાત્ અનુભવીઓ તો એમાં સર્વસ્વ અનુભવે છે.

૪૯. બંદીજન સ્તુતિ કરનારાઓ. સુદૃશ સદીર્ઘ. રંગમેહેલ રાણીનો
વૃત્તાંત તો અનુભવી જ જાણે છે. તેમ જ શ્રીવલ્લભરૂપ શ્રીસ્વામિનીશ્વર
સ્વરૂપ તો વિરલા જ જાણે છે, પિછાને છે.

મહાપ્રભુ શ્રુતિપ્રતિપાદરૂપ રસિયાં મન ભાવ્યું;	
નિગમ કૃષ્ણ છબી વરણી ત્યાં શું શ્રીમુખ ન આવ્યું ?	૫૦
નિગમઅગમ મહાપ્રભુ નિગમપ્રતિપાદિત કહિએ;	
કૃષ્ણવદન શ્રીવદ્ભભ કાન્તિ અનલ પણ લહિએ.	૫૧
જગત્ પ્રિય શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે, સહુકેતું જીવન;	
તે શ્રીજીતું શ્રીવદ્ભભમાં નિત્ય લુપ્ધમન.	૫૨
જે જન ઉપર વહાલ ઘણું વ્રજપતિને આવે;	
તેને શ્રીમુખ શ્રીવદ્ભભ જપ નામ ખતાવે.	૫૩
આખ્યાં જીવને નામ બહુ, વચન ગોપાળ ગાયું;	
અષ્ટાક્ષર સંગે વદ્ભભાદિ નામ અપાયું.	૫૪
ટીકાકાર શ્રીવ્રજભરણજી, પ્રકાશ્યું હાર્દ;	
તે સમજ્યા જન કૃપાપાત્ર હરિ બુદ્ધિ વિશારદ.	૫૫

૫૦. વળી શ્રીમહાપ્રભુનાં સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન શ્રુતિ-વેદ પણ કરે છે. તે જ સ્વરૂપ રસિકોને ગમ્યું છે. વેદમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, તેમાં શું શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિંદરૂપ શ્રીમહાપ્રભુનું વર્ણન નથી આવતું ?

૫૧. છે તો પોતે નિગમ-વેદથી અગમ્ય નહિ જણાય તેવા તથાપિ નિગમપ્રતિપાદ્યં યત્ એ શ્રીગુસાંધજીની આજ્ઞા પ્રમાણે વેદપ્રતિપાદ પણ છે. શ્રીકૃષ્ણના મુખકમલના અધિષ્ઠાતા અગ્નિ તસ્માદગ્નિરજાયત એ વેદ વાક્યાનુસાર. તે જ શ્રીવદ્ભભમુખારવિંદની કાંતિ તે જ અગ્નિ અને તે જ શ્રીવદ્ભભ પ્રભુ.

૫૨. જે શ્રીજી-જગતના પ્રિય છે, અને સર્વના જીવનાધાર છે, તેમનું પણ મન શ્રીવદ્ભભમાં નિત્ય લોભાયકું છે.

૫૩. સ્પષ્ટ છે. વ્રજપતિ શ્રીકૃષ્ણને.

૫૪-૫૫. સર્વ જીવને નામ આખ્યાં, એટલે “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણું મમ” એ અષ્ટાક્ષરનું ઘન કર્યું, અને પ્રભુનું વચન પણ ગાયું, તે જ અષ્ટાક્ષરની જ સાથે શ્રીવદ્ભભનામ પણ અપાયું છે, એક શ્રીકાકુરજીતું જ નામ અપાયું

શ્રીમદ્વિઠ્ઠલવંશ પુષ્ટ ભગવદ્દીય સહુ ભાખ્યું;
 શ્રીવલ્લભ સર્વોપરિ નામ દેવીને દાખ્યું. ૫૬
 પૂર્વવચન પણ પ્રમાણ ઉત્તર વચન ન જ્યાં લાગી;
 પછી ઉત્તર જ પ્રમાણ, ન ઉત્તર તે થકી ત્યાંલગી. ૫૭
 રામાનુજ શ્રીજગન્નાથજી શ્રુતિ હઠ ઝાલી;
 સત્યોત્તર વચપૂર્વ વેદવચ જશે શું ખાલી? ૫૮
 અરુચિ આવી સુણી પ્રભુજી ગરુડને આસા આપી;
 નાખ્ય દૂર સહશિષ્ય કહી હરિ નિજરૂચિ સ્થાપી. ૫૯
 ત્યમ ગુરુ અષ્ટાક્ષર દર્ષ પ્રમાણ રીતિ રાખી;
 પછી ગુરુ શ્રીવલ્લભ જ કહે કરુણા ગો ભાખી. ૬૦

નથી. આ હાર્દ-હૃદયનું રહસ્ય શ્રીઅષ્ટાક્ષરવિવરણના દીક્ષાદાર શ્રીવલ્લભરણુ દીક્ષિતજી મહારાજે પ્રકાશ્યું છે. તે રહસ્ય દૃપાના પાત્ર છે, અને બુદ્ધિવિશારદ-પ્રવીણ છે, તે જ સમજ્યા છે, ખીજ નહિ.

૫૬. શ્રીવિઠ્ઠલવંશ પુષ્ટ જ છે એમ સર્વ ભગવદ્દીયે ભાખ્યું છે. અને દેવીને તો સર્વથી અધિક શ્રીવલ્લભનામ જ અધિક છે, એમ જણાયું છે.

૫૭. જ્યાં સુધી ઉત્તર-પછીનું વચન નથી, ત્યાં લગી પૂર્વ વચન જ પ્રમાણ છે, અને ઉત્તર વચન થયા પછી તે ઉત્તર વચન જ પ્રમાણ છે, પરંતુ તે પણ ત્યાં લગી કે જ્યાં લગી ઉત્તર વચન (ખીજું) થયું નથી; એ એક નિયમ છે.

૫૮-૫૯. ઉપરના નિયમને દૃષ્ટાંતથી દઢ કરે છે. શ્રીજગન્નાથપુરીમાં શ્રીરામાનુજચાર્યજીએ શ્રુતિ-વેદની હઠ પકડી, કે સત્યરૂપ ઉત્તરથી વેદવચન શું મિથ્યા થશે? આવો દુરાચર જોઈને પ્રભુને અરુચિ આવી, અને ગરુડ-જીને આસા દીધી કે એને શિષ્ય સાથે દૂર ફેંકી દે. એ પ્રમાણે કરીને પોતાની રાચ પ્રભુએ સ્થાપી.

૬૦. તે જ પ્રમાણે પ્રમાણમર્યાદાની રીત રાખવાને શ્રીગુરુએ અષ્ટાક્ષરનું દાન કરીને વેદાસા જાળવી; પરંતુ પછીથી તો કરુણા ગો-કરુણામય વાણીવડે એમજ આસા કરી કે, શ્રીવલ્લભ કહેા. શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ પહેલું વચન છે, અને શ્રીવલ્લભ એ ખીજું વચન છે, તેથી સુખ્ય શ્રીવલ્લભ નામ જ સમજવું.

- ગુરુના ઉત્તર વચનતણી પુષ્ટિ કરી શ્રીજી;
તદપિ પૂર્વ હઠ ધરે જાય ગુરુ ગોવિંદ ખીજી. ૬૧
- કુલનિકંઢન અથ ધર્મ ન અડચું હરિ આજ્ઞાપાળી;
હરિ કહું કર્યું ન, 'નરકુંજર' કહી અંગુલિ ગાળી. ૬૨
- જેને આજ્ઞા થાય રીત એ તેની ભાખી;
ખીજી સહુને પ્રમાણ રીતિ રહેવી રાખી. ૬૩
- શ્રીગુરુ વહાલા ઘણા તેથી રાધાવર રાજી;
પ્રભુ પ્રિય અતિ, ગુરુગૌણ, તેથી જીતાય ન ખાજી. ૬૪
- હરિ રૂઠે ગુરુ રાખે ગુરુ રૂઠાં ન કોઈ;
તે માટે ત્યમ કરવું જેમ શ્રીગુરુ રૂચિ હોઈ. ૬૫

૬૧. ગુરુશ્રીના ઉત્તર પછીના વચનને શ્રીજીએ પણ પુષ્ટિ આપી, તથાપિ જો પહેલું જ વચન હઠ કરીને પકડી રાખે તો ગુરુ અને ગોવિંદ ખીજી જાય—નારાજ થાય.

૬૨. યુધિષ્ઠિર રાજાને સમગ્ર કૌરવકુલને સંહાર કરવાનું પાપ ચોટ્યું નહિ, કેમકે તે કાર્ય પ્રભુની આજ્ઞાથી જ કર્યું છે, પરંતુ પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે નહિ કરતાં ધર્મનું અભિમાન રાખીને નરો વા કુજરો વા કહેવા ગયો, તો પાપ લાગ્યું અને હિમાલયમાં એક આંગળી ગળી ગઈ.

૬૩. જે માત્ર દૃઢ વિશ્વાસવાળા હોય, આતંકવૃત્તિના હોય, તેને માટે એ રીત છે, બાકી ખીજી વેઠીયાઓ માટે તો વેદમાર્ગની પ્રમાણની રીતમાં જ રહેવાનું કહ્યું છે.

૬૪. ગુરુને અધિક માનવાથી પ્રભુ રાજી રહે છે. પ્રભુને પ્રિય માને, ગુરુને ઉતરતા માને તો બાજી જીતાવી મુશ્કેલ છે.

૬૫. સ્પષ્ટ છે. પદ્મપુરાણે—દરૌ રુદે ગુરુસ્વાતા ગુરૌ રુદે ન કથન ॥ તસ્માત્ સર્વપ્રયત્નેન ગુરુમેવ પ્રસાદયેત્ ॥ આ શ્લોકનો અનુવાદ. રૂચિ—કૃપા—અનુગ્રહ.

જેને વશ હુરિ તેની સિક્કારસનું બળ મોટું;
તેવણ કોટિ પ્રયત્ન કરે, તે બળ અતિ છોટું. ૬૬

કશું ન કરવું પડે હોય, ગુરુ શું દૃઢ ભરોસો;
તેમાં સહુ સાધન, રજે રાખવો ન સાંસો. ૬૭

સંમોહી ગુરુ રામ, લોભી તે વામન જાણો;
ક્રોધી ગુરુ નૃસિંહ, કામી તો કૃષ્ણ પ્રમાણો. ૬૮

જો ગર્વી તો ચરશુરામ માત્સર્ય વ્યાસજી;
પણ ન ચળે હરિભાવથકી તે સત્ય દાસજી. ૬૯

૬૬. જેને પ્રભુ વશ હોય તેની સીકારસનું બલ મોટું હોય જ તેમાં આશ્ચર્ય શું ? તેની સિક્કારસ વિના કોટિ પ્રયત્ન કરતાં પણ જે બલ પ્રાપ્ત કર્યું, તે ગુરુબલ પ્રાપ્ત થાયું જ છોટું-તુચ્છ છે.

૬૭. ગુરુમાં દૃઢ ભરોસો-વિશ્વાસ હોય તો પછી તેને કાંઈ સાધન કરવાનાં રહેતાં નથી, તે વિશ્વાસમાં જ બધા સાધનો આવી જાય છે, એમાં રજ પણ સાંસો-સંદેહ નથી.

૬૮. ગુરુને સાક્ષાત્ પ્રભુસ્વરૂપ માનવામાં, મોહલોભાદિક જે દોષો ગુરુમાં જોવામાં આવે, તે પ્રતિબંધક થઈ પડે છે, તેથી તેનું રહસ્ય કવિ જણાવે છે. જો ગુરુમાં મોહ જણાય તો શ્રીરામચંદ્ર સમજવા. જેમ તેઓ મર્યાદાપુરૂષોત્તમ છતાં શ્રીસીતાજીમાં અત્યંત મોહયુક્ત થયા હતા. લોભી ગુરુ તો વામનસ્વરૂપ માનવા. ક્રોધી હોય તો નૃસિંહરૂપ જાણવા. કામી હોય તો કૃષ્ણ માનવા. જો દોષ છે, તે જ શત્રુ ગણાય છે, તે જ દોષો જીવોમાં હોય છે. અને પ્રાકૃતાતુકરણ કરવામાટે ગુરુપણ એ દોષોમાંના કોઈ દોષો દેખાડે તો તે તે દોષનો આભાસ જેમાં થાય છે, તેનું ભગવત્સ્વરૂપ ગુરુનું માનવું. નાથાશંકર આ હાઈ કળી શક્યા નથી, અને કાંઈ ઉલટો જ અર્થ બાંધે છે.

૬૯. સ્પષ્ટ છે. ગુરુમાં પૂર્વોક્ત જ દોષ જણાય, તો પણ રામ વગેરે સ્વરૂપની જ ભાવના લાવે, હરિભાવ સિવાય બીજો જે લાવે જ નહિ, તે ખરેખરો દાસ છે, એમ સમજવું.

ગુરુમાં શ્રીભગવંત સંત આદિ સંહુ સેવા; બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ શેષ શકાદિ સુદેવા.	૭૦
ગુરુ અપરાધે કૃષ્ણદાસ પ્રેત યોનિ પામી; શ્રીજી દર્શ પણ શ્રીવિકૃલ તે નવ વામી.	૭૧
શ્રીવલ્લભ શ્રીપુરુષોત્તમ કેા કહે ક્યમ કહીએ? તેની વાત સ્વરૂપમાં કહું સુણી સંશય દહીએ.	૭૨
શ્રીવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણ વસ્તુ શ્રીવિકૃલ ભાખ્યું; શ્રીરામરૂપ શ્રીવલ્લભ કપિપતિને દાખ્યું.	૭૩
શ્રીનાથજી સ્વરૂપ પરમાનંદદાસે બોલ્યું; વળતી નામ નિવેદન લીધું, વિરહ દુઃખ બોલ્યું.	૭૪

૭૦. ગુરુર્વદ્યા ગુરુર્વિષ્ણુર્ગુરુર્દેવો મહેશ્વરઃ । ગુરુઃ સાક્ષાત્ પરંબ્રહ્મ તસ્મૈ શ્રીગુરુવે નમઃ । એ શ્લોકનો ભાવાર્થ. શકાદિ-ઈ. વગેરે.

૭૧. શ્રીકૃષ્ણદાસ શ્રીનાથજીના અધિકારી હતા, તેમના હાથે શ્રી-ગુરુસાંબંધનો અપરાધ થયો અને તેથી પ્રેતયોનિને પ્રાપ્ત થયા એમ ભાષાના અર્થોમાં જણાય છે, તેનું ઉદ્ધારણ આપીને કવિ કહે છે કે, પ્રભુના દર્શન તો પ્રેતયોનિમાં પણ કૃષ્ણદાસને થતાં હતાં, પણ ગુરુકૃપા જ્યાં સુધી થઈ નહિ ત્યાં સુધી મુક્તિ થઈ નહિ.

૭૨. કોઈ કહે છે કે શ્રીવલ્લભને પૂર્ણ પુરુષોત્તમ કેમ કહેવાય ? તેનું સમાધાન કરતાં કવિ કહે છે કે, હું તે વાત યોગમાં કહું છું, તેથી તમે સદેહને બાળી નાંખો.

૭૩. શ્રીવલ્લભ, શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીવિકૃલ એ ત્રણ એક સ્વરૂપ છે એ તો કહું જ છે. તે સાક્ષાત્ છે, તેમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો દર્શાવે છે કપિપતિ-હવમાનજી.

૭૪. તેવી જ રીતે આટલે સખામાંના પરમાનંદદાસજીને શ્રીમહાપ્રભુજીન સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપે દર્શન થયાં હતાં. તેથી તેમણે શરણ ગમન અને આત્મનિવેદન કરીને વિરહદુઃખ, પ્રભુથી વિખુટા પડ્યાનું દુઃખ બોલ્યું.

રૂપ : દારિકાધિપ મધ્યા રાવળ દરશાવરુ,
શ્રીવલ્લભ દરુણાનિધાન કીધુ જન લાખ્યુ. ૭૫

પાવક પોશભરી ગુરુ ધર કૃષ્ણદાસ મેધન;
મહાપ્રભુ પુરુષોત્તમ ન હોયતો બળને મમ તન. ૭૬

દાઝયા નહીં કર કિંચિત ગુરુપર ગ્લાનિ આવી.
અન્યાશ્રય છોડવ્યો મહાપ્રભુ દરુણ લાવી. ૭૭

શ્રીગોપીજનવલ્લભ શ્રીહરિ સરસ્વતી નાયક;
અમો જ છું શ્રીમદાચાર્ય શ્રીમુખના વાયક. ૭૮

શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ વંશ સહિત પરમેશ્વર;
ભાખ્યું છે બ્રહ્માંડ પુરાણે વ્યાસ મુનિવર. ૭૯

૭૫. પદ્મારાવળને શ્રીદારિકાધીશ રૂપે દર્શન દીધાં. શ્રીવલ્લભ તો દરુણાના નિધાન છે, તે નિજ જનના મનને જે ભાવે છે તે કરે છે.

૭૬-૭૭. કૃષ્ણદાસ મેધનને પોતાના ગુરુ સાથે વાદવિવાદ થયો, અને ત્યાં શ્રીવલ્લભ સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે એમ ખાતરી કરી આપવાને પોતે પાવક અગ્નિનો-પોસ-ખોખો ભરીને કહ્યું કે શ્રીમહાપ્રભુ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ ન હોય તો મારું શરીર બળને. જ્યારે અગ્નિથી હાથને દાહ થયો નહિ ત્યારે પોતાના પેલા ગુરુ ઉપર ગ્લાનિ-તિરસ્કાર યુક્ત ભાવના થઈ. એવી રીતે પોતાનું પ્રતાપબલ જ તાવીને શ્રીમહાપ્રભુએ અન્યાશ્રય છોડાવ્યો.

૭૮. શ્રીમુખોધિનીશ્રીમાં પોતે જ શ્રીમુખે આજ્ઞા કરી છે. ન હાન્યો વાગધીરાચ્છુતિગણવચસાં માવમાજ્ઞાતુમીષ્ટે વગેરેથી શ્રીગુસાંધ પણ આજ્ઞા કરે છે. શ્રીમુખવાક્ય એ છે કે, અર્થે તસ્ય વિવેચિતું નહિ વિમુર્વેશ્વાનરાદ વાક્રપતેરિત્યાદિ । સરસ્વતીનાયક એટલે સરસ્વતીના નાથ.

૭૯. કૃષ્ણો બુદ્ધો વિટૂલેશઃ કલ્કિઃ દુષ્ટનિકન્દનઃ ॥ પૂર્ણઃ કૃષ્ણો બુદ્ધશ્રાંશઃ અસમાનન્દાવિદ્વલઃ । એ બ્રહ્માંડપુરાણનાં વાક્યોને આધારે કવિવર કહે છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્ય રૂપે પ્રકટવું છે મારે;

પામે કૃષ્ણ કહ્યું અર્જુન સમજવું તારે. ૮

શ્રુતિ રહસ્ય ગ્રંથ શ્રુતિ “ નમો બ્રહ્મણે ” જોને;

શ્રીવલ્લભ મહાવિષ્ણુ કહ્યા છે સંદેહ જોને. ૮૧

✓ પ્રકટ પહેલી નરસિંહ મહેતે ગાંધ વધાઈ;

“શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ પ્રકટ થશે જનરાઈ. ૮૨

કરશે પ્રકટ પુષ્ટિમાર્ગ ત્યાં જે અનુસરશે;

કેવળ શરણુ યાત્રાથી નિઃસાધન ભવ તરશે.” ૮૩

પ્રમાણ ઇત્યાદિક અનેક છે ક્યાં લગી કહિએ?

શ્રીવલ્લભ નહિ કૃષ્ણ કહે તે આસુર લહિએ. ૮૪

૮૦. પદ્મપુરાણમાં અર્જુન પ્રતિ પ્રભુએ કહ્યું છે શ્રીવલ્લભસ્વરૂપે મારે કલિમાં પ્રકટવું છે. વલ્લભો હ્યમિરૂપઃ સ્યાદ્વિટ્કુલઃ પુરુષોત્તમઃ । અમિરૂપો દ્વિજાચારો મવિષ્યામીહ મૂતલે ।

૮૧. ઉપબૃંહણુરૂપ પુરાણોનાં પ્રમાણો કથીને વેદનું પ્રમાણ બતાવે છે. શ્રુતિરહસ્ય નામનો ગ્રંથ કાશીવાળા શુદ્ધાદૈત્યમાર્તંડકાર શ્રીગિરિધરજીએ કરેલો છે; તેમાં જે જે વેદમંત્રોમાં શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, તે મંત્રોનું ઉદ્ધંકન કરીને તેના અર્થ લખ્યા છે. નમો બ્રહ્મણે એ મંત્રવેદનો મંત્ર છે, તેમાં નમો વિષ્ણવે વૃહતે કરોમિ એ છેલ્લા વાક્યમાં બૃહદ્ વિષ્ણુ-મહાવિષ્ણુ-સ્વરૂપે શ્રીમહાપ્રભુને ઓલખાવ્યા છે. આ મંત્રનો અર્થ ઘણો જ સુંદર છે, પરંતુ વિસ્તારભયથી અહિં આપી શકાયો નથી.

૮૨-૮૩. શ્રીમહાપ્રભુજીનાં પ્રાકટ્ય પહેલાં નરસિંહ મહેતે વધાઈ ગાઈ છે. જેમ કે-“ શ્રીવલ્લભ વિકૃલ ભૂતલે પ્રકટીને પુષ્ટિમાર્ગને વિશદ કરશે. જે કોઈ જન શરણુ જશે તેનો વિના સાધને ઉદ્ધાર કરશે. ” આ પદ પોતાના નરસિંહ મહેતાના કાવ્ય સંગ્રહમાં છાપતાં ‘ શુજરાતી ’ના તંત્રી સ્વર્ગસ્થ સા. ઇચ્છારામે જે કાંઈ લખ્યું છે, તેનો સમર્થ પ્રત્યુત્તર રા. તેલીવાલાએ ‘ પુષ્ટિભક્તિસુધા ’માં આપેલો હોવાથી અત્ર તેની ઉપેક્ષા કરી છે.

૮૪. પ્રમાણો તો ઘણાં છે. ક્યાંસુધી કીધા કરીએ ? છેવટે એટલું જ કે શ્રીમહાપ્રભુને જે કૃષ્ણ ન જાણે, તે આસુર સમજવો.

મહાપ્રભુ પ્રકટ પ્રતાપ સહજ સહુ શ્રીહરિ દેખે;
 ત્યાં પ્રમાણની ઇચ્છા રાખે જડ સુજ લેખે. ૮૫
 પ્રમાણ બલ પુરુષોત્તમ, શ્રીમહાપ્રભુજીને જાણે;
 દીપક વડે દિવાકર દેખે તે જ પ્રમાણે. ૮૬
 શુદ્ધ દેવી જો હોય સહજ મહાપ્રભુ રૂચિ આવે;
 આસુરી લખે પ્રતાપ તદ્દપિ તે શરણે નાવે. ૮૭
 તેજઃપુંજ મહાપ્રભુ દમલાના ભાષ્યે દીઠા;
 તોપણ શરણ ન ગયા દેવી વણ હરિ ન મીઠા. ૮૮
 પ્રકટ પ્રતાપ મહાપ્રભુ મેઘન ગુરુએ જોયો;
 તદ્દપિ શરણ ન ગયો આસુરી અવસર ખોયો. ૮૯
 નિગમાગમ પુરાણ સુણી શ્રીહરિ વા'લા લાગે;
 ત્યમ શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ પર પ્રીત ન જાગે. ૯૦
 શ્રીગોકુલેશ નિજસેવક પ્રત્યે એમ લાખ્યું;
 શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ રૂપ ગૂઢ ઘણું દાખ્યું. ૯૧

૮૫. જ્યાં પ્રતાપ પ્રત્યક્ષ દેખાતો હોય, ત્યાં શું પ્રમાણ છે એમ પૂછવા નિકળે તેને કવિવર કહે છે કે તે મારા હિસાબે પહેલા નંબરનો મૂર્ખ છે !

૮૬. પૂર્ણપુરુષોત્તમરૂપ શ્રીવલ્લભાધીશને પ્રમાણબલથી જોવા નિકલ્યું, તે દીવો હાથમાં લઈને સૂર્યને જોવા જવા જેવું ગણાય છે.

૮૭-૮૮. શુદ્ધ દેવી જીવ હશે, તો સહજમાં જ શ્રીમહાપ્રભુ ઉપર રુચિ આવશે. આસુરીને પ્રતાપબલ તો તેવો જ જણાશે, પરંતુ તે શરણે નહિ જ આવે. દામોદરદાસજીના ભાષ્યે શ્રીવલ્લભાધીશ્વરને સાક્ષાત્ તેજસ્સ્વરૂપ જોયા, પરંતુ શરણે ન ગયા. એવું કારણ એ જ કે દેવી જીવને જ પ્રભુ મિઠા લાગે છે, આસુરીને કદાપિ નહિ.

૮૯. વળી ઉપર કહી ગયલા દૃષ્ટાંતનો વિચાર કરતાં પણ જણાશે કે કૃષ્ણદાસ મેઘનના ગુરુએ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો પ્રત્યક્ષ પ્રતાપ જોયો, પરંતુ તે શરણે ગયો નહિ, કેમકે તે આસુરી છે, માટે જ તેણે આવેલો વખત અર્થ ગુમાવ્યો.

૯૦-૯૧. નિગમ-વેદ અને આગમ-શાસ્ત્રો સાંભળીને પ્રભુ ઉપર પ્યાર

કેવળ નિજકરુણાથી નિજ પ્રીતિ કે પામે;

કે શ્રીજી અતિકૃપા ઉપાય અવર નહિ નામે.

૯૨

“મૈયા મનોરથ ચોં કરે, યશુમતિ જાકો નાહું;

યહ ફલ દીજે રસિકકું શ્રીવલ્લભ ગુન ગાહું” રૂ.

૯૩

“ મરોંસો શ્રી વલ્લભ હી કોં રાખો;

સઘરે કામ સરેંગે છિનમેં ફનહીકેં ગુન માખો

૯૪

* મરોંસો દહ ફન ચરનન કેરોં;

શ્રીવલ્લભનચંદ્ર છટાવિનસવ જગમાંઝ અંધેરો.રૂ.

૯૫

થાય, પરંતુ તેવી રીતે કાંઈ શ્રીવલ્લભવિકૃલમાં પ્રીતિ જાગે નહિ. એ પ્રમાણે શ્રીગોકુલનાથજીએ શ્રીગુસાંધજીના ચતુર્થ કુમારે પોતાના સેવકપ્રતિ કહ્યું છે. વળી જણાવ્યું કે શ્રીવલ્લભાધીશ્વર અને શ્રીગુસાંધજીનું સ્વરૂપ સગળવું ઘણું જ કઠિણ છે, કેમકે તે ગૂઢ ઘણું જ ગુપ્ત છે.

૯૨. તે સ્વરૂપ બે ઉપાયથી જ ઓળખી શકાય છે. એક તો પોતે જ કૃપા કરે તો માત્ર કરુણામલથી તેને પ્રીતિ ઉદ્ભવે. કાંતો શ્રીહાકુરજીની અત્યંત કૃપા થાય તો શ્રીવલ્લભાધીશ્વર અને શ્રીવિકૃલનાથજીના સ્વરૂપ ઉપર પ્રેમ થાય. બીજા ઉપાયનું નામ નિશાન ન મળે.

૯૩-૯૪. કીર્તનોનાં પ્રમાણો આપે છે. શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે, મૈયા-માતા એમ મનોરથ કરે છે, જાકો-જેમનું નામ શ્રીયશોભતિ છે. આ ફલ છે, તે રસિક-શ્રીહરિરાયજીને આપો, તો નિરંતર શ્રીવલ્લભ ગુન ગાઉ. સરેંગે-અધાં કાર્યો એક ક્ષણમાં સફલ થશે, જે એના જ ગુણો ગાશે તો. વ્રજભાષાના આ પદો નાથાશંકરે અશુદ્ધ છાપ્યાં છે, એટલું જ નહિ પણ તેના અર્થ પણ ગમે તેમ ગળાડાવ્યા છે !

૯૫. પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીસૂરદાસજીના તિરોધાન સમયે કોઈ ભગવદીયે તેમને વિનતિ કરી કે આપે શ્રીહાકુરજીનાં કીર્તનો તો અનેક ગાયાં, પરંતુ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનું એક કીર્તન ન રચ્યું, તેનું શું કારણ ? તે વખતે શ્રીવલ્લભાધીશ્વર સંનિધાનમાં બિરાજતા હોવાથી શ્રીસૂરદાસજીએ ગાયું કે, દહ ફન ચરનન-કેરા મરોંસો આ જ ચરણારવિંદનો ભરોંસો છે. શ્રીવલ્લભ ચરણકમલના નખચંદ્રની છટા વિના આખા જગતમાં અધારું જ છે.

વલ્લભ શ્રીવલ્લભ પદ્મજયિન ઔર નન્દવદ્દીનાયકો; ૬. ૧૬

" રે મન શ્રીવલ્લભ ગુન ગાય " ૬. ૧૭

" મોં કો શ્રીવલ્લભ હો કોં મરોંસો " ૬. ૧૮

અટ સિદ્ધિ નવનિધિ ચૌમુક્તિ તેની દાસી;
સહજ સદા શ્રીહરિનો જે કોઇ દૃઢ વિશ્વાસી. ૬૬

પણ તે દૃઢ વિશ્વાસ આવવો ન મળે સહેલો;
તે પામે જેણે સત્સંગ ક્યો બહુ પહેલો. ૧૦૦

દૃઢ પ્રતીતિ પ્રભુ શું તેને ચિંતામણિ મળિયો;
જે ચિંતવે તે સિદ્ધ અવર તે થકીકો બળિયો. ૧૦૧

મહા પરાક્રમી મૃગપતિ તદપિ ભૂળે મરે છે;
હરિ વિશ્વાસે અનગર વણુ શ્રમ ઉઠર ભરે છે. ૧૦૨

૯૬ થી ૯૮. ઔર તત્ત્વ ૩૦ ખીજ અધાં તત્ત્વો દહી-આળી નાંખ્યાં છે, મુખ્યતત્ત્વ શ્રીવલ્લભ વર જ જ છે. ઇતર સ્પષ્ટ છે.

૯૯. અણિમા મહિમા વગેરે આઠ સિદ્ધિઓ, મહાપદ્મ પદ્મ વગેરે નવ નિધિઓ અને સાલોમ્મ, સાષ્ટિ, સામીપ્ય, અને સાર્થ્ય એ ચાર મુક્તિ ભગવદીયની દાસી છે જેને પ્રભુનો દૃઢ વિશ્વાસ છે તેને સર્વ સહજમાં પ્રાપ્ય છે.

૧૦૦. તેવો દૃઢ વિશ્વાસ જામવો કાંઈ સહેલો નથી જેણે પહેલાં ખુબ સત્સંગ, મહાનુભાવી પ્રભુપરાયણ ભગવદીયોની ટહેલ કરી હોય તેને તેવો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૦૧. પ્રતીતિ-વિશ્વાસ. ચિંતામણિ મળ્યો એટલે જે ચિંતવે-વિચારે તે થાય. હવે એનાથી ખીજું કોણ બલવાન છે ? કે જે ધારેલી મુરદ પાર પાડે.

૧૦૨. વિશ્વાસનું બલ અને તેનું મોહાત્મ્ય બતાવે છે. સિદ્ધ મહાન પરાક્રમી છતાં ભૂળે મરે છે, કેમ કે પ્રભુ ઉપર તેનો વિશ્વાસ નથી, પરંતુ પોતાના બલ ઉપર ધ્રુજવા જાય છે. અનગર માત્ર પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ

વ્યર્થ પડયું, બ્રહ્માસ્ત્ર ઇંદ્રિજિત અપ્રતીત આણી;	
દૃઢ વિશ્વાસે આતક પીએ સ્વાતિનું પાણી.	૧૦૩.
જેને નામે મુક્તિ તે પ્રભુ દીઠા પાસે;	
તદપિ જન્મ મુચુકુંદ એક તે વણુ વિશ્વાસે.	૧૦૪.
અવિશ્વાસ આળ્યે જનમેજય રહી એક હુત્યા;	
સત્તર સત્તર પર્વ મુણ્યે ગઈ પ્રતીત સત્યા.	૧૦૫.
પ્રકટ ખંભથી નરહરિ તે પ્રહ્લાદ પ્રતીતે;	
દૃઢ પ્રતીત ઉત્પન્ન પ્રથમ પ્રભુ અનન્ય પ્રીતે.	૧૦૬.
મૃદા મૂર્તિ રચી દ્રોણની વિદ્યા કિરાત ભણિયો;	
દૃઢ વિશ્વાસે નરહરિ ભય પ્રહ્લાદ ન ગણિયો.	૧૦૭.

રાખીને એક કેકાણે એસી રહે છે, તો તે શ્રમવિના ઉદર ભરી લે છે. તેમાં માત્ર પ્રભુનો વિશ્વાસ જ રહે છે.

૧૦૩. ઇંદ્રજિતે-રાવણના પુત્રે, હનુમાનજીને બાંધવા બ્રહ્માસ્ત્ર માર્યું, પરંતુ તેના મનમાં એમ થયું કે આવા મોટા વાનરને આવા અસ્ત્રથી કેમ બાંધી શકાશે? એવો અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થતા પહેલાં તે અસ્ત્રથી બાંધાયલા હનુમાનજી છુટા થઈ ગયા. સ્વાતિનું-સ્વાતિ નક્ષત્રનું.

૧૦૪. જે શ્રીકૃષ્ણના નામથી અનેક પાપીઓનો મોક્ષ થઈ ગયો, તેનાં સાક્ષાત પ્રકટ દર્શન થયા છતાં મુચુકુંદ રાજાને શ્રી જન્મ લેવો પડ્યો તે માત્ર અવિશ્વાસનું પરિણામ છે.

૧૦૫. જનમેજય રાજાને ૧૮ બ્રહ્મહત્યાઓ લાગી હતી, તેનાં નિવારણ માટે ૧૮ પર્વ સાંભળતાં, ૧૮ પર્વ પૂર્ણ થતાં શ્રીબ્યાસજીની વાત ઉપર અવિશ્વાસરૂપ સંદેહ થયો એટલે એક હત્યા રહી ગઈ, ૧૭ ચાલી ગઈ, એ વાત સત્ય છે.

૧૦૬. પ્રહ્લાદજીના માત્ર વિશ્વાસખલથી સ્થંભ જેવા જડ પદાર્થમાંથી સન્નિવૃત્તદમય, તૃપ્તિહીન પ્રકટ થયા. તેની દૃઢ પ્રતીતિ-વિશ્વાસની લાગણી માત્ર અનન્ય પ્રીતિથી થઈ છે.

૧૦૭. દ્રોણાચાર્યની મૃતિદાંતી મૂર્તિ બનાવીને ભિંબ ધનુર્વિદ્યા શિખ્યો.

વિશ્વાસે કરિને વણુશ્રમ બહુ આહાર મળે છે;
નિશિદિન ભટકે શ્વાન ક્ષુધાનલ તદપિ બળે છે.

૧૦૮

કેવળ હરિ વિશ્વાસ, અવર આધાર ન ભાળો;
અતિહાનિ આણું લાભ તદપિ ધર્મી વીમાવાળો.

૧૦૯

શ્રીગિરિશિખર દ્રુમ સદા હરાં હરિને વિશ્વાસે;
વૃક્ષવાટિકા વણુ સિચ્ચે સુકે નર આશે.

૧૧૦

સકરખોરને સાકર સાગર મધ્યે આપે;
મલંગ ઉદર ભરાય ન તનુ કાંપે સંતાપે.

૧૧૧

દૃઢ વિશ્વાસે ગોછાળ જપતાં ગોપાળ કૃળિયા;
વિશ્વાસે જપરો પાણુ પૂજ્યે પ્રભુ મળિયા.

૧૧૨

નીચ થોનિ હોવાથી તે વિધા ભણાવવાને દ્રોણાચાર્યે ના પાડી હતી. તેમ જ શ્રીવૃક્ષિહજ્જના ક્રોધાવિષ્ટ સ્વરૂપ પાસે જતાં બધાને ભય લાગતો હતો, માત્ર પ્રહલાદ વિશ્વાસબલથી સમીપમાં ગયો હતો.

૧૦૮. વિશ્વાસ રાખવાથી અજગર વગેરે શ્રમ વિના આહાર મળે છે. જ્યારે ઘરઘરના દુકડા ઉપર વિશ્વાસ રાખતા શ્વાન ક્ષુધાનલ-ભૂખર અ-શિથી બળે છે.

૧૦૯. માત્ર શ્રીહરિ ઉપર વિશ્વાસ રાખો, ખીન્ને આધાર નજરે પણ ન નિહાળો. જો કે તેમ કરતાં ઘણી હાનિ થાય અને નફો થોડો જણાય તો પણ ગંભીરતા નહિ, કેમકે વીમાવાળો બહુ પૈસાવાળો છે.

૧૧૦. ગિરિ-પર્વતના શિખર ઉપરનાં ઝાડો સદા હરાં-લીલાં રહે છે, કેમ કે માત્ર તેમને પ્રભુનો જ વિશ્વાસ છે. વાડીમાંના વૃક્ષો મનુષ્યોની આશા રાખે છે, તો તે સુકાઈ જાય છે.

૧૧૧. સકરખોર નામનું પક્ષી સાકર ખાઈને જ જીવે છે. અને સમુદ્રમાં રહે છે. મલંગ-વાંદરાં.

૧૧૨. ગોછાલ બોલતાં ગોપાળનું નામ માની લઈને પ્રભુ પ્રસન્ન થયા, પરંતુ તેના હૃદયમાં વિશ્વાસ દૃઢ હતો. જપરો-પાણુ-એક જાતનો પથ્થર પૂજવાથી પ્રભુ મળ્યા. તે પણ માત્ર વિશ્વાસથી જ.

રામનામ એક સહસ્રનામ ફળ સતી શિવ ભાખ્યું;	
માનીસંગ જમી અતિ પ્રસન્ન હિય ધરી હિતદાખ્યું.	૧૧૩
વિશ્વાસે કાકાજી નામે હુળિયા કેશવ;	
સુધર્યું બગડી જાય ઉપજે અવિશ્વાસ લવ.	૧૧૪
શ્રીમહાપ્રભુના વચન વિષે આજી વિશ્વાસ ઘટયો;	
દામોદરદાસની ત્રિયા સુત યવન પ્રકટયો.	૧૧૫
સર્પ ઉસે નવ ઢેડ મરે તુલસી વિશ્વાસે;	
અવિશ્વાસથી દૂર પ્રભુ વિશ્વાસે પાસે.	૧૧૬
અવિશ્વાસથી સાચે ઔષધ રોગ ન જાયે;	
વિશ્વાસે જૂઠી વસ્તુ પણ સાચી થાયે.	૧૧૭
વિશ્વાસે અંતરાય કોટિ જન્મના છૂટે;	
અવિશ્વાસ અધમૂલ કાળ કમર્દિ કૂટે.	૧૧૮

૧૧૩. રામ રામેતિ રામેતિ રામ રામ મનોરમે । સહસ્રનામતત્તુલ્યં રામ-નામ વરાનને । એ શ્લોકથી પાર્વતીજી પ્રતિ શિવજીએ કહ્યું છે કે, ખીલ્લું હજારો નામ હો, પરંતુ તેનું ફલ માત્ર એક રામનામથી જ મળે છે.

૧૧૪. કાકાજીના નામથી કેશવ હળીમળી ગયા. જો લવ-કેશ પણ અવિશ્વાસ પેસે તો સુધર્યું બગડી જાય છે.

૧૧૫. શ્રીમહાપ્રભુજીના વચનમાં થોડો સંદેહ પ્રકટાયી દામોદરદાસ જીની જીતે પેટે યવન-શ્લેષ્ઠ પ્રકટ થયો. આ વાર્તા ૮૪ વૈષ્ણવોના પ્રસંગમાં છે.

૧૧૬. ઢેડ લોકોમાં કોઈને સાપ કરડ્યો હોય, તો તેને તુલસીના વૃક્ષ નીચે મુકી રાખે છે. તેથી તેનું જહર ઉતરી જાય છે. તે માત્ર તુલસીજીના જ વિશ્વાસનું ફલ છે.

૧૧૭. સાચા-ખરા-ચમત્કારિક ઔષધથી પણ રોગ દૂર ન થાય, જો વિશ્વાસ ન હોય તો.

૧૧૮. કરોડો જન્મના દોષો-પ્રતિબંધો પ્રભુ ઉપરના વિશ્વાસથી તૂટી જાય છે. અવિશ્વાસ છે, તે જ પાપનું મૂળ છે, તેથી કાલકર્માદિ તેને-અવિશ્વાસીને ફટે છે.

✓ સાધન બન્યાં અનેક તદ્દપિ વિશ્વાસ ન ધરે કૃપા;
રાખ્ય પ્રાપ્તિ વિશ્વાસ મહાપ્રભુ કૃપાર્ણવ કેવળ. ૧૧૬

॥ શ્લોક: ॥

ભક્તિમાર્ગે કૃપામાત્રં કારણં પરમુચ્યતે ॥
તેનૈવ માર્ગેં સકલં સિદ્ધિમેતિ ન સંશયઃ ॥ ૧ ॥
વિશ્વાસેન યથાપ્રોતિ ચાતકઃ સ્વાતિજં જલમ્ ॥
તથાચેત્કૃષ્ણજલદઃ સ્વાનંદં વર્ષયિષ્યતિ ॥ ૨ ॥
एवं विश्वाससद्भावे सर्वमेव भविष्यति ॥
यतः परिवृढोस्माकं सर्वं कर्तुं क्षमो मतः ॥ ૩ ॥
स हि स्वतः समर्थत्वान्न साधनमपेक्षते ॥
કાલકાર્યં વિલોક્યાન્ન તદીયાનાં વિશેષતઃ ॥ ૪ ॥
उपायाध्यवसायेन त्यक्त्वा कर्माण्यनात्मनः ॥
हरेः कृपावलंबित्वं प्राप्युपाय इहोच्यते ॥ ૫ ॥

૧૧૬. સાધન ઘણું કર્યાં હોય તો પણ ફલ પ્રાપ્ત થવાનો વિશ્વાસ ન રાખીશ, માત્ર શ્રીમહાપ્રભુજી, જેઓ કૃપાના આર્ણવ-સમુદ્ર છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાને જ વિશ્વાસ રાખ. 'કૃપાણુ' પાડ કદીપીને નાથાશંકરે અસંગત અર્થ ઠેકરી બેસાડ્યો છે.

૧. ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુકૃપા માત્ર પરમ કારણ છે. તેથી આ માર્ગે સર્વ સિદ્ધ થાય છે, તેમાં કાંઈપણ સંશય નથી.

૨. જેમ ચાતકપક્ષી વિશ્વાસથી સ્વાતિનક્ષત્રના જલને મેળવે તેમ જે વિશ્વાસ હશે તો કૃષ્ણરૂપ મેઘ, શ્યામસુંદર જરૂરે સ્વાનંદને વર્ષાવશે.

૩. એ પ્રમાણે જે વિશ્વાસ હશે તો તો સર્વ સિદ્ધ થશે. કેમકે અમારા સ્વામી સર્વ સમર્થ છે.

૪. તે સ્વતઃ સમર્થ હોવાથી જીવનાં કરેલાં સાધનોની અપેક્ષા-દરકાર કરતા નથી. વિશેષમાં ભગવદીયોનાં કલકાર્યને જુએ છે.

૫. એક ઉપાયનો નિશ્ચય કરીને અનાત્માના કર્મોનો ત્યાગ કરીને પ્રભુની કૃપાનું જ અવલંબન કરવું, તે પ્રભુપ્રાપ્તિનો મુખ્ય ઉપાય છે.

હુમાં પંખી પરછાંચ થકી નૃપ હોય સહજ નર;
ત્યાં શું ચિત્ર પ્રાપ્તિ પ્રભુ કેવળ છાંચ શુરકર. ૧૨૦

જયશ્રમ શ્રીજી મળે મહાપ્રભુ હૃદે ઠસાવે;
જયમ માદા મોતી તુટ નર વણુ તેડયું આવે. ૧૨૧મ

એક વસ્તુ ત્રય નામ શ્રીવલ્લભ વિકૃત શ્રીજી;
જયમ ગંગાધારા ત્રિ નામ વસ્તુ નહીં બીજી. ૧૨૨

હોળી નાગ પંચમી દીવાળી જયમ એક વારી;
ત્યમ એ વસ્તુ એક નામ ત્રિ લેવા ધારી. ૧૨૩

શ્રીજી લીલા સમગ્ર દ્યો એ વિધિ નિરંખી;
ખેલવણું બહુ ભાતી શર્કરા સઘળે સરખી. ૧૨૪

તદપિ મદનમોહનજીની મન મોહનો વલ્લભ;
તે વલ્લભ જ્યાં થયા સકળ સુખ તેને સુલભ. ૧૨૫

૧૨૦. 'હુમાં' નામનું પક્ષી થાય છે, અને તે જ્યારે ઉડે, ન તેની છાયા જેના ઉપર પડે તે રાજ થાય. આ દષ્ટાંત ઉર્દુ કવિઓ ધણીવાર લે છે, જ્યારે એક પક્ષીની છાયામાં આટલું સામર્થ્ય છે, તો પરમેશ્વરરૂપ ગુરુના કર શ્રીહસ્તની કેવલછાયાથી પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ?

૧૨૧. શ્રીમહાપ્રભુજીને હૃદયમાં પધરાવે તો શ્રીજી શ્રમ વિના જ મળે. જેમ માદા-સ્ત્રીવર્ગનું પક્ષી મોતીનો ચારો ચરવા તટ ઉપર ગયું હોય, તે વખતે નર વર્ગનું પક્ષી તેડાવ્યા વિના જ ચાલ્યું આવે તેમ.

૧૨૨. ગંગાજીના ત્રણ પ્રવાહ છે. સ્વર્ગ મૃત્યુ અને પાતાલ એ ત્રણે સોડમાં વહેચાઈ ગયલા છે. તેનાં નામો પણ જુદાં જુદાં છે. તેમ જ અત્ર સમજવું.

૧૨૩. નાગ, શાગ અને દીવાળી એ ત્રણે એક જ વારી-એ કહે-વતનું ઉદાહરણ.

૧૨૪. સાકરનાં જ ધણા [ખલોનાં-રમકડાં બનાવ્યાં હોય, પણ તે નામાકારથી જુદાં જણાશે, બાકી સ્વાદ, -મીઠાશ તો બધે એક સરખી જ અનુભવાશે.

૧૨૫. પોતાના (દયારામભાઈના) સેવ્ય શ્રીહાકુરજીનું નામ મદન

- ✓ શ્રીભગવત ઇચ્છાનાં વચન કહું જન સાંભળ; ૨૬
 નિશ્ચલ પર્વતપ્રાય કરી મન સંશયથી દળ.
- ✓ શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ નામરતન જે ગાશે; ૧૨૭
 તે થકી શ્રીહરિ હૃદય તણું હારદ સમજાશે.
- શ્રીરાધાવર દર્શન પ્રકટ થાય વળી તેથી;
 પુષ્ટિપંથનું એ જ મૂળકો, અધિક ન એથી. ૧૨૮
- શ્રીજી સહ સહુ વલ્લભ જપ પણ નામ કરે છે;
 એ રસ એમના કૃપાપાત્રને હૃદયે ઠરે છે. ૧૨૯
- ✓ શ્રીજી સેવા સ્મરણ સહસ્ર દિન કરતાં જે ફળ;
 તે ફળ શ્રીવલ્લભનું એક દિન કરુણા સમજ્ય બળ. ૧૩૦
- ✓ સ્તોત્રરાજ શ્રીસર્વોત્તમજી જે જન જાપે;
 તેને શ્રીજી થોડામાં સ્ફુટ દર્શન આપે. ૧૩૧

મોહનજી છે. મનમોહની-શ્રીસ્વામિનીજી તે જેનાં થાય તેને સર્વ સુખ સુલભ થઈ પડે તેમાં આશ્ચર્ય શું?

૧૨૬. પ્રભુની ઇચ્છાનાં વચન કહું છું તે સાંભળીને, તારા મનને પર્વત સરખું નિશ્ચલ બનાવી દે, અને સંશય ત્યજીને નિશ્ચય કરી લે.

૧૨૭. નામ રતન-ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ નામ તેને જે ગાશે, તેને પ્રભુનું હાર્દ-પ્રભુની ઇચ્છા શી છે તે સમજાશે.

૧૨૮. સ્પષ્ટ છે.

૧૨૯. વણુનામ-અષ્ટાક્ષર અને નિવેદન વિના, શ્રીજી સાથે શ્રીવલ્લભનો જપ કરે છે, પરંતુ એ રસ તો એમના કૃપાપાત્ર વિના હૃદયમાં ઠરતો નથી.

૧૩૦. શ્રીજીનું સેવાસ્મરણ હજાર દિવસ સુધી કરતાં જે ફલ થાય છે, તે જ ફલ શ્રીવલ્લભની એક દિન પ્રાપ્ત થયેલી કરુણાથી થાય છે, એવું કરુણાનું બળ-સામર્થ્ય છે.

૧૩૧. શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપનો પરિચય કરાવનાર શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર, સર્વ સ્તોત્રનો રાજા છે. જેમ બ્રાહ્મણોને ગાયત્રી નિત્ય કર્તવ્ય છે, તેમ વૈષ્ણવોને આ સ્તોત્રનો પાઠ કર્તવ્ય છે. સ્ફુટ-સાક્ષાત-પ્રત્યક્ષ, ઇતર સરલ છે.

- ✓ કેવળ શ્રીમહાપ્રભુ ભજતાં શ્રીજી ન રીસાવે;
વણુ વદ્ધલ સમર્પે શ્રીજી મન અરુચિ આવે. ૧૩૨
- રામકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પ્રકટ માન્યા ભજી ગાયા;
વિલીપણાદિ પાંડવાદિ તે થકી ભક્ત લખાયા. ૧૩૩
- રાવણાદિ કૌરવ કૃષ્ણાદિક અપ્રકટ ધાયા;
પ્રકટ અનાદર થકી અસુરકોટિમાં ગણાયા. ૧૩૪
- જેનું ઉઘડે ભાગ્ય તેહને નિશ્ચય આવે;
ઉરમાં આસુર ભાવ હોય તો બ્રાંતિ ઉપજાવે. ૧૩૫
- દૃઢ વિશ્વાસ સહજ પ્રભુનો મન તે જ ભક્ત મણિ;
“ સંશય આત્મા વિનશ્યતિ ” ગાર્યું ગોકુળધણી. ૧૩૬
- ✽ શ્રીમહાપ્રભુનો ભગ્ન ભરોસો તે જ અન્યાશ્રય;
સકળ શુભ કૃતિ વ્યર્થ, ઠર્યો તે મહાદોષમય. ૧૩૭

૧૩૨. શ્રીજીને ન ભજતાં કેવળ શ્રીવલ્લભાધીશના સેવનથી શ્રીજી રીસાતા નથી. પણ તેમને સમર્પ્યા વિના, શ્રીજીને સમર્પે તો પ્રભુનાં મનમાં અરુચિ આવે છે. માટે જ કહેવામાં આવે છે કે “ શ્રીમહાપ્રભુજીની કહાનીથી અંગીકાર કરજો.” એમ પ્રભુને વિનતિ કરીને સમપાય છે.

૧૩૩. રામકૃષ્ણ વગેરે પ્રકટ પરબ્રહ્મસ્વરૂપને સમજીને તેમને ભજ્યા અને ગાયા, તેથી વિલીપણ, પાંડવો વગેરે ભક્તો ગણાયા છે.

૧૩૪. રાવણ, કૌરવ વગેરે પ્રકટ પ્રભુનો અનાદર કરીને અપ્રકટ તરફ દોડ્યા તો તે અસુર કહેવાયા.

૧૩૫. વિશ્વાસ-દૃઢ નિશ્ચય થવો તેતો જોતો ભાગ્યરાશિ ખુલ્લો હોય તેની વાત છે. હૃદયમાં આસુર ભાવ હોય તો નિશ્ચયને સ્થલે બ્રાંતિ જ ઉત્પન્ન થાય.

૧૩૬. સ્પષ્ટ છે. અજ્ઞાશ્રદ્ધધાનશ્ચ સંશયાત્મા વિનશ્યતિ એ શ્રીમુખ વાક્યનો ઉપન્યાસ. ગોકુળધણી—શ્રીકૃષ્ણ.

૧૩૭. શ્રીમહાપ્રભુજી ઉપરનો ભરોસો વિશ્વાસ, ભક્ત-લૂલો થઈ જાય તે જ અન્યાશ્રય, તેમ થવાથી બધી સારી કૃતિ કરેલી ઉપર પાણી ફરી વળે છે. તે મહાદોષમય છે.

- ૬૬ આશ્રય શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ્ભો રાખે;
સેવે સમરે શ્રીજી તે અનુપમ રસ આપે. ૧૩૮
- કળિમાં ભક્ત્યાદિક માર્ગે સદુ છે અતિદુર્લભ;
હરિ શરણાગતિ સુદૃઢ હોય તો તો સર્વ સુલભ. ૧૩૯
- શરણાગતિ પણ શુદ્ધ મળવી જીવ કઠિન ઘણી છે;
સઘળી સાંગોપાંગ વસ્તુ શ્રીગુરૂથી બણી છે. ૧૪૦
- તેના સંબંધથી સર્વ તે તુજમાં ગુણવી
તેથી પ્રાપ્તિ વિશ્વાસ રાખ્ય તુંથી નથી બણવી. ૧૪૧
- નિજ સાધન બળ કોઈ નથી પામ્યું શ્રીહરિને;
સર્થા સર્વના અર્થ મહત્સંબંધે કરીને. ૧૪૨
- નગર ગલીનું નીચ નીર પણ મળ્યું ગંગને;
પછી તદ્રૂપ ન થાય દોષ લાગે પ્રસંગને. ૧૪૩

૧૩૮. સ્પષ્ટ છે. અનુપમ—ઉત્તમોત્તમ, અદ્વૈતિક, આનંદમય રસ.

૧૩૯. કલો ભક્ત્યાદિમાર્ગાં હિ દુઃસાધ્યા इति मे मतिः એ શ્રીવલ્લભા-
ધીશ્વર આજ્ઞા કરે છે. પરંતુ પ્રભુની શરણાગતિ જો દૃઢ હોય તો અધુ
સુલભ સમજી લેવું.

૧૪૦-૪૧. શરણાગતિ પણ કરાવ કલિકાળમાં શુદ્ધરીતે મળવી કઠિન
છે, તેથી હે જીવ, સઘળી વસ્તુ સાંગોપાંગ ગુરૂથી જ બની છે એવો વિશ્વાસ
રાખીને, શ્રીગુરૂના જ સંબંધથી તે તારામાં છે, એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખ.
તારાથી કંઈ નથી બનવાનું.

૧૪૨. પોતાના સાધન બલથી કોઈ પ્રભુને પામ્યું નથી. મહાન
પુરુષોના સંબંધથી જ સર્વ અર્થ સર્થા છે.

૧૪૩. ગંગને—ગંગાજીને, ગંગાત્વે સર્વદોષાણાં ગુણદોષાદિવર્ણના । ગંગાત્વેન
નિરૂપ્યા સ્યાત્ । એક વાર ગંદ પાણી પણ ગંગાજીને જઈને મળ્યું, તો પછી
તે પોતાના પહેલાના રૂપ—નીચરૂપ ન થાય. જો તેમ થાય તો પ્રસંગ-મહાનના
ઉત્તમ સંગને દોષ લાગે.

- બ્રહ્મણ કયો નવ તને મહદ જદપિ અયોગ્ય જન;
દોષ જીવના જોતાં અહે બરદને લાંધવ. ૧૪૪
- અસપણે જાણે સાધન કશું ન મુજમાં;
શ્રીવદ્વલ સંબંધે પૂરણ સધળું તુજમાં. ૧૪૫
- કુંઠિત કરીશ પ્રતીતિ અધમપણું મનમાની;
અસપણે કંઈ ચિંતા પણ ફળમાં નહિ હાનિ. ૧૪૬
- મારું સહુ બળ શ્રીગુરુ, છે દૃઢ પડયો ભરોસો;
શ્રીજી તેના થઈ ચૂક્યા કિંચિત્ નહીં સાંસો. ૧૪૭
- સાધન કર્મ કશાં પાંડવમાં જુઓ વિચારી;
કેવળ કુંતીસંબંધે વશ શ્રીગિરિવરધારી. ૧૪૮
- વેદવિરુદ્ધ ઘણાં કારજ પારથથી બનિયાં;
તે ઉલટાં અંતર પ્રીતે પ્રભુ સાધન ગણિયાં. ૧૪૯

૧૪૪. તે જ દષ્ટાંત પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં ઘટાવે છે. જો અયોગ્ય જન હોય તો પણ એક વખતે અંગીકાર કર્યા પછી મહાન પુરુષો તેને છોડતા નથી. તે જો જીવના દોષો જુએ તો તેમના બિરદને લાંછન લાગે.

૧૪૫. અસપણે-મૂર્ખતાથી મહત્સંબંધ તે જ સાધન. સ્પષ્ટ છે.

૧૪૬. પોતાના મનમાં અધમતા લાવીને મને પ્રભુ ફળ આપશે કે નહિ એવો સંદેહ ઉત્પન્ન કરીને વિશ્વાસને કુંઠિત કરીશ, ઘટાડીશ, મૂર્ખતાથી ઉચાટ કરીશ, તોપણ તારો અંગીકાર કયો છે, એટલે તને ફળમાં હાનિ થવાની નથી.

૧૪૭. જોને એવો વિશ્વાસ જ છે કે મારું જે કંઈ છે તે ગુરુ જ છે, એવો દૃઢ વિશ્વાસ જોને છે, પ્રભુ શ્રીજી તેના થઈ ચૂક્યા જાણવા. તેમાં થોડો પણ સાંસો-સંદેહ નથી.

૧૪૮-૪૯. પાંડવોમાં શું સાધનો હતાં? તેઓએ એવાં શાં ઉચ્ચ કર્મો કર્યાં હતાં? માત્ર કુંતાજીના જ સંબંધથી પ્રભુએ તેમના ઉપર દયા કરી, તે એટલે સુધી કે તેઓના હાથે વેદવિરુદ્ધ ઘણાં કાર્યો, જેવાં કે ગુરુહનન વગેરે, થયાં પણ પ્રભુએ તેને ઉલટી રીતે સાધન રૂપ ગણી લીધાં.

જે કુળમાં હરિ ભક્ત એક હોય સહુ કુળ તારે;
તે સહુમાં ક્યાં ભક્તિ ? હરિ સંબંધ વિચારે! ૧૫૦

સંસ્કાર નહિ વેદાદિકે સ્ત્રી શૂદ્ર કહાવે;
તે બ્રાહ્મણ સંબંધ માત્ર બ્રાહ્મણી શ્રુતિ ગાવે. ૧૫૧

અધમ ઉદક સુરસરિત્ સમાન સંબંધ તણે બળ;
ત્રી ધાર ગાંગોદ ઠર્યું ધોવાય મૂત્ર જળ. ૧૫૨

ક્ષીર નીર ગોધૂમ કંકર મળી હરિ ગુણ કાગળ;
સમાન હોય સન્માન જુઓ સંબંધ તણું બળ. ૧૫૩

ઉત્તમ અધમ ઉત્તમતા સંબંધ પામ્યે;
શાણા જુઓ વિચારી વસ્તુ સઘળે ઠામે. ૧૫૪

૧૫૦. ઉપરની વાતને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે. પ્રભુ પોતાના જનનો સંબંધ વિચારીને જ કરુણા કરે છે, બાકી બધા કાંઈ પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે આ સાધનો કરતા નથી.

૧૫૧. સ્ત્રી શૂદ્રાદિકને વેદાદિક સંસ્કાર થતા નથી, એમ કહેવાય છે, પરંતુ જ્યારે બ્રાહ્મણ સાથે સંબંધ થાય છે. ત્યારે તો તે સર્વ થાય છે, એમ શ્રુતિ કહે છે:—દ્વિવિધાઃ સ્ત્રિયો બ્રહ્મવાદિન્યઃ સયોવધ્વશ્ચ । તન્ન બ્રહ્મવાદિ નીનામુપનયનમગ્રોન્વનં સ્વઘ્ને ભેક્ષ્યં ચ । સયોવધૂનામુપનયનં કૃત્વા વિવાહઃ ।

૧૫૨. સુરસરિ—ગંગાજી. ઉદક—જલ. ગાંગોદક—ગંગાજલ.

૧૫૩. ક્ષીર—દૂધમાં નીર—પાણી મળે દૂધ ગણાય. ગોધૂમ—ચઉંની સાથે કાંકરા પણ તોળાય, તેમ પ્રભુના ગુણો જેમાં લખાયા છે, તેવા કાગળને પણ પ્રભુસ્વરૂપ મનાય. ઉત્તમ વસ્તુના સંબંધથી અધમ વસ્તુને પણ સમાન-તુલ્ય સન્માન મળે છે. એ સંબંધનું બળ છે.

૧૫૪. ઉત્તમતા કે અધમતા તેવા તેવા સંબંધથી જ થાય છે. સઘળે સ્થળે તેમ જ છે. તે વિચારીને શાણા લોકો ! જોઈ લો.

ઉત્તમ વસ્તુ અધમ અતિજ ઉદર દુર્ગંધે;

પુરુષોત્તમ મળમાસ નામ કેશવ સંબંધે.

૧૫૫

વણુ સંબંધ વરવસ્તુ પ્રાપ્તિ નવ હોયે કોઈને;

સંબંધ બળતણ નિજ બળ દોડે મરે રોઈને.

૧૫૬

એ જ પુષ્ટિપથરહસ્ય, શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ;

એમનું બળ આશ્રય અનન્ય ધર, ઇચ્છે નિજ ભલે.

૧૫૭

સાધન ફળ હરિસંબંધથી જ સિદ્ધ છે બંધે;

તેપણુ હરિરૂચિથી જ થાય પથપુષ્ટ ન સંદેહ.

૧૫૮

કેવળ સ્વાચાર્યાભિમાન શ્રુતિયોગ કહ્યો છે;

પુરુષોત્તમ પ્રાપ્તિ ઉપાય એ સરળ લહ્યો છે.

૧૫૯

૧૫૫. ભોજન ઉત્તમ વસ્તુ છે, પરંતુ ઉદરમાંની દુર્ગંધથી તે બ્યારે ખરાબ થાય છે, ત્યારે ખરાબ કહેવાય છે. તેમ જ પુરુષોત્તમ માસને સર્વ કોઈ મલ માસ કહીને નિંદતા, તે પ્રભુના સંબંધથી ઉત્તમોત્તમ બની ગયો. ઉત્તમ વસ્તુ ખરાબના સમાગમથી અધમ બને છે, જેમ સુંદર અન્ન પેટની સંગથી વિષ્ટાક્રમ થાય છે. તેમ જ ઉચ્ચના સંગથી નીચ ઉચ્ચ બને છે, જેમ મલ માસ પ્રભુના અંગીકારથી પુરુષોત્તમ માસ કહેવાયો.

૧૫૬. સંબંધ વિના કોઈ થતું જ નથી. સંબંધ વિના પોતાનું હાપણુ ડાળે તો તે રોઈને મરવાતો.

૧૫૭. પુષ્ટિપથનું રહસ્ય એ જ છે. હૈ જીવ, જો તારું તું ભલ-ભલું કરવા ઇચ્છતો હોય તો શ્રીવિકૃલ શ્રીવલ્લભનો અનન્ય બલવાન આશ્રય કર.

૧૫૮. સાધન અને ફળ માત્ર પ્રભુસંબંધથી જ સિદ્ધ થશે. પ્રભુનો સંબંધ પણ પ્રભુની રૂચિથી જ થાય છે, પુષ્ટિમાર્ગની તેવી ટેડી રીત જ છે, તેમાં સંદેહ જેવું કોઈ છે જ નહિ.

૧૫૯. વ્યક્ત દેવે, પરા ભક્તિરૂપા દેવે તથા ગુરૌ એ વેદ મંત્રમાં માત્ર ગુરુનું જ અભિમાન મુખ્ય ગણ્યું છે. 'તેનું' નામ જ યોગ અને તે જ પ્રભુપ્રાપ્તિનો પરમ ઉપાય છે.

॥ કવિત્વ ॥

✓ ચિંતા કાહુ વાતકી ન કરની કહે શ્રીવલ્લભ,
આસરો અનન્ય સહજ પ્રાપ્ત મુષ્ટ ફાલ હે;
મહાપ્રભુ કૃપા પામ્ર શ્રીજી પ્રાપ્ત પ્રિય માને,
કરી લે અયોગ્ય યોગ્ય જગપિ સમલ હે;
તાહીકો પક્ષપાત અક્ષમ અપરાધ ક્ષમા,
નિઃસાધન નિજાનંદ દે પ્રમેય વલ હે;

✓ શ્રીમદ આચાર્યજીકો દયા તું નો હોય રહે,
અનાયાસ અભયદાતા એ પ્રભુ અનલ હે.

૧૬૦

કેવળ કૃષ્ણ જપે ઉર આવી જાય અવિનાશી;
શ્રીવલ્લભ વિકૃલ સહ રટતાં અચળ નિવાસી.

૧૬૧

(શ્રુતિ) એકાકી ન રમતે દ્વિતીયમૈચ્છત્

૧૬૦. ચિન્તા કાપિ ન કાર્યો એમ શ્રીનવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુ આજ્ઞા કરે છે. માત્ર એક અનન્ય આશ્રય હોય, તો સહજમાં પુષ્ટિફલ-પ્રભુ સેવા મળે છે. શ્રીમહાપ્રભુના કૃપાપાત્રને સાક્ષાત્ શ્રીજી પણ પ્રાણુથી પ્રિય માને છે. જે તે અયોગ્ય હોય તો યોગ્ય બનાવી દે છે. સમલ-દોષવાળો-તેનો જ પક્ષપાત-ભક્તનો જ પક્ષપાત. નહિ ક્ષમા કરવા યોગ્ય અપરાધની ક્ષમા કરવી. અને તદ્દન સાધનરહિતને પણ પ્રભુના સ્વરૂપાનંદનું માત્ર પ્રમેય અલથી જ દાન કરે છે. એ શ્રીઆચાર્યચરણનો થઈને હે દયારામ, તું પડ્યો રહે. તે અનલ-ભગવન્મુખારવિદ્વિથિત આધિદૈવિક અગ્નિ-શ્રીવલ્લભ આયાસ-પ્રયાસ વિના જ અભયદાન આપનારા છે.

૧૬૧. કેવલ કૃષ્ણનામ રટતાં હૃદયમાં અવિનાશી પ્રભુ આવશે ખરા, પરંતુ નિશ્ચલ થઈને નહિ બિરાજે. જે શ્રીવલ્લભ અને શ્રીવિકૃલ સાથે ભજશે, તો અચલ-નિશ્ચલ-નિરંતર નિવાસ કરશે. શ્રુતિ-બૃહદારણ્ય ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે, “ પ્રભુ પોતે એકલા રમણ કરતા નથી, બીજાને ધમ્મ છે, ત્યારે બહુરૂપે થાય છે. ” તેથી જ શ્રીવલ્લભ, શ્રીવિકૃલ અને સર્વ બ્રાજક સ્વરૂપે થયા છે.

રસાવલી.

- ✓ શ્રીજી શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ્લ બાળક સારા;
માંટ ઠોર મઠડીને જેમ કાંઈ સક્કરપારા. ૧૬૨
- પૃથક્નામ આકાર વસ્તુ તેની તે લાળો;
સમજી એમ મનમાંથી દેવી સહુ સંશય ટાળો. ૧૬૩
- ✓ થયો બ્રહ્મસંબંધ જેહુ વલ્લભસુતદ્વારા;
મુખ્ય સ્વામિની તે તેને ખીજાં વજદારા. ૧૬૪
- પુષ્ટ જીવ સહુ એ વિધિ વિવેક મનમાં ધરશે;
તો સહુજે શ્રીજી મળશે સહુ કારજ સરશે. ૧૬૫
- જેવું હરિ ગુરૂરૂપ ત્યમ જ વૈષ્ણવનું જાણો;
વાણુ શ્રમ મહાકુળ મળે ઉભયથી અધિક પ્રમાણો. ૧૬૬
- ✓ વલ્લભ વિકૃલ્લ એ વધારે આદંત રહ્યા છે;
મધ્યે પણ કૃપણનો મૈળે વૈષ્ણવ જ લહ્યા છે. ૧૬૭

૧૬૨.-૧૬૩. સારા-સર્વ બાલકો-શ્રીગોસ્વામિબાલકો સર્વ એક સ્વરૂપ જ છે. જેમ ધી, સાકર અને ઘઉંના લોટની માંટ, ઠોર, મઠડી વગેરે ઘણી સામગ્રી બને છે, તેમાં ફક્ત નામ જ જુદાં છે, આકાર જુદા છે, વસ્તુ-પદાર્થ તો સર્વમાં એક જ છે, તેમ શ્રીવલ્લભવંશમાં માત્ર નામાકારથી જ ભેદ છે, વસ્તુતઃ તો સર્વ ભગવત્સ્વરૂપ જ છે.

૧૬૪. જે શ્રીવલ્લભવંશના બાલકદ્વારા બ્રહ્મસંબંધ થયો છે, તેને મુખ્ય સ્વામિનીસ્વરૂપ માનવાં, અને ખીજાં બાલકો શ્રીવજદારા શ્રીગોપીજન તુલ્ય સમજવાં. 'બાલક' સંજ્ઞાનું રહસ્ય એ છે કે, જેમ રાજા વિદ્યમાન હોય ત્યારે ગમેતેટલી ઉમરનો પુત્ર પાટવીકુમાર જ કહેવાય છે, તેમ શ્રીવલ્લભપ્રભુ નિત્ય ભૂતલમાં બિરાજમાન હોવાથી, તેમના વંશમાં જે સ્વરૂપ પ્રકટે છે, તે તત્સ્વરૂપ છે, છતાં પણ બાલકસંજ્ઞાથી જ ઓળખાય છે.

૧૬૫. સ્પષ્ટ છે.

૧૬૬.-૬૭. હરિગુરુત્વ સ્વરૂપ બતાવીને વૈષ્ણવનું સ્વરૂપ જાણાવે છે. વૈષ્ણવ પણ તેવા જ છે, હરિગુરૂરૂપ જ છે, વધારે શું પણ તે બંનેથી અગિયાર

- કશું ન સમજ્યો હોય, હોય અતિપ્રિય જો હરિજન;
તેને કશું કરવું ન રહું હરિ પ્રિય સમ લોચન; ૧૬૮
- ✓ દ્વિદળ મધ્ય અંકુરિ અથવા મંજરી પણ જોજો;
બુગલ રૂપથી એમ જ લલિતા છે ચિત્ત પ્રોજ્યો. ૧૬૯
- ✓ લલિતા દામોદરદાસજી શ્રીવલ્લભ વલ્લભ.
વૈષ્ણવ તેનો વંશ ભજે દુર્લભ સહુ સુલભ. ૧૭૦
- ✓ મૂળ પુરુષ સર્વેશ્વર શ્રીજી શ્રુતિ કહ્યા છે;
પણ તે શ્રીવલ્લભ વશ વર્તી સદા રહ્યા છે. ૧૭૧
- ✓ શ્રીમહાપ્રભુ પણ કૃપા ન તે કોને પણ લાધે;
સાધન ધર્મ અનેક પ્રકાર યદ્યપિ આરાધે. ૧૭૨

છે, કેમકે શ્રમ વિના મહાપ્રભુને આપે છે. શ્રીવલ્લભનો વકાર તે 'વિ'માંનો 'વ' સમજવો. વચ્ચે 'ણ' તે કૃષ્ણનો 'ણ' લેવો. છેલ્લો 'વ' તે વિકૃતનો વ નિર્ધારવો. એ ત્રણે મળીને વૈષ્ણવ શબ્દ થાય છે, માટે વૈષ્ણવ ત્રણે સ્વરૂપ સમજવા.

૧૬૮. કાંઈ સમજતો ન હોય, પરંતુ હરિજન—ભગવદ્દીય હિપર જેને પ્રેમ છે, તેની ટહેલ કરવાને જે તત્પર છે, તેને કાંઈ કરવું રહેતું નથી. તે પ્રભુને પણ તેજ સમપ્રિય છે.

૧૬૯—૭૦. દ્વિદલ—એ ભાગ. જેમં ચણામાં એ ભાગ છે, અને તેના વચ્ચે એક અંકુર કુટેલો હોય છે, તે જ મંજરી પણ કહેવાય છે. તેમ જ સંયોગ અને વિયોગ રૂપ એદલ જેમાં છે એવા પ્રભુમાં, શ્રીવલ્લભ—વિપ્રયોગ રૂપ હોઈને શ્રીસ્વામિની રૂપ છે, અને શ્રીકાકુરજી પતિરૂપ છે, એ બેની વચ્ચે શ્રીસ્વામિનીજીનાં સખી લલિતાજી જોઈએ, તે અત્ર શ્રીદામોદરદાસજી છે. તે શ્રીવલ્લભના વંશનું જે વૈષ્ણવ ભજન કરે તેને દુર્લભ પણ સુલભ છે.

૧૭૧. મૂળ પૂણ પુરુષોત્તમ તો સર્વેશ્વર શ્રીનાથજી જ છે એમ વેદ વદે છે, પરંતુ તે પ્રભુ પણ શ્રીવલ્લભને આધીન થઈને રહ્યા છે એમ સાક્ષાત્ અનુભવાય છે.

૧૭૨. શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપા વિના તે કોઈને મળે નહિ. ગમે તેવા સાધનો કરે, ધર્મ આચરે, પરંતુ તેમની કૃપા વિના પ્રભુ મળે જ નહિ.

ચિંતામણિ મોટો પણ જેનો આખો મળિયો;
ત્યારે તે ચિંતામણિ થકી દાતા અતિ બળિયો. ૧૭૩

શ્રીમહાપ્રભુ સ્વતંત્ર પુરુષ શ્રીમુખ સાંભળિયું;
તેમની કૃપા જ્યહાં તેનું ભાગ્ય અતિ બળિયું. ૧૭૪

પુષ્ટ પુષ્ટ ફળ શ્રીવલ્લભ ચરણારવિંદ છે;
તેથી અગ્ર કહે ફળ તે મતિ ભાગ્ય મંદ છે. ૧૭૫

શ્રીવલ્લભ શ્રીવિકૃલ નામ વસ્તુ અતિભારી;
અંતરંગ શ્રીજીને પરમ ભજન અધિકારી. ૧૭૬

૧૭૩. પ્રભુસ્વરૂપ ચિંતામણિ મોટો છે, પરંતુ તેના આપનાર જે ન હોય તો તે શા કામનો? તેથી મણિથી પણ મણિના દાતા, તેને ઓળખાવનાર શ્રીગુરુ જ મોટા છે. ‘દાન વડું કે દાની વડા’ એ કહીને ભાવાર્થ કરીને અહિં લીધો છે.

૧૭૪. શ્રીમહાપ્રભુજી સર્વ સ્વતંત્ર પુરુષ છે એમ શ્રીમુખે સાંભળ્યું છે. તેમની કૃપા જેના ઉપર તેના બલવત્ ભાગ્યની શી વાત?

૧૭૫. પુષ્ટિ, પ્રવાહ અને મર્યાદા, એ ત્રણેના મિશ્ર ભાવથી નવ ભેદ થાય છે. પુષ્ટિ મિશ્ર પુષ્ટિનું ફલ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરના ચરણારવિંદ છે. તેનાથી આગળ ખીજું કંઈ ફલ છે, એમ કહેનાર ખરેખર હીનભાગ્ય લાગે છે.

૧૭૬. શ્રીવલ્લભ અને શ્રીવિકૃલ એ નામ વસ્તુ અત્યંત ગૌરવવાળું છે. જે શ્રીનાથજીના અંતરંગ છે, તે જ એના ભજનના અધિકારી છે, તેથી જ નામરત્નાખ્ય સ્તોત્રમાં શ્રીગુસાંધજીના પંચમ કુમાર શ્રીરઘુનાથજી આજ્ઞા કરે છે કે:—શ્રીકૃષ્ણનો અનુગ્રહ જેના ઉપર છે, તે વડે જ જેમનાં ચરણકમલ પ્રાર્થનીય છે, એવા શ્રીવિકૃલ છે. જેણે જન્મે જન્મે શ્રીગોપાલજીની ઉપાસના કરી છે, તેઓ આ નામરત્નાખ્ય કૈસ્તુભમણિનો સાર જાણવાને અધિકારી છે, આ શ્લોકનો પણ અર્થ નાથાશંકર બિલકુલ સમજ્યા જ નથી.

॥ ઉક્તંચ ॥

શ્રીકૃષ્ણાનુગૃહાતૈકપ્રાર્થનોયપદાંબુજઃ । ઇત્યાદિઃ
જન્મજન્મ તુ ગોપાલોપાસનં ચૈઃ કૃતં પુરા ॥
નામકૌસ્તુભસારસ્ય જ્ઞાતું તે ચાધિકારણઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીરઘુનાથોક્તં

વચન વડાનાં લેઈ સંમતિ સધળે આપી;
(કહ્યા) એક અનુભવ ગિરા થવા મન સુખ આલાપી. ૧૭૭
મેં સુખ પ્રબોધ થવા આ ગ્રંથ રચ્યો છે;
અવર તેહને કાજ જેહને રચ્યો પચ્યો છે. ૧૭૮
શ્રીગુરુ ગોપીજનવદ્ધસ જેવી મતિ દીધી;
તેવી મેં આ ગ્રંથ તણી રચના છે કીધી. ૧૭૯
ગમ્ય ન પડે અવરને પુષ્ટ સૃષ્ટિનું જીવન;
ભાવ ઉપજશે તેને જેહ હરિકૃપાપાત્ર જન. ૧૮૦

૧૭૭. કવિશ્રી કહે છે કે મહાન ભગવદીયો, ગુરુ અને પ્રભુનાં શ્રીસુ-
ખનાં વાક્યો લઈને સંમતિપૂર્વક આ અનુભવની ગિરા-વાણી મનને સુખ
થવા માટે આલાપી-કહી છે.

૧૭૮. કૃત્રીશ્વર ભગવદીય ગ્રંથનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે આ
ગ્રંથ મેં મારા મનને પ્રબોધ-અનુભવ સહિત 'સમજાણુ થવા રચ્યો છે.
ખીજું તેને માટે કે જેને આ ઉત્તમરસ પસંદ પડ્યો છે અને પચ્યો છે.

૧૭૯. ગુરુરૂપ પ્રભુએ જેવી બુદ્ધિ આપી છે, તેવી આ ગ્રંથની રચના
મેં કરી છે.

૧૮૦. પુષ્ટિસૃષ્ટિ-પ્રભુના અનુગ્રહમાર્ગનો જ આશ્રય કરનારી દૈવ
સૃષ્ટિનું જીવન કેવાં રહસ્યોથી ભરેલું હોય છે, તે જાણનારા જાણે છે,
ખીજા જાણી શકતા નથી. તેથી જ જે પ્રભુકૃપાપાત્ર હશે તેને તો આ
પદાર્થ ઉપર, ભાવ ઉત્પન્ન થશે જ.

✓ મહારસ સાગર ગ્રંથ સુરચ્ચો રસાવલી છંદે;
સજ્જનનું મન સુણી પ્રકાશે પરમાનંદે.

૧૮૧

✓ શ્રીવલ્લભદાસાનુદાસ જન દયારામ છે;
તેણે આ રચના કીધી મન પૂરણ કામ છે.

૧૮૨

આ પુષ્ટિ પથ રહસ્ય ગ્રંથ શ્રવણ વા ગાશે;
સકળ પાપ સંતાપ જશે વાંછિત ફળ થાશે.

૧૮૩-

$$\begin{array}{r} ૩૫ \\ ૧૮૮ \end{array}$$

૧૮૧. આ ગ્રંથ મહાત્મ અઘૌઠિક રસનો સમુદ્ર છે, તેથી તેને રસા-
વલીના છંદમાં રચ્યો છે. જે દેવસૃષ્ટિ હશે અને તે જો આ ગ્રંથ સાંભળશે,
તો પરમાનંદપૂર્ણ થશે.

૧૮૨. દયારામ શ્રીવલ્લભના દાસના દાસ છે, તેમણે આ ગ્રંથની
રચના કરી છે. તે મનની કામનાને પૂરનારી છે.

૧૮૩. પુષ્ટિપથરહસ્ય નામનો આ ગ્રંથ જે સાંભળશે વા ગાશે તેના
સર્વ પાપ તાપ ટળી જશે, એટલું જ નહિ પરંતુ ઇચ્છિત ફલને પણ તે
પ્રાપ્ત કરશે.

ભક્તિવિપ્રયુક્ત પદ.

શ્રીકૃષ્ણ અષ્ટોત્તર શત નામ ચિંતામણિ.

છંદ ભુજંગ પ્રભાત પદ ૧.

- નમો શ્રીગુરુદેવ શ્રીકૃષ્ણસ્વામી, નમો નંદકુમાર સુપર્ણગામી. ૧
નમો શ્રીયશોદાઅસુમીનવારી, નમો શ્રીજલાનુજ આનંદકારી. ૨
નમો રાધિકાનાથ ગોપીશવૃંદા, નમો શ્રીયમુનાપતિ મોહકંદા. ૩
નમો ગોકુલાધીશ શ્રીશૈલધારી, નમો રાસવિહારી શ્રીજમુરારિ. ૪
નમો કુંજકેલિપ્રિયે રાય દાણી, નમો લાલ ત્રિભંગી, શ્રીવેણુપાણિ. ૫
નમો દ્વારકાધીશ લક્ષ્મી વિહારી, નમો ભક્તત્રાતા મહાદેવેશહારી. ૬
નમો દેવકીપુત્ર આનંદસિંધુ, નમો દુષ્ટ દેષી અતિ દીનખંધુ. ૭
નમો શેષ શંભુ, સતીનાથ ધાતા, નમો કંસ કેશી રિપુ મુક્તિદાતા. ૮
નમો ધર્મ ગોપા, હતા ભારજક્તિ, નમો શેષશાયી હરિ દાય ભક્તિ. ૯
નમો વિશ્વહેતુ, પતિ કાળ માયા, નમો પૂર્ણ અંશી વિભુ બર્હરાયા. ૧૦
નમો પુણ્યલોકી, પ્રભુ પૂતનામી, નમો રામરૂપી શુચિ ગુણગ્રામી. ૧૧
નમો દેવ દેવેશ ગોવિંદ વિષ્ણુ, નમો યજ્ઞ યોગેશ ગોપાલ જિષ્ણુ. ૧૨
નમો નરહરિ નાથ નિર્વાણદાયી, નમો ચક્રપાણિ ગદા નીરશાયી. ૧૩
નમો ગોપિકા મિત્ર સુભક્ત લગ્ની, નમો રાધિકારૂપ સિંધુ નિમગ્ની. ૧૪
નમો પુંડરીકાક્ષ, સ્વાનંદ ભોગી, નમો જન્મમૃત્યુજરાદી વિયોગી. ૧૫
નમો ગોપચૂડામણિ શ્રેયકારી, નમો શ્રીજગન્નાથસ્વામી ભવારિ. ૧૬
નમો કોટિ કંદર્પલાવણ્ય શૌરી, નમો પ્રાણુજીવન શ્રીવાણીગૌરી. ૧૭
નમો સર્વ શક્તિપતિ નિર્વિનાશી, નમો ઇશ આમોહ શ્રીતેજરાશિ. ૧૮
નમો વ્યાપિવૈકુંઠ આનંદહેતુ, નમો પ્રેમ કીડા સનાતન સેતુ. ૧૯
નમો ગોપતિ કોટિ બ્રહ્માંડ સ્વામી, નમો શ્રીહૃષીકેશ જય અંતર્યામી. ૨૦

નમો આત્મયોનિ, નમો નિર્વિકારી, નમો પરમ ભોગી નમો બ્રહ્મચારી. ૨
 નમો સર્વસાક્ષી નમો સર્વકર્તા, નમો સર્વભર્તા નમો સર્વહર્તા. ૨
 નમો બાલમુંકુદ પદ્માવિલાસી, નમો ચાદવાધીશ વૈકુંઠવાસી. ૨
 નમો શ્રીશયંદ્રાવંતી ચિત્તહારી, નમો સુંદરાંગી વૃંદાવનચારી. ૨
 નમો વલ્લભાધીશ વાગીશજ્ઞાતા, નમો વિકૃલાધીશ પુષ્પીશ જ્ઞાતા. ૨
 નમો ગોકુલેંદુ રઘુનાથ સીતા, નમો સત્યભામાપતિ કામ પિતા. ૨
 નમો અક્ષરાતીત અચ્યુત પ્રેમી, નમો શ્રીવૃજ્ઞનંદ દાસ સુ પ્રેમી. ૨
 નમો શ્યામ નારાયણાનંદ શક્તિ, નમો દેશવાપાર પ્રાણેશ ભક્તિ. ૨
 ઇતિ નામ શ્રીકૃષ્ણ આનંદકારી, મનોહારના સર્વ દાતા દુઃખારિ. ૨
 મહાપાપ સંતાપ કૃત્તુત ભસ્મી, સદાકાલ ગાળે સદુજ્જ્વલભસ્મી. ૩૦
 મળે પ્રેમભક્તિ વ્રજાધીશ ખાસી, સદાકાલ તે વ્યાપીવૈકુંઠવાસી. ૩૧
 કરે પાઠ એ શ્રીહરિજાપ રીઝી, દયાના પ્રભુજી મલે તોષ ભીજી. ૩૨

પદ ૨ જી.

જેના હૃદયમાં અખંડ રસિકરૂપ, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 પૂર્ણ લીલાસહ રાધા વ્રજ ભૂપ, તેને બાકી નથી તરવું રે. ટેક.
 જેને દૃઢ આશ્રય શ્રીવલ્લભદેવ, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 વ્યસન કૃષ્ણ મુખ્ય માનસી સેવ. તેને બાકી નથી તરવું રે.
 લૌકિકવૈદિક તથા શુદ્ધ શ્રીજી શરણ, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 દીનભાવ વિરહતાપ ગિરિ ધરણ, તેને બાકી નથી તરવું રે.
 ભજન સર્વાત્મા હરિ ગુરુ સંત, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 દૃઢ પ્રતીતિ પ્રીતિ ગુણગાન ગોપીકાંત, તેને બાકી નથી તરવું રે.
 સદા સુમતિ શ્રીકૃષ્ણ નામ જાપ તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 ભક્ત દાસ દયા જગત અલગ પાપ, તેને બાકી નથી તરવું રે.
 પ્રપંચ વિસ્મૃતિ મતિ કૃષ્ણાભક્ત, તેને કાંઈ નથી કરવું રે;
 ત્યાગ તોષ સંગ રંગ કૃષ્ણ ભક્ત, તેને બાકી નથી તરવું રે.

પદ ૪ થું—રાગ સૌરઠ.

એવા મુને વહાલા થાઓ મજભૂપ, મારું મન મોહું રહે તવ રૂપ. એવા.
 જેવો વહાલો લાગે છે મૃગને રાગ, જેવો વહાલો મણિ લાગે છે નિજનાગ;
 જેવો વહાલો મધુવ્રત પદપરાગ. એવા મુને૦

જેવું વહાલું મીનને લાગે છે નીર, જેવું વહાલું લાગે છે મંજરને ક્ષીર;
 જેવું વહાલું લાગે ણિંબ ફલ કીર. એવા મુને૦

જેવો વહાલો લાગે ચક્રોરને ઇંદુ, જેવું વહાલું ચાતક સ્વાતિ ઘનખિંદુ;
 જેવા વહાલા શ્રીગોપીજનને ગોવિંદ. એવા મુને૦

જેવાં વહાલાં જાર પરસ્પર હોય, જેવું વહાલું ભોજન ક્ષુધિતને હોય
 જેવું વહાલું મહાતૃષ્ણાતુરને તોય. એવા મુને૦

જેવો વહાલો આત્મા પોતાનો સૌ જગત, જેવા વહાલા તમારા નિજભક્ત;
 દયા પ્રીતમ હો તેવી નિજ આસક્તિ. એવા મુને૦

પદ ૫ મું—રાગ ખરૌઓ.

હરિ હિત કરતાં કદી પાપ, તે પણ ધર્મ રૂપ નિશ્ચે જાણો;
 જેમાં ઇશ અનાદર થાય, ધર્મ કરે તોયે પાપ જ પ્રમાણો. તે પણ. ૧

હાર્યા વચન વસુદેવ કંસથી, (જે) આપીશું સહુ બાલ;
 કર્યો અધર્મ પણ ધર્મ ઠર્યો, મજ પધરાવ્યા ગોપાલ. તે પણ. ૨

નિજ વાયક માણ્યું નૃપ દશરથ, થયો અનાદર રામ;
 દયાનિધિ હરિ માટે સ્વર્ગ પણ, પુરીજન સર્વ સ્વધામ. તે પણ. ૩

અર્જુન અપાપ ગુરુ દ્વિજ હણીયા, રૂચિ કરી પંકજ નેન;
 ક્ષત્રિય ધર્મ સાધ્યો પ્રભુ પીડયા (તો)લીખ પડ્યા શરશયન. તે પણ. ૪

ઋષિ પત્નીએ પતિ વચન ઉલ્લંઘ્યું, પ્રભુ પોખ્યા ઠર્યો ધર્મ;
 યજ્ઞવિધિ સાધી પ્રભુ હુલવ્યા, તે મુનિનું ઠર્યું કુકર્મ. તે પણ. ૫

ગુરુ ઉદ્ધંધી બલિ હરિ સંતોષ્યા, પાપ ધર્મ ગર્યું પુણ્ય;
ધર્મ શિષ્ય હિત હરિ અમાન્યથી, અધર્મી ઉશના મુન્ય. તે પણ. ૬
પરમ ધર્મ તે તેજ જાણવો, પ્રભુ પ્રસન્ન જે વાત;
દયા દયાનિધિ શ્રીમુખ કહું છે, તે વરણ્યું મેં ખ્યાત. તે પણ. ૭

પદ ૬ કું.

પ્રભુ પ્રસન્ન થયાની રીત, સુણો કહું શાસ્ત્રનાં વચન વડે;
જેથી સરવે વાતે જીત, દૃઢ વિશ્વાસ વધે સંદેહ ન અડે. શાસ્ત્ર. ૧
અનન્ય દૃઢ આશ્રય એક હરિનો, તજે અખિલની આશ;
હરિ મારું સૌ સારું કરશે, હજો નહિ વિશ્વાસ.....શાસ્ત્ર. ૨
દયા સર્વ દેહ ધારી ઉપર, સત્ય વચન સંતોષ;
ઇન્દ્રિય શાંત મન શુદ્ધ દીનતા, ગ્રહે ન કોઈનો દોષ.....શાસ્ત્ર. ૩
શ્રીકૃષ્ણ શરણુ ગ્રહી સર્વ સમર્પે, ભજે પ્રેમે ગુણ ગાય;
દાસ ભાવ હરી ગુરુ વૈષ્ણવ સમ, નિત્ય સત્સંગતમાં ધાય....શાસ્ત્ર. ૪
કૃષ્ણ નામ મન રસના નિશદિન, વિસરે નહિ ક્ષણરૂપ;
એ થકી શીઘ્ર પ્રસન્ન દયા પ્રીતમ, રાધાવર વ્રજ ભૂપ.....શાસ્ત્ર. ૫

પદ ૭ મું-લાવાણી.

સાંભળીએ સહુ સજ્જન કહું એક શીખામણુ ખાસી;
હેજુ હે એક એક શીખામણુ ખાસીરે, જેથી ચિતા ચિંતા જાય નાસી.
પુરૂષ સકલ હરિદાસ થજો, સ્ત્રી સર્વે થજો પ્રભુ દાસી;
હેજુ સ્ત્રી સ્ત્રી સર્વ થજો દાસીરે, થાય નહીં જેમ જગમાં હાંસી.
મદ પાખંડ થકી અળગાં રહી સતસંગે વાસી;
હેજુ હે સતસંગે વાસીરે, દુષ્ટ અહીં અહીં લહી રહેવું ત્રાસી.
સત્ય મને શ્રીકૃષ્ણ સેવજો થઈને દૃઢ વિશ્વાસી;
હેજુ હે થઈ થઈ દૃઢ વિશ્વાસીરે પ્રભુના અનન્ય ઉપાસી.

સર્વ વસ્તુ શ્રીહરિને અરપી, થવું હરિ સુખ અભિલાષી;
 હેજી હે હરિ હરિ સુખ અભિલાષીરે, ભલું કરશે સહુ અવિનાશી.
 કહેશેા દૃઢ વિશ્વાસ રહે કેમ ? છીએ અમો સંસારી;
 હેજી હે છીએ છીએ અમો સંસારી રે, મન ભટકણુના અધિકારી.
 તો પ્રતીતિ આવ્યાની વિધિ સુણો હું કહું વિસ્તારી;
 હેજી હું હું હું વિસ્તારીરે, યુક્તિ અંતર દેઉં ઉતારી.
 અસન વસન ચિંતા હોય સૌને, પણ વૈષ્ણવ ના ધરશેા;
 હેજી હે પણ વૈ. વૈષ્ણવના ધરશેારે, ભજન ભૂલીના. અવર (કાંઈ) કરશેા.
 તુરત પરીક્ષા કરે કૃષ્ણ કહી, પણ મન ભય મા આણો;
 હેજી હે પણ મન મનભય મા આણોરે, હાડ નહીં જાય હરિ જાણો.
 વિશ્વંભર પ્રભુ ખિરદ સદા, તે કેમ દાસ જશે ભૂલી ?
 હેજી કેમ કેમ દાસ જશે ભૂતીરે ભરોંસો રાખી કરો કૂતી.
 જીવ્યો અજગર શો ઉધમ સાધે, વિશ્વાસે દિન કાપે;
 હેજી વિશ્વાસે વિશ્વાસે દિન કાપેરે, અહાર હરી તેને પણ આપે.
 સક્કર ખોર સિંધુ મધ્ય રહે, તેને નિત્યે સાકર ખાવી;
 હેજી હે નિત્યે નિત્યે સાકર ખાવીરે, વિચારો ત્યાં ક્યાંથી આવી.
 ગિરિશિખરે દુમ રહે નવ પદ્મવ, કોણ સલિલ ત્યાં સિંચે;
 હેજી હે કોણ કોણ સલિલ ત્યાં જઈ સિંચેરે. સુકે વાટિકા વૃક્ષ નીચે.
 ઉધમ કરતાં આજ આવડયો, ડાહ્યાપણ મનમાં વ્યાખ્યું;
 હેજી હે ડાહ્યાપણ ડાહ્યાપણ મનમાં વ્યાખ્યુંરે, પ્રકટતાં પચ કોણે વ્યાખ્યું ?
 કર ઉધમ કલ્પના ટાળવા, શ્રીહરિ માથે રાખી;
 હેજી હે શ્રીહરિ હરિ માથે રાખીરે, મૂકી મન ગર્વ થવું સાખી.
 વણ ભોગે પ્રારબ્ધ દેહનું છુટે એમ કોણ કહેશે;
 હેજી હે એમ કોણ કહેશેરે, દેહકેમ અહાર વિના રહેશે.
 એમ શૃંગલા અનુસંધાને મુકી પ્રભુ ભરવી;
 હેજી હે મુકી મુકી પ્રભુ ભરવીરે, ફિકર ક્યાં રહી અમારે કરવી ?

પદ ૯ મું-રાગ આસાવરી.

શ્રીજી સાંભળજે એક વિનતિ છે મારી,
 શ્રીવલ્લભ શરણાગત સંગંધ વિચારી.
 સમર્થ છો સ્વતંત્ર છો કાંઈ કહેતાં ન કાણું,
 અપરાધી પણ ગુરૂ સોંપ્યો વિનતિને આવું,
 પુષ્ટિ પથ પ્રભુ કર સાહ્યા કરણા બલ તારો,
 મર્યાદા રીતે કરણી જોઈને તે ન્યાયે શું મારો,
 નિજનો લહીને કર ગ્રહ્યો નિજનો તો વિચારો,
 બુદ્ધિ પ્રેરક છતાં અનુચિત કરું ત્યાં કેમ ન વારો.
 કરતાં વારો કે કરવા દો તો ના ગણુશો,
 અઘટિત દેખાશે કરવા દેશો ને હણુશો.
 અણગમતું તમને મુજને તે કરવું ના ભાવે,
 જો તેવી મતિ દો તો દહાડો દુઃખનો શીદ આવે ?
 આપ પ્રસન્ન જે કીધે તે કૃતિ મુજથી ના થાય,
 તે બુદ્ધિ આપો તો સહેજ સહુ સુધરી જાય,
 કામ ક્રોધાદિક રિપુ મુજ હૃદયથી ટાળો,
 આપ વસીને સદા ત્યાં ચિંતા કલેશ સહુ બાળો.
 માયા સુખ મોહ જાળ કાળ કર્મને ફાંસી,
 નિજ કરણા વિષુ નહીં તુટે જનની જગ હાંસી,
 ફરી ફરી એ માયું મુજ મતિ તમમાં રહો લોભી,
 મલીન ના થાય કદા વૈષ્ણવતા રહે થોભી.
 મોટા છો માનો તો ફલ નહીં તોએ લવરી,
 આપ માન્યાથી મોટી મુનિ સહુથી શખરી.
 આપ માન્યાથી ઘેલું ડાહ્યું કહેવાય,
 આપ કરણાથી અવળું સવળું થઈ જાય.
 આપ મુચ્છાએ જે પાડો છો તે સહુ છું,

હુઃસહ હુઃખ નથી સહેવાનું ટટળીને કહું છું.
 આપને ગમતી હોય કૃતિ તો કરાવે,
 પણ એ યાત્રું અપરાધ થકી તો બચાવે.
 પ્રપંચ વિસરાવી દો નિજમાં આસક્તિ,
 દોય પ્રેમ લક્ષણ પુષ્ટિ પથ સાચી ભક્તિ.
 શ્રીગોવર્ધન ધર દયા પ્રીતમજી શ્રીજી,
 વિજ્ઞાપિમાનો મારે ઓથ ના બીજી.

પદ ૧૦ મું-રાગ કેદારો.

ભાવી સમજ્યા તદ્દપિ, સુમન સમર્થ ન કે, શ્રમ પડે શીશ ભાવી ન ભૂલે;
 શાણા શાંતિ ગ્રહે; મૂર્ખ મિથ્યા મથે, થાય થવાનું નિદાન હૂલે. ભા. ટેક.
 સુર વાણી સૂણી કલેશ કંસને બહુ થયો, કર્મ પ્રયત્ન કરી કરીને હાર્યો;
 પાપમાં પચી ગયો ધર્મરોધી થયો, નંદનંદનજી નિદાન માર્યો. ભા.
 ભાવિભય ભાંજવા, બાણાસુર બહુ મથ્યો, પુત્રીને એકલી સ્થંભે ગઢાવી;
 તદ્દપિ અનિરુદ્ધ વર્યા હસ્ત છેઘા હરિ, શિવ વચન નાં મળ્યું નિપંજર્યું. ભા.
 દુષ્ટમતિદ્વિજમુખથી ભવિષ્યસૂણીને બ્રમ્યો, ચંદ્રહાસને દ્રમ્યો થવું ન મટિયું;
 વિષનીવિષયા કરી નૃપસુતા પણ વરી, નૃપ કર્યો જન હરિ વિદ્ય વટીયું. ભા.
 વ્યાસ વદનથી સુણ્યું ભવિષ્ય જનમેજયે, યજ્ઞ નહિ કરે કહ્યું તદ્દપિ કરીયો;
 અષ્ટાદશ પ્રહ્લ હુત્યા મુનિ કહી મગી, ચેતે પણ અર્થ એકો ન સરીયો. ભા.
 નિજ પરાજ્ય સુણિયોરાવણ સુયોધને, તદ્દપિ શ્રમ કરી મૂઝા ભાવિટળવા;
 ગુરુ વચ ના ગણ્યું બનવાનું તે બન્યું, સહુને આશાશ્રમે સુખ મળવા. ભા.
 નારીનો નર કર્યો સુધુમ્ન વસિષ્ઠે તદ્દપિ તે નારી થઈ ભાવિ ફળીયું ?
 વળી મુનિ તપ બળે સ્ત્રીપુરુષ પ્રતિપક્ષ એમજ થાવું હતું થઈને બળીયું. ભા.
 એવા ઇતિહાસ બહુ સ્વલ્પમાં સમજી લો હરિ ઇચ્છા ફરવા કેન બળીયું;
 તદ્દપિ જડ જીવનો શોચ શમતો નથી. દયા પ્રીતમ ચરિત્ર ના જાય કળીયું. ભા.

પદ ૧૧ સું.

નથી જીવને લવિષ્યનું જ્ઞાન, હરિજન હિતજ કરે,
વણુ સમજે શોચ અજ્ઞાન, આગળ અર્થ સરે.

૧૬.

ઉર્વશી દ્વાર અર્જુન વ્યંડળ, થાળે શાપ કામે આવ્યો રે,
ગુપ્ત રહ્યા ચોક્ક વર્ષ પાર્થ ત્યાં ઉપયોગી તે આવ્યો. હરિ. ૧

સર્પ હણી મુનિ કંઠે ભરાવ્યો, જો એ મતિ ના ઉપજવત રે,
રાજ્યાસન તણુ શ્રીમુખ ભાગવત, શ્રવણ સમય ક્યાં આવત ? હરિ. ૨

કરકોટક નાગે નલને, કરડી કુરૂપ કરી દીધોરે,
અતિ રૂપાળો ગુપ્ત રહત કેમ ? હરિએ એ ગુણ કીધો. હરિ. ૩

જો મનોવ્યથા નાં વ્યાસને ઉપજત તો કમે પ્રીત કેમ વામતરે,
નારદ દ્વારા પ્રેમ લક્ષણા કહો ભક્તિ કેમ પામત ? હરિ. ૪

વૃન્દાને છળી સત્ય ચુકાવી, મનમાં તે અતિ દુઃખ પામીરે,
એમ ન થાત તો ત્રિલોક સુંદર, શ્રીજી મળત કેમ સ્વામી ? હરિ. ૫

જો જ્ઞાન ગર્વ ના ઉદ્ભવ ઉપજત, તો વ્રજમાં શીદ જાત રે ?
પૂરા ભક્તિ કેમ પામત ? હરિ વદલભાદર્શ કેમ થાત. હરિ. ૬

અભ્યાશ્રય અમ્બરીષ નૃપને, જો ન કદાપિ જાગત રે,
અનન્ય ભક્તિ કયહું નાં પામત દુર્વાસા ગર્વ નાં ભાગત. હરિ. ૭

ચિત્રકેતુને સુત શોક ન ઉપજત, તો નારદ ગુરુ ક્યાં પામત ?
સાક્ષાત હરિ દર્શ થાત નહી, ભવનો કલેશ નાં વામત. હરિ. ૮

રામ હર્ષથી શાપ ભુશંડી, મુનિ પામ્યા હરિ જુકિતરે,
નહીં તો માયા કાલ તરત કેમ ? પામત મહાભક્તિ ? હરિ. ૯

નંદદાસને સ્ત્રી મોહ ન ઉપજત, તો શ્રીગોકુલે કેમ આવત રે,
પ્રત્યક્ષ પુરૂષોત્તમ ક્યાં દેખત ! ભક્તિ ભક્તીશ કેમ ભાવત ? હરિ. ૧૦

ખોટું શ્રીફળ ખોટો રૂપેયો, ચિત સ્વામીનાં ભાવત રે,
તો શ્રી પુરૂષોત્તમ કેમ પામત ? સંદેહ કોણ છોડાવત ? હરિ. ૧૧

ગોપીજન મન ગર્વ ન ઉપજત, તો વિરહતાપ ન થાતરે,
પરા પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિ, હરિની કેમ હૃદયે સમાત. હરિ. ૧૨

તુલસીદાસને શ્રી કઠણ વચન વિણ, સુણો મોહ નાં જાતરે,
 કયાંથી ભક્તિ પામત શ્રીસ્થપતિની પ્રકટ દરશ નાં થાત. હરિ. ૧૩
 બિલ્વમંગળે ચિંતામણિ કટુ વચન સુણ્યું દુઃખ લાગ્યું રે,
 જપ વૃંદાવન મજપતિ સમયાં થયું દરશ દુઃખ લાગ્યું હરિ. ૧૪
 કોઈ કહેશે દુઃખવણ સુખ આપે, તો શું હરિથી નાં અપાય રે,
 પણ હરિનું હિત જગત ન જાણે, ભવ તરવા શું ગાય. હરિ. ૧૫
 કોઈનો કલેશ સહે નહિ કેશવ તો હરિજનનું દુઃખ કેમ ભાવે રે,
 પણ છે અકલ અટપટી લીલા, કશું સમજ્યામાં આવે. ૧૬
 જેમાં તાહરું ભલું હશે તે, વિનતિ વિના હરિ કરશે રે,
 દયા તુને શ્રીવલ્લભે સોંપ્યો, કહે હરિ કેમ વિસરશે ? હરિ. ૧૭

૫૬ ૧૨ મું.

અલ્યા ઉઠતાં કૃષ્ણ કહે, ખેસતાં કૃષ્ણ કહે,
 સુતાં શ્રીકૃષ્ણ કહે, હરતાં કરતાં,
 આલતાં કૃષ્ણ કહે, દોડતાં કૃષ્ણ કહે,
 વણ કહે કૃષ્ણ રખે, કાંઈ કરતા.

અલ્યા. ૧

કૃષ્ણ કહી ખાન કર, પાન કર કૃષ્ણ કહી,
 કૃષ્ણ ગુણ ગાનકર, દુઃખ સુખમાં,
 ગુપ્ત પણ કૃષ્ણ કહે, પ્રકટ શ્રીકૃષ્ણ કહે,
 અહુર્નિશ કૃષ્ણને રાખ્ય સુખમાં.

અલ્યા. ૨

પ્રીતે શ્રીકૃષ્ણ કહે, ભીતે પણ કૃષ્ણ કહે,
 સહજ શ્રીકૃષ્ણ કહે કૃષ્ણ કામે,
 સર્વકાળે સદા સધળે શ્રીકૃષ્ણ કહે,
 સિદ્ધ કાળજ સકળ શ્રીકૃષ્ણ નામે.

અલ્યા. ૩

Manohar C. Joshi.
 Advocate
 High Court Pleader

સહજ ધની આવે સાધન સકળ શિરમણિ,
 એત આળ્યો ધર્યો કાળ હસવા,
 લટકું અમૂલક ગાદ્યું એતો દયા,
 નહીતો નિશ્ચે પડશે હાથ ધસવા.

અધ્યા. ૪

પદ ૧૩ સુ.

ગોપીનાથ નામ કીર્તન નિર્ભયાનંદ કારી.
 પાપ સકલ સંતાપ દુર્મતિ મહાસંકટ હારી.
 ગોમતી ગંગા યમુના સરખું તંત્ર નર્મદા ગો.
 ગોપાલ બાલ કીર્તિ સરતી યત્રોચ્ચારતિ ગો.
 ગોવણુ છૂપ કૃણુ કીર્તન પ્રાપ્તિ લોક વરગો.
 ગોત્રનાથ ગોત્રનાં તુલાકળ દાન કોટિ જે ગો. ગોપી. ૧
 પિતા માત ગુરુ ગૌપ્રાદ્યણ મહાપવિત્ર શ્વાદોષિ.
 પિનાકીગો નિઃસાધનની મહાપદ કૃણુનામ જલ્પી.
 પિશાચ પ્રેતાદિપલાય હુરિ નામેથી ડરખી,
 પિડા ભવભય માયા કાલથી છુટયા કૃણુ જપી. ગોપી. ૨
 નારાયણ કહેતાંજ તર્યો દ્વિજ પાપી પ્રેમ વિના,
 નામાભાસે સુગતિ પુંશ્રલી, છુટી અમિત ગુંડા.
 નાથ અનાથ તણા એ રીતે, સમજ લેતું મના,
 નારદાદિ ગ્રહ્યું નામ મૂકી ઉપાય બહુ વિધિના. ગોપી. ૩
 થર થર કંપે કાલ અંજ, હુરિ નામે સમર્થ,
 થવું ન કષ્ટ વન ન જાવું, સહજ સરે અર્થ,
 થડ મૂકી શાખા સિંચો શું ? સમજે સુભગપથ,
 થશે પરમપદ ભોગી, દયા ગાતાં ગોપીનાથ. ગોપી. ૪

પદ ૧૪ સુ-રાગ આસાવરી.

શ્રીમુખ ઓઢ્યા શ્રીહરિ, હોય જેને અતિશે અનુગ્રહ મારેરે;
 તેને અહીં સ્વાને પણ સુખ નહીં, છે મૂલથી એ મહારો ધારેરે.
 મહાવ્યાધિ તેનું તન પીડે, પરદેશે ભટકાવુંરે;
 સુહૃદ બંધુ વિશ્લેષ કરાવું, વિનતિ ન મનમાં લાવુંરે.
 નિંદાવું અપમાન કરાવું, ચિત્ત ઉદ્વેગ ઉઠાડુંરે;
 ધનહાનિ લૌકિક ક્લેશ બહુ, કષ્ટે કરી જીવાડુંરે.
 સંચિત ને ક્રિયમાણ દોષ પ્રારબ્ધ ન સંભવે જેનેરે;
 કુતિસુત અતિવૃક્ષલ મુજને, જુઓ અતિ દુઃખ તેનેરે.
 પાપ જનિત જે તાપ દાસનો કેમ ન ટળે મુજ નાંમેરે;
 મુજ રૂચિ જનિત કષ્ટ નવ ચાલે, ઉપાય બળ તે ઠાંમેરે.
 અકલ અટપટી લીલા માંહી કેશું કહ્યું નવ જાયેરે;
 કેટલાક જનને ચલાવું અનીતે, તદ્દપિ ન દુઃખી તે થાયરે.
 કરું ન થવાનું થવું મટાડું હું સ્વતંત્ર સહુ ભાતરે;
 તદ્દપિ નિજ જન અહિત કદાપિ, ના જ કરું વાતેરે.
 મુજ ઇચ્છા નહીં શાસ્ત્ર નિયામક, મુને ગમ્યું તે ન્યાયરે;
 કુકૃતિ ભક્ત કદી નિજ રૂચિ માનું, અવલું સવલું થાયરે.
 હું સર્વજ્ઞ કાલ કર્માદિક, મુજ આધીન લો જાણીરે;
 દયા પ્રીતમ કહે શ્રીવૃક્ષલ જન, નહિ દુલ્લભું ધ્રુવ વાણીરે.

પદ ૧૫ સુ-રાગ કેદારો.

સાચી વસ્તુ શક્તિ જેમાં વાતો સહજ ફળે, પ્રાર્થનાની અંપેક્ષા ન રાખે;
 વહાલ વિશ્વાસાદિ કામ ત્યાં કેશું નહીં, વ્યર્થ કેમે ન ગુણ આત્મ દેખે.
 સાધુ ઉપદેશ શ્રદ્ધા વિના જ્ઞાન વણ મંત્ર વા ઔષધ નિજ ગુણ દેખાડે;
 તો પછી સહજ હરિ સંબંધી વસ્તુ સહુ, કેમ અભિલાષ પૂરા ન પાડે.

સહજ બની આવે સાધન સકળ શિરમણિ,
ચેત આળ્યો ધર્યો કાળ હસવા,
લટકું અમૂલક આદ્યુ ચેતો દયા,
નહીતો નિશ્ચે પડશે હાથ ધસવા.

અધ્યા. ૪

પદ ૧૩ સુ.

ગોપીનાથ નામ કીર્તન નિર્ભયાનંદ કારી.
પાપ સકલ સંતાપ દુર્મતિ મહાસંકટ હારી.
ગોમતી ગંગા યમુના સરણુ તંત્ર નર્મદા ગો.
ગોપાલ બાલ કીર્તિ સરતી યત્રોચ્ચારતિ ગો.
ગોવણુ હ્રમ કૃણુ કીર્તન પ્રાપ્તિ લોક વરગો.
ગોત્રનાથ ગોત્રનાં તુલાક્ષણ દાન કોટિ જે ગો. ગોપી. ૧
પિતા માત ગુરુ ગોપ્રાક્ષણ મહાપવિત્ર શ્વાદોષિ.
પિનાકીગો નિઃસાધનની મહાપદ કૃણુનામ જલપી.
પિશાચ પ્રેતાદિપલાય હરિ નામેથી ડરપી,
પિડા લવલય માયા કાલથી છુટયા કૃણુ જપી. ગોપી. ૨
નારાયણ કહેતાંજ તર્યો દ્વિજ પાપી પ્રેમ વિના,
નામાભાસે સુગતિ પુંશ્વલી, છુટી અમિત ગુન્ડા.
નાથ અનાથ તણા એ રીતે, સમજ લેતું મના,
નારદાદિ ગ્રહ્યુ નામ મૂકી ઉપાય બહુ વિધિના. ગોપી. ૩
થર થર કંપે કાલ અંજ, હરિ નામે સમર્થ,
થવું ન કષ્ટ વન ન જાવું, સહજ સરે અર્થ,
થડ મૂકી શાખા સિંચો શું ? સમજે સુભગપથ,
થશે પરમપદ ભોગી, દયા ગાતાં ગોપીનાથ. ગોપી. ૪

પદ ૧૪ સુ-રાગ આસાવરી.

શ્રીમુખ ઓઢ્યા શ્રીહરિ, હોય જેને અતિશે અનુગ્રહ મારોરે;
 તેને અહીં સ્વપ્ને પણ સુખ નહીં, છે મૂલથી એ મહારો ધારોરે.
 મહાબ્યાધિ તેનું તન પીડે, પરદેશે ભટકાવુંરે;
 સુહૃદ બંધુ વિશ્લેષ કરાવું, વિનતિ ન મનમાં લાવુંરે.
 નિંદાવું અપમાન કરાવું, ચિત્ત ઉદ્વેગ ઉઠાડુંરે;
 ધનહાનિ લૌકિક ક્લેશ બહુ, કષ્ટે કરી જીવાડુંરે.
 સંચિત ને ક્રિયમાણ દોષ પ્રારબ્ધ ન સંભવે જેનેરે;
 કુતિસુત અતિવૃક્ષ સુજને, જુઓ અતિ દુઃખ તેનેરે.
 પાપ જનિત જો તાપ દાસનો કેમ ન ટળે સુજ નાંમેરે;
 સુજ રૂચિ જનિત કષ્ટ નવ ચાલે, ઉપાય બળ તે ઠાંમેરે.
 અકલ અટપટી લીલા માંહી કેશું કહ્યું નવ જાયેરે;
 કેટલાક જનને ચલાવું અનીતે, તદ્દપિ ન દુઃખી તે થાયરે.
 કરું ન થવાનું થવું મટાડું હું સ્વતંત્ર સહુ ભાતરે;
 તદ્દપિ નિજ જન અહિત કદાપિ, ના જ કરું વાતેરે.
 સુજ ઇચ્છા નહીં શાસ્ત્ર નિયામક, સુને ગમ્યું તે ન્યાયરે;
 કુકૃતિ ભક્ત કદી નિજ રૂચિ માનું, અવલું સવલું થાયરે.
 હું સર્વજ્ઞ કાલ કર્માદિક, સુજ આધીન લો જાણીરે;
 દયા પ્રીતમ કહે શ્રીવલ્લભ જન, નહિ દુલવું ધ્રુવ વાણીરે.

પદ ૧૫ સુ-રાગ કેદારો.

સાચી વસ્તુ શક્તિ જેમાં વાતો સહજ રૂળે, પ્રાર્થનાની અપેક્ષા ન રાખે;
 વહાલ વિશ્વાસાદિ કામ ત્યાં કેશું નહીં, વ્યર્થ કેમે ન ગુણ આત્મ દેખે.
 સાધુ ઉપદેશ શ્રદ્ધા વિના જ્ઞાન વણ મંત્ર વા ઔષધ નિજ ગુણ દેખાડે;
 તો પછી સહજ હરિ સંબંધી વસ્તુ સહુ, કેમ અભિલાષ પૂરા ન પાડે.

ચલી પ્રતીતિ કુંતી મંત્ર રવિનો જાણ્યો રવિ પધાર્યા વસ્તુ શક્તિ ભારી;
 તો ભરોંસા વિના વસ્તુ હરિ અંખાંખની સફળ થાશે કેમ જો વિચારી ?
 તેમ વિભીષણનો પણ ચાળ્યો વિશ્વાસમન તદ્દપિ ક્ષણ ના ચાળ્યું રામરાગ્ય;
 સત્ય સંકટપ વચન આપ્યું પાછું ન લે, જીવ જડસ્વભાવિક હોય કાગ્ય.
 દારિકેશે જોડાણની સ્ત્રીને કહ્યું, વાળી તારી સમોવડ હું થાશ;
 તદ્દપિ આપ્યો હરિ, હાર ખરદે પડ્યા, શું થયું આક્રમે દાસ ડોડ્યા.
 વિષ વા અમૃત અન્નણે ઉદરે ગયું, તદ્દપિ ગુણ નિજ જાણ્યા જેવો આપે;
 તો પછી હરિનામાદિક ગમે તેમ ગ્રહ્યું, તેથી દુઃખ ટળી સુખકેમ ન વ્યાપે.
 સમજે એ રીત વિશ્વાસ સહજે મળે, મન હઠીલું અવળચંડી જેવું;
 અવળું કહીએ ત્યારે સવળું માને મૂરખ યુક્તિથી કામ કહાડીજ લેવું.
 દાસ ચિત્તદૃઢ ચાળ્યું તદ્દપિ તે ક્ષણ મળ્યું, પ્રભુવચન ના મળ્યું નિશ્ચે આળ્યું;
 સર્વ સાચું દયા પ્રીતમનું શ્રુતિ કહે, અહિત નિજ ભક્તનું કદી ન ભાળ્યું.

પદ ૧૬ સુ-રાગ લલિત.

તેવા હરિ સન્મુખના દોષ, સાધન વિમુખતણાં;
 જેમ નિષ્કળ મૃગજળ તદ્દવત થોડાં અથવા ઘણાં. સા. ટેક.
 જેવાં વ્યંડળ નરનારી જેવાં તેજ વિનાનાં લોચનરે;
 જેવા અન્નના કંઠે સ્તન, જેવું પક્ષધાતિક અર્ધતન. સા. ૧
 જેવી છઠ્ઠી અંગુલી કરપદ, જેવી તિથિ અવામરે;
 જેવો કોધ સુહૃદનો જેવું, ઠગતું હેત ન કામ. સા. ૨
 જેવું પરાધીનતું સુખ, જેવા વ્યસની કેરાના સંમરે;
 જેવી પાંખ પિપીલિકા કેરી, જેવો ખલનો ધરમ. સા. ૩
 ધ્રુવજી પરાશર પરશુરામને, ક્યાં લાગ્યું જો પાપરે;
 સુગ્રીવ વિભીષણ અનંધ બ્રાત, પત્ની ભોગે અધાપિ. સા. ૪

રાગાદિક તસ્કર નહિં તેહને, કારાગ્રહ ન ભુવનરે;
 મોહ બેડી ત્યાં લગી તેહને, જ્યાંહ લગી નહીં હરિનો જન. સા. ૫.
 દુરાચારી વિષયી અનિતેન્દ્રિય, ભવસુખ ભોગી ન બાધરે;
 હરિથી વિમુખને વળગે શ્રુતિ કહે, હરિભક્ત ન અપરાધ. સા. ૬.
 નૃપ પ્રાચીનબંહિષ કર્ણાદિ સુકર્મ ફલ શું મળિયુંરે;
 અભક્તના ગુણ દોષરૂપ છે, શાસ્ત્ર વચનથી કળીયું. સા. ૭.
 જાણી જોઈ ધ્રુવે હણ્યા પુણ્યજન, કુબેર શિવજન હાર્યારે;
 પાપ ન ભોગ્યું સંદેહ સર્વોપરિ ધ્રુવ લોક સિધાર્યા. સા. ૮.
 સંગ્રિત ક્રિયમાણ પ્રારબ્ધ ન, પાંડવને શ્રુતિ ગાયરે;
 તદપિ દુઃખી શિવ વિષ પડ્યું પીવું, દોષ ન હરિ ઇચ્છાય, સા. ૯.
 બે ઉપાય અપરાધ ટળે હરિ, ક્ષમા નરક વા રોગરે;
 ક્ષમા વિમુખ સંભવે ન અઘટિક, ભક્ત નરક દુઃખ ભોગ. સા. ૧૦.
 દયા પ્રીતમની લીલા અટપટી, કહેતાં કશું ન કાવેરે;
 પણ એટલું નિશ્ચે અમને, હરિભક્તનું અહિત બની નાવે. સા. ૧૧.

પદ ૧૭ મું-રાગ ગુર્જરી.

સહુ અઘદુઃખની હેતુ અવિદ્યા, હરિ આપ મટાડો તો જ મટે;
 કોટિ કોવિદે કોટિ ઉપાયે કરણા વણ કદી ન કટે. ટેક.
 અનેક ભાતના અનેક ઉપદ્રવ ઉપજાવી દે કલેશરે;
 થાય વિકળ સહુ જ્ઞાની વિવેકી વિવેક રહે નહીં લેશરે. સહુ. ૧.
 ઢાંડ્યું ઘી કણ શાણા સર્વને શુભકૃતિ મનમાં લાગેરે;
 રહે ઉદ્વેગ અખંડ હૃદયમાં કેમે કરે નવ ભાગેરે. સહુ. ૨.
 ઘણી ગુંચવણી અકથ આરતી કશું કરે નવ કાવેરે;
 સહજ સદા સુખ થાય સર્વ પ્રભુ દયા તમોને આવેરે. સહુ. ૩.
 દુઃસહ દુખદ સ્વભાવ મળ્યો છે કશું કહેવાતું છે નહીરે;
 શ્રીજી તમવિણ નથી કોઈ મારે માંગું સહાય કહોં કહોનીરે. સહુ. ૪

કોટિક અગ્નિ અધિક દહનતા આપમાં, શીતલ અધિકા કોટિક અંદરો. હે.
 કમલ કોટિક અધિક મૃદુહૃદય જન હુજો વજાધિક કઠણ દુર્જન સમે. હે.
 કોટિ અવગુણ ગણો ગુણ અધિક નિજ નમે કોટિ ગુણદોષ નિજજનદમે. હે.
 વેદ તપ દાન પૂજન કરે તે અનન્ય ભક્તિ આધીન છે, હે.
 કાલ માયા કંપે બ્રહ્માદિક ભય ધરે તે ગોપીજન આગલ દીન છે. હે.
 જગત દુર્લભ ઘણા તે સુર્લભ ભક્તને પ્રેમ વશ ન કરવાનું કરો. હે.
 અકથ અપરાધ અતિ બાધ માનો નહીં, વિનતિ વણ કલેશ કોટિક હરો. હે.
 શ્રીવલ્લભ શરણ સંબંધે મુને શ્રીહરિ, ભક્ત સાચો કરો સર્વદા. હે.
 દુષ્ટ સંગતિ દુર્મતિ રતિ પાપમાં, કહે દયો આપશો માં કદા. હે.

પદ ૧૬ મું-રાગ કેદારો.

નંદનંદન પ્રકટ સ્વામિ સમજ્યા વિના,
 બ્રહ્મ નિજ માને સુખ શું વિચારો ?
 નિરખી નિજ રૂપ જેમ હરજો કોઈ કામની,
 તેને સુખ કેવું હોય મનમાં ધારો. નંદનંદન.
 સજળા ઘન સમજો આનંદ શો અધિને ?
 અન્ન ઉપજો નહીં વિના વૃષ્ટિ,
 એમ અંતર્યામી યોગજો શું સર્થ ?
 પ્રકટ અનુભવ વિના સુખ શું દૃષ્ટિ ? નંદનંદન.
 નાગ સ્ફુટ નિદિએ રાફડો પૂજ્યો,
 પ્રસન્ન થઈ ફલ કહો કોણ આપે ?
 રાય રૂઠી રાણી જગમાં પૂજ્ય પણ,
 કાંત વણ કામ દુઃખ કોણ કાપે ? નંદનંદન.
 ઘૃત વિના માંખણે મોદક ચોળાય નહીં,
 પૂરવા દીપ નવ કામ લાગે,

પુત્ર પ્રકટયા વિના વંશ વૃદ્ધિ ક્યાંહાં ?

ઉદર ગર્ભે ન વંધ્યત્વ ભાગે.

નંદનંદન.

ધ્યાન ભોજન કરે ભૂખ ભાગે નહીં,

કાષ્ટ ચાંપે તુર્ત ન લાહે લાગે,

સૂર્ય વ્રતવાળાં દિન દેખી જમતાં નથી,

અર્થેદુ ચક્રાર ચિત્ત સુખ ન જાગે.

નંદનંદન.

ગોલારાણા નામ ભાટનું રાયજી,

નાપિક પારેખ ધંતુર કનક કાઢાવે,

આક્રોડ સૂર્ય જેમ બકરાને અજ કહે,

અહ્મપણું જીવ તેવું શોભાવે.

નંદનંદન.

અહ્મથી ઉપજ્યો પણ અહ્મ થાયે ન જીવ,

મુકતાફલ જલ કદાપિ ન થાય,

વસ્ત્ર પાછુ કપાસ ન કોટિ પ્રચરને,

ઉલટી વહી નદી મૂલમાં ન જાય.

નંદનંદન.

સનકાદિક અહ્મમાં ભળી પાછા નીકળ્યા,

સજવાસી નીકળ્યાં પ્રેમ પીવા

હવ શુકદેવ શિવ ભજનાનંદ ભોજિયા,

અહ્માનંદ ત્યાગ્યો ઉતરેલો ગ્રીવા.

નંદનંદન.

અસુરને મુક્તિ તેમ જ્ઞાની વિરાગી મુનિ,

ઓપી લેતાં નથી સેવક સાચા,

સ્વરૂપાનંદ સ્નેહ સુખ મોક્ષમાં ના મળે,

કહે દયો માંગે બુદ્ધિના જે કાચા.

નંદનંદન.

વેદવિરુદ્ધ કુંતીસુતે કીધા, વણ સાધને હરિ વહાલા રે;
હરિ પ્રસન્ન તો સહજ સુગમ સહુ, તે વિણ શ્રમ સહુ ઠાલા રે. અતિ.
હરિ કરુણાની હેતુ દીનતા, તે પણ હરિ આપી આવે રે;
પ્રભુ પ્રસન્ન સાધને કથન છે, હરિ સ્વતંત્ર કૃતિ ગાવે રે. અતિ.
તદપિ દાસને શ્રીગુરુ આજ્ઞા, પ્રમાણે પગથું ધરવું રે;
બુદ્ધિ પ્રેરક પ્રિતમ દયાના, તેનું સ્મરણજ કરવું રે.....અતિ.

પદ ૪૩ મું—રાગ આશાવરી.

શ્રીજી મોટો અભિલાખ;
આપ પાસે તેડો ઉતાવળી, પિયુજી તમે તેના સાખ. આપ. ટેક.
જીવમતિ બ્રહ્મ હોય વટલતી વાર જો;
માયા સુખ મોહ જણાવજો ખાખ.... આપ.
પાણી ગ્રહી દાસી કીધી શીઘ્ર તેડો સાસરે;
પામવામાં પ્રતિબંધ હરિને લાખો લાખ.... આપ.
ભાગ્યહીન વાયસીનું મુખ પાક્યું મટાડજો;
દયા પ્રીતમ પ્રાપ્તિ હું ભુક્તું પાકી દ્રાખ. આપ.

પદ ૪૪ મું.

હરિનામ ખરું સઘ સકલ તોહો, વા વાર લગાડે;
મન માને છે જાચક જનને, અંતે સ્વપદ પમાડે.
પાવસ ઋતુમાં ગ્રહણ ક્યાં લાસે? કહું શાસ્ત્ર સત્ય સંદેહ નાસે;
હરિ નામે શીઘ્ર સંદેહ વાસે. હરિનામ ખરું.
આશૌચ સ્નાન કહો કોણ દેખે? વૈધૃતાતિ કુયોગ કોણ પેખે;
પણ સાચું શાસ્ત્ર વચન લેખે.... હરિનામ ખરું.
આ એમ કરે આ પાપ થયું, પછી એમ કરતાં તે સઘ ગયું;
સહુ સાચું લાગે શ્રુતિએ કહ્યું.... હરિનામ ખરું.

સાભરી મંત્ર સઘળા તુર્ત કળે, તે જોઈ મૂર્ખનું ચિત્ત ચળે;
 પણ સજ્જનને સંતોષ વળે. હરિનામ ખરું.
 હરિનામ સ્મરણ સઘળું સાચું, નથી કોટિ કલ્પે તે કાચું;
 કહે દયો હું તો એથી રાચું.... હરિનામ ખરું.

પદ ૩૮ મું.—રાગ પરજ.

અંતઃકરણ પવિત્ર અતિ મહારં કરો જો,
 કરુણા દૃષ્ટિ કરીને શ્રીવજ્રરાય જો;
 શરદ સંબંધે જે વિધિ શુદ્ધ સલિલની જો,
 અતિ ડોહાળાય સમલ તદ્દપિ નવ થાય જો. અંતઃ ટેક.

ચાર સ્વભાવે કરી એ વરતે છે સદા જો,
 ચિત્ત મન બુદ્ધિ અહંકાર ચતુરંગ જો;
 અનાદિ કાલતાણું અપવિત્ર એહ છે જો,
 પુનિત સદા રહે હરિ નિજ સંગી સંગ જો. અંતઃ

શાસ્ત્ર કહે શુભ અશુભ એ વિધી વાસના જો,
 તહેતું કારણ મહદ ચરણ શરણે પડ્યો જો;
 અશુભ વાસના કરો કૃપા કરી લોપ જો, અંતઃ

કુતર્ક તર્ક સરીખાં દુઃખ અતિ ઘણાં જો,
 નાથ નિરંતર કોટિક વિધિ દે કલેશ જો;
 હે શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરીને ટાળો તમે જો,
 દાસ શરણ છું મુજ ઉપાય નથી લેશ જો. અંતઃ

સત્ સંગતિ વણુ બ્રહ્મ થાય મન માહરૂ જો,
 કુઃસંગ કુમતિ કીર્તન સ્મરણ ન થાય જો;
 વિષથી વિષમ દુર્જન તમથી કુડ કરે જો,
 જન્મો જન્મ અપરમિત વણુસી જાય જો. અંતઃ

વેદવિરુદ્ધ હુંતીસુતે કીધા, વાણ સાધને હરિ વહાલા રે;
 હરિ પ્રસન્ન તો સહજ સુગમ સહુ, તે વિણ શ્રમ મહુ દાલા રે. અતિ.
 હરિ કરુણાની હેતુ દીનતા, તે પણ હરિ આપી આવે રે;
 પ્રભુ પ્રસન્ન સાધને કથન છે, હરિ સ્વતંત્ર કૃતિ ગાયે રે. અતિ.
 તદપિ દાસને શ્રીગુરુ આજ્ઞા, પ્રમાણ પગલું ધરવું રે;
 બુદ્ધિ પ્રેરક પ્રિતમ દયાના, તેનું સ્મરણ કરવું રે.....અતિ.

પદ ૪૩ મું—રાગ આશાવરી.

શ્રીજી મોટો અભિલાખ;
 આપ પાસે તેડો ઉતાવળી, પિયુજી તમો તેના સાખ. આપ. ટેક.
 જીવમતિ બ્રહ્મ હોય વટલતી વાર જો;
 માયા સુખ મોહ જણાવજો ખાખ... આપ.
 પાણી ગ્રહી દાસી કીધી શીઘ્ર તેડો સાસરે;
 પામવામાં પ્રતિબંધ હરિને લાખો લાખ.... આપ.
 ભાગ્યહીન વાયસીનું મુખ પાક્યું મટાડજો;
 દયા પ્રીતમ પ્રાપ્તિ હું ભુક્તું પાટી દ્રાખ. આપ.

પદ ૪૪ મું.

હરિનામ ખરું સઘ સકલ તોહો, વા વાર લગાડો;
 મન માને છે જાનક જનને, અંતે સ્વપદ પમાડો.
 પાવસ ઋતુમાં ગ્રહણ ક્યાં ભાસે? કહું શાસ્ત્ર સત્ય સંદેહ નાસે;
 હરિ નામે શીઘ્ર સંદેહ વાસે. હરિનામ ખરું.
 આશૌચ સ્નાન કહો કોણ દેખે? વૈધતાતિ કુયોગ કોણ પેખે;
 પણ સાચું શાસ્ત્ર વચન લેખે.... હરિનામ ખરું.
 આ એમ કરે આ પાપ થયું, પછી એમ કરતાં તે સઘ ગયું;
 મહુ સાચું લાગે શ્રુતિએ કહું.... હરિનામ ખરું.

સાભરી મંત્ર સઘળા તુર્ત કળે, તે જોઈ મૂર્ખનું ચિત્ત ચળે;
 પણ સજ્જનને સંતોષ વળે. હરિનામ ખરું.
 હરિનામ સ્મરણ સઘળું સાચું, નથી કોટિ કલે તે કાચું;
 કહે દયો હું તો એથી રાચું.... ... હરિનામ ખરું.

પદ ૩૮ મું.—રાગ પરજ.

અંતઃકરણ પવિત્ર અતિ મહારં કરો જો,
 કરુણા દૃષ્ટિ કરીને શ્રીવ્રજરાય જો;
 શરદ સંબંધે જે વિધિ શુદ્ધ સલિલની જો,
 અતિ ડોહાળાય સમલ તદપિ નવ થાય જો. અંતઃ ટેક.

ચાર સ્વભાવે કરી એ વરતે છે સદા જો,
 ચિત્ત મન બુદ્ધિ અહંકાર ચતુરંગ જો;
 અનાદિ કાલતાણું અપવિત્ર એહ છે જો,
 પુનિત સદા રહે હરિ નિજ સંગી સંગ જો. અંતઃ

શાસ્ત્ર કહે શુભ અશુભ બે વિધી વાસના જો,
 તહેનું કારણ મહદ ચરણ શરણે પડ્યો જો;
 અશુભ વાસના કરો કૃપા કરી લોપ જો, અંતઃ

કુતર્ક તર્ક સરીખાં દુઃખ અતિ ઘણાં જો,
 માથ નિરંતર કોટિક વિધિ દે કલેશ જો;
 હે શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરીને ટાળો તમે જો,
 દાસ શરણ છું મુજ ઉપાય નથી લેશ જો. અંતઃ

સત્ સંગતિ વણુ બ્રહ્મ થાય મન માહરૂ જો,
 કુઃસંગ કુમતિ કીર્તન સ્મરણ ન થાય જો;
 વિષથી વિષમ હુર્જન તમથી કુઠ કરે જો,
 જન્મો જન્મ અપરમિત વણુસી જાય જો. અંતઃ

ચિત્ત મળ્યું મન મેલું બુદ્ધિ બગડી ગઈ ને,
 અહંકાર મુજ અવળી રીતે ગાલ્યો ને;
 દુઃસ્વભાવ બાધક સર્વે સાધક થયાં ને.
 કળી કુશવાન કરડેથી હુડકવા હાલ્યો ને. અંતઃ
 મન કરી મુક્તિ બંધનમાં જન બોલીયા ને,
 સુમતિ વિના સહુ શુભ તણાં વિનાશ ને;
 નિજ મળવાની મતિ નિજ આવેથી મળે ને,
 શુભ પથ પ્રેરક મતિ ઉદ્ધરે નિજ દાસ ને. અંતઃ
 અચલ અમલ મતિ દોની નિરંતર નાથજી ને,
 મુજને દાસ લહી નિજ કરુણા સિંધુ ને;
 નિજ ઇચ્છા વશ છે કોઈને સ્વાધીન નથી ને,
 માનો તો મુજ અર્થ સરે દીન બંધુ ને. અંતઃ
 અખંડ કલેશ હૃદયમાં વિકલ રહું સદા ને,
 સેવા સ્મરણ ન થાય મન પ્રસન્ન તમારું ને;
 કુમતિ જનિત કૃતિ મુજ વેષ વગોય છે ને,
 શુભ બુદ્ધિ વિણ સદા કર્મ ક્યાં સારું ને. અંતઃ
 ગાયત્રીમાં પ્રાર્થના પણ એજ છે ને,
 શ્રીહરિ પદ સન્મુખ રહો બુદ્ધિ મહારી ને;
 સહુ શુભ ફલ પ્રાપ્તિ છે શુભ બુદ્ધિ વડે ને,
 તે પ્રાપ્તિ જ્યાં પૂર્ણ કૃપા તમારી ને. અંતઃ
 આપ ઉપેક્ષા દેખી દુષ્ટ દમો ઘણું ને,
 નામ સ્મરણ હરી નથી જણાતું જોર ને;
 મોહું કૌતુક કહેતાં કંઈ બનતું નથી ને,
 નૃપની ચોક્કી મધ્યે નિર્ભય ચોર ને. અંતઃ
 જોવો તેવો પણ મહાપ્રભુ કુલે સોંપીયો ને,
 મુખ દુઃખ નથી અંતઃકર્ય અંતરજાતી ને;

અળતું ટાઢું પાડો મહારું કાળજીં ને,
દયા પ્રીતમજી સમર્થ શ્રીજી સ્વામી ને; અંત:

પદ ૩૯ સુ—રાગ ગોડી.

મહારી વારે ચડો વ્રજનાથજી મુજને અસુર દુષ્ટ દમે છે હો,
મંતિ બ્રહ્મ કરીને ભમાવે છે ભેરાવરી, જેમ તેમને ગમે છે હો;
મારી. ટેક.

હડકાયા શ્વાનનું કરડેલું જન શ્વાન સરખું થાય;
તદવત ગિન્હુ આવેશમાં મૂળે, મનુષ્ય પસ્તાતું જાય હો. મારી.
દેખી હુરિજન હુરિ ભંજતાં ઉઠે, અસુર સ્વભાવિક કલેશ;
મન કરિ મલિન કુતર્ક ઉઠે ધુરી દે છે અસંભવ કલેશહો. મારી.
યથા શક્તિ હુરિ સ્મરણ પાદોદક પ્રસાદ હુરિગુણગાન;
તદપિ તે ભય નથી માનતા લીલા અકલગતિ ભગવાનહો. મારી.
રમત તમારે એ રાધાવર પણ મુજને છે આધિ અંપાર;
નથી સહેવાતું દુઃસહ દુઃખ કૃપા દૃષ્ટે કરો નિસ્તાર હો. મારી.
નિદોષ હું ક્યારે હતો ? જાણી સદોષ લીધો શરણ;
ત્યારે હવે માં દોષ વિચારશે કૃપાસિંધુ વિભુગિરિધરણ હો. મારી.
સર્વજ્ઞ સર્વ સામર્થ્ય સહિત છે, હું છું દીન દુઃખી દાસ;
દુષ્ટ જનિત દુઃખ હરતા નથી, કોણ કારણ કરૂણા નિવાસ હો. મારી.
કોણ જાણે કોણ દોષથી મહારી કરી ઉપેક્ષા નાથ;
હાસ તમારો હું જાઉં ક્યહાં, નથી ઉચિત ને ગ્રહી હાથ હો. મારી.
ગાળી ઘેનું ખેંચી જાય યવન તમે દેખતાં દીન દયાળ;
તદપિ છોડવતા છો નહીં સમર્થ કેશવકાળના કાળ હો. મારી.
ગમ કોધાદિક રિપુ પ્રતિબંધક કાઢો કૃપા કરી દૂર;
માય નિરંતર નંદકુવરે વસેા વલ્લભસહ મુજ ઉર હો.

વિધિ પુત્રી પાછળ ધાયા શુરુ ભાભી સાથે ભૂલ્યા,
 ભીખ્મ ભક્ત ભગવંત શું ભડીયા ભવિષ્યે ડાહ્યા હુલ્યારે. શોચો.
 વિપણુરાંત વિવેકી વૈષ્ણવ ભવિષ્યે ભૂલમાં આવ્યો,
 સર્પ હણીને શમિક સાધુ મુનિ કંઠે અહી ભરાવ્યો. શોચો.
 વસિષ્ઠ જનક જ્ઞાનમણિ બંદે મુખ્યા પરસ્પર શ્રાપી,
 નાશી ગયું અદ્વૈત ભાન ભવિષ્યે ત્યાં દુર્મતિ વ્યાપીરે. શોચો.
 ભવિષ્ય કોધ ઉપજ્યો સનકાદિક દુર્મતિ પરિષદ આવી,
 વૈકુંઠથી અસંભવ પડવું ભક્ત અસુર તણું ભાવીરે, શોચો.
 વ્યાસ વદન જનમેજયે ભવિષ્ય સાંભળ્યું ચેતી ચાલ્યો.
 ઘણો મથ્યો પણ ભાવી ન મટ્યું નિદાન હુતવત ઝાલ્યોરે. શોચો.
 કોટિક પ્રવિણ કોટિક વિધિના કોટિક સુક્રિત બનાવી;
 મથી મરશો પણ શ્રમજ લાભ છે, નહીંજ મટે કદી ભાવીરે. શોચો.
 ભાવી ન ટળે જાણું તદ્દપી, જીવસ્વંભાવ બ્રમાવે;
 અલ્પ વસ્તુને બ્રમણ સંભવે હુરિ વળગે સ્થિર પાવેરે. શોચો.
 કર્મ કાલ ગ્રહ મન સ્વભાવ જીવ, ભાવી ભવિષ્ય વખાણે;
 એ સર્વેનું કારણ સાધુ, ઈશ્વર ઇચ્છા જાણેરે. શોચો.
 વિવેક રાખી પ્રમાણ પંથમાં, ડગલું ભરવું જોઈ;
 તદ ઉપરાંત બને તે ભાવી, ઘેલું કહે નહિ કોઈરે. શોચો.
 વિવેકથી ભાવી ન મટે પણ, મન પસ્તાવો ભાગે;
 દયા પ્રીતમ શ્રીકૃષ્ણ ભજનમાં, બ્રમે ન ટળે મન લાગેરે. શોચો.

પદ ૪૨ મું—રાગ સોહિણી.

શીદને તન મન તપે, હુરિનું ચિંતામણિ છે નામ જપે.

અખિલ અમંગલ ભય દુઃખ દુષ્કૃત, સંઘ સંકેટ સહુ જાય;

આનંદ મંગળ ઉદય દશે દિશ, વિવશ નામ હુરિ ગાય. શીદ૦

તુરત ન ક્ષણ જોયામાં આવે, માટે પ્રતીત ન વાસે;

તેનું સમાધાન કહું શ્રુતિ વચને, સુણતાં સંદેહ નાસે. શીદ.
 માહાત્મ્ય હરિ નામ બતાવે, પાપ કરે ખલ જાણી;
 જપ તપ તીર્થ ધર્મ નિયમ વ્રત, સહુ સાધન કરે પાણી.
 આતિક પ્રાયશ્ચિત કોન કરે, અયોગ્ય મુક્તિ પામે;
 ક્લેશ તાપ રૂઝ રોગ રહે નહીં, ઉદમ વેદ વિરામે.
 સદ્ય સદ્ય કહે શાસ્ત્ર સત્ય પણ, બીજું બગડી જાય;
 માટે સમજી હરિ બળ હાંક્યું, દેખી અસુર બહવાય.
 નિજથી વિમુખ કરાવ્યા અસુર, હરિયે શિવજી પાસે;
 તે વિધિ નામ વિષે પણ અમજો, કીધી છે અવિનાશે.
 અયોગ્ય સહુ ભક્તિ પામે તો, ખેલ જાય ભવ ભાગી;
 માટે ભ્રમ નાંખ્યો ભગવંતે, સમજ્યા હરિ અનુરાગી.
 સ્વદેષ માત્ર મુજ ધર્મ હોય તો, મહાભયથી પણ રાખે;
 ભગવદ્ગીતા વ્રજ પતિ વાણી, તે જૂઠું કેમ ભાખે.
 સ્પર્શમણિ લોહ પેટી મૂક્યો, ઇચ્છાંખર આચ્છાદી;
 કનક કરંતાં તનકવાર નથી—સમજી મુખો મુખ ગાદી.
 અભમેલ ગુણકા સદ્ય ફળીયું, ક્યહું એક વાર લગાડે;
 સ્વતંત્ર પ્રભુએ સમજી કર્યું, નહીં નિજનું કામ બગાડે.
 કઠીણ લંબ સાધનમાં પ્રતીત, આસુરી જનને આવે;
 સરળ નામ હરિ યોગ્ય નથી તે, દૈવીજનને ભાવે.
 મુઘા યોગ્ય સુર અસુર ઉચિત નહીં, હરિ મોહની છળિ બહાયા;
 મુઠા જન્મની જન્મની એ, અક્ષર હરિગીતા ગાયા.
 નામ વિના સહુ સાધન દીપક, કલી વાયુથી વામે;
 કૃષ્ણ નામ અગ્ની અંગારા, પવને વૃદ્ધિ પામે.
 માટે તજી ભ્રમ કોટિ કલ્પના, કૃષ્ણ રતિગાથો;
 ક્યાં પ્રિતમ વ્રજપતિ વદ્ધલ થઈ, પરમાનંદ પદ જાણો.

પ્રભુ સર્વોત્તમ સહિષ્ણુ, અતિ ઉદાર રે;
 પૂર્ણ પુરુષોત્તમ મહાવિષ્ણુ, નંદકુમાર રે,
 નથી માગતો યોગની સિદ્ધિ ન મુક્તિ આર રે;
 નહિ પરમેષી પદ આદિ, કયો અધિકાર રે.
 શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિની ખાસા, ક્રુધા મને લાગી રે;
 નિજ પ્રેમરસ પીવા પિપાસા, અતિશય જાગી રે; ૧૦
 ગમું તમને ઘણો એવો સાચો, કરો મને સંત રે;
 મારા પ્રાણજીવન જનો એ, માગું ભગવંત રે. ૧૧
 પૂરો સહુ અંતર અસિદ્ધાં, અંતર્યામી રે;
 શ્રીજી શ્રીમુખ કહો દયો દાસ મારો હું સ્વામી રે. ૧૨
 પદ ૪૬ મું.

દ્વિદલાત્મક સ્વરૂપનો મરવો.

(“ એરો આવની સલુણા પ્રભુ શામળાને ” એ રાગ.)

શ્રીમદ્દરાધિકા શ્રીકૃષ્ણ વસ્તુ એક છે ને,
 દેવા ભક્તને સુખ યુગલ વપુ વિવેક છે ને. શ્રીમદ્. ૧
 આઘે એકરૂપ^૧ બ્રહ્મ શ્રુતિ ગાય છે ને,
 તે એ બે મળીને એક કહેવાય છે ને. શ્રીમદ્. ૨
 એમાં અનુભવીને તો સુધી સમજણ પડે ને;
 તો પણ અજ્ઞાણને મન આશ્ચર્ય અડે ને. શ્રીમદ્. ૩
 તે માટે કહું દૃષ્ટાંત મુક્તિ નેડીને ને,
 સાંભળતામાં સઘ સંશય નાંખે તોડીને ને. શ્રીમદ્. ૪
^૨ત્વચાસહુ યણો જેમ એક ^૩ભાષ્યમાન છે ને.
 અંતરમાં સમાન દ્વિદલ^૪ વિધમાન છે ને. શ્રીમદ્. ૫

૧. એકમેવાદિતીયં બ્રહ્મ । શ્રુતિ એમ કહે છે કે બ્રહ્મ એક અને અદ્વિ-
 તીય છે. એક અને અદ્વિતીય એમ બંને વિશેષણની મતલબ એ છે કે, તે
 છે તો બે સ્વરૂપ, પરંતુ તે બંનેમાં ભેદ નથી, બે મળીને એક છે. ૨. કૌતરો
 સાથે. ૩. કહેવાય છે, અનુભવાય છે. ૪. બે ભાગ-એક સરખા.

હાવાં કહું પૃથક્ પ્રકટ થવાં તણી વિધિ ને, શ્રીમદ્. ૬
 ધનશ્યામ થકી શ્યામા આનંદના નિધિ ને.
 શ્રીજી સાગર ને લહેરી ^૧લાનુનંદિની ને, શ્રીમદ્. ૭
^૨ઈંદુ અલખેત્રો અલખેલી ચારુ ચંદિની ને.
 વિઠ્ઠલ વહ્નિને કીર્તિકન્યા જ્વાલિકા ને, શ્રીમદ્. ૮
 સૂરજ શ્રીવ્રજેશ કાન્તિ રાધા ખાલિકા ને.
 રૂપ રસિકવર છબીલી છાયા તે તણી ને, શ્રીમદ્. ૯
 પુરૂષ પુરૂષોત્તમ રામા રાધિકા ખણી ને.
 કૃષ્ણ આત્મા રાધા, રાધા કૃષ્ણનો સહી ને;
 એમાં અધિક ન્યૂન કોઈ કહેવાયે નહી ને. શ્રીમદ્. ૧૦
 પરસ્પર શોભા એક એકની લાણું ને,
 એકલાં ન શોભે કહું દૃષ્ટાંત તે તણું ને. શ્રીમદ્. ૧૧
 કેસરી^૩ અરણ્ય જેમ ચંદ્ર જામિની ને,
 શીષ કેશ, દેહી દેહ, મેઘ દામિની ને. શ્રીમદ્. ૧૨
 પરસ્પર ઉભય એકેકમાં વ્યાપી રહ્યાં ને,
 પ્રીતમ પ્રિયા, પ્રિયા પ્રીતમ સંભવે કહ્યાં ને. શ્રીમદ્. ૧૩
 અનલ^૪ દહનતા જેમ ઘંટા વિષે નાદ છે ને,
 સલિલ શીતલતા સુધા વિષે જેમ સ્વાદ છે ને. શ્રીમદ્. ૧૪
 એ વિષે સ્વરૂપ લાલ લાંડિલી તણું ને,
 એ જે થકી લીલા સર્વ અપર નહિ આણું ને. શ્રીમદ્. ૧૫
 સદા રસમય સંભોગી રસ રાસના ને,
 યુગલરૂપ એ સર્વસ્વ દયા દાસનાં ને. શ્રીમદ્. ૧૬

૧. વૃષભાનનાં પુત્રી શ્રીરાધિકાજી. ૨. ચંદ્ર સરખાવો-વથા ચ ચન્દ્રિકા ચન્દ્ર પ્રમા માનો હતાશને ગન્ધઃ પૃથિવ્યામનઘ રાધિકેયં તથા હરૌ । इत्यादि पुराण वाक्य साधे. ૩. સિંહ વનથી, ચંદ્ર રાત્રિથી શોભે છે. અસ્તક કેશથી, આત્મા દેહથી, મેઘ વીજળીથી. ૪. અગ્નિમાં બાળવાની શક્તિ.

કેટલો જીવ ઉચિત કૃતિ તેની કેટલી જો,
 તે શું રીઝવશે ? નિજ નંદકિશોર જો;
 અલિપ્ત દોષ ઘણા પણ જોતાં જીવના જો,
 આપ ક્ષમા આગળ તેનું શું જોર જો ? શ્રી૦
 નિજ ઉદમ બલ તમને કોઈ ન પામ્યું જો,
 પામ્યા શરણ સંબંધ સંગ પ્રતાપ જો;
 તે શ્રીવલ્લભસુત ગુરુ પ્રબલ સંબંધ છે જો,
 જીવ મંદમતિ માટે મિથ્યા તાપ જો. શ્રી૦
 નિષ્કલંક જે આત્મસાત્ આપે કયો જો,
 કૃપા પૂર્ણ કરી નહિ નિયામક કોય જો;
 સત્સંકલ્પ સત્યગિરા શ્રીનાથજી જો,
 નિજનો કહી કર ગ્રહો દયો શિદ રાય જો. શ્રી૦

પદ ૫૦ મું.

ગાજે ગાજે રે ગોવિન્દ ગુણ નિત્ય ગાજે (૨)
 હસ્તવંડે કરજે હરિસેવા, ચરણે હરિદર્શન ધાજે. ગાજે.
 નેત્ર નિરખજે નંદનંદનને, હરિચશ રસ શ્રવણને પાજે. ગાજે.
 દ્રાણને પુખ્ત પ્રસાદી તુલસી, પ્રભુનો પ્રસાદ સાધુસંગે ખાજે. ગાજે.
 નમન કરે શિર હરિ હરિજનને, તીર્થતીર્થમાં તું નિત્ય નહાજે. ગાજે.
 મન મધુવ્રત પદકમલે રાખે, દાસાનુંદાસ હરિનો થાજે. ગાજે.
 સત્સંગતિ વિના પલક ખોઈશમા, દુષ્ટ સંગથડી દૂર થાજે. ગાજે.
 દેહધારી સહુપર દયા રાખે, હરિગુરુ હરિસમા ગહાજે. ગાજે.
 સાચો સ્નેહ રાખે કૃપણ સાથે, છલ કરી વિશ્વને મા વહાજે. ગાજે.
 એ શિક્ષા દયો કહે જો સધી આવે, તો વણ શ્રમે વૈકુંઠ જાજે. ગાજે.

પદ પર મું.

રાગ સારંગ.

- સદા શ્રીકૃષ્ણને સેવોરે, સંમળ દ્યો સુધો સિદ્ધાંત;
વાત કહું તે વિચારમાં લાવો, ભાગે મનની ભ્રાંત. ૧
- સહુ ખરોખર કૃષ્ણ છે, નથી કૃષ્ણ ખરોખર કોઈ;
સાગર છોળોને દષ્ટાંતે, શાણા વિચારી ભેધ. ૨
- વિશ્વ ઠરું હુરિરૂપ એ રીતે, સાચું સર્વે કાલ;
ન્યારું ન તે ગોપાલથી, પણ ન્યારા ખરા ગોપાલ. ૩
- સર્વ નિશ્ચય બ્રહ્મરૂપ એ વિધિએ, સર્વમાં કૃષ્ણ નિવાસ;
તદપિ તેથી છે પર પણ પોતે, પરાત્પર અધિક પ્રકાશ. ૪
- કાર્યથી થઈ રહી કાયા સંબંધે, કાયા માંહે સમાયા;
કાયાથી છાયા છાયા ન કાયા, કાયા કેરું લહે છાયા. ૫
- મુખ ઇંદ્રિયો થડ ને કાળાં, એમ હુરિ ને સંસાર;
કૃષ્ણ ભજે દયા કોઈ ન બાકી, વેદ પુરાણ નિચાર. ૬

પદ પર મું.

રાગ લલિત.

(‘વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે’ એ રાગ.)

- હુરિજી હૃદયે વિચારો રે, પ્રભુજી હૃદયે વિચારો.
મુજને તારો જગ જસ અંતિ, માનો ગુણ મારો રે. ટેક.
- પ્રમાણ પંથે સર્વ ચાલશે તો, ખિરદે બુઠા ઠરશે;
પતિતપણું હું નહિ પાળું તો, પાવન કોને કરશે ? ૧
- દાસ દોષ ભેઈ નરક નાખશે, (તો) ક્ષમા ધરી શે કામે ?
ન્યાય બુઝો તો દોષ ભરમ સહુ, એક તમારે નામે. ૨
- શરણ પડ્યો તોયે શુભ મતિ ન આપી, જાવા દીધો કુવાટે;
અધમોદ્ધારણ ખિરદ સત્ય કરવું, સમજ્યો છું તે માટે. ૩

આસ્વાધાર તમે કહું નાથ, સર્જન થા કર કૃતિ સારી;
 તદ્દપિ ગગડી મેં બરદ સુધાર્યું, સ્વામી સ્વાર્થ વિચારી. ૪
 નિઃસાધન ઉદ્ધાર નામ, સત્ય કરવાં સાધન ત્યજ્યાં;
 દુષ્ટ દયાલ નામ સત્ય કરવા, દુષ્ટ કર્મ મેં ભજ્યાં; ૫
 જ્ઞાનગૂન્યનું ગ્રહણ જ કરવા, વિકૃલ નામ ધર્યું છે;
 જ્ઞાનગૂન્ય તે માટે થયો છું, ક્યતું રાજ કર્યું છે. ૬
 વિમુખ અધમ પામે જ અધોગતિ ઘટે ન સન્મુખ જનને;
 સન્મુખ અધમ અધોગતિ થાતાં, બંદો શ્રીમુખવચનને, ૭
 દુષ્ટ ઠરી પ્રભુ ગમતું કર્યું મેં, રાખ્યો મારો ધર્મ;
 દયો બૂડતાં ધર્મ બૂડશે, સમજી લેજો મર્મ. ૮

પદ પડે મું.

રાગ ભૈરવ.

રટને કૃષ્ણનામ બહુ સુખકારી રે;
 પરમ આનંદરૂપ અધ દુઃખહારી રે. ૧
 મોટા મોટા સુરમુનિ, લોભી રહ્યા જેમાં રે;
 તે તે સહુ સાધન, આવી ગયાં એમાં રે. ૨
 સકલ ધર્મે હરિનામ કેરો અંશ રે;
 એથી ના પ્રવર કોઈ વેદમાં પ્રશંસ રે. ૩
 અવળું હશે તે પણ, સવળું થઈ જશે રે;
 પ્રભુજી પ્રસન્ન એથી થોડામાં થાશે રે; ૪
 આલસ મા કર ધર દૃઢ વિશ્વાસ રે;
 કાયર મા થા તારી પૂરશે એ આશ રે. ૫
 કોટિ ચિંતામણિ વાંરે, એવું એ છે નામ રે;
 કયા જેણે જાણ્યું તે તે થયા પૂરણ કામ રે. ૬

૫૬ ૫૬ મું.

મારવાડી ભાષા.

રાગ સોહિણી.

થેં કોણ મંત્ર સાધ્યો રાધા ખ્યારીજી.

દેવારાં દેવયેં તું સેવા કરાવત, ઇસો કોણ દેવ થે આરાધ્યો ? ૧

સિંધુસુતાકો મિલત ન મંત્ર એ કોણ ગુરુસુ થાને લાધ્યો ?

દ્યારો પ્રીતમ ખ્યારો અજીત થેં જીત્યો રંગ છે જી સખંધ થે બાંધ્યો. ૨

રાગ સોહિણી.

થારો નેણારો પાણીકો માંને લાગડો રે,

કાંઈ કરે ? ઓખધ લઈ બચારો, થારા બિરહરો લાગ્યો માંને ડાગડોરે. ૧

કલ ન પરત પલ જીય માંકો તલસે, ઇસો પીડે થારો અનુરાગડોરે;

દ્યારા પ્રીતમ થેં જીવાવો તો જીવાં, કે થાંકે હાથ માંકો તાગડો રે. ૨

૫૬ ૫૭ મું.

આશીર્વાદ.

ગ્રજ ભાષા.

ચિરંજીવો, સુખી રહો, તુમ સકલ હરિજનં;

આનંદ મંગલ અખંડ, હરિમેં રહો તુમ મન. ૧

ભક્તિ પ્રેમ આસક્તિ, ખ્યસન શ્રીવ્રજેશ;

ગુરુ ભગવદીય ભાવ સદા, દુઃખ કદા ન લેશ. ૨

કર્મ કાલ માયા ભય; જન્મ મરણ જાઓ;

શુભ મતિ રહો સતત, મન કુપથ કબુ ન ધાઓ. ૩

સદ્ગુણ સતસંગ, સદા રહો પૂરન કામ;

ચેહી આશિષ દેત, સદા દાસ દ્યારામ. ૪

પત્ર.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.	પત્ર.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨૫૮	૨૪	મલંગ-વાંદરા	મલંગ- અધોરી ^૧	૨૮૧	૨૭	નિજન	નિજન
				૨૮૩	૫	દોય	દો
„	૨૫	કાંપે	કાપે	„	૯	શુભન	શુભ ન
૨૬૬	૯	અધમ	અધમ અધમ	„	„	નકો	કો
૨૭૩	૨	પ્રકાશે	ભરાશે	૨૮૬	૮	સરખું	સંવૃ ત્ર
૨૭૫	૧૨	જાળ	જાય	„	૧૦	કીર્તન	કીર્તને
૨૭૬	૧	સહજે	જેને	૨૮૭	૨૧	વાતો	તે તો
		આત્મશાંત	આત્મસાત				

૧. આ લોકો દુકાને દુકાને ભટકે છે અને શરીરમાંથી લોહી કાઢે છે.

૨૮૮ પાના ઉપર પાંચમી લાઇન પછી નીચેની કડીઓ રહી ગઈ છે.

“ તદપિ છાની છરી રાખી વિશ્વાસવણ,
વચન પાળ્યું પ્રભુ દોષનાશ;
છશ્વરતી અઘળગતિ જાણી મહેતો હમ્મા,
સાસરે જાઓ પુત્રી શું બોલ્યાં ”

શ્રીદયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા ભા. ૧ લા માટે મઢેલા અભિપ્રાયો.

શ્રીનાથદ્વારાધીશ ગોસ્વામીશ્રી ૧૦૮ તિલકાયિત શ્રીગોવર્ધન-
લાલજી મહારાજની આજ્ઞાથી વિદ્યાવિભાગના અગ્રેસર પંડિત
લખે છે કે:—

“ પુષ્ટિમાર્ગીય સુપ્રસિદ્ધ ભક્ત કવિ શ્રીદયારામભાઈકે કાવ્ય
ઓર જીવનચરિત્ર તુમ છપાઓગે તાકી અર્પણપત્રિકા કે પત્ર
તુમને અર્પણ કિયે, સો શ્રીમાનને સાદર કિયે હે । ઓર उनके
સદગ્રન્થનકું તુમ છપાયો ચાહો હો, સો પ્રશંસનીય હે । તુમ एसे
કાવ્યકું પ્રસિદ્ધ કરવેમં તનમનધનકો, વિનિયોગ કરો હો, સો
તુમ્હારો પ્રયત્ન ધન્યવાદકે પાત્ર હે । સુજ્ઞ વૈષ્ણવજન તુમ્હારે
પરિશ્રમકું સફલ કરો । ”

શ્રીકાંકરેલીનરેશ ગોસ્વામીશ્રી ૧૦૮ તિલકાયિત તૃતીય
ખીઠાધીધર શ્રીખાલકૃષ્ણલાલજી મહારાજ લખે છે કે:—

ભક્ત કવિ દયારામજીકી કવિતા પ્રેમભક્તિ સંવલિત—સરસ—
ઓર પ્રામાણિક હોયવેસું પ્રશંસનીય હે । વાકું છપવાયકે પ્રસિદ્ધ
કરવેકે તુમારો વિચાર શ્લાઘનીય હે । ”

રા. રા. સાક્ષર શ્રીચુત કેશવલાલભાઈ હર્ષદરાય ધ્રુવ લખે છે
કે—આ સંગ્રહમાં જે જે કાવ્યો સમાવ્યાં છે તે બધાંએ પહેલવહેલાં જ
પ્રસિદ્ધ થાય છે. તે પૈકી સંપ્રદાયસાર અને ક્લેશકુઠાર પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતો
સમજવાને અને વિચારવાને બહુ ઉપયોગી છે. સંગ્રહ ઉત્તેજનને યોગ્ય છે.

રા. રા. સાક્ષર શ્રીચુત કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી લખે
છે કે—કવિવર દયારામનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો ટિપ્પણ સાથે શુદ્ધ છપાય તે
સર્વથા આશ્રયને ઉત્તેજનને પાત્ર છે. ગ્રન્થકારને ઉત્તેજન મળશે તો આ
ગ્રન્થની ખીણ આવૃત્તિ તેમજ અન્ય અપ્રસિદ્ધ ગ્રન્થો વધારે કાળજીથી તે
શુદ્ધ મૂળ તથા ટિપ્પણ સાથે છાપશે એવી આશા રહે છે.

[illegible]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત.
શ્રી ચી. મં. ગ્રંથાલય, નવરંગપુરા
અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૬

ક્ર.સં. ૧૦૨

૧૦, ૨૦૨૨

દયારા

(કાવ્ય)

કાવ્યમહિમાના - દયારામ

અવધી.સં. ૩૦-૩૨૭

ક્ર.સં. ૧૦૨

દયારા

(કાવ્ય)

૧૦૨૦૨

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૬